

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД «ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені К. Д. УШИНСЬКОГО»

На правах рукопису
УДК: 37.012+144+514.74

КАДІЄВСЬКА ІРИНА АРКАДІЇВНА

ЦІННОСТІ ОСВІТНЬОГО ГУМАНІЗМУ В КОНТЕКСТІ
ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

ДИСЕРТАЦІЯ

на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук
за спеціальністю 09.00.10 – філософія освіти

Науковий консультант:
доктор філософських наук, професор
Кавалеров Анатолій Іванович

Одеса – 2011

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I	
ТРАДИЦІЇ ЦІННОСТЕЙ ОСВІТНЬОГО ГУМАНІЗМУ	
1. 1. Сучасна освіта як інститут утвердження, збереження та виховання гуманістичних цінностей.....	11
1. 2. Генезис цінностей освітнього гуманізму в філософському дискурсі.....	31
1. 3. Гуманізм та антигуманізм: філософський аспект	63
1. 4. Культура освіти та гуманістичне виховання.....	82
1. 5. Проблеми та перспективи гуманізації освіти в третьому тисячолітті.....	113
РОЗДІЛ II	
ТРАНСФОРМАЦІЯ ЦІННОСТЕЙ ОСВІТНЬОГО ГУМАНІЗМУ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	
2. 1. Освітній гуманізм в цивілізаційних умовах глобалізації.....	137
2. 2. Специфіка глобалізаційного розвитку освіти.....	151
2. 3. Нова освітня парадигма епохи глобалізації.....	187
2. 4. Ціннісні імперативи гуманістичної глобальної ідеології.....	227
2. 5. Освітній гуманізм як фактор творення людини майбутнього.....	245
РОЗДІЛ III	
СУЧАСНА ОСВІТА В АКсіОЛОГіЧНОМУ Вимірі Гуманізму	
3. 1. Аксіологія гуманізму як напрямок розвитку сучасної освіти.....	266
3. 2. Детермінанти аксіологічного знання в освіті.....	282
3. 3. Освітній гуманізм в інформаційному суспільстві.....	302
3. 4. Місце цінностей освітнього гуманізму в концепції розвитку освіти XXI століття.....	328
Висновки	365
Список використаних джерел	371

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Філософський інтерес до проблем освіти обумовлений загальноісторичною актуальністю цього феномену. Увага до проблем філософії освіти виражає сподівання наукового співтовариства на можливості адаптування освіти до умов глобалізації, яка характеризується зростанням проявів бездуховності та антигуманності. На жаль, в наш час сама ідея гуманізму часто сприймається як лицемірство або як засіб прикриття протиправних дій. В такому контексті антигуманність перетворюється на одну з глобальних проблем. Її прояви є досить різноманітними. Це поширення різних форм світогляду підвищення рівня релігійної, етнічної, расової, прошаркової нетерпимості тощо.

Зростання проявів антигуманності в суспільстві можна пояснити тим, що трансформація цінностей починає розумітись суспільною свідомістю як хаос та всюдозволеність. З одного боку, в нашому суспільстві проявляється крайній ідеологічний плюралізм, який може призводити до нігілізму та антигуманності. З іншого боку, поглиблюється процес некритичного запозичення західних ліберальних ідей, цінностей, мотивацій, стандартів та парадигм освіти, що також є досить небезпечним. Вітчизняна наука, поки що, не представила всебічного осмислення цих процесів.

Освіта як основний інститут утвердження цінностей гуманізму може ефективно боротись з антигуманними проявами епохи глобалізації, коли має місце не лише експлуатація людини людиною, але також і експлуатація країнами «центру» країн «периферії».

Економічні, соціальні та культурні зміни об'єктивно актуалізують проблему творення нової освітньої парадигми. Від вирішення цієї проблеми залежить не тільки подальше виживання та розвиток суспільства, але й те, що відбуватиметься із світоглядом, свідомістю та цінностями тих, хто навчається. Зміни, які відбуваються в освіті в епоху світової глобалізації, не можна оцінити однозначно.

В науковій літературі вже давно окреслена мета знаходження та обґрунтування альтернативних ціннісних детермінант в освіті. Вважаючи потенціал гуманізму невичерпаним, пропонується взяти в якості пріоритету розвитку освіти цінності освітнього гуманізму.

Тому науковою проблемою є розгляд цінностей освітнього гуманізму в контексті глобалізації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження безпосередньо пов'язано із науковою тематикою кафедри філософії та соціології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» «Інноваційність в методології та технології наукового й соціального пізнання» (№ 0109U000194) і є одним з напрямків дослідження аксіологічних проблем в філософії освіти.

Мета дисертаційного дослідження полягає у з'ясуванні цінностей освітнього гуманізму в контексті глобалізації.

Досягнення мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- проаналізувати стан наукової розробки проблеми у роботах вітчизняних і зарубіжних вчених, визначити рівень її науково-теоретичного осмислення та узагальнити джерельну базу дослідження;
- визначити та охарактеризувати сучасну освіту як інститут утвердження, збереження та виховання гуманістичних цінностей;
- охарактеризувати генезис цінностей освітнього гуманізму в філософському дискурсі;
- здійснити всебічний аналіз поняття «освітній гуманізм»;
- обґрунтувати роль гуманізму та антигуманізму в системі ціннісних детермінант сучасної освіти;
- розкрити проблеми та перспективи гуманізації освіти в третьому тисячолітті;
- висвітлити роль освітнього гуманізму в цивілізаційних умовах глобалізації;

- дослідити специфіку нової освітньої парадигми в контексті глобалізації;
- виявити імперативи гуманістичної глобальної ідеології;
- проаналізувати детермінанти аксіологічного знання в освіті;
- простежити значення цінностей освітнього гуманізму для розвитку освіти в XXI столітті.

Об'єкт дослідження – цінності сучасної освіти в умовах глобалізації.

Предмет дослідження – цінності освітнього гуманізму в контексті глобалізації.

Методи дослідження. Аналіз проблем розвитку цінностей освітнього гуманізму в контексті глобалізації відбувається на основі загальнонаукових методів дослідження. Метод історичного аналізу та історико-культурний підхід застосовані для філософської конструктивної критики, що дозволило обґрунтувати раціоналізацію нормативного змісту освіти.

За допомогою конструктивно-типологічного, системного та діалектичного підходів гуманізм розкривається як історично змінювана система цінностей, оскільки він, як обґрунтовується в дисертації, носить аксіологічний характер.

Системний метод застосований для досягнення в теоретико-пізнавальній основі розуміння ключових понять роботи – «гуманістичні цінності», «освіта», «освітній гуманізм», «цінності освітнього гуманізму», «гуманізація освіти», «культура освіти».

Порівняльно-історичний метод дозволяє досягнути значення гуманізму та проблеми освітнього гуманізму в доглобалізаційному та глобалізаційному світі, а також виявити спадкоємність та еволюцію гуманістичних цінностей в історії розвитку освіти. Дослідження якісно нового явища глобалізації освіти обумовило необхідність діалектичної інтерпретації проблем, пов'язаних з антигуманними проявами глобалізації.

Дотримуючись проблемного принципу викладу матеріалу, у дисертації використовуються загальнонаукові методи дослідження: аналіз, синтез, абстрагування, індукція, аналогії.

Соціокультурний підхід до вивчення освіти дозволяє дослідити цінності, ідеали та мотивації в сучасному освітньому просторі, а також виявити специфіку вітчизняної системи освіти як результату довготривалого впливу суспільно-культурних факторів, що є принципово відмінними від тих, які вплинули на творення західних освітніх парадигм.

Структурно-функціональний метод було використано з метою визначення місця гуманізму в історії людства та ролі освітнього гуманізму у сучасному суспільстві.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що вперше в українському філософському дискурсі здійснено комплексне дослідження цінностей освітнього гуманізму в контексті глобалізації. Вирішення поставлених задач сприяло досягненню мети, зумовило і підтвердило наукову новизну отриманих результатів, яка сформульована в наступних положеннях:

Вперше:

– введено в науковий обіг поняття «освітній гуманізм», яке сприяє дослідженню ролі гуманності в сучасному суспільстві, яке трансформується;

– визначені особливості цінностей освітнього гуманізму в контексті глобалізації, які є предметом або метою будь-якого інтересу, бажання чи потреби людського існування та набувають свого статусу в результаті оцінки за критерієм «людяність-антилюдяність». Їх основним показником є здатність позитивним чином впливати, входити, інтегруватись з гуманністю в людині. До цінностей освітнього гуманізму можна віднести: комунікативні, моральні, екзистенційні, соціальні, юридичні, пізнавальні;

– виявлено, що процес глобалізації висвітив недоліки та приховані загрози концепції утопічного гуманізму, в якій ідея свободи визначається в дусі антропоцентризму як контроль та панування людини в світі. Глобалізація призвела до радикальних змін в ідеологічній структурі суспільства, що виражається у переважанні матеріальних цінностей над духовними. Саме в цій ситуації актуальнішою виступає концепція нового

гуманізму, заснована на ідеях духовного відродження, морального вдосконалення та нового діалогу людини з природою.

Уточнено:

– поняття «освіти» як соціокультурного феномену, області соціокультурної реальності, у якій здійснюється первинна соціалізація особистості та відбувається процес передачі знань і соціокультурно значущого досвіду, становлення системи ціннісних орієнтацій особистості;

– положення, що гуманізм та антигуманізм є не тільки протилежними сенсоутворювальними життєвими стратегіями, але й поширеними формами відображення існуючих потреб людського існування. Крім того, у визначенні поняття «гуманізм» не можна обмежуватись лише світоглядом. За своєю суттю це поняття включає в себе не тільки гуманістичний світогляд, але й всі форми реальних проявів гуманізму;

– роль та місце цінностей освітнього гуманізму, які обумовлюють підготовку гармонійної, моральної особистості. Але поряд із цим неприпустимим є абстрактний, чисто декларативний гуманізм, оскільки гуманістичні цінності не можна відривати від реальних умов нашої дійсності. В контексті глобалізації важливо допомогти тим, хто навчається усвідомлювати сутність гуманістичних цінностей, на основі чого в свідомості сформується стійкий імунітет проти всього бездуховного, деструктивного та антигуманного;

– філософське осмислення глобалізації, яке дозволяє подолати однобічність її розуміння та багатовимірно й інтегративно усвідомити сутність цього процесу. Визначається, що «глобалізація» є закономірним процесом загального соціально-історичного розвитку суспільства і виступає певним продуктом об'єднання стихійних процесів світового розвитку та усвідомленої діяльності людей, перетворюючи світове співтовариство народів в єдине світове суспільство. Це також призводить до виділення загальноприйнятих правил поведінки на планеті, які можуть визнаватись

добровільно або примусово, до творення цілісної системи економічного, політичного та культурного світового ладу.

Дістало подальшого розвитку:

– поняття «освітня парадигма», яке служить для вираження цілісної, об'єктивної картини культурного світу людини, що зображується крізь призму залучення до традиційних цінностей. З функціональної точки зору освітня парадигма являє собою сукупність науково-світоглядних та ціннісних принципів, що впливають на вибір дослідницьких та освітніх програм; онтологічних та культурологічних ідей, що завдають спосіб осягнення світу; відповідних методів пізнання; спосіб накопичення, переробки та передачі знань та методик навчання та виховання. Освітня парадигма пов'язує в єдине ціле можливості відповіді на питання філософського самовизначення: «Що є світ?», «Що є людина?», «Що є спосіб взаємовідносин світу та людини?», «Що є спосіб оволодіння знаннями про людину, світ та засіб їх взаємодії?»;

– думка про те, що ідеї цінностей освітнього гуманізму розвивались протягом всієї історії філософської думки, спочатку на допонятійному, а потім вже на понятійному рівнях. Ідеї та вчинки людей, що прагнули досконалості, розумілись як взірець гуманності. Поступово в центрі того або іншого ідеалу освіти та виховання затверджується опозиція гуманного чи антигуманного розвитку. Звідси сформовані два шляхи освіти: шлях примушення та насилля над особистістю в процесі освіти та шлях ненасилля, що передбачає творення умов для особистого зростання та самореалізації тих, хто навчається;

– ідея культуровідповідності освіти, де встановлена пріоритетна значущість гуманізації та гуманітаризації в процесах творення нової освітньої парадигми. Під гуманізацією вищої освіти розуміється процес одухотворення всіх її складових. Це стосується змісту освіти, її мети, завдань та міжособистісних стосунків. Тому проблема гуманізації освіти – це ціннісна морально-психологічна основа відношень між усіма суб'єктами

освітнього процесу. «Гуманність» при цьому є якістю особистості, що визначає характер включення до світогляду гуманістичних цінностей;

– аналіз проблеми розвитку гуманістичної цивілізації, яка може бути основою нової глобальної цивілізації. У зв'язку з цим по-новому переосмислені зв'язки між поняттями «цивілізація», «цивілізованість» та «гуманізм». Специфіка цивілізованості полягає в призначенні людини. Це інтегративне пересічення стану внутрішнього світу та зовнішніх цивілізаційних умов життя та розвитку людей.

Практичне значення отриманих результатів пов'язане із тим, що в роботі запропоновано нові підходи до вивчення цінностей освітнього гуманізму в контексті глобалізації суспільства. Основні положення і висновки дисертації є важливими для розробки та здійснення нової освітньої парадигми в українському суспільстві в контексті глобалізації освітнього простору.

Дані дослідження й отримані результати можуть бути також застосовані в навчальному процесі на гуманітарних факультетах, в т.ч. при розробці спецкурсів з проблем розвитку цивілізації, гуманізації освіти, прояву загальноцивілізаційних світових глобальних тенденцій; при викладанні курсів «Аксіологія», «Філософія», «Філософія освіти», «Соціологія освіти», «Етика», «Культурологія», «Педагогіка», а також будуть актуальними при написанні підручників, навчально-методичних програм для підготовки філософів і фахівців суміжних спеціальностей.

Теоретико-методологічні підходи, які вдосконалені й використані у дисертаційному дослідженні, можуть стати корисними для подальшого осмислення та вивчення ролі цінностей освітнього гуманізму в концепції розвитку освіти XXI століття.

Особистий внесок здобувача в статті «Цінності в процесах творення консолідуючої ідеології» автор аналізує різні підходи до розуміння ідеологічного плюралізму в контексті глобалізації. Обґрунтовується, що ідеологія є основою думок, вчинків, почуттів та цінностей. Невизначеність та

незрозумілість останньої запускає механізм соціальної паталогії, змушує людей жити в боротьбі всіх з усіма. Визначено, що підвалинами ідеології нового гуманізму є імперативи гуманістичної глобальної ідеології.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Результати дисертаційного дослідження були представлені на міжнародних, всеукраїнських наукових конференціях, конгресах, міжрегіональних конференціях і семінарах, серед яких: «Впровадження нових інформаційних технологій навчання» (Запоріжжя, грудень 2004 р.), «Реалізація принципів і завдань болонського процесу в Україні» (Запоріжжя, листопад 2006 р.), «Управління якістю підготовки фахівців» (Одеса, квітень 2008 р.), «Кредитно-модульна система підготовки фахівців» (Запоріжжя, листопад 2008 р.), «Управління якістю підготовки фахівців» (Одеса, квітень 2010 р.), «Україна в системі сучасних цивілізацій: трансформації держави та громадянського суспільства» (Одеса, травень 2010 г.), «Актуальні проблеми економіки, політики та права» (Мурманськ, червень 2010 г.), «Традиції та інновації в науці та освіті ХХІ століття» (Одеса, вересень - жовтень 2010 р.),

Положення і висновки дисертаційного дослідження обговорювались на науково-теоретичних семінарах кафедри філософії та соціології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Публікації. Основні концептуальні положення і результати дисертаційного дослідження відображено у 32 публікаціях: 2 монографії (1 у співавторстві), 21 стаття у фахових виданнях, затверджених ВАК України (1 у співавторстві), 2 статті в інших наукових збірках, решта – тези та матеріали доповідей конференцій. У спільних публікаціях внесок співавторів паритетний.

РОЗДІЛ І

ТРАДИЦІЇ ЦІННОСТЕЙ ОСВІТНЬОГО ГУМАНІЗМУ

1. 1. Сучасна освіта як інститут утвердження, збереження та виховання гуманістичних цінностей

Освіта ХХІ століття – складне і багатогранне суспільне явище, що служить для передачі, засвоєння і творчої переробки знань та соціального досвіду. Основним змістом освіти є навчання та виховання. Тому ми можемо говорити про освіту як соціокультурну систему навчальних і виховних форм діяльності. Причому ми об'єднуємо соціальні та культурні характеристики, оскільки, слідом за низкою українських дослідників (Є. Р. Борінштейном [35], С. Л. Катаєвим [160], А. О. Ручкою [305], О. М. Семашко [282]), вважаємо їх невід'ємними і нероздільними характеристиками сучасного суспільства. Тому справедливою є думка, що «соціальне продукує культурне», а «культурне, модифіковане соціальним, впливає на соціальне та стає внутрішнім механізмом соціальних змін [35, с. 96].

Педагогіка, розглядаючи освіту як процес передачі знань і соціально значущого досвіду, вивчає освітній і виховний процеси в їх різноманітності. Психологію цікавить освіта як джерело формування особистості. Економіка основну увагу зосереджує на розкритті сутності та матеріальної бази освіти. Соціологія освіти аналізує освіту «крізь призму» соціальних відносин, спрямовуючи зусилля на взаємовідносини освіти з суспільством, соціальними групами, особистостями. Соціальна філософія досліджує фундаментальні основи утворення в системі: освіта – суспільне буття – суспільна свідомість. Ми ж фундаментом свого аналізу вважаємо філософію освіти як галузь наукових знань, що досліджує закономірності розвитку освітньої сфери в усіх аспектах її функціонування. Ця наука являє собою світогляд, систему ідей та поглядів на розвиток освіти і впливаючих на нього внутрішніх і зовнішніх факторів.

Різноманітні аспекти філософії освіти та особливості співвіднесення освіти з цінностями суспільства проаналізовані у роботах сучасних українських та російських філософів: В. П. Андрущенко, М. М. Бахтіна, І. Д. Бежа, Є. Р. Борінштейна, Б. С. Гершунського, П. С. Гуревича, А. А. Гусейнова, М. С. Дмитрієвої, І. В. Єршової-Бабенко, Е. В. Ільєнкова, В. В. Ільїна, А. І. Кавалерова, А. А. Кавалерова, М. С. Кагана, М. С. Коноха, М. П. Лукашевича, М. М. Мокляка, О. С. Панаріна, О. Б. Пунченка, М. І. Романенка, О. В. Халапсіса, М. Ф. Цибри, А. А. Чунаєвої, В. О. Ядова та інших.

Джерела поняття «освіта» сягають раннього Середньовіччя. Воно співвідносилось з поняттям «образ», «образ Божий». Людина була створена «за подобою Божою», тому розуміння, осягання, наслідування цього образу трактувалось як «образование».

Через всю історію європейської філософії проходить переконання, що освіта – найважливіший засіб гармонізації усіх сил людської природи. «В людині закладені різні нахили, – писав Кант, – та ще ми маємо забезпечити їх зростання, гармонійно розвиваючи природні можливості людини з тим, аби вона досягла свого призначення [158, с. 446].

Базисом для переконань в можливості гармонізації життя людини та її розвитку була віра в природну рівність всіх людей, які мають однакові права. Порушення «природних прав» є наслідком недосконалості суспільства. Людина має схильність до пізнання та добра і тому природні задатки можуть бути реалізованими тільки засобами освіти. Для цього необхідно дотримуватись самої природи, де панує необхідність та гармонія. Тому «все суще прагне діяти так, як зазначено діяти від природи. В кожній людині від природи є задатки розуму, чесноти та доброти. Для їх розкриття буде достатнім «деяке розумне керівництво» [158, с. 127].

Визнання субстанціонального характеру людської природи, доступної пізнанню, дозволяло спрямовувати зусилля для створення теорії та практики освіти, здатних забезпечити можливість систематичного удосконалення

людської природи. Дотримання законів природи, розвиток природних задатків в процесі освіти дають людині свободу, яка усіма представниками класичного раціоналізму розглядалась як найвища цінність.

Історія освіти являє собою історію взаємодій двох учасників освітнього процесу. Рефлексія і осмислення даної інтеракції супроводжують всю історію філософії. Проблемаами освіти займалися ще Аристотель, Гесіод, Конфуцій, Лао Цзи, Платон, Сократ та інші відомі вчені.

Починаючи з епохи Відродження, коли сама людина стала цінністю, освіта постає способом входження до культури, світу, спілкування з іншими людьми, а також засобом створення свого обличчя, образу, особистості. Сучасний підхід до освіти як сукупності систематизованих знань, умінь, навичок сформувався у XVIII-XIX століттях під впливом Д. Дідро, Г. Гегеля, І. Канта, Г. Кершенштейнера, Н.І. Пирогова, Ж.-Ж. Руссо, І. Фіхте, інших фахівців. На думку Ж.-Ж. Руссо, люди народжуються з почуттєвим сприйняттям та від самого народження отримують враження від різних предметів. Тому освіту потрібно починати не з розуму, а з почуттів: «Тренувати відчуття... – це означає вчитись робити на їх основі вірні судження, адже ми вміємо сприймати, бачити, чути тільки так, як навчилися» [275, с. 45].

Виховання почуттів – посилення свободи, незалежності та самостійності особистості, основа засвоєння настанов розуму. Однак Ж.-Ж. Руссо не заперечував необхідності удосконалення розуму, який розглядав як «об'єднання усіх інших здібностей». До успіху веде «добре спрямована свобода» [275, с. 94]. Руссо вважав творення «громадського суспільства» благом та вбачав його призначення в забезпеченні правової та моральної свободи усіх громадян.

На думку Д. Дідро, «геній передує вихованню» [87]. Люди від природи наділені різними здібностями. Так, для Д. Дідро велике значення мають індивідуальні особливості тих, хто навчається.

Філософія освіти епохи Просвітництва розглядала освіту як найважливіший фактор вдосконалення людської природи та соціально-історичного прогресу. Так, для Д. Локка та для багатьох інших представників філософської думки епохи Просвіти гальмом для свободи є почуття, пов'язані з проявами суб'єктивного начала в людині. Звідси вимога підкорення почуттів розумові, нахилів – обов'язку, особистого – суспільному на основі зовнішньої та внутрішньої дисципліни.

На відміну від Просвітництва німецька класична філософія вносить деякі корективи у розуміння уявлень про природу людини. Так, І. Кант виходить із того, що людина за своєю природою ні добра, ані зла, вона «нейтральна в моральному відношенні істота».

Давати освіту людині означає допомогти їй виробити в собі здатність вільно обирати таку моральну мету, яка «за необхідністю знаходить загальну схвальну оцінку та в той же час може бути метою кожного» [151, с. 454]. Результатом освіти має бути автономна самоцінна особистість, що керується розумним підкоренням внутрішньому обов'язку – «категоричному імперативу». Останній вкорінений у позаемпіричний трансцендентальній сфері.

На відміну від просвітницького визначення освіти кантівська «педагогіка свободи» відкривала людині можливість подолати залежність від середовища. Вона також обґрунтовувала можливість вільного вибору, визнання творчої активності. Разом з цим, І. Кант розглядав освіту поза історичним контекстом.

Закладена в кожному здатність до вільного розвитку та вдосконалення за допомогою освіти призведе до встановлення «загального правового громадянського суспільства» [155, Т. 6, с. 12].

На думку Г. В. Ф. Гегеля, людина перебуває у стані безправ'я та насилля, що викликане природними потягами. Свобода не є вродженою властивістю людської природи. Виступаючи субстанцією світового духу, свобода, по-перше, погоджена її діяльністю, по-друге, втілюється в

індивідуальній свідомості, пов'язуючи її з суспільством. Як істота одинична та природна, людина поводить себе відповідно своєму свавіллю та випадково. Але як істота розумна та духовна вона має «підняти» себе до своєї загальної природи – освічувати себе. В процесі освіти одинична людина сягає до усвідомлення своєї причетності до «всезагальності» у формі сім'ї, суспільства та держави. «Чим освіченіша людина, – пише Г. Гегель, – тим менше в її поведінці виступає дещо тільки їй властиве, тобто, за Г. Гегелем, відбувається тільки в історії світового духу, що втілюється у «всесвітньо-історичних духах» народів. В цьому полягає сутність принципу історизму, який Г. Гегель протиставляє просвітницькому баченню історії, як руху від існуючого до потрібного. Вірячи, як і І. Кант, у «вивільняючу» силу освіти, Г. Гегель не вважав достатнім мати знання та «добрі наміри». На його переконанням найважливішим є «вчинки». Тільки за таких умов національна за своєю природою освіта може зробити із тих, хто навчається, справжніх представників людського роду.

Індивідуальність для Г. Гегеля має значення лише в тій мірі, в якій вона збуджує активність, яка шляхом освіти впорядковується.

Гегелівський раціоналізм поставив науку та філософію на вершину ієрархії форм суспільної свідомості.

Незважаючи на еволюцію уявлень про сутність та мету освіти, мислителі виходили із переконання про те, що саме в розумності виражається сутність людського існування. Та оскільки закони розуму є тотожними законам буття (природи, суспільства, світу) можливо та необхідно створювати таку систему освіти, яка, впливаючи на розум та волю, забезпечуватиме людині існування відповідно до її природи. Шляхи досягнення цієї мети та й сама мета розуміються дещо по-різному.

Спільним для усіх філософсько-освітніх концепцій є переконання, що це найефективніший засіб, який дозволяє пов'язати індивідуальний розвиток з соціальним, забезпечує соціалізацію людини, її прилучення до національної та загальнолюдської культури.

В XVI – XIX ст. релігійно-філософські установки гуманізму перетворились на методологічну базу всіх інших філософських, етичних, політичних та економічних вчень західноєвропейської цивілізації – протестантизму, релятивізму, емпіризму, просвітництва, німецької класичної філософії, марксизму, позитивізму тощо. Гуманістичні установки набували різних форм у філософських концепціях Г. Гегеля, І. Фіхте, І. Канта, Ф.Шеллінга, К. Маркса.

Вже з середини XIX ст. у вченнях західноєвропейських мислителів починають зароджуватись сумніви щодо старих ідеалів. Натуралізм як логічне продовження класичного матеріалізму сформувався в XIX ст., охопивши різні школи. Незважаючи на те, що проблема освіти для шкіл натуралізму також як і для шкіл раціоналізму пов'язана з концепцією людини та людства у вирішенні різних питань численних шкіл натуралізму, домінує емпіристська парадигма освоєння світу.

Філософи натуралістичних шкіл розуміли важливість систематичної освіти для формування особистості, відмічаючи, що без неї навіть «найкраще організований розум втрачає всю свою цінність» (Ж. О. Ламетрі). Вони поставили питання про соціальну значимість освіти та виховання, звертаючи увагу на те, що викладач має спробувати розкрити природні здібності, не нав'язуючи власних уявлень.

Філософи-натуралісти підкреслювали принципове значення моральної освіти у вихованні цілісної людини, яка є не лише спеціалістом у певному виді діяльності. Натуралістична філософія освіти допомогла в усвідомленні соціокультурної цінності освіти.

У європейській філософській думці сформувались ідеї утопічного соціалізму та комунізму. Соціалісти-утопісти Ф. М. Фур'є, К. А. Сен-Сімон, Р. Оуен займались проблемами реформування суспільства на гуманістичних засадах. Чимало уваги приділялось питанням становлення особистості. Соціалісти-утопісти різко виступали проти експлуатації дитячої праці та на перший план висували проблему освіти для всього населення. Слідом за

діячами Просвітництва вони визнавали вирішальну роль впливу середовища та виховання на становлення людської особистості. Соціалісти-утопісти вважали, що в класичній освіті немає історичної перспективи та пропонували реформування програм навчальних закладів з урахуванням розвитку науки та промисловості. Як прекрасну та ідеальну мету вони розглядали всебічний розвиток особистості. Така особистість має привести людство до створення суспільства, де будуть зруйновані приватна власність, різниця між містом і селом, а держава перетвориться на орган управління суспільним виробництвом.

Карл Маркс та Фрідріх Енгельс розглядали питання освіти та виховання в контексті необхідності класової боротьби, в процесі якої має відбутись становлення нової людини. Вони були виразниками ідеї про гармонійний розвиток особистості, трудове навчання як політехнічну освіту (ознайомлення молодого покоління з основними принципами найважливіших процесів виробництва). Головним критерієм морального виховання К. Маркс та Ф. Енгельс вважали вірність пролетарській класовій моралі та відданість справі соціалізму.

У середині XIX століття у західній філософії освіти відбуваються важливі перетворення. На зміну універсальним світоглядним схемам прийшли філософські концепції, орієнтовані на дані «позитивних» наук та, перш за все, соціології. Філософія «позитивізму» представлена ідеями О.Конта, Дж. С. Мілля, Г. Спенсера та інших вчених. Джон Стюарт Мілль та Огюст Конт вважали, що по мірі розвитку суспільства соціальний фактор виховання набуває дедалі більшого значення. Освіта та виховання є проявами об'єктивного життя, осмисленого підготовкою до суб'єктивного життя, адже вони є детермінованими соціальним середовищем. Критерієм результативності освіти вони вважали готовність людини жити суспільними інтересами та сприяти благу суспільства. Освіта та виховання долають егоцентризм повсякденного життя та формують в людях почуття суспільного

обов'язку. Спільні дії освічених та вихованих людей є гарантією демократії та свободи в суспільстві.

Наприкінці XIX ст. під впливом методології позитивізму формувались нові теорії та ідеї. Американський філософ Д. Д'юї виступав з ідеями прагматизму: «істинно те, що є корисним». З протилежною точкою зору виступав У. Беглі. Він критикував практичний підхід до освіти та закликав до укріплення системи освіти як провідної стабілізуючої сили в суспільстві.

Філософія прагматизму в XX ст. помітно вплинула на освіту. Прагматизм заперечує будь-яку трансцендентальну філософію як таку, що створює реальність. Це можуть бути концепції Платона, Аристотеля чи томістські концепції абсолютного буття.

Відповідно до основних положень прагматизму всі класичні філософські системи побудовані на неіснуючих в реальності метафізичних гіпотезах. На противагу їм прагматизм утверджує в якості фундаменту філософії колективний досвід людства, що розглядається як результат колективної творчості. Колективний досвід прагматики цінують надзвичайно високо. Все те, що колись кимось було заявлене як «знання про реальність», може та має бути скоректоване колективним досвідом та перевірене іншим досвідом. Досвід та реальність є постійним процесом творення та оновлення. Прагматики намагаються доводити, що досвід є ніщо інше, як вміння людини адаптуватись до навколишнього середовища з метою його контролювання. Прагматичний підхід збагатив філософію освіти постановкою нових питань, таких як реформи нових програм та формування якостей, необхідних особистості для адаптації до соціального та природного середовища.

«Узгодження» та пристосування інтересів особистості до інтересів соціуму стає провідною ідеєю прагматичної моделі освіти, що заміщує класичну ідею пізнанням та освоєнням істини у вигляді об'єктивних знань про природу світу, цінності та засоби наукового пошуку. Крім того, він нівелює роль викладача, змушеного пристосуватись до оточуючих обставин.

Важливу роль у розвитку сучасних концепцій західноєвропейської філософії освіти відіграє філософія екзистенціалізму, яка реально заявила про те, що традиційні матеріалістичні, натуралістичні, теологічні чи раціоналістичні концепції, що створюють абсолютну чи об'єктивну реальність, не відповідають критерію конвенціональності.

Екзистенціалізм не припускає існування абсолютної чи об'єктивної реальності, таких як ідеалістичний розум чи матеріалістична природа. Екзистенціалісти заперечують будь-яку раціональність, світовий порядок чи будь-яку систему, яку можна визначити як соціальну.

Сутність екзистенціалізму полягає в радикальній персоналізації філософських питань. Якщо екзистенціалісти говорять про реальність, то це реальність особистого буття. Людина починає усвідомлювати, що вона існує, що вона є, що вона тут, а потім вже визначає свою сутність. Відштовхуючись від цього, екзистенціалісти роблять висновок про те, що людина починає тривалий процес усвідомлення себе, свого існування, створення сенсів власного життя. «Людина є те, що вона із себе створює». Відповідно до цієї ідеї Ж. П. Сартр, А. Камю та інші екзистенціалісти пропонують створити програми навчання, зосереджені на внутрішній таємниці людського існування. Наукові дисципліни, що мають справу з об'єктивними фактами та кількісними показниками, в екзистенціальних програмах навчання є другорядними порівняно з дисциплінами, що сприяють зростанню особистого «Я» у студентів. Необхідні для викладання предмети та матеріали вони пропонують обирати за принципом корисності в справі формування у студентів «усвідомлення волі та відповідальності», а людське буття не може бути остаточно визначеним.

Ж. П. Сартр наполягає на серйозному реформуванні освіти з метою створення нової системи виховання особистісної цілісності та пропонування індивідуальних, необхідних тільки для даного індивіда знань [244, с. 202]. Знання передбачає, передусім, знання цінностей. Оскільки людина не може уникнути визначення цінностей, то змушена звертатись до них під час

морального вибору та прийняття відповідальних рішень. Залежно від типів екзистенціалізму варіюється ієрархія цінностей, що підкоряє собі навчальні програми екзистенціалізму. Теїстичні екзистенціалісти (С. К'єркегор, Г. Марсель, К. Барт та ін.) вважають особисте життя більш складним, ніж абсолютне буття, оскільки життя окремої людини не має об'єктивної верифікації. Вони розвивають ідею, згідно з якою ніхто не може достовірно сказати що-небудь про існування Бога та, відповідно, ніхто не може стверджувати, що наше життя ним керується. Людина має просто вірити в Бога та жити так, якщо б він існував. Атеїстичні екзистенціалісти (Ж. П. Сартр, А. Камю) не вірили в абсолютні моральні принципи, відмовляючи людині в її сподіваннях відшукати трансцендентальне високе призначення та сенс людського буття. «Це не означає, що ми не віримо в Бога, просто суть справи не в тому, існує чи не існує Бог. Людина має набути себе та переконатись, що ніщо не може її врятувати від її самої, навіть достовірні докази існування Бога» [244, с. 344].

Ж. П. Сартр та А. Камю знаходять у визнанні самотійності людини в світі на необхідності прийняття нею моральних рішень найвищий прояв гуманізму. Тому в освіті вони віддають перевагу гуманістичним дисциплінам, наповненим світським змістом та прикладами чи літературними образами, що підтримують гуманістичну орієнтацію особистості. Саме тому екзистенціалісти вважають принципово важливим включити до обов'язкових навчальних дисциплін літературу, що допомагає, з одного боку, «заявити про проблеми людського існування в дусі екзистенціалізму» [181, с. 311], а з іншого – допомогти студенту «відчутти його власний шлях» в різних екзистенціальних ситуаціях морального вибору. Замість універсальної «абстрактної моралі» суб'єкт освіти обирає «конкретну мораль», що кожного разу пропонує вчинок, який є відповідним саме цій конкретній ситуації».

Мистецтво, на думку Ж. П. Сартра та Г. Марселя, дає людині можливість самовираження та свободу вибору, а також повертає сутнісне

значення таким безпосереднім формам нашого контакту зі світом, як відчуття та сприйняття. Тому процес естетичної освіти, зокрема, звільняє від традиційних форм художньої творчості та їх критики, від соціального впливу, що ставлять людину у певні рамки, в яких вона зобов'язана певним чином відчувати та нести відповідальність за свій естетичний смак.

Вся історично створена система європейської освіти допомагає закріпити розрив між почуттями та розумом, між суб'єктом та об'єктом, прикриваючись авторитетом раціональної науки. Залучення до мистецтва повертає людину до єдності між світом та людиною, допомагає зменшити прірву між об'єктом та «буттям-в-собі», стати вагомим. Для того, аби допомогти молодому поколінню сколихнути енергію, деякі викладачі-екзистенціалісти використовують вільно сконструйовані підходи до навчання та розуміння навколишнього світу, аби він відкрився та став відчутним на рівні індивідуальних почуттів.

Хоча соціальні науки не відіграють провідної ролі в екзистенціальній освіті, їх вони також вважали за потрібне включати до вузівських програм як дисципліни, які стимулюють студентів реагувати на важливі проблеми оточуючого світу. У зв'язку з цим Морріс Клеве пише про те, що екзистенціалістські програми мають на меті інтенсифікацію прилучення особистості до пізнання себе за допомогою гуманітарних соціальних дисциплін.

Дисципліни в екзистенціалістських програмах не виглядають як простий пакет інформації. Справжня освіта є процесом, під час якого студента повертають до його власного існування. А для цього всі навчальні програми та дисципліни мають бути сконструйовані таким чином, аби у студента завжди була можливість для самопізнання як засобу морального розвитку та вміння особисто приймати рішення. Тому можемо стверджувати, що саме екзистенційне уявлення про освіту поклало початок становлення сучасного бачення процесу освіти.

Проблемам формування філософської концепції університетської освіти ХХ століття присвячено багато робіт Х. Ортеги-і-Гассета, К. Ясперса, Х. Шельського, Ю. Хабермаса та ін. Генеза освіти відбувається паралельно з розвитком філософії освіти, яка наприкінці ХХ століття виділилась як окрема галузь філософського знання. В сучасній науковій літературі (Н. В. Бордовська, З. І. Равкін, А. А. Реан, С. І. Розум та ін.) освіта розуміється як соціокультурний феномен, що виконує в цьому контексті різноманітні ролі у сучасному суспільстві:

1. Освіта – один з оптимальних та інтенсивних засобів входження людини у світ науки та культури.
2. Освіта є механізмом формування суспільного та духовного життя людини та галуззю масового духовного виробництва.
3. Освіта – це практика соціалізації людини та спадкоємності поколінь.
4. Освіта – процес трансляції культурно оформлених образів розвитку людської діяльності.
5. Освіта – засіб розвитку регіональних систем та збереження національних традицій.
6. Освіта – соціальний інститут, який транслює базові культурні цінності та мету розвитку суспільства.
7. Освіта – активний пришвидшувач культурних змін та перетворень в суспільному житті та окремій людині.

На нашу думку, найсуттєвішими функціями освіти виступають:

- власне функція соціалізації, що сприяє передачі накопичених знань та культурного досвіду новим поколінням;
- репродуктивна як функція соціокультурного відтворення;
- функція створення нових знань;
- функція підготовки кваліфікованих спеціалістів;
- функція збереження та розвитку культури в найширшому її розумінні;
- функція формування національної еліти.

Ми розділяємо думку прихильників функціонального підходу до освіти (Л. В. Балабуха, Е. Н. Белозерцева, В. С. Біблера, Б. С. Гершунського, С. Ф. Єгорова, А. Ф. Лосєва, В. В. Розанова, Н. С. Розова, Є. В. Семенова, В. А. Сластьоніна та ін.) як більш всебічного. Він дозволяє розглядати її в різній змістовій площині: освіта як цінність, освіта як система, освіта як процес, освіта як результат. Такий багатоаспектний розгляд поняття «освіта» відображає можливість та необхідність акцентування уваги на її різних властивостях. Сучасні дослідники (В. Л. Губман, О. І. Назаретян, В. О. Лекторський та інші) вважають, що досягнення пізнавального характеру, які являють собою сукупність матеріального та духовного надбання людства, також є оволодінням духовних цінностей, а культура виступає передумовою та результатом освіти людини. За таким підходом освіта може розглядатись не тільки як процес передачі знань та культурних цінностей, накопичених минулими поколіннями, але вона за своєю суттю є культурним феноменом, виконуючи соціокультурні та прогресостворювальні функції.

Для розуміння етнокультурних освітніх систем важливо знайти історичний, соціальний та культурний контекст.

Освітні традиції кожного народу мають власну своєрідність, яка відображає особливості буття етносу. Кожен народ має свій підхід до вирішення освітніх проблем. Етнокультурні джерела зберігаються в освіті. Система освіти транслює культуру суспільства, враховуючи полікультурність цивілізації. В цьому контексті цікавою видається точка зору Є. В. Бондаревської [33], яка вважає, що освіта – це спеціальна форма соціального життя, в якому створюються зовнішні та внутрішні умови розвитку суб'єктів освітнього процесу у їх взаємодії, а також в автономному режимі в процесі освоєння цінностей культури.

Осмислення освіти як соціального явища ставить проблему: «людина – культура – освіта». Освіта, особливо в кризових ситуаціях, інтегрує людину до культури.

Людство являє собою єдність локальних цивілізацій, культур. Тому освіта забезпечує це розмаїття (національно-етнічне, культурне і т. і.) та сприяє розвитку духовних цінностей. В 1916 році Д. Дьюї писав: «Дехто розуміє освіту як розкриття вроджених здібностей, інші – як формування особистості ззовні за допомогою вивчення матеріальних об'єктів природи та культурних артефактів минулого, але можна до основи концепції покласти ідею розвитку особистості та стверджувати, що освіта є постійна реорганізація та перебудова досвіду» [92, с. 75 – 76].

Освіта завжди має цю безпосередню мету та тією мірою, якою та чи інша діяльність сприяє освіті, трансформує структуру досвіду. Освіта відображає ту реальність, що в ході навчально-виховного процесу створюється унікальна можливість зберегти та примножити культурний шар суспільства.

Образ культури проектується на зміст, організацію, методи, що використовуються в освіті. Поширений в Європі, Великій Британії, США термін «education» для позначення поняття «освіта» також включає всі аспекти взаємодії учасників освітнього процесу. Тому освіта з огляду на її культуровідповідність містить у собі навчання і виховання (самовиховання) як інтерналізацію тих соціокультурних цінностей суспільства (норм, правил, традицій, заповідей, морально-етичного кодексу), які поділяються його членами. Зв'язок навчання і виховання в цьому процесі є нерозривним. Освіта, являючи собою побудову образу «Я» за образом культури, її відтворення та розвитку, розглядається в трьох взаємопов'язаних аспектах: як освітня система, освітній процес і результат цього процесу. Сучасній освіті вкрай важлива орієнтація на гуманістичні цінності як такі, що відкривають простір для розвитку особистості творчої, активної, здатної до свідомого й відповідального вибору життєвої позиції; базуються на людяності, милосерді, доброчесності.

Виходячи з вищезазначеного, ми розглядаємо сучасну освіту як інститут утвердження, збереження та виховання гуманістичних цінностей.

На думку Б. С. Гершунського [59], системність освіти обумовлена, перш за все, наявністю загальних, інваріантних якостей, до числа яких автор відносить гнучкість, динамічність, варіативність, адаптованість, стабільність, прогностичність, спадкоємність та ін. Поряд з цими якостями вітчизняна система освіти наділяється іншими характеристиками – гуманітаризація, диференціація, диверсифікація, стандартизація, багаторівневність, фундаменталізація, індивідуалізація, інформатизація, безперервність. До розробки цих понять долучились В. К. Бацін, Є. В. Бондаревська, Н. В. Бордовська, В. І. Горова, Е. Н. Гусинський, В. А. Дмитрієнко, В. І. Журавльов, Н. Б. Крилов, Т. Ф. Кузнєцова, В. С. Ледньов, В. Б. Миронов, В. Ф. Сидоренко, В. А. Сластьонін, А. А. Реон, В. А. Ясвін та ін.

Вказані ознаки властиві будь-яким освітнім системам.

В світовій практиці склались різні моделі освіти:

1. Модель освіти як державно-відомчої організації, що дозволяє розглядати систему освіти як самостійний напрямок в низці інших галузей господарства. Вона побудована за відомчим принципом з централізованим підпорядкуванням та контролем з боку адміністративних органів.

Владні структури визначають соціальне замовлення, модель спеціаліста, мету та зміст освіти, номенклатуру навчальних закладів.

2. Традиційна модель освіти (Ж. Мажо, Я. Кро, Ж. Канель, Д. Равич та ін.) – це систематична академічна освіта як засіб передачі молодому поколінню універсальних елементів культури минулого. На думку традиціоналістів, освіта має бути направлена на збереження та передачу вже відомих знань та навиків, засобів діяльності, з метою збереження та передачі молодому поколінню елементів культурного насліддя людської цивілізації. Така модель відповідно до концепції традиціоналізму має вирішувати переважно завдання формування базових знань, вмінь, навичок, ідеалів цінностей більш високого порядку порівняно з тими, що були раніше засвоєні.

3. Модель розвиваючої освіти (В. В. Давидов, В. В. Рубцов та ін.) передбачає її організацію через широку кооперацію діяльності освітніх установ різного типу та рівня, що входять до кола системи освіти країни та виконують соціальне замовлення органів влади на підготовку кадрів. Така побудова дозволяє забезпечувати та задовольняти потреби різних категорій в освітніх послугах: швидко вирішувати освітні завдання та забезпечувати розширення спектру освітніх послуг.

4. Раціоналістична модель освіти (Н. Блум, Р. Ганьє, Б. Скінер та ін.) забезпечує засвоєння знань, вмінь, навичок та практичну адаптацію молодого покоління до вимог суспільства. В межах моделі відбувається передача та засвоєння тільки таких культурних цінностей, які дозволяють тим, хто навчається, безболісно адаптуватись до існуючих суспільних структур. Однак у зв'язку з вузьким утилітаризмом раціоналістичної моделі, відсутності творчості, самостійності, відповідальності її використання є обмеженим.

Недоліком цієї моделі навчання є націленість її тільки на механічний образ діяльності та на точне слідування запропонованому взірцеві.

5. Феноменологічна модель освіти (А. Маслоу, А. Комбс, К. Роджерс та ін.) передбачає індивідуальний характер навчання з урахуванням особистісних особливостей тих, хто навчається, шанобливе відношення до їх інтересів та потреб. Прихильники моделі розглядають освіту як гуманістичну, що відповідає справжній природі людини, яка допомагає віднайти те, що в людині вже закладене природою. Ця модель дозволяє створити умови для самопізнання та підтримки унікальності кожного індивіда відповідно до його успадкованої природи. Модель надає якомога більше свободи вибору та умов для самореалізації та самовдосконалення.

6. Неінституційна модель освіти (Н. Гурман, У. Чалич, Ф. Клейн, Дж. Холіт та ін.) орієнтована на організацію освіти поза соціальних інститутів – освіта «на природі: за допомогою Internet, в умовах «відкритих шкіл», «дистанційна освіта» та ін.

7. Модель освіти дорослих, в межах якої освіта розглядається як процес, що триває протягом усього життя та забезпечує підтримку та збагачення особистісного статусу та професійної компетентності людини. Саме ця обставина обумовила виникнення системи додаткової освіти дорослих, яка виступає частиною системи безперервної освіти та не може розглядатись поза її контексту.

Незалежно від моделі освітньої системи її функціонування завжди підпорядковане тій чи іншій меті.

Освітня мета – це очікування результатів, яких прагне досягти певне суспільство та держава за допомогою освіти, що склалась

Сучасне людство пов'язує надію на подолання культурної кризи з можливостями освіти як найважливішого соціального інституту. Важливо сформулювати модель освіти, адекватну потребам нового століття, ту модель, котра підготує перехід до нового типу соціального розвитку та, по суті, надасть цьому розвитку новий імпульс. Заміна освітньої парадигми радикальним чином змінила освітні ідеали, забезпечивши наукову, інформаційну та ідеологічну базу цього етапу суспільного розвитку. На фоні глобальних кризових явищ стає особливо очевидною криза традиційної мети та завдань освіти, виникає загальне відчуття, що освіта потребує оновлення та соціально-філософського осмислення. Формується переконання, що має бути переосмислена соціальна роль інституту освіти в суспільстві. З другої половини 80-х років XX століття проблема освіти стала пригортати до себе увагу багатьох вітчизняних дослідників, котрі ставили перед собою завдання не тільки глибше осягнути філософські аспекти та методологічний зміст. При цьому вчені багато в чому спирались на класичну традицію визначення освіти, розвиваючи та переосмислюючи її з точки зору сучасних підходів та проблем. Е. Н. Гусинський та Ю. У. Турчинова [75, с. 96] виділяють три основні значення терміну «освіта»: «Освіта – це надбання особистості; освіта – процес набуття особистістю свого надбання; система освіти – соціальний

інститут, який існує для того, щоб допомагати всім громадянам набути цілісності.

Визначаючи людину як «істоту, здатну до освіти», В. К. Загвоздкін [96] бачить глибинне значення освіти в розкритті людської сутності. Розглядаючи освіту як соціокультурний інститут, Я. А. Степашко підкреслює [309], що вона регулює, направляє та удосконалює такі об'єктивні соціальні процеси розвитку людини, як соціалізація та інкультурація. Автор акцентує увагу на тій обставині, що освіта перш за все є стратегічна мета, пов'язана із створенням зовнішніх та внутрішніх умов для розвитку людини.

Вельми оригінальне визначення освіти ми зустрічаємо в роботах В. Н. Зінченко: призначення світу освіти полягає в освіті світу, а сама освіта є «формуванням та розвитком індивіда» [104]. О. В. Долженко розглядає освіту через призму культури [91]. Продовжуючи традицію Г. Гегеля, С. А. Смирнов [294] розглядає освіту, по-перше, як вид соціокультурної практики, як складання нових форм життя, як рух людини від однієї соціальної сформованості до іншої; по-друге, як входження людини до вихідної родової визначеності, як роботу з осягнення своєї соціокультурної природи; по-третє, як складання в людини цієї природи, котра набуває свій образ та будується в структурі особистості.

В сучасній науковій літературі процесуальний аспект освіти подається як процес навчання, соціалізації та розвитку, направлений на освоєння індивідом системи елементів об'єктивного досвіду людства, необхідний для успішної діяльності в обраній сфері суспільної практики. Він визначається суспільством в якості певного рівня розвитку індивіда. При цьому підкреслюється, що навчання не обов'язково має бути частиною освіти, бо воно може мати безсистемний характер. Система – ключове слово в цьому визначенні. Освіту не можна пов'язувати тільки з накопиченням певних знань та професійних навичок. Отримавши освіту, індивід стає не просто знаючою людиною, не просто спеціалістом. Кожен, хто отримав освіту, – неповторна особистість, що має певні переконання та усвідомлену соціальну позицію.

Розвиваючи постмодерністський підхід до розуміння освіти, Н. Козловські [169, с. 110 – 111] пов'язує цей феномен з ідеєю самоформування: «Самоформування передбачає існування ідеї та образу людини і остання має це непомітно виконати», вважає автор. Поширення вибірових можливостей, збільшення варіантів вибору неідентичності саморозвитку та посилення самоформування. Завдання культурної політики – зробити можливими ці суттєві варіанти, але не створювати «маніфестацію духовної вседозволеності». В дусі сучасних ідей культурного плюралізму, котрий долає уявлення про одновимірний лінійний прогрес людства, Г. Л. Ільїн [123] говорить про тенденцію відмови від єдиної універсальної моделі культурної освіченої людини. Він наголошує на тому, що кожна людина має право самостійно визначати свій ідеал розвитку та культурний взірць, до якого націлений її освітній процес.

В. М. Розін стверджує [270], що сам дух нашого часу обумовив вимогу забезпечувати людині свободу вибору індивідуального освітнього процесу.

Обмеженість раціоналістичного визначення освіти розкриває Г. І. Петрова [246]. На її думку освіта традиційно прагне в якості свого провідного початку розглядати стійку сутність людини, що задає її образ та взірць, до якого прагне людина, що навчається. Тому освіта опиняється направленою на формування людини як істоти, що здатна вловити всезагальність, необхідність, відповідальність.

Освіта, що розуміється к засіб втілення природного існування людини, забезпечує втілення в ньому суб'єктивність через залучення до наукового знання, котре звеличує її до суспільної значимості, дає відчуття сили та могутності. В даному контексті освічена людина, тобто залучена до знання в його логічній формі, сама підіймається до всезагальності як взірця.

Г. І. Петрова звертає увагу на те, що ХХ століття поставило під сумнів розуміння сутності людини, пов'язане з твердою впевненістю в її стійкому суспільному існуванні. На її думку сучасна епоха актуалізувала проблеми сутності людини, котра, як це не парадоксально, опиняється істотою, яка не

має необхідності, а відповідно, не має сутності. Вона являє собою лише можливість, котра є постійно відкритою, прагне до завершення та ніколи не завершується. Освіта, з точки зору Г. І. Петрової, має побачити в людині нескінченну можливість, що є істотою, включеною в буття, з якого вона постійно себе наповнює.

На думку Г. Б. Корнетова [176, с. 19 – 20], фундаментальною антропологічною основою освіти є принципова незавершеність кожної людини, що з'являється на світі, яка від народження володіє організмом, нескінченно відкритим для навчання та оволодінням соціальним досвідом. Лише перебуваючи включеною до павутини людських відносин, міжособистісного спілкування та взаємодії, діючи в світлі культури, навчаючись користуватись її надбанням та відтворюючи її, людина набуває свій людський образ, тобто освічується. Освіта постає одночасно як процес, що розвивається перманентно, і як результат, який фіксується в кожний момент цього процесу.

Інститут освіти володіє винятковістю, неповторністю, несхожістю з іншими громадськими інститутами. Феноменальність його полягає в різних проявах. Виділимо ті з них, які, на наш погляд, найбільш тісно пов'язані з вищезазначеною проблематикою роботи:

1. Інститут освіти спрямований на вдосконалення суспільства.
2. В освітньому процесі з метою навчання, розвитку, набуття та передачі досвіду і навичок зайнято практично все народонаселення.
3. У сучасній освіті як інституті утвердження, збереження та виховання гуманістичних цінностей здійснюється використання знань, спрямоване на вдосконалення життя суспільства, його конкурентоспроможності. При цьому, здійснюється орієнтація соціуму на формування особистості як найвищої цінності суспільства, що орієнтується на гуманістичні принципи.

4. Освітній процес розглядається в контексті сфери, спрямованої на самовираження особистості, заснованої на імперативах людяності та милосердя.

Необхідно враховувати, що освіта – це не тільки інститут, але і «функція соціуму, що забезпечує відтворення та розвиток власне соціуму та систем діяльності» [54, с. 717]. Ця функція реалізується крізь: 1) процеси ретрансляції культури; 2) реалізацію культурних норм у суспільстві, що трансформується, враховуючи нові соціальні відносини що виникають; 3) соціалізацію особистості.

Тому ми можемо досліджувати освіту як соціокультурний феномен, область соціокультурної реальності, де здійснюється первинна соціалізація особистості та відбувається процес передачі знань і соціокультурозначущого досвіду, становлення системи ціннісних орієнтацій особистості.

Результатом освіти виступає особистість учня з її властивостями, здібностями та характеристиками. Але цей результат досягається як компроміс взаємодії двох сторін, одна з яких – культура та соціум в особі вчителя – вимагає, а інша, в особі учня, тільки може. Таким чином, стан культури та соціуму, їх розвиток, майбутнє всього суспільства перебувають «у руках» індивідуальності.

І, щоб зменшити цю залежність, ми можемо запропонувати тільки одне – орієнтацію сучасної освіти на гуманістичні цінності, що ґрунтуються на принципі людяності як фундаментальному принципові існування суспільства.

1. 2. Генезис цінностей освітнього гуманізму в філософському дискурсі

В історії людства відбувалось довготривале накопичення елементів людяності у вигляді гуманістичних ідей та реалій гуманізму і, таким чином, поступово розкривалась сутність людини як істоти, яка виробляє

інстинктивне знання. Довготривалий процес становлення та розвитку людини та суспільства супроводжувався еволюцією гуманістичних ідей. В різні історичні епохи в умовах різних цивілізацій у різних народів існували свої взірці культурної та освіченої людини. Освіта взмозі задовольняти культурно-інтелектуальні потреби населення країни. Стосунки між традиціями та інноваціями також є важливим напрямком взаємозв'язку культури та освіти. Духовна культура, як правило, накопичується протягом тривалої історії розвитку цивілізації. Збереження та розвиток духовної культури не можливий без прогресу в освіті.

Культурно-освітні установи є тими системами, в яких традиційно проходив процес передачі досвіду та елементів людської культури.

Освіта за своєю суттю ніколи не може бути повністю завершеною. Ми освічуємось протягом усього життя, та немає такого особливого моменту в нашому житті, коли ми могли б сказати, що вже повністю розв'язали проблему нашої особистої освіти. Тільки неосвічена людина може стверджувати, що вона вже повністю вирішила для себе проблему освіти.

Завдання будь-якої освіти – залучення людини до вищих цінностей науки, мистецтва, моралі, права, господарства.

В первісному суспільстві в межах родової спільноти почали формуватись гуманістичні уявлення та елементи соціального гуманізму, пов'язані з поняттями рівності, справедливості, гідності, честі. Елементи гуманізму утверджувались переважно в межах первісної спільноти і не були розповсюдженими за її межами. Але саме вони стали основою уявлень про людину та її відношення до інших індивідів.

Найбільш прогресивними первісними суспільствами стали ті, в яких накопичувались знання, тобто проходив процес формування творчих індивідів.

Елементи гуманізму можна прослідкувати в первісних суспільствах епох палеоліту, мезоліту та неоліту. В релігійних та філософських вченнях країн Стародавнього Сходу розроблялись вчення про людину та її моральні

якості. Це можна назвати визначальним змістом ідеологічних концепцій та соціальних моментів гуманізму. Особливе значення мали гуманістичні ідеї конфуціанства в процесі формування т. з. «благородної» людини, яка перш за все була люблячою людей творчою особистістю. Гуманістичні елементи теоретичного та практичного характеру можна виділити в брахманізмі, зороастризмі та, безумовно, в буддизмі. В концепціях античних філософів через всю тисячолітню історію античних суспільств прослідковується гуманістична константа прогресивного людського розвитку. Це обумовило закономірний перехід античного світу до християнського гуманізму Середньовіччя. Якщо античний гуманізм можна визначити як натуралістичний, то християнський гуманізм – це, перш за все, духовний гуманізм, направлений на формування та розвиток душі. Моральні норми християнства, засновані на принципі любові до людей, пройшли крізь століття та набувають актуального значення зараз.

Традиційна освіта здебільшого є відповідною епосі класичної раціональності. Починаючи з часів перших філософів, раціоналізм як класична модель освіти був побудований на ідеї раціональної світобудови та можливості раціонального пізнання світу. Класична філософія намагається перенести цю модель на весь навколишній світ, будова якого розглядається подібно до раціональних законів свідомості. В моделі класичного раціоналізму були закладені уявлення про гармонію між організацією буття та суб'єктивною організацією людини, а також переконливі уявлення про існування безкінечного світового порядку. Центральна ідея раціоналізму полягає у визнанні переваги розуму над матерією.

Дж. Реале стверджував, що існував античний період гуманізму, пов'язаний з діяльністю софістів [265]. Осмислення гуманізму на філософському рівні передбачає пізнання людини та вихід на етичні вчення. Антична етика розуміється як практична філософія. В античний період гуманізму важливого значення набуває аналіз людських вчинків.

В працях Цицерона немає однозначного тлумачення гуманізму, гуманності та людяності. Ці поняття подаються в широкому сенсі, наголошуючи, що саме гуманізм відрізняє людину від тварини та відповідає ідеалу активної людини.

Освіта в Стародавній Греції була на досить високому рівні, «кожен грек, незважаючи на соціальне положення, вважав власним обов'язком мати власні філософські переконання, бути знавцем та цінителем мистецтва» [27]. Ідеалом людини в Стародавній Греції була гармонійна, гуманістична, всебічно розвинена особистість. Освіта була важливим інструментом в процесі удосконалення особистості. Саме тому питання освіти привертало значну увагу античних філософів, які на перший план висували поняття чесноти. Саме воно, до речі, вплинуло на весь подальший розвиток античної філософії. В сучасному розумінні чеснота означає «фундаментальне моральне поняття, що характеризує готовність та здатність особистості свідомо та твердо йти до добра, це цілісна сукупність внутрішніх духовних та інтелектуальних якостей, що втілюють людський ідеал в його моральній досконалості [31, с. 80 – 85].

У вченні Піфагора розкривається переконання про те, що життям керують числові відношення та гармонія. В цьому сенсі моральним обов'язком людини є життя за зразком усього гармонійного та досконалого Всесвіту. В результаті окреслюється провідна мета освіти та виховання – творення людини впорядкованої та гармонійної, в якій пропорційно розвинуті усі духовні та фізичні сили та здібності. Саме тому в школі Піфагора надавали перевагу заняттям математикою та музикою. До «священних наук» відносились космологія, фізика, цифрова символіка, які мали залучати учнів до Божого гармонійного впорядкованого Всесвіту. Перші згадки про калокагатію також належать до філософської системи Піфагора. Калокагатія («calos» – краса, agathos» – добрий, хороший) – це прекрасне та гарне, прекрасне та добре, прекрасне у всіх відношеннях. Перша частина цього поняття може характеризувати тіло, друга («добрий»)

характеризує душу, хоча це єдиний нерозчленований людський ідеал [32, с. 60 – 61]. Цей термін досить рідко можна зустріти у давньогрецькій літературі.

Досконалість розвитку людини визначила чотири основні чесноти, необхідні для виконання суспільних функцій. Це мудрість, мужність, помірність та справедливість. Для античних філософів проблеми людських стосунків були чи ненайголовнішими. Вони вважали, що саме міжособистісні стосунки можуть сприяти досягненню життєвої мети. В античній філософії можна знайти т. з. «золоте правило моральності», яке характеризує гуманістичний характер відношень між людьми. Це правило обґрунтували античні філософи Піттака та Фалес. «Які послуги надає батькам, того й сам можеш очікувати в старості від дітей» [33]. «Золоте правило» можна зустріти і в «Одисеї» Гомера, в «Історії Гесіода» та в інших творах античної літератури.

Давньогрецька лірика славить людину сильну фізично та духовно. Це герой, який палко любить свою батьківщину. Найкращим випробовуванням для такої людини були Олімпійські ігри. Переможці подавались як герої та ідеал людської досконалості. Тому важливою чеснотою була мужність, відвага. Вчинки на благо батьківщини розглядались як невід'ємні громадянські обов'язки. Виконуючи свій обов'язок, продовжуючи справу богів, людина також перетворюється на Бога в результаті заслуг перед суспільством та Богами. Тому гуманізм розуміється в контексті уявлень про самореалізацію особистості.

Класична інтерпретація поняття «калокагатія» створена в філософських творах Сократа, Платона та Аристотеля. В «Апології Сократа» Платон визнає важливість поняття «калокагатія», але вказує на складність його розуміння. «Справедливі вчинки та всі вчинки, що ґрунтуються на чеснотах, є добрими та прекрасними. Прекрасні та добрі вчинки належать мудрим, а не мудрі не можуть, та навіть коли намагаються вчинити, роблять помилку» [34].

Провідним сенсом людського життя в античній етиці нерідко виступає орієнтація на благо полісу, держави, що вимагає від людини поступатися власними інтересами, хоча в давньогрецькій філософії виділяється й індивідуалістичний напрямок, де спостерігається протиставлення суспільства та особистості.

В фундаментальній праці В. Йегера «Пайдейя» представлена концепція, яка отримала назву «третього гуманізму» [39]. Він виділив античний гуманізм, гуманізм епохи Відродження та проголосив необхідність об'єднання цих двох напрямків розвитку гуманізму. Дослідник розвиває класичне розуміння гуманізму, в основі якого лежить ідея освіти, метою якої є виховання в людині «людяності». Будь-яка справжня освіта, за В. Йегером, завжди є гуманістичною, це освіта людини в людині. Бути гуманістом означає сприймати духовне буття, сприяти його розвитку. На думку А. І. Марру, античний гуманізм існував та знайшов своє втілення в системі афінської освіти, яку він називав етичною. До речі, антична філософія носила яскраво виражений практичний, тобто етичний характер, тому що різні філософські міркування обов'язково включали етичну програму поведінки особистості. Філософське усвідомлення сутності людини виражається в наступних складових – знання, моральні якості та зразки поведінки. Антична філософія розглядала гуманізм як властивість людини, яка набувається через виховання чеснот та моральні вчинки. А. Марру зазначає, що «людина прекрасної природи, вищої досконалості в мистецтві та найвищого злету абстрактної думки існувала в дійсності» [212].

В трактаті «Держава» Платон диференціює систему освіти відповідно до соціальної структури суспільства. Найкращу освіту, за Платоном, отримують правителі, ті, хто веде державу до означеної мети, яка полягає у перемозі ідеї добра. Тому найвищою метою освіти є пізнання цієї ідеї... Правитель має оволодіти калокагатією, тобто здатністю обирати найкраще [212]. Цього можна досягти через проходження двох ступенів елітарної освіти – десятирічного та п'ятирічного циклів. До освітньої програми

правителів Платон зараховує арифметику, бо це «наука, яка служить для того, аби встановити закон та переконати усіх, хто збирається зайняти високе положення в державі, звернутись до мистецтва підрахунку, при чому займатися цим вони мають не аби як, а до тих пір, доки не дійдуть до споглядання природи чисел аби полегшити душі звернення від становлення до істинного буття [49].

Другою з найнеобхідніших наук Платон називає геометрію, оскільки вона «допомагає людській душі звернутись до тієї галузі, в якій заключна найвища благість буття» [49, с. 337]. На третьому місці серед найважливіших предметів – стереометрія, на четвертому – астрономія. Далі, продовжуючи традицію Піфагора, Платон обґрунтовує міцні зв'язки між астрономією та музикою. Таким чином, закінчується перший ступінь елітарної освіти вивченням діалектики, науки, присвяченої аналізу ідей та понять, яка має послідовно приводити до найвищої мети – ідеї добра. Характеризуючи діалектичний метод, Платон підкреслював, що він «спрямовує вгору зір нашої душі, беручи в помічники мистецтво». Діалектика розуміється Платоном як найефективніший метод органічного поєднання всіх знань задля досягнення найвищого блага.

М. Шнайдевін в роботі «Антична гуманність у відношеннях людини з людиною» стверджував, що античний етап гуманізму проявлявся в гуманізмі як засобі спілкування між людьми, що відрізняло римлян від варварів. Саме вільне спілкування між людьми було осяяне гуманністю [53, с. 41 – 58].

У фундаментальному дослідженні В.Т. Звіревича «Типологія античних концепцій людини» [101, с. 54] подані основні типи античної антропології – міфологічна, релігійна, натурфілософська та соціокультурна. Як визначає В. Т. Звіревич, «можна говорити про гуманізм як про родову рису соціокультурної антропології античності, вважаючи її античним варіантом європейського гуманізму» [101, с. 277]. Поділяючи точку зору В. Т. Звіревича відмітим, що провідною тенденцією розвитку античної соціокультурної

антропології виступає її гуманістична спрямованість, адже наскрізною ідеєю її фундаментальних теорій та напрямків є розгляд людини як цінності.

Сократ у міркуваннях про мораль на перше місце ставить задоволення, якого прагне кожна людина. Філософ вважає, що розум може обґрунтувати норму поведінки, в якій щастя людини, що вірно розуміється, гармонійно узгоджується з інтересами суспільства. Будь-яку погану справу Сократ пояснює простим нерозумінням. Тому мудрість за Сократом – це досконале знання. Чеснота за Сократом – це справжнє знання. На думку дослідника А. Швейцера, Сократа не цікавлять істини натурфілософії та результати гносеологічних досліджень. Його турбує людина, її відношення до себе та до суспільства. Він абсолютизує загальне та стійке в моралі, перетворюючи його на вічне та незмінне. Сократ проголошує відсутність сенсу у вивченні того, що не призводить до корисних для людей змін. Основним об'єктом його філософії є людина. Звідси відомий вислів «Пізнай самого себе», аби переробити себе. Платон продовжує пошуки свого вчителя, бажаючи знайти вдале визначення загального поняття добра. Знання добра для нього є основною рушійною силою всього морального. В центрі його світогляду є думка про те, що моральне почуття являє собою частину самого Всесвіту. Тобто, якщо б ідеї добра не були в самій природі, вона б не могла з'явитись в самій людині. Тому у визначенні добра Платон відходить від напрямку свого вчителя, відмовляючись від шляху індуктивного виведення цього поняття через міркування про мету, характер та наслідки вчинків. Він вважає, що добро – це дещо абсолютне, те, що міститься в Світовій Ідеї.

На цих висновках ґрунтується Платонівська система освіти та виховання, яка набула набагато більшого сенсу та ширшого тлумачення ніж механічне засвоєння знань, необхідних для життя та управління античним полісом. Вибір структури та змісту вищої освіти був визначений метою всебічного розвитку людини, її поступового сходження до ідеального стану, до колакагатії. В трактаті «Тімей» проявляється Платонівське розуміння

сенсу освіти, який розкривається у всебічному та фізичному розвитку людини [57].

Продовжуючи обґрунтування Сократівської думки про те, що «етика – це бажання щастя», Аристотель намагався створити практичну етику. На його думку, життя – це діяльність. Поза діяльністю він не бачить призначення людини. Аристотель також тлумачить поняття задоволення як переживання завершення активності. Тому чеснота за Аристотелем постає як свідомо набута якість душі, що полягає в суб'єктивній середині та визначається розумом. Чеснота за Аристотелем – це середина між двома крайнощами. Провідне значення етики Аристотеля, передусім, в тому, аби показати, як обминути нещастя та досягти щастя. За Аристотелем щастя людини залежить від розуму, розсудливості та передбачливості [58, с. 36].

Свої ідеї з освітніх проблем Аристотель розвивав в «Політиці», де мова йде про державне, єдине для всіх виховання. Його мета – привести кожного члена суспільства до чесноти через здатність чинити добро та отримувати від цього особисте задоволення. За словами Аристотеля, калокагатією володіє людина, здатна чинити добре та прекрасне. Калокагатія у Аристотеля – це цілісність людини, яка проявляється у єдності та взаємопроникненні усіх існуючих чеснот. У творі «Велика етика» Аристотель пише про те, що «у відношенні людини добродійної є непогане ім'я – моральна краса (kalokagathia). Морально прекрасною можна назвати людину досконалої гідності (teleos spoudaios). Морально прекрасною можна назвати справедливую, мужню, помірковану людину, таку, в якій присутні всі чесноти. В «Нікомаховій етиці» Аристотеля зазначається, що «доброчинний в приватному та освічений стосовно приватного, але добродійний взагалі є всебічно освіченим» [59, с. 56]. Вища освіта розумілась філософом суто науковою.

Аристотель не залишив впорядкованого переліку необхідних наук для освіти. Його логіка дещо відмінна від Платонівської. На перше місце він ставив науку «про буття», всі інші у порівнянні з нею перебувають у

рівноправному положенні. Аристотель вказував на те, що деякі науки, порівняно з іншими, знаходяться ближче до загальної межі знання, тобто, можливою виявляється їх ціннісна класифікація. Дійсно, античність можна вважати одним із культурних джерел гуманізму, тому що відбувається осягнення людини як соціальної та гуманної істоти. Гуманність виділяється як характерна риса людського роду.

Таким чином, античний гуманізм включав в себе визнання цінності людини, підносив її, вимагаючи шанобливого ставлення та любові до неї, закликав до співчутливого ставлення до людських страждань та слабкостей. В певному сенсі гуманізм – це історично змінювана система цінностей, в якій реалізується ідея людини як самостійної цінності. Це сфера свідомості, етико-антропологічна сторона гуманізму.

Гуманність та гуманізація належать до сфери буття, тому що саме через них найчастіше реалізуються чи не реалізуються ідеали гуманізму.

Софісти змістили філософську рефлексію від проблем людини. Провідними темами софістики є етика, політика, риторика, мова, релігія та виховання [60]. Софісти намагались знаходити відповіді на актуальні питання свого часу, виступаючи ідейними новаторами. Саме софісти виводять на перший план проблему освіти, наповнюючи її новим сенсом. Вони проголошують ідею про те, що чеснота не є присутньою від народження, а вона залежить та ґрунтується на знаннях.

Гуманізм можна розглядати як пайдейю, основу якої складає калокагатія. Гуманна сутність набувається людиною за допомогою вже існуючої культури та такого її важливого елементу, як освіта. Так, М. Абаньяно розкриває поняття культури як «освіту людини, її удосконалення та завершення» [63].

Взагалі в давньогрецькій культурі можна виділити два основні підходи до освіти. Перший складає орієнтація на розвиток тіла, другий – орієнтація на інтелектуальний та духовний розвиток. Це можна назвати морально-етичною освітою.

Другий підхід яскраво проявляється в поглядах софістів. Вони почали активно обговорювати проблеми освіти та виховання, коли Критій заговорив про користь від занять гімнастикою [68, с. 54 – 68]. Антифонт говорив: «Якщо до юного тіла вкласти гідне виховання, то воно буде квітуче жити протягом усього життя» [75, с. 96].

Софісти докладали чимало зусиль для служіння новому політичному ідеалу. Їх провідною метою ставало формування майбутнього державного лідера.

Софісти є представниками філософського вчення та передачі істин про буття та людину, навчають перемагати в дискусії. Навчатись перемагати в спорі – це найважливіша складова освіти софістів. Вони викладали мистецтво говорити – риторику. Освіта софістів була переважно гуманістичною. Можна говорити про наявність гуманістичної орієнтації освіти софістів, адже вони вважали, що дитина має навчатись не заради ремесла, а заради самої освіти. «Саме в них ми зустрічаємо відчуття розумних меж розуміння людської природи, те, що ми називаємо гуманізмом» [78].

В період розвитку давньогрецької культури шлях до калакогатії проходив через багаторічну школу – «схоле». Вона називалась по-різному в залежності від поставлених завдань. Для наймолодших була палестра («місце боротьби»). Її першорядним призначенням був фізичний розвиток молодого організму. Далі йшло навчання читанню, писанню, мистецтву рахування. Велика увага приділялась вивченню віршів. Кожна людина, котра бажала вважатись освіченою мала вміти грати на лірі. Це мистецтво мало назву кіфаредики. Важливого освітнього та виховного значення набув предмет під назвою хорей, від грецького слова chorea – танець. Справу палестри продовжувала гімназія, хоча чіткого розмежування між ними не було. Гімназія – це елітна установа, де молодь набувала смаків, симпатій та навичок, стійких та незмінних для всього наступного життя. Туди могли приходити вільні люди з метою приємно провести час, поспілкуватись та

послухати філософів. Саме в такому режимі проходило розумове тренування молоді в гімназії [79]. Освіта повноправного громадянина завершувалась виконанням військового обов'язку в т. з. ефебії. В V ст. до н. е. ефебія була обов'язковою для молодих людей у віці від 18 до 20 років. Туди потрапляла молодь, яка належить до трьох вищих «прошарків», тобто ті, які мали фіксовані прибутки [79].

Протягом першого року ефебії проводились гімнастичні тренування (боротьба, біг, плавання, метання пік та дисків, їзда верхи та ін.), крім цього молодь опановувала військове мистецтво – будівництво таборів, використання військової техніки, суднобудування. Протягом другого року ефебії проводилась охорона державних кордонів, залучення молоді до державних ритуалів – прийомів послів, державних святкувань тощо.

До кінця V с. н. е. в ефебії з'явилися історія мовлення, красномовство, геометрія, астрономія, географія та філософія [84].

У 335-334 р. н. е. Аристотель заснував свою філософську школу під назвою Лікей. Освіта в ньому включала два основні компоненти – «ексотеричний», чи викладання риторики, що було доступним для всіх, та «акроатичний» чи «есотеричний», що був доступним лише для підготовлених. До програми «есотеричного» навчання входили метафізика, фізика та діалектика [91]. Найвищого розвитку Лікей досяг за часів правління Деметрія Фалерського в Афінах. До Лікею приїздили учні з усього еллінського світу.

Поразка Греції в боротьбі з Римом тільки збільшила вплив грецької культури. Програючи Риму матеріально, Греція перемагала духовно. Грецька філософія завоювала Рим, знання грецької мови перетворилось на ознаку освіченості.

Основи грецької освіти за таких умов зазнали чималих змін. У Цицерона читаємо твердження про те, що римлянам слід вивчати не тільки науки, корисні для держави. «Римлянин має інакше ніж еллін дивитись на виховання. Йому не потрібні такі тонкощі, як естетизм, гармонія та

калокагатія, для нього важлива тільки користь». Із принципів корисливості складається мета римської освіти. Вища освіта стає риторичною.

Без красномовства неможливо досягти високої державної посади, без нього навіть не можна вважатись освіченою людиною. На цій базі з'явилась багатозначність, плюралізм римської освіти, що давало людині усього потроху, озброювало її усіма галузями знання [92, с. 75 – 76].

Практично римська освіта була багатоступеневою. Нижчим ступенем були приватні елементарні школи – *Iudus*. Там вивчались латинська та грецька мови, література та арифметика. Середнім ступенем вважались граматичні школи для дітей віком від дванадцяти до шістнадцяти років. Підлітки мали змогу вдосконалити свої знання латинської та грецької мови, вивчати мовознавство, літературу, історію та основи римського законодавства. Занять музикою та фізичним вихованням в цих школах не було. Вищим ступенем освіти були риторичні школи, до програми яких входили грецька та римська література, математика, астрономія, музика, право та філософія. До вищого рівня освіти можна віднести грецькі філософські школи, де римляни могли укріплювати свої позиції.

Цицерон писав про те, що гідними є любов до батьківщини, почуття обов'язку, бажання служити ближньому.

Для Цицерона гуманність була реальністю, що проявляється в людських відношеннях. Підтвердженням цього можуть бути його роздуми про гуманного державного діяча. Вперше Цицерон висловив свої погляди на цю проблему у зв'язку з викриттям злочинів Верреса. Філософ протиставляє йому видатних полководців минулого М. Марцелла та Сулпіона, котрих наділяє рисами гуманізму [93].

Найдосконалішою людяністю Цицерон наділяє М. Лепіда, який зумів припинити громадянську війну. Якщо *humanities* перестає відігравати роль стримуючої сили в людській поведінці, як це було у випадку з Верресом, то суд має бути засобом примушення там, де відсутність гуманізму породжує безправ'я [55, с. 270].

В античному світі етична думка досягла значних успіхів у формуванні гуманістично-ціннісного розуміння світу.

В ранній період свого розвитку етика ніколи не виводила людину за межі її особистості. Філософи-моралісти цього періоду основну увагу приділяли проблемам держави, звертаючи увагу на аспекти можливості життя вільних людей у вільному суспільстві.

В пізній період античності, коли створювались світові імперії, міста-держави почали поступово зникати. В результаті сама людина як така стає предметом роздумів етики, яка втрачає егоїстичний характер, перетворюючись на етику загальної любові (Сенека, Марк Аврелій, Епіктет).

Людина в античній філософії розглядається як невід'ємна частина Всесвіту. Окрім природної людини антична філософія також досліджувала людину як суспільну істоту. Так, антична філософська традиція висуває думку про наявність в людини внутрішнього світу (душі). Антіох виразив класичне уявлення про людину – «душа та тіло сутність людина», причому душа є кращою та найбільш досконалою частиною людини [92, с. 49]. Виключенням є Платон з його заперечливим світоглядом.

В пізній період античності життєстверджувальна сутність людини змінюється песимізмом та зневірою у власні сили. Антична філософія не виявила однозначного тлумачення сенсу людського буття, його призначення. Хоча коло достойних видів діяльності було досить широким (служіння державі-полісу, особисте щастя, уподібнення Богові через вдосконалення, аскетизм та самоспоглядання), але у одного і того ж філософа погляди стосовно цих проблем постійно видозмінювались. Однак є дещо загальне у розгляді сенсу життя різними філософськими концепціями – це прагнення стародавніх мислителів пов'язати індивідуальне буття з суспільним призначенням людини (рання античність) та з Богом (пізня античність). Антична етика визнавала здійснення свого призначення людиною, досягнення мети життя через надбання та оволодіння чеснотами. Чесноти забезпечували як індивідуальний розвиток особистості, так і соціалізацію

індивіда. При цьому на перше місце в обґрунтуванні чеснот античні філософи ставили мудрість та чесноти, що характеризують відношення між людьми. Відношення між людьми виражене в «золотому правилі моральності» (Платон, Фалес та ін.), а воно носило яскраво виражений гуманістичний характер.

В античній філософії поняття щастя також було предметом етичних роздумів, бо ним також оперує гуманізм. Прагнення щастя людиною є тенденцією гуманістичною, оскільки воно відповідає внутрішній потребі людини у самовираженні, самоствердженні та самореалізації.

Ідея досягнення щастя всебічно розглядалась античною філософією у поєднанні з проблемами призначення людини, сенсу її життя. Незважаючи на розмаїття поглядів філософія інтегрується в єдину думку про те, що право людини на щастя та прагнення щастя є фундаментальною властивістю людської природи. Античних філософів також об'єднує бажання знайти джерело моральної поведінки людини, тобто ту першооснову, яка робить людину людиною. Наявність такої першооснови вважалась безсумнівною.

Антична філософія проголошувала необхідність та розумність добра, розуміючи під добром розумну необхідність, результат перемоги розуму (Сократ). В добрі припускалась закономірність та найглибинніші сутності буття. Сили, протилежні добру, вважались випадковими та нераціональними, бо ведуть людину до скоєння зла. За таких умов сама постановка питання та звернення розуму до оцінки людської поведінки виводить проблему добра та зла як людських проявів, без яких неможливе осмислення феномену гуманізму.

Антична етика носить яскраво виражений практичний характер. Вона активно впливає на суспільне життя. Праці багатьох відомих філософів лягли в основу державного устрою та суспільних установ перших античних демократій, в яких були реалізовані різні гуманістичні принципи людського суспільства. Так, під керівництвом Аристотеля було створено 158 конституцій окремих грецьких полісів та деяких варварських держав.

Антична філософія значну увагу приділяє відносинам між людиною та суспільством. Серед цінних ідей античної філософії можна виділити ідею діяльності, активності в досягненні життєвої мети (Аристотель). Саме в діяльності людина набуває чесноти, стає людиною.

В пізній античній філософії представлена важлива гуманістична ідея – людинолюбство (Філон Александійський).

Антична філософія заклала основи гуманізму. На жаль, її гуманістичні ідеї розповсюджувались тільки на вільних громадян. Існування рабства ґрунтовно порушувало сутнісні принципи гуманізму – волю та рівність всіх людей.

Як вже зазначалось, багатьом античним філософам належить створення своїх шкіл, в яких учні вивчали не тільки філософію, але й духовно розвивались, готували себе до практичного життя. В цьому сенсі великої популярності набули школи «Сад» Епікура, школи софістів, Аристотеля, Цицерона тощо. Уявлення про освіту складалось під впливом конкретно-історичних умов епохи та було пов'язаним з назвами панівних філософських тенденцій.

Антична калокагатія представила людству реальний образ освіченої, фізично розвиненої та морально досконалої особистості. Таким чином в Стародавній Греції склалась відповідна для неї система освіти.

В античній культурі почався період занепаду, вона втрачала свій моральний вплив. На зміну язичницьким культурам приходить ранньохристиянське світосприйняття, яке надихалось подвигами незвичайних «святих» людей. Християнство починає активно утверджуватись на території Стародавньої Римської Імперії у II – V ст. Воно проголошує високі, але важкі для розуміння гуманістичні принципи. Серед них ідеї про те, що людина на початку Творення світу була створена за образом і подобою Бога і тому являє найвищу цінність на Землі, яка колись була райським садом. В результаті надмірної цікавості в справі пізнання світу про природу добра та зла людина скоює гріхопадіння. Втрачає свою Божу

сутність та можливість жити в райських умовах, її життя перетворюється на боротьбу з природою та добування «хліба насущного в поті лица свого». Заради повернення людині Божого образу Бог посилає у світ у якості духовного зразка свого Єдиного Сина, що має одночасно Божу та людську природу, щоб він навчив людину відрізняти добро від зла та формувати нове світорозуміння. З'являються важливі догмати про те, що всі люди рівні перед Богом, незалежно від національного, соціального положення та інтелектуального рівня. Любов та розуміння є основними принципами життя. Та, врешті, події, що відбулись в Іудеї, коли правителі зчинили опір місії Христа та він приніс себе в жертву, є апофеозом християнського світогляду, бо Христос воскрес задля спасіння людства.

На зміну античному раціоналізму, що прагне все зрозуміти та логічно пояснити, приходять святість та ірраціональність релігійного почуття, яке вимагає, передусім, віри, а потім розуміння. Раннє християнство не заперечувало можливості раціонального обґрунтування віри, воно як феномен суспільної свідомості починалось з філософського осмислення священного писання. Проголошуючи ідею Божого створення світу в якості провідного догмату віри, перші богослови, на відміну від античних авторів, утверджували також можливість внутрішнього розвитку людської душі, в становленні якої освіті та вихованню відводилось найважливіше місце.

Томізм, який органічно поєднує в собі принципи ортодоксального християнства та філософію Аристотеля, будує власну концепцію філософії освіти. Концепція Ф. Аквінського прагне однієї мети: показати, що світ та все існуюче є заданим Богом. Святість створеної природи речей тяжіє до повноти, до актуалізації їх унікальної потенційності. Провідна мета людства полягає в пізнанні природи та структури речей в цій складній системі. Відповідно до цього ж прагне система освіти.

Екклезіастське крило томізму, представлене Жаном Марієном та Джоном Г. Ньюманом, рекомендує до вивчення дисципліни, що мали справу з теїстичними проблемами та християнськими доктринами. Історично модель

освіти сформувала основи католицької освіти в цілому. Роберт Хатчінс та Мортимер Адлер як представники іншого крила томізму пропонують віддавати перевагу не релігійним, а мирським дисциплінам, які дають знання про природу космосу та людини. Вони, як раціоналісти, пропонують зробити акцент в освіті на логіку, математику, мову та філософію.

Тіт Флавій Климент (II ст.), збагачений античною мудрістю, залишив нам перше систематизоване християнське богослов'я, адресоване мешканцям Александрії – філософської столиці стародавнього світу, де перехрещувались шляхи західної та східної освіти. Збереглися три провідні твори Климента – «Слово увещательное к грекам», «Педагог» та «Строматы» (прибл. переклад «Копилка мыслей»). Саме у творі «Педагог» олександрійський філософ розкриває нам методи морально-духовного виховання. Антропоцентризм космосу є головною ідеєю ранньохристиянської апологетики. В цьому контексті зрозуміло, чому Божий логос втілювався на землі в образі Ісуса Христа. В творі «Слово увещательное» Климент подає характеристику Ісуса. Він пише: «І цей нащадок Давидів, Логос Господень, ... зневажив ліру та кіфару, їх бездушні струни, але озвучив Духом Святим наш Всесвіт та нашу Землю, тіло та душу людську...». Такий Логос тільки й може бути педагогом людства, яке, на думку Батьків Церкви, знаходилося в ранньому дитинстві, з духовної точки зору, у віці, ще не знайомому з Істиною та не розуміло мети своєї просвіти. В цьому проявляється міцний гуманістичний потенціал християнського світогляду.

Климент здійснив рішучий переворот в розумінні слова «педагог» відносно до його первинного змісту. Так, в аристократичних сім'ях називали слугу, раба, в обов'язки якого входило супроводжувати дитину до школи та оберігати від фізичної небезпеки та безглуздої поведінки. Він мав слідкувати за зовнішнім виглядом, піклуватись про дотримання пристойності та хороших манер. В стародавньому світі педагога зневажали за його рабське положення. В епоху Римської імперії вже передбачалась повага до педагога. Якщо педагог освічений, він міг стати «репетитором», допомагаючи дитині

виконувати домашні завдання. Але його роль була нижчою від ролі офіційного вчителя.

Климент співставляє Боже слово, яке закладене у Священному Писанні, зі смиренным службою-педагогом, творчо переосмислюючи твердження античного мислителя Сенеки про те, що «філософ – педагог людства». З іншого боку, він використовує поняття «божа педагогіка», яке було використано вперше його сучасником та співвітчизником св. Іринеєм Ліонським, який викладав у Галії. В своїх творах Климент розкриває образ Ісуса як вчителя, який спочатку переконує, розповідає, виховує та показує, а тільки після цього навчає. Ісус представлений Климентом, перш за все, як вчитель душевності, вихователь морального імперативу, тобто як ідеальний викладач [104].

Апологети церкви намагались в своїх творах захищати християнство від хибних вчень та тлумачень. Поступово посилювалась християнська традиція філософської та освітянської думки.

В ранньому християнстві його ідеї були висловлені Квінтом Септілієм Флоренсом Тертуліаном (II – III ст.). Він знав та коментував роботи античних філософів, юристів, медиків, досконало володів ораторським мистецтвом. Квінтесенцією його думок можна вважати твердження про те, що віра вкладається в розум. Виступаючи апологетом християнства, він в той же час був виразником досягнень римської культури, відстоював принципи справедливості, рівності громадян перед законом, свободу мислення, повагу до поглядів інших. Він вчив дотримуватись розсудливості та засуджував несправедливість.

Тертуліан вважав, що антична цивілізація знівечила та спотворила людину, пригнітила в ній природні добрі нахили. Виходом з цього положення він вважав повернення до природного стану через християнство.

У IV ст. з прийняттям християнства у якості державної релігії Римської імперії починається процес переосмислення язичницької культури. Замість колишніх нападок на неї з'являються апологетичні філософські твори, в яких

лунає думка про те, що християнство є логічним завершенням античної культури та просвіти. У церковній літературі був сприйнятий Платонівський ідеалізм, дещо пізніше – філософські концепції Аристотеля. Протягом VI – XV ст. богослови розробляли освітні ідеї на основі низки філософських поглядів минулих століть. Ці ідеї помітно вплинули на весь християнський середньовічний світ в аспектах формування світогляду особистості. Виникає новий жанр – література Батьків Церкви чи патристика. Центральна ідея концентрувалась навколо розуміння співвідношення віри та розуму.

Філософи-богослови дотримувались різних концепцій в осмисленні місця та ролі людини та заклали дихотомію – людина та Бог. Автори західної орієнтації писали переважно латиною, вносячи дух юридичної римської культури, проявляючи інтерес до проблем людської долі, Божого передбачення, узгодження людської та Божої волі. Автори східної орієнтації писали грецькою мовою. Вони зосереджували увагу на поясненні того, як Боже існування знаходить свої прояви в людському бутті.

Августин Аврелій (IV – V ст.), викладач граматики та риторики в античній школі, у 387 році приймає хрещення та з 391 року – єпископ в північноафриканському місті Гіппон. Він жив в епоху, коли християнська освіта робила свої перші кроки в світлі античної освіти. Гуманізм в програмі Августина полягав у розгляді освіти як процесу вдосконалення людини, адже у ранньому християнстві наука та освіта були включеними до релігійного життя. Аврелія Августина вважають вчителем, який сформував інтелект християнської Європи. Католицька церква була духовним центром середньовічного суспільства та заперечувала античну освітню традицію як язичницьку мудрість. З іншого боку, в ранньому Середньовіччі вже існувала невелика група богословів та освітян, які намагались захистити традиції греко-римської освіти.

Вчений світ раннього Середньовіччя не забув античні традиції. Вони використовувались релігійними діячами V – VI ст. для обґрунтування своєї системи освіти та виховання. Саме так діяли Боецій та Кассіодор (IV ст.), які

створили перші середньовічні підручники з арифметики, логіки, музики тощо. Вони також склали програму середньовічних навчальних дисциплін – семи вільних мистецтв, джерела яких знаходимо в Римській епосі. До складу семи мистецтв входили: граматики, риторика, діалектика, арифметика, геометрія, астрономія, музика.

В трактаті «Формули гідного життя» архієпископа Мартіна де Брага (VI ст.) подавались рекомендації по вихованню через заповіді, свого часу сформульовані стоїками (розсудливість, обережність, обачність, мужність, справедливість та стриманість). Вивчались: граматики, яка вважалась матір'ю усіх наук, діалектика, філософія, логіка, риторика, музика, арифметика, геометрія, географія та астрономія.

З XI століття починається процес підйому та вдосконалення системи освіти. Роль міст посилюється з XII ст. В них панує авторитарна форма правління, що помітно впливає на процес освіти та виховання. Навчання проводилось латиною. Тільки з XIV ст. навчання частково переходить на живу розмовну мову. У змістовному відношенні освіта носила переважно релігійний характер.

Томістська концепція освіти є теологічною, тому що вона побудована як система, що покликана, в першу чергу, підтвердити Божу сутність світу та людини. Залежно від поставленої мети в томістській системі освіти головна увага приділяється підбору таких предметів, як теологія, етика та естетика.

Для томістської моделі освіти визначальним є дисципліна, повторення моральних правил, контроль над розумом та волею тих, хто навчається. За допомогою цих методів формується звичка чинити морально та слідувати лише тим ціннісним зразкам, які були оголошені наставниками як найкращі. В результаті провідною метою томістської моделі освіти є підготовка людини до морального життя, що є більшим, ніж просте абстрактне знання про добро та зло. Від людини вимагається моральна поведінка.

У XII – XIII ст., в епоху Проторенесансу, Західна Європа переживає економічне та культурне піднесення. Вищі школи в XIII ст. функціонували в Болонії, Кордові, Палермо, Парижі, Оксфорді, Севільї тощо.

На думку багатьох дослідників часом зародження гуманізму є саме кінець XIII – початок XIV ст., коли в Західній Європі розпочинається процес, пов'язаний зі змінами у всіх сферах людської життєдіяльності – в галузі філософії, літератури, художньої творчості, в наукових та релігійних аспектах та соціально-політичних уявленнях. Цей процес набрав достатньої сили для того, щоб пізніше бути визнаним окремою епохою в історії західноєвропейських народів – епохою Відродження XIV – XVI ст. виникає як наслідок змін у середньовічному світогляді. На противагу вченню католицької церкви про те, що людина в земному житті ніколи не зможе досягти Божого ідеалу та тому для свого спасіння має покладатись тільки на церкву, новий світогляд, як це було в ранньому християнстві, знову повертає до центру Всесвіту людину (*homo*), що була створена Богом за його образом та подобою. Але зараз ця людина добровільно брала на себе відповідальність перед Богом з своєю долю. Людина починає розглядатись як активна особистість, яка своєю працею, здібностями, розумом та енергією здатна реалізувати свої плани щодо осягнення таємниць світобудови.

Сам термін «відродження» (від франц. «*renaissance*» - ренесанс) з'явився в XIX ст. Сенс використання стародавнього поняття можна віднайти в тому, що в XIV – XVI ст., по-перше, відбувається відродження підвищеної зацікавленості до античної культури в цілому – до античної філософії, античних релігійно-містичних вчень, до античного мистецтва, по-друге, в цей період відроджується нова культура вже самих західноєвропейських народів, що є протилежною традиційній християнській культурі середніх віків. Нове світорозуміння полягало, перш за все, в тому, що мислителі епохи Відродження почали зовсім інакше, ніж християнські теологи, відноситись до проблем людини. В традиційному християнському розумінні людина – це гріховна істота, яка є вічним боржником в своєму матеріальному житті, тому

вона всі свої думки має присвячувати лише одній меті – любові до Бога, адже саме Бог є центром та метою будь-якого мислення та діяльності.

Людина епохи Відродження сприймається у всій її цілісності. Матеріальна природа людини почала цікавити мислителів того часу не менше, ніж духовні якості. Нове розуміння проблем людини вплинуло на трансформацію розуміння проблеми Бога.

Перегляд питання про місце людини в світі призводить до розуміння необхідності нових особистісних якостей. Визнання власної величності пробуджувало перетворювальну активність людини. Важливими елементами цього процесу була освіта. Найбільш освічені представники різних прошарків суспільства поступово сформували нову соціальну групу світської інтелігенції. Їх відносна незалежність від церкви давала можливість відкрито критикувати офіційну вченість, що базувалась на релігійних догматах та схоластичних принципах.

Ідеями гуманізму зацікавились деякі представники церковної організації. Одним з таких був кардинал Микола Кузанський. Його наукова творчість була яскравим прикладом синтезу культури Середньовіччя та Нової епохи. Серед головних якостей, що уподібнюють людину Богові, Кузанський називає здатність до розумової творчої діяльності [187, с. 182].

Нові соціальні ідеали епохи знайшли відображення у працях великих утопістів – Т. Мора та Т. Кампанелли. Відкидаючи релігійну традицію, вони в своїх проектах удосконалення суспільства спирались на розумові здібності людини. Розумовий розвиток, моральна, фізична та естетична досконалість, праця на користь суспільства розглядались утопістами як найважливіша умова формування гармонійної особистості [16, с. 185 – 187].

Гуманізм як феномен епохи Відродження найчастіше розглядається з позиції загальної тенденції, яка починається з Ф. Петрарки, а власне ціннісні підвалини гуманізму поки що залишаються в затінку.

В сучасній літературі існують різні підходи до терміну «гуманізм» епохи Відродження. З одного боку П. О. Крістеллер відмовляє гуманізму у

філософському та теоретичному значенні. З його точки зору необхідно обмежити сферу використання терміну «гуманізм». «Гуманізм епохи Відродження не був філософською системою, це була скоріш культурна програма, яка розробляла важливий, але обмежений сектор знання. Цей сектор заключав у якості свого центру групу предметів, що здебільшого стосувались не класичних наук чи філософії, а того, що приблизно можна назвати літературою» [334].

Протилежною є позиція Е. Гарена, який вважав, що «увага до філософії», до особливих проблем є дійсно «ною філософією», тобто новий метод постановки проблеми, що не є другорядним аспектом культури Відродження, є насправді «ефективним філософствуванням» [336]. Е. Гарен стверджував, що середньовічне відношення є в тому, що істина розуміється поза історичною ситуацією. Гуманісти відкривають класику тому, що відокремлюють власне від латинського.

Значення слова «гуманіст» в епоху Відродження пов'язане з професією літератора, вплив якого сягає набагато далше університетських настанов, воно залучає до активного життя та стає дійсно новою філософією в тих історичних умовах. Епоха Відродження була переломною, де особливим чином взаємодіяли закономірності двох якісно різних етапів розвитку суспільства – старого та нового.

Критикуючи схоластичну філософію, французький філософ Мішель де Монтень вказував, що подібний підхід до науки гальмує подальший розвиток суспільства. Мислитель закликав доходити у пізнанні власного переконання [226]. Автор демонструє шлях до удосконалення особистості.

Визнання першочергової ролі творчої активності особистості в удосконаленні буття принципово змінило орієнтири освіти. Відбулась відмова від церковних авторитетів та зміна їх на досвід.

Переконання у величезних потенціях людської природи вивело на перший план знання наук, що здатні продемонструвати велич людини та задовольнити її зростаючі матеріальні потреби. Знання природничих

дисциплін та, особливо, фізики, механіки, математики перетворилось на невід'ємну складову освіти. Найвищим знанням визнається філософське, яке включає всі науки та таке, що пізнає природу, людину та Бога.

Нове уявлення про освіту безпосередньо вплинуло на розвиток гуманістичних ідей про творчу особистість, активну, здатну самостійно приймати рішення та практично діяти.

Гуманізм як феномен епохи Відродження найчастіше розглядають з точки зору загальної тенденції, яка розпочинається з Ф. Петрарки.

Для Ренесансного світорозуміння властивим є постійне прагнення поєднувати протилежності – Боже та людське, духовне та матеріальне, високе та побутове, фантастику та реальність, християнство та античність. Ренесансний спосіб мислення є плюралістичним.

Гуманізм звертає особливу увагу на людину як особистість. Людина як найцікавіший об'єкт самопізнання витісняє Бога. Ідеалом гуманізму була людина взагалі – вільна, багатопланова особистість. Людська гідність – найважливіша риса гуманістичної антропології. Гуманізм окреслює місце людини в світі не з християнської позиції гріхопадіння та спасіння. Це перетворюється на проблему людської гідності. Гідність полягає, перш за все, у визнанні людських можливостей піднятих від дикого до власне людського стану. Цей акт зростання є результатом реалізації закладеної програми удосконалення. Справжня особистість – це людина цивілізована.

Відродження – це епоха, з якою пов'язане формування нової гуманістичної освіти. Саме повернення до властивих античності інтересам та цінностям є закономірним вираженням глибоких соціокультурних змін. Як свідчить аналіз історичної ретроспективи, з висот художніх досягнень Відродження, що становлять золотий фонд загальнолюдської культурної скарбниці, соціально-економічні досягнення, перевершені наступним розвитком, бліднуть.

Гуманістами була висунута ціла низка наукових ідей про місце та призначення людини. Гуманізм Відродження стверджував самоцінність

людської особистості, вважаючи найвищим досягненням людини її знання, інтелект. Найбільш плідно ці ідеї розвивали італійські гуманісти. Гуманісти XV ст. Дж. Піко делла Мірандола, Марсіліо Фічіно, Лоренцо Балла пов'язують велич людини з її вільним та свідомим вибором, що надає їй «найвищого щастя... володіти тим, що побажає, та бути тим, чим хоче» [248]. На думку Піко, Бог створив світ та побажав, аби хтось оцінив сенс такої великої роботи, любив її красу та створив потім людину, говорячи їй: «Я сталю тебе в центр світу аби звідси тобі краще було спостерігати все, що є в світі. Я не зробив тебе ані небесною, ані земною, ані смертною, ані безсмертною, аби ти сама, вільний та славний майстер, сформувала себе в образі, який ти обереш» [248].

Воля тепер розуміється як можливість творити себе завдяки освіті та пізнанню. Флорентійський гуманіст М. Фічіно, сам від природи слабкий здоров'ям, був переконаний, що «людина здатна створювати самі світила, набуваючи відповідні знання про їх устрій та конструюючи необхідні знаряддя. Ось чому таке важливе, навіть символічне, значення на зміну мага Середньовіччя набуває фігура «художника-інженера» (Цильзель), в силах якого, як говорив Леонардо, «породжувати найпрекрасніші та найпотворніші речі». Леонардо да Вінчі, найяскравіша особистість епохи Відродження, пише: «Там, де природа закінчує творити свої види, там людина починає з природних речей створювати за допомогою тієї ж природи незчисленні види нових речей».

М. Фічіно був знавцем платонівської та перипатетичної філософії. Навколо нього згуртувались однодумці. Вільні бесіди та диспути були спрямовані не стільки на пошук нових знань, скільки на пошук у формі діалогів.

Разом із антропоцентризмом на зміну геоцентризму приходять пантеїзм. Подібне відношення до ідеї Бога вплинуло і на відношення до церкви. Безумовно, гуманісти не були атеїстами, тобто не виступали проти необхідності віри. Однак, багато з них критично відносились до церкви,

вважаючи, що офіційна римсько-католицька церква не вірно визначає поняття Бога та, відповідно, веде усіх віруючих людей хибним шляхом.

На думку гуманістів, наука мала стати основою нової релігії. З цією метою гуманісти звертають увагу на таємничі форми пізнання – магію та містику, в яких вони вбачали найважливіші засоби осягнення Божих істин. Магію та містику вони вважали майже найвищими формами наукового знання. Тому відродження інтересу до античної культури супроводжувалось виникненням зацікавлення до античних релігійно-містичних вчень. Гуманісти вважали таких стародавніх містиків, як Гермес Трисличиста (Тричівеличний), Зороастр та Орфей історичними особистостями, сучасниками вітхозавітного Мойсея. На думку більшості мислителів епохи Відродження, Бог передав Мойсею закони людського гуртожитку, а Гермесу Трисличисту, Зороастру та Орфею деякі таємничі істини, які сприймаються тільки спеціальними релігійно-містичними засобами. Відповідно, знання трактатів стародавніх містиків та проведення магічних обрядів дає можливість торкнутись найвеличезніших Божих таємниць, що є недоступними простим християнам. Зороастром гуманісти називали історичну особистість – Заратустру, одного з іранських релігійних реформаторів VII – VI ст. до н. е. Деякі гуманісти проявляли неабиякий інтерес до східної містики, перш за все до старовірських містичних творів, таких як Каббала. Доречі, італійський філософ Піко делла Мірандола навмисно вивчав старовірську мову, аби пізнати таємниці Каббали.

В епоху Відродження виникає інтерес до матеріалістичних вчень Античності. Так, один з перших гуманістів Лоренцо Валла звертав увагу на творчу спадщину Епікура та Тіта Лукреція Кара. Гуманістичний світогляд, поширений в Європі в XIV – XVI ст., знайшов своє відображення в створенні нових політичних та етичних вчень. Загальна філософська спрямованість на визнання людської особистості як центру Всесвіту значно вплинула на мислителів, які займались проблемами політики та етики. Пояснювались ці

проблеми не на високих Божих ідеалах, а на інтересах окремої людини (вчення Ніколо Макіавеллі, Еразма Роттердамського, Мішеля де Монтеня).

В творах Томаса Мора формулюється загальнополітичний ідеал гуманізму – «Утопія» як образ «ідеальної держави». Філософія гуманізму – це дивовижна суміш християнства, античної філософії, пізньоантичної та східної магії та містики. На основі змішання різних релігійних, наукових, літературних та містичних традицій в епоху Відродження зароджувалась майбутня західноєвропейська культура. Саме це змішання дозволило мислителям гуманізму змінити традиційне християнське світосприйняття та проголосити особистість, якщо не рівною Богові, але такою, що наблизилась до Бога за своїми можливостями, а найголовніше – своєю мірою свободи.

На початку свого становлення гуманізм формувався як релігія, що мала замінити християнство. Головними постулатами цієї релігії були: віра в Божу сутність природи, віра в вільну людину, віра в людський розум та безграничні можливості науки і силу магії та містики. Тобто гуманізм можна розуміти не просто як філософію, а як релігійну філософію.

В новоевропейській філософії на зміну ренесансному ідеалу людини як гармонійної істоти приходить уявлення про складність та наявність в людині внутрішніх протиріч. Буття людини уподібнюється постійній боротьбі протилежностей розуму та почуттів, розумового та морального, особистого та суспільного, приватного та державного.

На думку Дж. Хеллера, найкращим методом, який відповідає екзистенціальному підходу до навчання, є сократівський метод. Сенса міркування екзистенціалістів з проблем філософії освіти сповнений протиріч. Підкреслене прагнення довести зверхність особистості над соціумом є і благом, і недоліком екзистенціалізму. Прагнення до мінімуму структурованості в освіті та схвалення екстремальних форм самовираження може мати для індивіда не тільки позитивні, але й негативні наслідки.

Сучасний гуманізм представлений різними течіями та напрямками. Неоліберальний гуманізм, продовжуючи традиції класичного лібералізму,

дійшов до абсолютизації волі індивіда, що знайшло своє відображення в гіперіндивідуалізації західного суспільства.

Соціалістичний гуманізм, орієнтований на формування (класового)духовного багатства людини, не зміг уникнути підкорення особистості державному контролю.

Антропологічний гуманізм як особлива течія гуманістичної думки сучасності закликає до побудови суспільства на підставі пізнання багатовимірної сутності людини.

В житті сучасного суспільства місце освіти визначається тією роллю, яку відіграють в розвитку соціуму знання людей, їх досвід, вміння, професійні та особистісні якості. Ця роль стрімко зросла в ХХ столітті і досягла вершини актуальності на початку ХХІ століття.

Починаючи з 60-х років ХХ століття, вітчизняна культура стала збагачуватись ідеями співробітництва, толерантності, поваги до особистостей, котрі впродовж довгих років не транслиувались в освітній практиці. У зв'язку з цим стало очевидним, що класична модель освіти морально вичерпана. Виникла потреба в таких філософських ідеях, котрі могли б стати методологією нової філософії освіти. Однією з таких ідей, безумовно, є ідея гуманістичного потенціалу освіти, її відношення до людини як суб'єкта пізнання, спілкування, творчості. В практичному плані вирішення було пов'язане з розглядом аксіологічних аспектів освіти, її «людського виміру» (В. А. Сластьонін).

Світ цінностей особистості, що трансформується, на яку впливають соціокультурні зміни, став більш мінливим і суперечливим, а це вимагає пильної уваги до процесу вивчення динаміки життєвих орієнтацій сучасного суспільства, цінностей гуманізму.

Сучасні підходи у вивченні ціннісної проблематики являють собою синтез класичних і нових нестандартних підходів (так звані комплексні теорії). Різноманіття підходів у вивченні даної проблематики спричинило до появи безлічі різних класифікацій цінностей. Цінності розрізняють: за

об'єктивними характеристиками значущих явищ (матеріальні і духовні); за суб'єктами діяльності (цінності суспільства, народу, нації, класу, колективу, індивіда); за типом потреб суб'єкта (моральні, економічні, політичні, релігійні та ін.). До системи цінностей соціального суб'єкта часто відносять найрізноманітніші цінності, які складаються за ступенем їх суспільної значущості та важливості в певну ієрархічну структуру, підрозділяючись на цінності більш-менш високого порядку. У нашому дослідженні ми спираємося на класифікацію цінностей Г. В. Осипова, а також класифікацію гуманістичних цінностей О. С. Ахієзера та С. Я. Матвєєвої. Із загальної системи цінностей і відповідних орієнтацій ми виділяємо «життєві цінності та орієнтації», які в соціальній філософії розуміються як суб'єктивні регулятори соціальної активності молоді на основі уявлень про певні сфери діяльності, які мають істотне значення у формуванні образу життя цієї групи, її духовно-морального фундаменту. Серед життєвих цінностей особливе місце належить гуманістичним цінностям, які пов'язані з виділенням сукупності загальнолюдських моральних якостей, що утворюють смислове ядро духовності особистості, визначають її ставлення до інших людей. Гуманістичними цінностями є: доброта, чуйність, співчуття, любов до себе та інших людей, справедливість та ін., що входить в поняття духовності як прояву найвищих загальнолюдських моральних якостей. У сучасну епоху глобальних суперечностей і ризиків гуманістичні цінності набувають особливого значення, оскільки є духовно-моральним стрижнем світової спільноти та окремих товариств.

Гуманістичне суспільство є результатом поступового природного розвитку людства. Через зіткнення та взаємозв'язки цивілізацій елементи реального гуманізму переходили від однієї цивілізації до іншої, трансформувались та змінювались. Еволюція гуманістичних ідей вказує на те, що постійно триває процес побудови насправді людського суспільства, яке Ю. Г. Воянов визначає як «град знань» на Землі та в Космосі. Нове

суспільство може бути засноване на принципах цінності освіти як основи формування та розвитку людини.

В умовах реформування українського суспільства перспективи розвитку особистості набувають особливого значення. Особливої гостроти набула проблема пошуку нової освітньої парадигми. Її сутність полягає у фундаментальності, цілісності та спрямованості на задоволення інтересів особистості.

З нашої точки зору, нова освітня парадигма повинна будуватися на платформі гуманізму, оскільки він є світоглядом, в якому найвищою цінністю визнається людина, її таланти, права та свободи.

Ціннісна парадигма ХХІ століття знаходить свою реалізацію в таких суттєвих характеристиках, як гуманізація та фундаменталізація.

Фундаменталізація – це така освітня тенденція, стратегія якої спрямована на створення цілісного узагальнюючого знання, яке було б основою всіх отримуваних знань та об'єднувало б їх у єдину світоглядну систему.

Гуманізація – це реалізація ідей та принципів гуманізму в системі освіти та в освітньому процесі. Гуманізація – це шлях утвердження пріоритету загальнолюдських цінностей, реалізація ідеї розвитку людського в особистості. Гуманітарне знання займає найважливіше місце в освіті. Тому гуманізація освіти – це процес одухотворення всіх її складових, введення особистості до світу культури, який припускає єдність загальнокультурного, соціально-морального та професійного розвитку особистості; спрямовується на підготовку справжньої гуманної особистості та ґрунтується на визнанні самоцінності людини, її прав на свободу, щастя, розвиток і прояв своїх здібностей. В основі гуманізації освіти – людинолюбство, визнання прав людини на всебічний розвиток, створення для цього справді людських умов.

У світлі гуманістичного світогляду головною ознакою цінності є наявність у неї позитивних для людини якостей, властивостей, можливості використовувати цю цінність на благо людини, або її здатність з'єднуватися з

позитивними якостями індивіда. А добродійним для людини, з точки зору гуманізму, є те, що сприяє життю індивіда, полегшенню його умов, наповненню його радістю. Звідси випливає: область гуманістичних цінностей складається, по-перше, з того, що визнається цінним нашою людяністю, по-друге, з того, що людяно і позитивно в самій людині, по-третє, з того, що визнається цінним у вигляді комбінації наших нейтральних та позитивних якостей.

Гуманістичні цінності не можуть прищеплюватись особистості протягом усього життя. Саме тому таке велике значення первинної соціалізації. І, перш за все, освіта в суспільстві повинна мати ключове значення в ціннісних орієнтаціях особистості на ідеали гуманізму.

Сучасний учень більш вільний у виборі того типу освіченості, який йому може бути запропонований соціумом. Він менш пов'язаний походженням в силу соціальної динаміки і мобільності індивідів; він менш пов'язаний обмеженістю власних здібностей в силу високої технологічності і різноманіття методів навчання, адаптованих для широкого діапазону здібностей; він менш залежний від рідної мови та етнічної приналежності в силу глобалізації і стандартизації освіти та інтернаціоналізації мов культури. При виборі варіанту освіти і освіченості учень обмежений тільки його орієнтацією в світі цінностей. Але також учень може обирати систему цінностей, на яку він буде орієнтуватися і в подальшому. Тому орієнтація на цінності гуманізму в освіті має першорядне, життєво важливе для людства значення.

Говорячи про значення гуманізму в освіті, ми вважаємо за можливе ввести в наукову практику поняття «освітній гуманізм». З нашої точки зору, освітній гуманізм – це світогляд, де пріоритетними цінностями є соціокультурний та людський розвиток, інтелектуальне збагачення, яке ґрунтуються на сенсо-життєвих орієнтирах людинолюбства, збільшення уваги до особистості як вищої цінності суспільства.

Тепер було б логічним розглядати поняття «цінності освітнього гуманізму». Ми розглядаємо цінності освітнього гуманізму як моральні та естетичні імперативи (вимоги), які базуються на критеріях людяності: ідеалах добра, милосердя, чесноти та сприяють духовному і інтелектуальному розвитку людини.

Цінності освітнього гуманізму перебувають у прямій залежності від ідеалів освітнього гуманізму. По-перше, – це вільне, демократичне, розумно та справедливо влаштоване суспільство. По-друге, – вільна, здорова та творча особистість, що володіє максимумом можливостей, наданих їй її власним тілом, розумом, волею, здібностями, власністю, так само як і тими природними та соціокультурними обставинами, в яких вона перебуває. По-третє, – інтелектуальний розвиток, інформованість. По-четверте, – критерії людяності: доброта, милосердя, чеснота та ін.

Мета гуманізму – не остаточний результат, не фініш, а постійне досягнення, шлях і процес, метод, за допомогою якого людина може прожити своє життя найбільш плідно і щасливо. На жаль, в сучасному суспільстві цінності прагматизму часто мають пріоритетне значення над цінностями гуманізму. Саме тому сутність та роль загальнолюдських цінностей зростають. Але потрібно чітко розуміти, що той, хто не керується загальнолюдськими цінностями – стоїть на позиціях антигуманізму, якими б гарними словами він не прикривався.

1. 3. Гуманізм та антигуманізм: філософський аспект

В процесі освіти в людині обов'язково виникають внутрішні коливання та сумніви. Це є результатом освоєння багатовимірного світу та наслідком його проблемного характеру. Становлення світогляду в процесі освіти – це складний оціночний процес. Драма розвитку особистості означає зіткнення та конфлікт між різними системами цінностей. Зрозуміло, що людина може сформуватись та розкритись по-різному, тобто результат процесу освіти

може виявитись неочікуваним. Протягом навчання людина інтегрується як цілісність через розуміння світу та входить до сфери культурного. Вона не просто вчиться застосовувати правила, інструкції та закони. На перший план виходить осмислення та розуміння. Освіта передбачає обов'язкове формування особистого відношення до фундаментальних сенсів буття. Різноманітні сенси, ідеї та цінності культури поступово творять в людини внутрішній ідеал. Цілісність такого ідеалу в контексті кризових явищ суспільства може розпадатись, що призводить до розщеплення особистості. В історії культури можна виділити цілісні образи людини, що виступали ідеалами її становлення. Основою їх творення були різні моделі світогляду. Сучасні уявлення про ідеал та цілісний образ людини є досить плюралістичними, але завжди в центрі того або іншого ідеалу перебуває опозиція гуманного чи антигуманного розвитку. Якщо результатом освіти буде вибір на користь стратегії антигуманізму то, з одного боку, особистість може відчувати звільнення від багатьох складних проблем. По-перше, це свідомо рефлексія (антигуманізм в пасивному варіанті), або зняття з себе обов'язку думати про благо іншого (антигуманізм активного типу). В другому випадку інші люди або взагалі перестають існувати, або існують лише як інструмент для реалізації власних егоїстичних планів. На нашу думку, ключовою проблемою освіти, яка є вирішальним фактором трансформації світогляду, виступає обґрунтування правильності свідомого вибору стратегії гуманного розвитку.

Вибір на користь стратегії гуманізму ставить людину перед необхідністю аналізувати кожен конкретну ситуацію та нести відповідальність за прийняті рішення. Важливо, аби вибір ідеалів гуманізму знаходив практичну реалізацію у нашій повсякденній реальності. За своєю суттю гуманізм пов'язаний з визнанням, утвердженням та збереженням особистості, тоді як антигуманність пов'язана з підривом, руйнуванням та знищенням людини. Особистість не зобов'язана бути гуманною, але вона може свідомо обирати шлях деструкції чи досконалості. Загальні ідеали

гуманізму можуть вказувати, в якому напрямку потрібно діяти, але вони не дають однозначних рецептів. Докладний теоретичний розгляд опозиції антигуманізму та гуманізму хочу розпочати з проблеми відношення людини до вчинку. Ця проблема була окреслена ще в стародавньому Китаї. Конфуцій вбачав сенс життя в тому, аби виконувати громадський обов'язок та розвивати необхідні для цього чесноти. Його ідейний опонент Лао-цзи висував принцип «увей»-вимога відмовитись від діяльності. З принципом не діяння пов'язаний ідеал духовної діяльності Православ'я. Концепція споглядального відношення до життя пов'язана з позицією відмови від боротьби, коли активність особистості перебуває лише на рівні уяви. Так можна із комфортом співчувати іншим людям без будь-якого ризику для себе. Буває досить складно оцінювати життєву стратегію, коли життєва позиція людини ніяк активно не проявляється. Для того, аби максимально об'єктивно судити про гуманність чи антигуманність людини, потрібно звертати увагу на реальні вчинки та їх справжні мотиви, що надзвичайно складно через суб'єктивність та схильність до самообману більшості людей. Великою спокусою для людини, яка бажає виглядати справедливою та гуманною в очах оточуючих чи навіть власних, є суворість та безжалісність. Пафос справедливості може переходити у холодне торжество з приводу влади над іншими, у відчуженні володаря, який маніпулює чужими долями. Нажаль часто під маскою гуманності ховаються різні психологічні комплекси та мстива жорстокість, коли бажаючи встановити справедливість, тобто винагороджуючи або караючи інших, можна вчинити глибоко несправедливо і цією несправедливістю скалічити дух людини чи навіть зламати її життя. В реальному житті постійно доводиться приймати активні рішення та діяти. Будь-яка дія потребує врахування багатьох різних чи навіть протилежних інтересів. Ми всі існуємо в контексті складної діалектики морального вибору, результатами якої виявляються гуманні чи антигуманні якості особистості.

На відміну від максималістського ідеалістичного, помірний світський гуманізм не ставить за мету утвердження раю на землі. Реальними та

корисними для людей завданнями виступають: укріплення більш справедливих та гуманних суспільних відношень, покращення якості та рівня життя населення.

Поняття «гуманізм» та «антигуманізм» характеризують людину в системі соціальних взаємозв'язків. Ці поняття творять стійкі світоглядні опозиційні відношення, такі як відношення між релігійним-атеїстичним; ідеалістичним-матеріалістичними; оптимістичним-песимістичним світоглядами.

Точного періоду зародження поняття «гуманізм» (humanus, humanitas – «людяний», «людяність») науці не вдається встановити. За різними версіями ще римляни (Цицерон) називали гуманізмом найвищий культурний та моральний розвиток людських здібностей у поєднанні з м'якістю та людяністю. В інших джерелах знаходимо, що поняття «гуманізм» виникло в епоху Відродження (XIV – XVII століття) як сукупність поглядів, що базуються на визнанні людини найвищою цінністю, як вчення, що захищає гідність та права людини, волю та всебічний розвиток особистості [1].

Аналіз проблеми дозволяє зробити висновок, що гуманістичні ідеали визначаються певними законами соціального та духовного буття. Формуючись протягом століть, гуманізм у своєму розвитку відображає різні підходи до проблеми людини, її сутності та покликання залежно від конкретних історичних умов епохи та держави, соціально-політичних установок суб'єктів суспільної діяльності. Як специфічна система поглядів він включає багато варіантів відношення до людяності. Але коли мова йде про відношення до людини як до вищої цінності, гуманізм є завжди єдиним. Це дозволяє говорити про спадкоємність гуманізму як феномена духовного виробництва.

Разом із цим, історія суспільства свідчить про те, що поряд з гуманізмом має місце антигуманізм та процес дегуманізації, який в різних епохах та за різних умов набуває різних форм та масштабів. Частіш за все фоном, на якому виникали подібні явища, була соціальна нестабільність та

кризові явища, амбіції лідерів тоталітарних, фашистських та інших режимів, моральна деградація державних діячів тощо. Соціальним середовищем дегуманізації виступає маргіналізація та люмпенізація суспільства, втрата духовних орієнтирів значною частиною суспільства, крайній індивідуалізм та прагматизм.

Гуманізм та антигуманізм визначають ступінь напруження в культурі, який забезпечує діалог між різними філософськими та релігійними традиціями, способами життя та картинами світу. На думку В. І. Міллера, «новітня культура виражає себе на базі конфлікту між гуманізмом та антигуманізмом у світогляді ХХ та ХХІ століть» [219, с. 35 – 36]. Опозиція гуманізму та антигуманізму значно впливає на сучасний культурний розвиток. Поряд з опозицією гуманізм-антигуманізм існує термін дегуманізація. Її не всі однаково розуміють та визначають. Так Г. Тульчинський зауважує, що чи є можливою дегуманізація в принципі, коли всі її прояви – ідеї, потреби та сподівання належать людині. Через поняття деантрополізації часто виражаються особливості втрати людського сучасною цивілізацією. Нерідко звучать вислови науковців про те, що людство вступає в епоху нового Середньовіччя з усіма жахливими проявами варваризації буття. Підтвердженням цього є сучасні війни з використанням зброї масового знищення, тероризм та ін. На місці особистості може опинитись бездуховний суб'єкт життєдіяльності.

За словами В. Кутирьова, сучасна людина втрачає самостійність через залежність від комп'ютерної підтримки.

Можна виявити песимістичні та оптимістичні погляди на майбутнє ідей гуманізму. Неабиякий песимізм є характерним для розгляду положення особистості в контексті сучасної глобалізації. Виникають нові фактори суспільного життя, які погано узгоджуються з традиційними гуманістичними уявленнями. Так людство відкриває можливості нового буття у синтетичному техногенному середовищі. Відчуження соціальних та технологічних структур може створювати антилюдський світ, світ, ворожий людині, її духовним та

матеріальним потребам. І якщо нові інноваційні технічні прилади матимуть власний інтерес, то що тоді робитиме людина? За словами Ейнштейна «людина біологічно та інтелектуально органічна істота, у неї досить низький рівень сприйняття через органи чуття. Мозок відрізняється слабкою пам'яттю та повільним темпом переробки інформації. Людське тіло також, на жаль, не відрізняється високими показниками. На рівні фантастики можна уявити більш сильні, більш витримані та життєздатні штучно створені нові форми життя». Однією з форм подолання традиційного гуманізму є трансгуманізм, який враховує різні впливи на людину сучасних комп'ютерних технологій. Сучасність розглядається як техно-соціальне середовище. Прибічники оптимістичного гуманістичного підходу переконані в можливостях подолання кризи та модифікації традиційного гуманізму з адаптацією гуманістичних цінностей до нових умов. В своїй концепції П. Курц спирається на універсальний принцип цінності особистості. Він зазначає, що гуманізм займає нове місце в науці базових категорій культури. Серед них П. Курц виділяє релігійну традицію. Він пише про те, що сьогодні народжується нова постпостмоденістська парадигма [192, с. 13].

Гуманізм можна вважати світоглядом, в якому найвищою цінністю визнається людина, її таланти, права та свободи. З людиною співвідносяться всі інші форми дійсності. Гуманізм з його принципом антропоцентризму виник як реакція на геоцентризм та соціоцентризм. Антропоцентризм – це багатоманітна соціокультурна установка, яка розрізняється за своїми філософськими, релігійними, навіть, політичними аспектами. Антигуманізм – це соціокультурна установка, що визначає гуманізм як помилкове, неправомірне та небезпечне для людини та суспільства явище.

У якості альтернативи пропонують орієнтацію на жорстке збереження традиційних релігійних, соціальних та сімейних цінностей, підкреслюючи шкідливість ідей людської самодостатності. Антигуманізм можна сприймати як заборону інновацій, які перевищують певні масштаби, як проголошення цінності та недоторканності певних догм. Антигуманізм виступає також у

формі соціальних відношень та інститутів. Антигуманізм може проявлятися у формі боротьби влади з дисидентством. Він може приймати форми масових народних рухів проти т. з. «ворогів народу».

Гуманізм та антигуманізм, фактично, відображають провідні опозиції культури: людина – Бог, розум – віра, раціоналізм – ірраціоналізм, секуляризація – сакралізація, прогресизм – консерватизм, творчість – аскеза, новація – традиція. Дилема гуманізму та антигуманізму являє собою інтерпретацію згаданих опозицій на рівні загальнокультурного діалогу, де йдеться про тривоги та сподівання людства.

Ідеї антигуманізму знайшли своє відображення в книзі відомого британського політолога Джона Грея «Поминки по Просвітництву». Автор розглядає гуманізм крізь призму тих недоліків, які, на його думку, є властивими Просвітництву та всім старим та новим формам лібералізму. Джона Грея можна вважати іррелігійним та квазіліберальним мислителем. Він піддає критиці Просвітництво як доктрину, часткою якої є гуманізм. Автор своєрідно підходить до інтерпретації ідей свободи, прав людини та глобальних законів ринку. Джон Грей наголошує, що такі проблеми, як аборти, сексуальні меншини, в кінцевому рахунку, завдячують гуманізму. Отже, його погляди втілюються в консервативну критику гуманізму. «Егалітаристські та ліберальні політичні цінності не можуть бути остаточно обґрунтованими виключно розумом... Утилітаризм в політичній моральності, так само як і в інших сферах, натикається на порівняльну невимірність абсолютних цінностей» [67, с. 26 – 27]. Джон Грей уникає бачення динаміки та постійної модернізації гуманізму як світогляду та системи цінностей. Можна помітити певну архаїчність в судженнях автора про те, що «невід'ємною частиною гуманістичної концепції людства та його відношень з природою в Просвітництві та християнському світогляді є те, що за відсутності людей природний світ позбавлений цінності, тобто належні відношення людей з природним світом – це відношення панування та експлуатації [67, с. 140].

Ю. Н. Єфремов в роботі «Безглуздість або провокація? (Замітки з приводу православної критики гуманізму)» докладно розглядає приклад такої критики – книгу І. Медєєвої та Т. Шипової «Оргія гуманізму: «життєві цінності та глобалізація» [216]. Єфремов апелює до аморальності та псевдонауковості їх критики сучасного гуманізму, науки та розуму: «... відмітимо майстерне казуїстичне ототожнення гуманізму та лібералізму та наступні звинувачення підписантів гуманістичного маніфесту 2000. Це потрібно І. Медєєвій та Т. Шиповій для того, щоб переконати читачів в тому, що безбожність та віра в науку стали причиною кризового становища Батьківщини» [216].

Вітчизняні критики гуманізму виступають проти релігійної диверсифікації із зламом традиційної системи цінностей. На думку В. В. Аксючиць, якщо основою стійкого та екологічно безпечного глобального розвитку є соціокультурне та природне багатоманіття світу, то глобалізм не є глобальним вже тому, що насаджує одну форму цивілізації, єдиний порядок, свідомо відмовляючись від партнерства діалогу культур. Це не більш, ніж глобальна локалізація. «В подібних моделях глобалізації, – пише автор, – домінує горизонтальний вимір: прагнення нав'язати людству секуляризований уніфікований світогляд та життєві цінності. В глобалістській свідомості відсутній насправді глобальний вертикальний порив та порив до вищого, духовного та небесного. Тотальний раціоналізм та натуралізм епохи гуманізму закінчується всезагальним релятивізмом, безпринципністю та владою сили. Катастрофічні соціальні та екологічні проблеми глобалізації виносять на порядок денний питання про необхідність набагато глибшого та ширшого, ніж наукове знання. Вселенським та універсальним, тобто насправді глобальним може бути тільки релігійний світогляд. Йому відкрито й те, чим володіє натуралістичний світогляд, але він, до того ж, може бачити те, що є повністю прихованим для натуралістичного погляду на світ.

Християнство – найуніверсальніша релігія, православ'я – найбільш

повне та докладне дослідження християнського вчення. Наведений приклад критики гуманізму є найбільш архаїчним та безапеляційним. Тому названу позицію важко назвати реалістичною.

Постмодерністська критика гуманізму більш вигадлива. Постмодерністський гуманізм виростає з достатньо впливової антираціоналістичної традиції західноєвропейської філософії, згідно якої розум виглядає фатально не здатним дати глобальний рецепт перетворень соціокультурного світу, що забезпечуватиме гармонійний розвиток людини та суспільства. В статті «Постмодернізм та майбутнє гуманізму» Майкл Вернер пропонує назвати наше століття постмодерністським. Він розуміє постмодернізм як таку позицію, згідно з якою всі наші ідеї відносно істини та наші провідні сенси відносно дійсності розглядаються як сконструйовані в нашій голові. На думку автора, постмодернізм визначає дійсність як соціальну конструкцію. Говорячи про постмодернізм і постмодерністську критику гуманізму, не можна визначити деякі, притаманні цій критиці ознаки. Це, на мою думку, й заперечення гуманізму як філософії пригнічення нацменшин, жінок, встановлення ієрархії цінностей, й заперечення людського ego (як заперечення раціонального незалежного агента). Постмодернізм заперечує цінність розуму та науки, людської гідності та цінності.

Є. А. Кротков в роботі «Обличчя антигуманізму: змова проти розуму» виділив дві антигуманістичні тенденції в філософії ХХ століття – це антираціоналізм та парадигма марксистського мислення, що є спекулятивно-іраціональною та агресивно-деструктивною. Автор піддає критиці європейську філософію ХХ століття з її класиком М. Хайдеггером, яка звинуватила у всіх гріхах людства науковий розум аби одержувати об'єктивні знання (Т. Кун, П. Фейєрабенд). На думку Є. А. Кроткова, деякі філософські школи відкидали можливість людини пізнати себе, оточуючий світ, а все, на що здатний розум – це консенсус, що легко розпадається в межах локальної традиції (Ж. Деріда, Р. Ротрі та ін.) [183, с. 119]. В цьому

контексті такі поняття, як «послідовність», «ясність», «визначеність» та «доведеність» перетворились на широкомасштабний бунт проти розуму. Автора дивує той факт, що наші сучасники цього факту не помічають, або не хочуть помічати, та роблять вигляд, що мова йде лише про значну оцінку можливостей нераціональних форм духовного освоєння світу, гуманізація наукового розуму, що став занадто технологічним та бездуховним [183, с. 119].

Дослідженнями постмодерністської філософії займалися й зарубіжні критики, які також наголошували на антираціоналістичні тенденції постмодернізму.

Сьогодні постмодернізм залишається запеклим ворогом гуманізму. Разом з тим це є достатньо впливовою інтелектуальною течією, нігілістською за своїм характером, або течією заперечення заперечення. Серед західних інтелектуалів постмодерністи стали відомими лише завдяки примхам моди, аніж суворі та розбірливі критики модерну як сучасної філософії, пов'язаної, насамперед, з традиціями раціоналізму та скептицизму Нового часу та Просвітництва.

Деякі критики гуманізму ототожнюють його з лібералізмом. Таким антиліберальним антигуманістом є Є. Г. Соколов, який в своїх тезах, що були представлені на міжнародній конференції «Наука та гуманізм – планетарні цінності третього тисячоліття (Санкт-Петербург, 2000) стверджує, що «гуманізм не буде цінністю третього тисячоліття». Автор бачить недоліки гуманізму в легітимації «привілейованого положення людини в загальній ієрархії космополітичного порядку, в «дискредитації трансцендентної персоніфікованої інстанції», в конструюванні «тотальності» та «проекту універсалізму» [299, с. 82 – 84].

Особливу увагу опоненти гуманізму звертають на ідею пріоритетної цінності людини в контексті парадигми планетарного гуманізму. Представники різних напрямків – релігійно-фундаменталістського, тоталітарного, екофашистського висувають тезу про другорядність людини

відносно інших цінностей – релігійних, політичних, державних, екологічних, фактично виступаючи за підкорення їм людини, за її фактичне служіння цим цінностям. Однак, сучасні гуманісти не схильні абсолютизувати цінність людини в об'єктивістському дусі, оскільки визнають лише екзистенціальний пріоритет людини відносно себе, об'єктивноціннісний пріоритет людини суспільства та світу. Аналітики сучасного гуманізму навмисно підкреслюють, що в світському гуманізмі абсолютна цінність людини вказує лише на той факт, що життя людини, її існування належить, перш за все, їй самій, а вона належить власному життю та існуванню [300, с. 44]. Життя людини не є засобом для досягнення будь-якої, навіть найвищої мети, натомість сама людина має право розпоряджатись собою, своїм власним життям. Торкаючись теми сучасного гуманістичного антропоцентризму, не можна обійти позицію П. А. Гуревича, що є критиком останнього. В роботі «Гуманізм як проблема та як ересь» він піддає критиці методологічні основи гуманізму та захищає ідею універсальності людини. Хоча в його критиці прослідковується амбівалентність суджень. Його слова про те, що «гуманізм нашого суспільства може розпочатись з повернення людині того, що в неї було відібрано – право розпоряджатись собою, власним життям та працею», явно дисонують з критикою. Виражаючи свою позицію в критиці гуманістичного антропоцентризму, Гуревич спирається на західну думку ХХ століття, що «соціобіологи спростовують ідею унікальності людини. Структуралісти переконуються, що західний інтерес до людини в історії європейської культури є причиною багатьох теоретичних та практичних деформацій. Цей інтерес і надає ідеї прогресу деформований сенс. Структуралісти підкреслюють, що сама людина заслуговує на довіру через притаманні їй вади» [74, с. 58].

Відродження гуманізму – це процес. Його доля – в соціальній практиці. Нам потрібно освоювати шляхи людяності. Гуманізм – це повернення людині політичної волі та суверенності» [74, с. 65].

Ініціатором дискусій про гуманізм, що розгорнулись у 90-х роках ХХ

століття, був А. П. Назаретян. В роботі «Цивілізаційні процеси в контексті універсальної історії (синергетика – психологія – прогнозування)» спостерігається складне переплетіння протилежних мотивів: гуманізму, глибинної екології, біологізму, морального релятивізму, алармизму [228]. Вкрай заплутаними видаються ідеї автора відносно закономірностей історичного процесу. Тут перемишуються ідеї прогресизму та катастрофізму з елементами крайнього, майже апокаліптичного песимізму. Та разом із тим, концепцію автора не можна назвати завершеною та цілісною. Насправді потрібно історичний процес, що є очевидним, відмежувати від різних соціально-філософських проектів як реалістичних.

Критикуючи гуманізм, В. А. Лекторський у 1990-ті роки виділив три лінії аргументів: по-перше, «гуманістичні слова», якими оперувала офіційна ідеологія в нашій країні протягом багатьох десятиліть, використовувалась для омани та прикриття антигуманної репресивної практики тоталітарного режиму [198], по-друге, «справа не просто в тому, що гуманістична риторика прикриває антигуманістичне положення справ, а в тому, що проект К. Маркса несе повну відповідальність за антилюдські результати його критичного застосування»; по-третє, «справа не просто в проекті К. Маркса, а в самому ідеалі гуманізму взагалі, яким він був сформований в культурі та філософії Нового часу». Крах соціалізму – це лише прояв кризи гуманізму. Гуманізм як ідеал та орієнтир життєдіяльності зазнав поразки, оскільки він збільшив розрив між людиною та буттям, призвів до відчуження людини від науково-технічної реальності, до втрати культурної спадщини та втрати життєвого сенсу. Можна сказати, що в ХХ столітті відбулась «антропологічна катастрофа» [198, с. 103]. З подібною критикою, свого часу, виступав ще Хайдеггер у його відомому листі про гуманізм.

У даному зв'язку хочу привернути увагу на три базові потреби, що є природними для людини в духовному відношенні та визначають в гуманізмі людину як особистість. По-перше – це потреба людини в пошуках і віднайденні сенсу. Ця потреба властива кожній людині, є основою її

духовності. «Немає сенсу життя – зникає потреба духовного руху, творчості в гармонії з іншими людьми», говорив мислитель. До цієї теми звертався й В.Франкл в роботі «Людина в пошуках сенсу». Він також розглядає сенс життя як один з найважливіших джерел духовних сил особистості. По-друге – це потреба людини в спілкуванні. Це означає, що людина може стати людиною тільки за допомогою іншої людини, яка перетворюється на умову культурного становлення. Потреба в «спілкуванні» проявляється в умінні людини розуміти іншого та приймати його як цінність, роблячи його гармонійною частиною свого «я». Це, також, вміння цінувати унікальність іншої людини, усвідомлюючи її важливість. По-третє – це потреба людини в проявах креативності, визнанні в собі людини, задоволенні почуття власної та загальнолюдської гідності.

Кожна людина потребує визнання її іншими людьми. Процес соціалізації, можливо, починається з моменту отримання першого продукту творчості. Це може бути самостійний спосіб дії, самостійна думка тощо.

Для задоволення цих базових потреб саме гуманістична освіта може забезпечити гідні умови.

Е. Фромм, узагальнюючи думки Б. Спінози, І. Гете, Г. Гегеля та інших видатних філософів, бачив сенс та мету людського життя в самореалізації та в самоствердженні людини в процесі творчого перетворення навколишнього світу. Він писав про те, що метою освіти є ознайомлення людини з найкращою частиною людського досвіду та культурного надбання. На людину може вплинути тільки втілена ідея, а ідея, яка не є реалізованою, залишається тільки словами.

Поняття «гуманізм» та «гуманність» дуже споріднені. В якості ідеалу в різних філософських напрямках гуманність розуміється як почуття співучасті, людяності, любові до людини, визнання та повага до людської гідності.

За В. І. Далем, «гуманний» означає людяний, людський (вчинити, зробити по-людськи), милостивий, милосердний [80, с. 408]. Гуманність

лежить в основі різних визначень гуманізму. В найширшому значенні гуманізм можна розуміти як загальну та природну здатність людини усвідомлювати та оцінювати людяність, антилюдяність та нейтральність власних дій. Гуманізм та гуманність відрізняються рефлексією, усвідомленням особистістю тих або інших дій. Гуманізм є певним рівнем теоретичного усвідомлення та оцінки гуманності. Гуманізм може визначатись не як вчення чи теорія, а як особливе явище, що проявляється у відношенні людини до себе в зв'язку з наявністю в душі людяності.

Гуманізм та антигуманізм – це дві полярні форми відображення існуючих проблем людського існування на сучасному етапі в культурі як ціннісні феномени. Для гуманізму є характерними три найвідоміші ознаки.

По-перше – це інтелектуально-культурний рух епохи Відродження (XV – XVI ст.), який сповідував вільний та всебічний розвиток особистості. Він гостро заперечував схоластику та духовне панування церкви та був спрямований на відродження античних ідеалів краси, мудрості та справедливості.

Другою ознакою гуманізму є принцип найвищої цінності людини в суспільстві, в суспільних відносинах. Людина – творча індивідуальність, що має невід'ємне право на свободу, щастя, розвиток та прояв власних здібностей.

Третьою ознакою є гуманне відношення між людьми, засноване на повазі, чуйності, справедливості, милосерді, людяності та співчутливості.

Не може бути гуманної особистості поза гуманістичним світоглядом. Зміст гуманістичного світогляду займає провідне місце в проблематиці гуманізму.

Гуманізм – це історично змінювана система поглядів, що визнає цінність людини як особистості з її правом на волю, щастя та розвиток здібностей. Людина тут виступає критерієм оцінки соціальних інститутів, а принципи рівності, справедливості є єдиною вірною нормою відношень між людьми.

Осмыслити проблему людини означає зрозуміти ті зміни, що відбуваються в навколишньому середовищі, суспільних відносинах, науці, освіті, культурі взагалі. Людина, її місце у всесвіті завжди були в центрі уваги більшості філософських та навіть релігійних вчень. Позначенням *humanitas* пронизані майже всі трактати Цицерона, його листи та промови [21].

Існують різні значення терміна *humanitas*. Базовими є освіта, освіченість, просвіта. «*Vir alia humanitate*» - говорить Цицерон про освічену людину. *Humanitas* може означати також інтелектуальну доблесть. Вона перебуває поряд з такими цінностями як *pietas* (благочестя), *fides* (чесність), *constantia* (постійність), *religio* (вшанування богів). До цього можна додати «добре ставлення до людей», причому в цицеронівському контексті як до союзників, так і до противників. Цицерон протиставляє *humanitas* та *humanitas immanitas* (дикунство, нелюдність), *immanem* (дикунське життя) та *perpolitam humanitatem* - шляхетне життя під впливом *humanitas*. Римський мислитель порівнює поле з душею, яке без обробки залишається безплідним. Цицерон особливо виділяє роль філософії в освіті як *ars vitae* (мистецтво жити). Філософія, за Цицероном, є тією обробкою душі, яка викорінює вади та готує душу для благородного засіву. Отже, людяність та освіченість в розумінні гуманізму є тісно пов'язаними. Тобто, тільки той, хто зміг досягти освіченості та мудрості (*humanitas*) у вивченні наук, перш за все філософії та риторики (за Цицероном), засіяв власну душу (*culture animi*) до міри моральної досконалості, бо навчився доброзичливо, по-людськи ставитись до інших. Головним призначенням такої освіти є здатність випускати не обов'язково видатних філософів, але справжніх громадян.

Отже, саме в античній пайдеї вперше чітко усвідомлюється, що до доброчинності неможливо примусити, але її можна виховати. Оскільки виховання доброчинності означає, перш за все, відкриття власної досконалості, то система освіти, яку обґрунтував Цицерон у своїй філософії, являє собою, перш за все, самоосвіту.

Ідеї гуманізму зустрічаються в християнській етиці та середньовічній схоластиці, та саме в XV столітті вони опинились в центрі уваги культурної еліти.

Гуманізові епохи Відродження властивий антропоцентризм – звеличення подібної до Бога людини-митця, що опинилась в центрі всесвіту завдяки власним зусиллям, їй притаманне пізнання та гармонійне удосконалення всіх фізичних та духовних потенцій особистості, утвердження сенсу життя у вигляді розумної насолоди вільної та добродійної людини, що не забуває про благо суспільства (утопічний соціалізм Т. Мора, Т. Кампанелли тощо).

Основними характерними рисами гуманної людини проголошувались милосердя, розум, незалежність, помірність, прагнення до знань.

Для нових поколінь ренесансі гуманісти залишили у спадок принципи, що започаткували гуманістичний світогляд. Проте вони не називали себе гуманістами, а раціоналістами, утилітаристами, еволюціоністами, позитивістами, соціалістами тощо. Але, незалежно від того, як називали себе, нові покоління завжди визнавали справедливість, співчутливість, альтруїзм, відповідальність як головні добродійності справжньої людини.

Гуманізм – це світогляд, в центрі якого перебуває ідея людини як вищої цінності. Серед всіх інших матеріальних та духовних цінностей немає нічого вищого за людину. Гуманізм як світогляд виражає ідею абсолютної гідності особистості, її самостійності, рівноправності перед суспільством та, навіть, світом.

Гуманізм – це сучасна форма реалістичної філософії, що включає в себе раціональність, критичність, скептицизм, стоїцизм, терпимість, емпатію, стриманість, обачливість, оптимізм, свободу, життєлюбність, мужність, надію, фантазію та продуктивну уяву. Гуманізові властива переконаність в безмежних можливостях самовдосконалення людини, у невичерпності її емоційних, пізнавальних, адаптивних, перетворювальних та творчих

здібностей.

Як соціальне явище гуманізм – це намагання об'єднаних гуманістичним світоглядом людей використовувати на практиці його принципи на користь всіх та просуватись до максимальної гуманізації відношень між особистостями, між людиною та суспільством, людиною та державою, суспільством та державою.

Гуманізм – це більш, ніж етична доктрина, бо він має завдання зібрати та систематизувати всі форми проявів людяності, включаючи громадсько-правові, політичні, соціальні, національні, філософські, естетичні та інші галузі. Гуманізм не може бути офіційною державною доктриною чи формою релігії.

Сьогодні в філософії є багато визначень гуманізму, бо неоднозначними для розуміння є такі складові, як людина, природа, суспільство. Однак, гуманізм належить до найбільш загальних понять у визначенні абсолютного морального блага.

Милосердя є природною властивістю людської душі. Воно, певною мірою, є відповідним вітчизняному визначенню гуманізму. На думку академіка П. Д. Павленка, милосердя – це готовність допомогти будь-кому та простити будь-кого із співчуття [237, с. 112]. Однак, поняття милосердя акцентує увагу на процесі допомоги тим, хто її потребує, гуманність – це загальне відношення до будь-якої людини.

В ХХ столітті в світовій філософії сформувалось декілька концепцій гуманізму: релігійна концепція розвивала християнський гуманізм, секулярна концепція т. з. світового гуманізму, натуралістичний гуманізм.

Релігійний гуманізм ґрунтується на визнанні трансцендентального початку, який забезпечує все людське життя. Світський та натуралістичний гуманізм базується на іманентному розумінні світу. Для першого є властивим індивідуалістичний антропоцентризм та соціоцентризм. Натуралістичний гуманізм розглядає людину в контексті світової, природної, космічної цілісності.

В античності образ космосу набуває якостей, властивих живим істотам. Космос та людина уявляються взаємозв'язаними, подібними. Людина античності розуміється органічною частиною живої природи, мислячою частиною всесвіту. В їх розумінні природний закон є вищим, ніж людський закон. Його неможливо порушити чи обійти. Саме тому людина уявляється як мізерна, хоча і розумна частина всесвіту. Таким чином, індивід набуває дедалі більшої самостійності, стверджуючи власний хист та силу. Оточуюча природа уявляється інертною силою, що потребує змін.

В межах сучасного натуралістичного гуманізму означена проблема вирішується конструктивно. На думку К. Ламонта, натуралізм розглядає людину, Землю та Всесвіт як складову великої природи [195, с. 24]. Натуралістичний підхід акцентує увагу на відношеннях із навколишнім середовищем. На відміну від нього релігійний підхід до гуманізму розкриває морально-духовну складову особистості, характер її взаємовідносин не з природою, а з вищими силами. Релігійний гуманізм базується на тому, що людина не просто частина Всесвіту, а є якісно відмінною від усіх інших живих істот, оскільки створена «за образом та подобою Бога» та розглядається як посудина, наповнена високими почуттями. Людина постає у якості самоцінності, що несе в собі відбиток абсолютної сутності Бога та є центром, найвищою метою земного світу. Однією з найважливіших християнських настанов є любов до Бога та любов до ближнього. Отже, саме в християнстві особистість вперше пояснюється як абсолютна цінність, яка дорівнюється Богові.

Західні філософи О. Клеман, Г. Розмозер, А. Швейцер вважають релігійний (християнський) гуманізм єдиним, який стверджує справжню цінність особистості. Вони стверджують, що ідеологія гуманізму взагалі християнського походження. На їх думку, античний, греко-римський гуманізм не міг так досягнути справжню природу людської волі.

Світський гуманізм найбільш яскраво проявився наприкінці ХХ століття. Він почасти має антирелігійний характер. В основі світського

підходу до інтерпретації гуманізму була ідея прав людини, згідно з якою кожна людина має абсолютне право на визначення блага.

Філософія громадянських прав проявилась в епоху Нового часу. Цьому сприяли нові уявлення про природу людини, її місце в світі. Поступово сформувались погляди на вдосконалення суспільного ладу, місце людини в ньому. Це був процес творення вільного суспільства, що складатиметься не з рабів чи холопів, а з вільних громадян. За І. Кантом, це означало, що кожна людина має розглядатись «як мета, а не як засіб». Тобто людина розуміється як мисляча істота, що має власну гідність. На думку багатьох дослідників, до світського гуманізму можна віднести марксистську філософію. В. А. Лекторський відмічав, що розроблене К. Марксом уявлення про ідеальний соціальний устрій може розумітись як одна з гілок розвитку світського гуманізму Нового часу. Саме концепція К. Маркса вперше отримала назву «реального гуманізму» [210, с. 6].

К. Маркс провів глибокий аналіз різних форм відчуження, яке позбавляє людину волі. На відміну від філософів, які наголошували на соціально-політичних та правових аспектах соціального розвитку К. Маркс аналізував механізм економічних впливів на особистість в суспільстві.

К. Маркс та Ф. Енгельс відіграли політичну та впливову роль в обґрунтуванні гуманістичного світогляду.

Відношення до людини в марксистській філософії є безпосередньо пов'язаним з утвердженням її життєвих сил. За К. Марксом, залишаючи віру у потойбічне, людина набуває нових сил в безкінечному Всесвіті. Особливість є цілісною, вона втілює багатство суспільних відносин. В особистості сконцентровані всі потреби, інтереси та задачі суспільства. Тому в результаті матеріальної діяльності людина не перетворюється на істоту. В суспільній праці людина стає насправді людиною. В філософії марксизму шлях до царства блага, добра та розуму лежить через необхідність революції.

Сучасні філософи, представники світського гуманізму П. Куртц та В. А. Кувакін розуміють гуманізм як концепцію суспільної практики, що

здіймає соціальну напруженість та гармонізує психологічний клімат. Цей світогляд акцентований на позитивних рисах особистості. Повага до прав людини дозволяє усвідомити себе вільним творцем особистості та суспільного життя.

Практичною реалізацією світського гуманізму було розповсюдження по всьому світі загальної та доступної освіти, визнання рівних з чоловіками прав жінок тощо.

Отже, світський гуманізм на відміну від релігійного є більш приземленим та практичним і засоби гуманізації з позиції релігійного та світського гуманізму також є принципово різними. Світський гуманізм відображає пріоритет науки, загальнолюдської моралі та просвітництва. Релігійний гуманізм надає перевагу вірі в Бога та дотриманню релігійних настанов. Незважаючи на помітні відмінності, самодостатність гуманізму полягає в прагненні людини до оптимізації відношення до себе, оточуючих людей та суспільства в цілому.

1. 4. Культура освіти та гуманістичне виховання

Українська освіта також знаходиться в стані зміни парадигм. Минула парадигма виходила із галузевої підготовки кадрів та заздалегідь відомого ринку спеціальностей та кваліфікацій. В цих умовах метою освітнього виробництва було виконання плану. Нова парадигма виходить із невідомого диверсифікаційного, мобільного ринку праці. Завданням освіти в цьому випадку стає надання споживачеві базових знань за одним або більше напрямками в освіті – природничому, гуманітарному або технічному.

Стратегія масової освіти за індивідуальними освітніми траєкторіями заснована на тисковій попиту. Освітнє виробництво має вловлювати зміни в попиті та швидко втілювати його в програмах різного рівня.

Отже, сучасна вітчизняна система освіти є самостійною соціально-економічною галуззю та являє собою сукупність освітніх програм, освітніх

установ, органів управління та державно-суспільних об'єднань. Вона знаходиться в безперервній динаміці та враховує в своєму розвитку не тільки національний досвід, але й світові тенденції та традиції.

Реальним культурним змістом освіти людина наповнюється тільки в умовах позабіологічного способу зв'язку людей в їх спільній діяльності, тобто в суспільстві як соціально організованому просторі їх життя. Інакше кажучи, людська освіта не тільки культурна, але і соціальна, адже саме соціальність є характеристикою специфічно людського типу взаємозв'язку, втіленого в суспільних відносинах та інститутах. Освіта окремої людини покликана створити їй образ, котрий містить в обмеженій єдності загальне, особливі та одиничні людські характеристики.

Залежно від типу культури та суспільства, в яких живе людина, вона і освічується. Мова йде про соціокультурну направленість освіти, котра дозволяє людині отримати свій образ, співзвучний епосі її буття, відповідний до певного історичного типу особистості, здатного успішно реалізувати соціально типові форми культурної поведінки в конкретних ситуаціях суспільного життя.

На рівні одиничної освіти опиняється нерозривно пов'язаною з реалізацією неповторних властивостей кожної окремої людини з її самоідентифікацією. На цьому рівні освіта являє собою генез індивідуальності людини, яка будує свою неповторну траєкторію життєвого шляху в межах конкретних соціокультурних умов та детермінант, потреб та можливостей.

Реалізувавши себе, людина набуває того образу, який обумовлений соціокультурним контекстом її життя, тим контекстом в якому та завдяки якому можливою є сама освіта. Кожне конкретне суспільство, кожна конкретна культура несуть в собі необхідні образи-зразки, обумовлені існуючими соціокультурними рамками. Саме до цих образів-зразків освіта направляє людину, що формується. Феномен освіти в широкому антропологічному сенсі характеризує безперервно-дискретний процес

становлення людини. В кожний момент свого буття людина вже освічена, тобто вона володіє деяким взірцем і продовжує навчатись, бо цей образ змінюється, має певну динаміку.

Феномен освіти розглядається з антропологічної точки зору в широкому соціокультурному контексті, постає в якості складного багатоаспектного явища, різні сторони якого досліджуються в межах різних галузей наукового знання.

До другої половини 80-х років ХХ століття найбільш розповсюджений підхід до інтерпретації освіти, що отримав відображення в науковій літературі [233; 244], визначав її як процес та результат оволодіння людиною системою наукових знань та пізнавальних вмінь та навичок. Основний шлях отримання освіти пов'язується з навчанням як процесом передачі та засвоєння знань, вмінь, навичок та способів пізнавальної діяльності людини. Таке розуміння освіти є наслідком раціоналістичної інтерпретації природи людини, отримуваний образ якої в дусі класичної західної інтелектуальної традиції, перш за все, співвідноситься з його становленням як розумної та знаючої істоти. Таке розуміння освіти не співпадало з тим значенням, яке запропонував І. Г. Пестолоцці. Він виходив із буквального значення терміну – формування духовного та тілесного образу людини. В тому ж значенні на початку 80-х років ХVIII століття російський просвітитель Н. І. Новіков, з ім'ям якого пов'язане освоєння цього поняття у вітчизняній традиції.

А. В. Луначарський писав про те, що завдання навчання та виховання об'єднуються одним загальним словом «освіта» [202, с. 312]. Освіта входить до кола досліджень різних наукових дисциплін, але як цілісна якісно визначена галузь дійсності освіта традиційно є особливим об'єктом філософії, яка вивчає її під певним кутом зору. Б. С. Гершунський [59] виділив чотири аспекти змістового визначення освіти: освіта – процес, освіта – результат.

Ціннісна характеристика освіти передбачає розгляд трьох взаємопов'язаних блоків: освіта як цінність державна, освіта як цінність суспільна, освіта як цінність особистісна.

Державна цінність освіти – моральний, інтелектуальний, науково-технічний, духовно-культурний та економічний потенціал будь-якої держави, – безпосереднім чином залежить від стану та можливостей прогресивного розвитку освітньої сфери. Не дивлячись на те, що ці елементи аксіоматичного плану, необхідні певні механізми реалізації, відповідні відпрацьовані технології, що дають можливість забезпечити престиж освіти, усвідомлення її державного значення. Без цього практично неможливим є вирішення існуючих проблем мотивації та стимулювання в освітній сфері. Зокрема, мається на увазі пріоритетність освіти, підтримка її відповідними матеріальними та моральними інвестиціями.

Суспільна цінність освіти побудована, практично, на цих же умовах. Відмінність полягає у тому, що держава і суспільство – поняття не ідентичні.

Діалектика співвідношень суспільства та держави дуже складна. Далеко не завжди розуміння та прагнення держави і суспільства до розвитку освіти співпадають та узгоджено діють.

Принципово іншого характеру проблематика пов'язана з аналізом особистісної цінності освіти, особливо стосовно питання індивідуально-мотивуючого відношення людини до власної освіти, її рівня та якості.

На межі ХХ та ХХІ століття ЮНЕСКО ініціювала нові дослідження в галузі освіти, в основу яких мають бути покладені наступні принципи:

1. Освіта – одне з основних прав людини та універсальна цінність, до якої мають воліти індивіди та суспільство, її слід удосконалювати та зробити доступною для кожної людини протягом усього життя.

2. Освіта має слугувати суспільству, в якості інструмента створення та розповсюдження знання та науки. Оновлення та будь-яка реорганізація освіти мають бути результатом глибокого аналізу нових досягнень та розуміння специфіки кожної конкретної ситуації.

3. В освітній політиці мають домінувати три мети – справедливість, релевантність та висока якість.

Освіта як система – це багато освітніх як державних, так і приватних навчальних закладів, які мають різні характеристики. Однак різноманітність освітніх установ само по собі ще не може бути підставою для надання статусу системи. Система, як відомо, це не просто сукупність об'єктів, компонентів, явищ, процесів та ін., а ще й взаємозв'язок та взаємодія, за яких вона набуває нові інтегративні якості: гнучкість, динамічність, варіативність, адаптованість, стабільність, прогностичність, спадкоємність, демократичність. Система освіти має гнучко та динамічно адаптуватись до соціально-економічних змін в державі. В той же час вона повинна бути стабільною в своїй основі та не підвладною кон'юнктурі. Система освіти, з одного боку, має розвиватись із освітніх парадигм та доктрин, які традиційно змінюють одна одну, а з іншого – вона має бути природно-прогностичною, «працювати» заради майбутнього, оскільки випускники вищих учбових закладів мають жити та працювати в просторі, суттєво відмінному від умов періоду їх навчання.

Освіта – це процес руху та мети шляхом суб'єктивно-об'єктивних дій викладачів та тих, хто навчається. Освітній процес характеризується цільовою орієнтацією, ступенями досягнення, які визначені ступенями навчання.

Освіта як якісна характеристика – це результат державного, суспільного та особистісного присвоєння усіх тих цінностей, котрі виникли в процесі освітньої діяльності та котрі є важливими для економічного, морального, інтелектуального стану всіх споживачів продукції освітньої сфери – держави, суспільства та кожної людини [350, с. 14].

Найважливішою світоглядною та методологічною умовою корегування освітніх моделей виступає ідея єдності освіти та культури. Освіта – це форма трансляції культури та реалізації її креативного потенціалу. Культура одночасно є важливою умовою розвитку особистості та удосконалення освітнього процесу.

В цьому контексті освіта може розглядатись як соціокультурна система, яка забезпечує спадкоємність культури (трансляцію культурних норм та цінностей) та розвиток людської індивідуальності, як засіб підготовки людини до успішного існування в культурі та соціумі.

У контексті нашої роботи культура може розглядатись як передумова для вибору змісту освіти та її результату. В сучасних умовах увага приділяється не тільки таким завданням, як передача знань та досвіду, але і розвитку культури людини як провідної мети освіти.

Тому на перший план у трансформаційному суспільстві, яке розвивається в умовах глобалізації, виходить поняття «культури освіти», під якою ми розглядаємо соціальну систему організованих за допомогою норм і цінностей та спрямованих на особистість сенсо-життєвих установок, які ґрунтуються на загальнолюдських ідеалах добра, краси, щастя, правах і свободах особистості.

Поряд з економічними, нормативно-правовими, концептуально-методологічними аспектами розвитку освіти виділяється ще ціннісно-змістовий аспект, який визначається типом та рівнем культури в суспільстві.

Образ культурної людини – це важливий приклад взаємозв'язку культури та освіти. Образ культурної людини виступає результатом не тільки навчання, виховання та самовиховання, але й впливу культури. Можна зробити висновок, що образ культурної людини – явище етноісторичне.

В сучасній Україні відбувається становлення нової системи освіти, орієнтованої на входження до світового освітнього простору. Цей процес супроводжується суттєвими змінами в освіті. Відбувається зміна освітньої парадигми, пропонуються новий зміст, підходи, відношення та інший освітній менталітет [222, с. 43].

Освіта як система – це унікальний соціальний інститут. Його унікальність обумовлена здатністю розвивати та покращувати людський капітал. Освіта є стабільним показником не тільки сучасного стану, але й

майбутнього стану справ в країні та суспільстві. Тому систему освіти можна повною мірою назвати системою проектування майбутнього.

Вважаємо освіту ідеологічним інститутом, адже в ній виробляються ідеї, соціально значимі ідеали, світоглядні позиції, надії, які завжди конструюють майбутнє суспільство та долі окремих людей.

Поняття «духовне виробництво» було введено та широко використовувалось К. Марксом та Ф. Енгельсом. Це соціальна форма діяльності людей.

«Ідеологізованість» – одна з двох головних ознак духовного виробництва. Другою є інституалізація, що виступає організованою формою виробництва та розподілу духовних цінностей. «Духовність – це атрибут людини як суб'єкта (та атрибут художнього образу як моделі суб'єкта), а бездуховність – ознака втрати особистістю її суб'єктивних якостей та її перетворення на механізм».

Конструкція майбутнього суспільства окреслена його ідеологами. Створюються нові норми, правила, установки, котрих мають дотримуватись люди цього суспільства. Система освіти тут в першу чергу є інститутом формування людей цього майбутнього суспільства. Майбутнє суспільство також конструюється соціальною практикою народу. Система освіти в цьому випадку є системою варіативного навчання, розвиваючого індивідуалізованого навчання для життя в невизначеному суспільстві, в якому потрібно відповідати не тільки за себе, але і за державу. Освіта в такому суспільстві – це система зниження ризиків невдач та неефективних рішень. Завдання суспільства полягає в прагненні покращити рівень освіченості майбутніх поколінь порівняно з минулими. В даному випадку освіта – це виробнича сфера, в якій виробляється інтелектуальний ресурс, виховується особистість, що здатна до відповідальної творчої діяльності. Контури майбутнього суспільства можна лише уявляти, виходячи з якостей особистостей, в установках та сподіваннях студентів.

Якими б складними та руйнівними не були процеси, що відбуваються в нашому суспільстві, завжди буде актуальною проблема гуманістичного виховання молоді. Вирішення цієї проблеми залежить від умов формування якісно нової системи суспільних відносин, які стимулюють «...виховання особистості інтелектуально активної, високоморальної, професійно підготовленої» [53, с. 41 – 58].

Виходячи з цього, можна зрозуміти деякі причини, які обумовили зниження статусу виховання як в соціумі, так і в системі вищої освіти:

- виникнення в українському суспільстві стихійної, деструктивної для розвитку молоді соціальної ситуації;
- поява нової системи вимог суспільства до особистості;
- розмивання та деградація традиційних цінностей та втрата спадкоємності поколінь;
- посилення бездуховності, падіння освітнього та культурного рівня підростаючого покоління;
- переоцінка ролі навчання та зниження ролі виховання;
- поява чужих нашому суспільству духовних цінностей.

В перехідний період зростає роль особистості, активізуються процеси гуманізації суспільства.

Особистісно орієнтована освіта – це та, яка орієнтується на того, хто навчається, вважаючи його основною цінністю навчального процесу. Така освіта створює умови, коли досвід та особистісні якості студента залучаються до формування його особистих якостей, сприяють розвитку мислення, становленню творчої, активної, ініціативної особистості [49, с. 25; 26, с. 26].

В світовій філософській думці широко розповсюджене положення про те, що майбутнє цивілізації залежить від того, якими якостями та здібностями будуть володіти люди, що отримують освіту в наш час.

Початок третього тисячоліття – це епоха змін, яка вимагає конструктивної творчості професіоналів в усіх галузях життя суспільства.

Термін «освіта» означає одночасно і процес, і результат. Основні аспекти складного процесу взаємодії особистості та суспільства в культурному просторі виражаються в наступних факторах: освіта як надбання особистості, система уявлень та понять, освіта як процес прилучення особистості до культури, становлення та розвиток освіти, освіта як спеціальний соціальний інститут (система освіти), одна із складових культурного оточення особистості. Тобто освіта – це процес залучення особистості до культури [102, с. 10].

Як указує В. Н. Безпалько, соціальна ефективність освіти визначає міру відповідності його рівня, якості, масштабів соціальним потребам суспільства, висуваючи при цьому на перший план потреби особистості [27, с. 192].

Освіта в її інноваційних формах має забезпечувати сполучення інтересів особистості, суспільства та держави, прогнозуючи подальший розвиток особистості як гармонійної, суспільства як гуманізованого середовища, заснованого на кращих соціально-історичних українських традиціях, а держави як економічно розвинутого та соціально орієнтованого.

Об'єктивний кінцевий «продукт» системи освіти – особистість, що визнає гуманістичні норми та цінності, ідеали поваги до Батьківщини і патріотизм.

У відповідності з параметрами даного «продукту» система отримує позитивну або негативну реакцію середовища. Враховуючи складність та протиріччя української соціально-економічної та політичної ситуації, слід підкреслити важливість формування позитивних світоглядно-ідеологічних орієнтацій та культури особистості [170, с. 34].

Освітню діяльність можна розглядати як культурну та культуротворювальну. Категорія «культура» дає якісну характеристику прогресивного розвитку суспільства з точки зору активної творчої участі індивіда в цьому процесі. Співвідношення категорій «культура» та «традиція» можна представити наступним чином: якщо культура – це

характеристика розвитку суспільства, то традиція характеризує розвиток культури, тобто виступає в якості другої. Співвідношення категорій «культура» та «традиція» різними авторами подається по-різному. Деякі дослідники ці категорії ототожнюють (низка подібних поглядів була проаналізована в книзі А. Кребера та К. Клакхона). Однак такий підхід зазнає конструктивної критики багатьма авторами. Наприклад, Є. С. Маркарян аргументує неправомірність ототожнення культури як явища над біологічного та соціального та традиції [208, с. 171 – 172]. Розповсюдженням є підхід до традиції як до певного механізму розвитку культури: її формування, трансляція та функціонування. Найважливішим аспектом є передача об'єктів спадковості, що зафіксовано вже етимологічно (лат. *traditio* – передача). Самий факт передачі в традиціях певної суспільно значимої інформації не заперечує жоден із дослідників. Традиція як категорія дещо перевантажена, нерідко замінюється такими поняттями, як самобутність, специфіка, культурне насліддя, культурне ядро, культурна динаміка. З цих понять найрозповсюдженішим є поняття «самобутність», що позначає, перш за все, визначеність та самостійність суспільства, що пов'язане із спільністю та своєрідністю культурних характеристик та історичного досвіду. «В самобутності поєднуються об'єктивні та «суб'єктивні» сторони буття, внутрішнє і зовнішнє, окреме та загальне, дія та свідомість, цілісність та динаміка» [93, с. 47].

У вивченні традиції можна виділити змістовий, структурний та функціональний аспекти. В змістовому аспекті традиції розглядаються як реально існуючий атрибут суспільства виражений в часі.

Традиція – це продукт спільної діяльності людей, форма колективної адаптації людського суспільства до оточуючого середовища. Носіями традиції виступають індивіди. Традиція передається поза генетичними засобами, шляхом прикладів та виховання.

Культуру освіти можна розуміти як культуру в особистісному та соціальному проявах. Між культурою суспільства та особистістю існує

міцний зв'язок. Дослідники культури особистості роблять акцент на адаптаційній функції культури, яка полягає в збереженні та розвитку суспільства та освітніх процесів навколо нього. Представники напряму, вивчаючи особистісні аспекти культури фокусують увагу на людині як суб'єктові діяльності та спілкування, на її творчій активності та самовдосконаленні, визначають культуру як ступінь та засіб самореалізації особистості [365, с. 104].

В різні історичні періоди розвитку цивілізації мали місце різні типи основних форм організації діяльності, котрі в сучасній літературі отримали назву організаційної культури. Так В. А. Нікітін аналізує типи організаційної культури:

Традиційна організаційна культура.

На різних етапах розвитку людства суспільство складалось з комунальних груп, які ділились за принципом «свій – чужий». Комунальні групи утримуються за допомогою міфів та ритуалів. Міф пояснює походження предків та малює картину світу. Реальним механізмом, який забезпечує організацію діяльності людей є ритуал. Базове завдання: відокремити своїх від чужих, допомагати своїм, шкодити чужим, карати за підступність. Коли декілька комунальних груп зустрічаються на одній території, виникає війна за територію та ресурси.

Корпоративно-ремісничка культура.

В середині першого тисячоліття до н.е. почав складатись новий суспільний устрій. Церква мала більш досконалу корпоративну організацію, єдиний центр управління та єдину ідеологію, чітку ієрархію підпорядкування, власну систему підготовки кадрів, чітке визначення норм поведінки та покарання за їх порушення, єдину мову. В подальшому почали формуватись нові центри організації суспільства – міста та університети. Нова соціальна ієрархія в містах формувалась вже на нових принципах – корпоративно-ремісничих.

В епоху Ренесансу університетські корпорації поступово перейшли від передачі рецептурного знання до розробки та передачі теоретичних знань. Вже спостерігалось зміщення інтересу від тих людей, хто вміє та може передавати вміння, до тих, хто знає як можуть створюватись теоретичні знання та передавати їх. Передача теоретичних знань перетворилась на основну лінію в університетській, а потім і у всіх інших формах освіти. Так почав формуватись професійний тип організаційної культури.

Професійний тип організаційної культури.

В ньому базовою діяльністю, що цементує різні професійні галузі, стає наука. Саме наука в професійно організованому суспільстві є найважливішим інститутом, бо в ній формується єдина картина світу, загальні теорії та предмети галузі професійної діяльності.

«Центром» професійної культури є наукові знання, а виробництво цих знань – основним видом виробництва, що визначає можливості інших видів матеріального та духовного виробництва [231].

Протягом багатьох століть професійний тип організаційної культури був ведучим. В другій половині ХХ століття визначались кардинальні протиріччя в розвитку професійної форми організації суспільства:

- протиріччя в структурі єдиної картини світу, що була створена наукою, та внутрішні протиріччя в самій структурі наукового знання, причиною яких стала та ж наука, створення уявлень про зміну наукових парадигм (Т. Кун [191], К. Поппер [257] та ін.);

- стрімке зростання наукового знання, технологізація засобів його виробництва призвели до збільшення уявлень про роздрібнену картину світу та відповідно подрібнення професійних галузей на безліч спеціальностей;

- сучасне суспільство не тільки значно диференціювалось, але набуло реальної полікультурності. Якщо раніше всі культури змальовувались в єдиній площині європейської наукової традиції, то сьогодні кожна культура претендує на власну форму самовизначення в історії.

Можливо змалювання єдиної світової історії виявлялось вкрай складним. Виникає практичне питання про те, як співорганізувати «мозаїчне» суспільство, як ним керувати. Виявилось, що традиційні наукові моделі «працюють» у вельми вузькому та обмеженому діапазоні: там, де мова йде про виділення загального, універсального, але не там, де необхідно постійно стримувати різне як різне. Таким чином, виникла необхідність розвитку іншого типу організаційної культури – проектно-технологічної.

Проектно-технологічний тип організаційної культури.

Ще в минулому столітті поряд з теоріями проявились такі інтелектуальні феномени, як проекти та програми. Наприкінці ХХ століття їх створення набуло масовості. Вони забезпечуються не тільки і не стільки теоретичними знаннями, скільки аналітичною роботою. Професійна культура за рахунок своєї теоретичної міцності породила засоби масового виготовлення нових знакових форм (моделей, алгоритмів, баз даних та ін.), і це тепер стало матеріалом для нових технологій. Ці технології вже не просто матеріального, а знакового виробництва. Вони стали провідною формою організації діяльності. В новому проектно-технологічному типі організаційної культури ключовими стали поняття: проект, технологія, рефлексія. Нова епоха викликає необхідність значних змін в змісті та структурі учбової діяльності людей.

Традиційне розуміння проекту – це сукупність документів (розрахунків, креслень та ін.) для створення якогось виробу [296]. «Проект – це обмежена в часі цілеспрямована зміна окремої системи з встановленими вимогами до якості результатів, можливими рамками витрат, заощаджень та ресурсів та специфічною організацією» [40].

Технологія – це система форм, методів та засобів вирішення поставленої задачі [232]. Найважливішу роль в організації діяльності відіграє рефлексія – постійний аналіз мети, завдань, процесу, результатів. В філософській традиції існує практика культурологічного аналізу освітньої реальності (Є. В. Бондаревська, І. Ф. Ісаєв, М. М. Левіна, А. В. Мудрик,

В. А. Сластьонін, Н. А. Чеховська та ін.). Культурологічний підхід дозволяє розглянути освітні явища на широкому соціокультурному фоні, передбачає вивчення загальних закономірностей розвитку культури особистості та соціуму, принципи їх функціонування, взаємозв'язку та взаємозалежності.

Культура особистості та культура соціуму, на думку Л. Н. Макарової, об'єкти, що еволюційно розвиваються, творять та взаємозбагачують один одного [189, с. 104].

Особистісний рівень культури залежить від культури соціуму, який, в свою чергу, визначається культурою індивідів, що в нього входять. Л. Н. Коган, підкреслюючи діалектичний зв'язок та взаємообумовленість між суб'єктами-носіями культури, бачить в цьому зв'язку механізми руху суспільства та зауважує, що криза культури починається тоді, коли загальні норми культури обмежують розвиток індивідуальності, перетворюють людину масової культури в конформіста [167, с. 177].

На думку Є. Н. Гусинського, освіта визначається як спеціально організована взаємодія особистості з культурою, яка проходить в рамках системи освіти. В межах самої системи освіти відбувається взаємодія таких складних систем, як особистість та культура [77, с. 25].

Розглядаючи культуру як специфічний спосіб діяльності, викладачі мають пройти певну підготовку. Термін «культура» вживається в європейській історично-філософській літературі з другої половини XVIII століття, «століття Просвітництва», в якості поняття, яке узагальнює особливості людського, культурного буття, яке є притаманним природному та стихійному буттю.

«Поняття «культура» пов'язане з аспектами розвитку людського початку в людині», її здібностей, розуму та духовного світу, що обумовлює характер та зміст практичної діяльності людей [158, с. 13 – 14].

В сучасних умовах культура виступає одним з фундаментальних понять соціально-гуманітарного пізнання та нараховує декілька сотень визначень та їх змістових рівнів. Серед таких рівнів, зокрема, можна

виділити: культура як сукупність матеріальних та духовних цінностей, що, в свою чергу, виражають певний рівень історичного розвитку цього суспільства та людини; культура як сфера духовної життєдіяльності суспільства, що включає систему освіти, виховання, духовної творчості; культура як рівень оволодіння людиною тією чи іншою галуззю знань та діяльності; культура як форма соціальної поведінки людини, що обумовлена рівнем її виховання та освіти; культура як засіб перетворювальної діяльності людини в світі та спосіб самовдосконалення [306, с. 151].

В світлі різних підходів до розуміння сутності культури як прогресивного розвитку суспільства та особистості виділяють різні підвалини та джерела культурного прогресу. Так, представники формаційного підходу (В. М. Межуєв, А. І. Арнольдов, М. С. Каган та ін.), мотивуючи соціально-економічні та суспільно-історичні закономірності в якості детермінант особистісного та суспільного культурного розвитку як найважливішого фактору, виділили соціокультурну діяльність людей. В її умовах формується система поглядів людини на світ, складаються відношення особистості до історико-культурних цінностей та ідеалів суспільства. В результаті відбувається творення «суспільної» людини, яка є повноправним учасником соціально-економічних процесів. Людина стає творцем продуктів та засобів діяльності, що забезпечують культурний процес суспільства.

З позицій цивілізованого підходу (М. Я. Данилевський, О. Шпенглер, П. О. Сорокін та ін.) детермінанти культурного розвитку людини та суспільства містяться в духовному ядрі, духовному початку, який можна назвати «душею» культури.

За виразом німецького культуролога О. Шпенглера «душа» культури знаходить вираження в духовній, художній, творчій діяльності народу подібно тому, як душа людини перебуває в тілі [105, с. 184]. Іншими словами, культура є сукупністю етичних та моральних норм, духовних

принципів, цінностей та ідеалів, що виступають найважливішими світоглядними орієнтирами соціуму та особистості.

Інформаційно-семіотичний підхід (Ю. М. Лотман, Д. І. Дубровський, А. С. Кармін та ін.) зближує, синтезує та розвиває основні ідеї матеріалістичного та ідеалістичного розуміння детермінант культурного розвитку людини та суспільства. В інформаційно-семіотичному розумінні за визначенням А. С. Карміна, культура – це соціальна інформація, котра зберігається та накопичується в суспільстві за допомогою явищ культури – освіти, науки, мистецтва, релігії, традицій, ритуалів, етикету, мов, символів і т.д., в яких «закодовані» ціннісні змісти, значення духовної та матеріальної діяльності людини в світі [158, с. 38 – 42].

Одним з провідних факторів культурного розвитку людини та суспільства є людська змістоутворювальна діяльність. Ціннісний підхід до розуміння культури особистості вісвітлили І. В. Бестужев-Лада, І. С. Кон, В. О. Ядов, Б. С. Гершунський. На думку Б. С. Гершунського, культура особистості як представника загальнолюдської та національної культури, обумовлює діалектичний взаємозв'язок національно-культурних та загальнолюдських цінностей. Виходячи з цього, можна констатувати, що залучення молодих людей до світу загальнолюдської культури відбувається в умовах освіти та самоосвіти, які будуються на підставі осягнення рідної культури. Саме в них конкретизується зміст загальнолюдських норм та морально-етичних принципів, загальносприйнятних понять та гуманістичних уявлень. Це є фундаментом для гуманістичного формування всього комплексу світоглядних ціннісних орієнтацій та ідеалів особистості як основи її культурного розвитку та інтеграції до культури суспільства та світової культури.

В гуманістично орієнтованих концепціях формування базової культури особистості в освітньому процесі (В. А. Сластьонін, А. І. Міщенко, О. С. Газман) доведено, що базова культура є найважливішою синтетичною

характеристикою особистості та виражає універсальність зв'язків конкретної людини з оточуючим світом та суспільством.

Формування гуманістичного світогляду визначається одним з провідних завдань становлення базової культури, оскільки «в людині, коли вона вже сформувалась як особистість, всі властивості набувають певної структури, логічним центром та базисом якої стає світогляд» [242, с. 241].

Культура – це широкий простір ідей, принципів, теорій, образів, символів, що є результатами людської діяльності. Так, в філософському словнику культура визначається так: «Культура – сукупність матеріальних та духовних цінностей, створених людством в процесі суспільно-історичної практики [333, с. 196].

Поняття «цивілізація» та «культура» міцно пов'язані між собою. В багатьох концепціях сама категорія цивілізації та розуміння специфіки тієї реальності, котра позначається цим поняттям, безпосередньо визначаються або через культуру, або через її окремі риси. Так, Ф. Бродель вважає, що цивілізація – це перш за все культурна зона, «помешкання», в якому існують різні мови, релігії, мистецтва та ін.

Цивілізація в розумінні Ф. Броделя являє собою подобу базису, який забезпечує саму можливість існування культури.

З точки зору А. Тойнбі формотворчим фактором цивілізації є саме культурний феномен. На думку С. Хантінгтона [345], цивілізація – це поширені культурні спільноти, в котрих мова, антропологічні особливості, релігія, спосіб життя, соціальні інститути є тими об'єктивними моментами, які визначають цивілізацію. Фактично С. Хантінгтон ототожнює обидва поняття, визначаючи цивілізацію через культуру. В даному випадку важливо зрозуміти, в чому полягає відмінність цивілізації від культури та чи існує вона взагалі.

А. А. Пилипенко та І. Г. Яковенко розглядають цивілізацію в якості своєрідного функціонального підрозділу культури [249]. Якщо культура являє собою всю систему змістів людського буття, то цивілізацію можна

розуміти як ту частину цієї системи, яка пов'язана саме з предметним ресурсом культури. При цьому визначенні об'єм поняття «культура» є ширшим, аніж об'єм поняття «цивілізація».

В латино-російському словнику подані такі основні значення слова *cultura*:

- 1) (возделывание), обробка, розведення, догляд;
- 2) поклоніння, шанування.

На думку А. Є. Чучін-Русова, весь «традиційний механізм» розвитку культури розкривається вже в самій етимології цього слова. Цей механізм складається з показника напрямку та змісту руху, двигуна та системи безпеки «гальма». Розглядаючи історію світової культури в цілому, А. Є. Чучін-Русов звертає увагу на бінарний характер її структури. Він вважає, що не тільки відома опозиція Схід – Захід являє собою один із різновидів цієї бінарності, але навіть європейська культура має бінарний характер, який в науковій літературі знаходить своє відображення в таких опозиціях, як часи підйому та спаду, розквіт-декаданс, ренесанс-барокко, класицизм-романтизм і т. п.

Культура є частиною соціальної сфери та відчуває на собі всі проблеми, пов'язані з соціально-економічними перетвореннями. Вона також сама діє на соціум взагалі та на соціальну сферу зокрема. Із цим переважно пов'язані аналогії, які постійно знаходяться в розвитку культури та освіти. Тут доцільними можуть бути корпоративістський підхід до аналізу культурних феноменів та діалектичний метод аналізу соціальних явищ.

Потребує уваги класифікація основних визначень культури в теоретичних розробках Ю. А. Мураєва. Він запропонував таке співвідношення основних визначень культури:

- продукціоністська: культура – сукупність матеріальних та духовних продуктів людської діяльності;
- ціннісна: культура – сукупність соціально значимих людських цінностей;
- діяльнісна: культура є власне людська діяльність;

- «модусна» культура є специфічно людський спосіб діяльності;
- «креативістська» культура є соціально значима людська творча діяльність;
- «персоналістична» культура – це особистісний зріз людської історії;
- «емпіритистська» культура – це система досвіду, що забезпечує відтворення людської діяльності.

Л. Н. Коган свого часу досить чітко сформулював проблему в книзі «Мета та сенс життя людини» [159]. В цій книзі автор визначав творчість як нестандартизовану фізичну або розумову діяльність людини, в результаті якої виражаються її потенційні сили та створюються особистісно та суспільно значимі матеріальні та духовні цінності. На думку автора, таке визначення творчості дозволяє побачити недоліки розуміння культури тільки як творчої діяльності. Досить часто в наукових дослідженнях вживається поняття культура і це, мабуть, призвело до його певної девальвації. Культуру розглядають «множинно». «До складу культури входять численні соціальні очікування, що історично передаються від одного покоління до іншого. Суспільство ділиться з особистістю своїми культурними надбаннями» [217, с. 65].

Результатом передачі досвіду є виникнення культурних структур – «вертикальних» та «горизонтальних». Вертикальний вимір виражається категорією «рівень культури», розмаїттям культурних форм. Роль первинної детермінанти у відношенні до культури проявляється в тому, що рівень культури суспільства в кінцевому випадку визначається соціально-економічним ладом та соціально-економічною формацією. Цей вимір культури не є одноманітним. В культурі одного рівня може бути велика кількість різних культур. Головний зміст існування культури фіксується в понятті «ідеал», яке відображає зміст основних динамічних характеристик культури як вторинної детермінанти всього соціального розвитку.

З однієї сторони, конкретна персональна культура (економічна, валеологічна, управлінська та ін.) проявляється в пізнавальній та практичній

діяльності людини в якійсь певній галузі культури суспільства. З іншого боку конкретна персональна культура є структурним утворенням в системі базової культури особистості. Тому вона знаходить прояви в різних особистісних іпостасях – в професійній творчості та соціальній комунікації, індивідуальному самовдосконаленні. Зокрема доводи І. В. Ільїна, що рівень валеологічної культури особистості характеризує спеціаліста-професіонала з позиції готовності використовувати валеологічні знання в соціально направлений діяльності та конкретних професійних умовах [116, с. 18 – 19].

В широкому розумінні культура виступає невід'ємним компонентом та умовою людського буття та являє собою сукупність видів, засобів та результатів духовно-осмисленої та творчо-перетворювальної діяльності людини та соціуму.

В процесі соціально-історичного розвитку суспільства створюються компоненти його культури: духовної (знання та наукові ідеї, світоглядні орієнтації та ідеали, мови та культурні традиції, соціальні норми та правила) та матеріальної (способи діяльності та технології виробництва, продукти та предмети, необхідні для підтримання життєдіяльності людей).

Результатом індивідуально-культурного розвитку особистості є сформований рівень її свідомості та світогляду, способи мислення, поведінки та відносин в соціальних та професійних умовах оточуючого середовища, в конкретних межах життєдіяльності.

Важливу роль особистості викладача у формуванні свідомості та світогляду підкреслював К. Д. Ушинський, який вважав необхідними такі якості викладача, як високу моральність, освіченість, знання своєї справи, зацікавленість в удосконаленні своїх знань.

Культура викладача, на думку А. В. Барабанщикова та І. Ф. Ісаєва, виступає частиною культури як суспільного явища.

На думку Н. Л. Шеховської, професійно-викладацька культура є відкритою багатофункціональною системою, відкритою вже тому, що в її

епіцентрі знаходиться Людина, що отримує інформацію, а потім транслює її іншим людям [358].

Х.-Г. Гадамер стверджував, що «освічена Людина відкрита для різних точок зору, Але вони не стають для неї жорстким масштабом, який є незмінним, скоріш вони властиві їй тільки як можливі точки зору інших людей» [55, с. 59].

Особливої уваги Н. Л. Шеховська надає дослідженню співвідношення рівня професіоналізму та рівня культури. Вона дотримується підходу Л. С. Виготського, В. А. Сластьоніна та інших вчених, які стверджують пріоритет гуманістичного, людяного професіоналізму перед професіоналізмом вузькоспеціалізованим, «предметним».

Якщо розглядати професійну загальну соціальну культуру як загальнокультурну компетенцію, то її можна виділити в якості найважливішої.

Розвиток культури суспільства та особистості взаємопов'язані, оскільки культурно-цілісне персональне становлення суб'єкта відбувається, по-перше, на певній духовно-змістовій основі, що виробляється в суспільстві, по-друге, в конкретному соціокультурному середовищі в умовах системи освіти, що складалась в суспільстві.

В «культурному діапазоні», що відображає особливості історичного розвитку суспільства, особистість засвоює цінності та ідеали, соціальні та професійні орієнтири і відбирає з них перш за все те, що найбільшою мірою відповідає їх індивідуальному рівневі освіти та виховання.

Світоглядна культура суспільства та світоглядна культура особистості є взаємопов'язаними феноменами. Становлення світоглядної культури особистості в умовах вузівської освіти має бути осмислене викладачами з урахуванням ідеалів, соціальних принципів та норм, властивих культурі даного суспільства. Необхідно виходити з особливостей індивідуальної мети та волевиявлення конкретних суб'єктів світоглядного розвитку, тобто тих конкретних спеціалістів, що навчаються в вузі. Для того, щоб виявити

діапазон проявів світоглядної культури особистості в умовах освіти та самоосвіти особистості, необхідно приділити увагу категорії «світогляд», як вона подається в гуманітарно-науковому висвітленні.

Порівняльний аналіз дозволяє виділити такі основні світоглядні категорії, як світовідношення, світовідчуття, світосприйняття, світорозуміння, світоусвідомлення, світовдосконалення, в яких виражається зміст поняття «світогляд» в різних гуманітарних науках.

В загальнонауковому та загальногуманітарному плані ці категорії розглядаються в якості форм, які поєднують соціальний та природний початки в людині.

Через процеси світорозуміння та світоусвідомлення, світовідчуття та світосприйняття, світовідношення та світоперетворення реалізуються функції світогляду в життєдіяльності суспільства та особистості.

Зміст світоглядних категорій виявляє склад духовних компонентів світогляду особистості (поглядів та переконань, мети та установок діяльності, світоглядних принципів поведінки та змісту відносин суб'єкта в суспільстві). Вони виступають основою для його активної творчої життєвої позиції, що розкривається в пізнавальній, комунікативній та діяльній практиці.

Склад світогляду особистості розглядається в поєднанні з умовами отримання освіти, «процедурами та механізмами» світоглядного самовизначення особистості в системах навчання, виховання та освіти в соціумі.

Феномен світогляду розглядається як найважливіший компонент духовної культури суспільства та особистості. Він обумовлює цілісне духовно-практичне освоєння оточуючої дійсності людьми в процесі пізнавальної діяльності, в умовах освіти, в індивідуальній практиці життєдіяльності людини.

В сучасних соціально-філософських джерелах (Є. К. Бистрицький, В. В. Гречаний, А. А. Довгаль, В. П. Іванов, Е. А. Самбуrow , В. І. Шинкарук)

доводиться, що світогляд суспільства є ядром суспільної свідомості, оскільки відображає зміст його основних форм – філософії, науки, моралі, права, естетики, релігії та ін.

Світогляд окремої особистості є ядром її індивідуальної свідомості та одночасно формою суспільної самосвідомості. Все багатство індивідуальної світоглядної свідомості поповнюється за рахунок форм суспільної свідомості.

В середині XIX століття Ф. Енгельс виділив історичні типи світогляду, які склались, на його думку, в результаті змін суспільно-історичного процесу. Ф. Енгельс зазначав, що в історичних типах світогляду – міфологічному та античному, філософському та релігійному, гуманістичному та науковому відобразилась специфіка усвідомлення людиною власної духовної сутності та різних етапів свого соціально-історичного розвитку [364, с. 50 – 51].

Світогляд як форма суспільної самосвідомості історично виник значно раніше, ніж філософія та наука, а саме на першому етапі історичного розвитку людства і втілювався в міфологічних уявленнях про світ.

В іноземних (К.-Г. Юнг, К. Леві-Строс, М. Еліаде та ін.) та вітчизняних (А. Н. Афанасьєв, М. О. Гершензон, А. Ф. Лосєв, М. С. Каган, А. В. Юдін, В. І. Єрємїна, А. П. Садило та ін.) філософських дослідженнях доводиться, що світоглядний зміст міфологічного світовідношення викристалізувався у вигляді традицій-основних ідей та принципів життєвого устрою наших предків.

Філософський світогляд (ідеалістичний та матеріалістичний) є теоретичною формою суспільної свідомості, яка представлена у філософських вченнях, системах та концепціях [336, с. 366]. Вже у філософських вченнях античного світу фіксуються світоглядні аспекти взаємовідношень людини та суспільства та характеризується якісний склад світовідношення особистості. Так, давньогрецький філософ Платон (427 – 347 рр. до н.е.) в діалозі «Федон» в образній формі описав, що моральні якості особистості, серед яких добродійність, справедливість, розсудливість,

з одного боку, набуваються Людиною протягом життя, а з іншого – самі породжують за допомогою цієї людини соціально прийнятні відношення в суспільстві [255, с. 88 – 89].

Аристотель (382 – 322 рр. до н.е.), учень Платона та засновник етики, підкреслював значення синтезу в моральному світовідношенні особистості, яке складається з моральних знань, особистісно-ціннісного усвідомлення та моральних якостей в діяльній практиці. Ця ідея єдності змісту морально-світоглядної свідомості та досвіду соціально-моральної поведінки особистості в суспільстві стала принципом світоглядного розвитку особистості в умовах діяльності [12, с. 357].

Для ідеалістичного світогляду характерною є духовна підстава на уявлення про надприродний початок в світі. Матеріалістичний світогляд виходить із принципового визнання матеріальної першооснови природного та соціального світів. Науковий та реалістичний світогляд проявляються в гуманістичному світосприйнятті, що формується в західноєвропейському суспільстві періоду XIV – XVI століть, в епоху гуманізму. Для гуманістичного світосприйняття та світорозуміння характерним є звільнення особистості від релігійних догм. В якості гуманістично-світоглядного ідеалу визнається ідея формування всебічно та гармонійно розвинутої особистості, віра в сили людського Розуму та творчу діяльність людей.

Як переконливо доводиться у вітчизняному філософсько-аксіологічному знанні (Дробницький О. Г., Здравомислов А. Г., Мальчунов В. А.), природа світогляду ціннісна. Він формується у своїх суб'єктів-особистості, соціальної групи та цілого суспільства як образ світу, який впорядковується у вигляді їх систем цінностей, ціннісних установок та орієнтацій [206, с. 150]. Поняття системи цінностей, вважає В. В. Гречаний, здатне фіксувати в змісті світогляду людини та суспільства універсальний зріз реальності. Ієрархічність її пластів та рівнів являє собою складну структуру із координованих та субординованих динамічних компонентів-

цінностей – економічних та соціально-політичних, правових та етичних, естетичних та релігійних та ін. [68, с. 59, 64].

Виходячи із вітчизняних та зарубіжних соціологічних досліджень (І. В. Блауберг, Е. Г. Юдін, І. В. Бестужев-Лада, В. А. Ядов), важливим є те, що в результаті світоглядного усвідомлення та прийняття соціальних норм та правил як персонально значимих та цінних, особистість виробляє на їх основі свої світоглядні принципи – особистої відповідальності, порядності, взаємодопомоги та ін. В результаті конкретна людина стає здатною до саморегуляції на підставі власних вчинків, діяльності та поведінки.

Соціально-філософські дослідження 90-х років торкаються проблем стану духовно-світоглядної сфери сучасного суспільства (С. С. Гусев, А. В. Битуєва, Д. І. Жамбуршина та ін.). Констатуючи світоглядну кризу, що охопила сучасне суспільство перехідного періоду, вчені відмічають дефіцит духовно-ціннісних, соціально-моральних та позитивно направлених тенденцій життєдіяльності громадян. В умовах кризи, як справедливо зазначають вчені, зростає потреба особистості в збереженні свого образу та набутті соціальної ідентичності, в підтриманні своєї стійкості та впевненості у власних силах при виборі стратегій боротьби з життєвими труднощами [227, с. 102 – 112]. І не випадково у зв'язку з цим категорія світоглядної культури особистості розглядається в філософських джерелах (В. Л. Іванов, Є. К. Бистрицький, І. Ф. Тарасенко, В. П. Козловський) з позицій практичного значення її становлення. Мета формування справжньої світоглядної культури полягає не тільки в тому, щоб, за словами Є. К. Бистрицького, людина замислилась щодо актуальних питань буття в світі сьогодні [221, с. 175], але і щоб, як відмічає Іванов, людина сформувала свої найважливіші ціннісні орієнтації, на підставі яких складається її культурно-особистісне обличчя [109, с. 10].

Аналізуючи сучасний стан системи освіти, можна зробити висновок, що становлення наукового світогляду відбувається на основі формування в

особистості наукової картини світу та засобів його освоєння на рівні сучасного наукового знання.

У зв'язку з переходом людства в нову постіндустріальну епоху свого існування протягом кількох подальших десятиріч освіта зміниться більше, ніж за триста років з моменту виникнення школи сучасного типу. Перехід від одного суспільства, індустріального, до іншого, постіндустріального, супроводжується радикальними змінами в сфері освіти. В свій час промислова революція вимагала підготовки більшої кількості освічених працівників; виникла масова освіта, основи якої були розроблені Я. А. Коменським на початку промислової революції як відповідь на її вимоги. Завдання масової освіти, яка готувала до дисциплінованої фабричної праці, передбачала поряд із навчанням основам грамотності, дисципліни, пунктуальності, виконавству, тому що Е. Тоффлер називав відкритою учбовою програмою. Робота «потребувала чоловіків та жінок, готових працювати, виконуючи абсолютно одноманітні операції» [321]. Така ситуація продовжувалась десь до середини ХХ століття, але потім в суспільстві, в світовому співтоваристві почали відбуватися колосальні зрушення. Найбільш драматичною є динаміка зльоту та падіння класу промислових працівників. З часів К. Маркса та Ф. Енгельса доля промислових працівників в загальній кількості зайнятого населення постійно зростала до 50-х років ХХ століття, коли вони склали 50% зайнятого населення. В усіх розвинутих не комуністичних країнах ця частина населення перетворилась у домінуючу політичну силу. Але з початку 70-х років проявилась тенденція до скорочення чисельності працівників, зайнятих у промисловості. Так, в США та Європі ця чисельність зараз не перевищує 20% усього зайнятого населення, а за деякими прогнозами через декілька десятиріч цей відсоток становитиме 5 – 10%. Подібна участь очікувала сільськогосподарських працівників, котрі в США на початку ХХ століття складали 50% робочої сили, а сьогодні менше 3%, а за прогнозами через 15 – 20 років їх кількість зменшиться ще вдвічі. Таким чином «сині краватки» із провідної економічної

та політичної сили суспільства стрімко перетворюються на нижчі прошарки суспільства, які за рівнем освіти не можуть конкурувати з іншими людьми і починають створювати для суспільства певні проблеми, пов'язані з працевлаштуванням, соціальним захистом та ін.

В той же час зростає інший, новий клас високоосвічених «інтелектуальних службовців, або «клас освічених людей». Цей новий клас в США, Японії та низці інших країн вже складає більше половини зайнятого населення.

Таким чином виникло суспільство «інтелектуальних службовців», яких не можна називати експлуатованими чи експлуататорами. Кожен із них не є капіталістом, Але колективно вони володіють більшою частиною засобів виробництва своїх країн через свої пенсійні об'єднані фонди та свої збереження. Вони можуть бути одночасно підлеглими та керівниками, вони є одночасно залежними та незалежними, оскільки розуміють, що освіта, яку вони отримали, дає їм свободу. В послугах математиків, секретарів, що володіють навичками роботи на комп'ютері та знанням іноземних мов відчують потребу практично всі установи та підприємства.

Ми зараз спостерігаємо зміну пріоритетів: умови може диктувати не тільки той, хто наймає, але й інтелектуальний службовець. В цілому клас «інтелектуальних службовців» відіграє дедалі значнішу роль в економіці та політиці. Тип працівника, що формується в нових умовах, може бути визначений як більш незалежний, а найголовніше, він більше не є додатком до машини.

Нові працівники більш схожі на незалежних ремісників, аніж на працівників конвеєру. Вони мають кращу освіту, вони бажають працювати безконтрольно аби виконувати свою роботу так, як вони вважають за потрібне. Вони звикли до змін, неясності ситуації та гнучкості організації [114].

Найхарактернішою особливістю нового типу робітника є властиве йому відношення до роботи. Для індустріального працівника робота є

засобом придбання засобів життя, він працює для того, щоб мати можливість жити, утримувати сім'ю, відпочивати. Робота по відношенню до життя виступає зовнішньою діяльністю, хоча може займати значну частину життя.

Однією з ключових проблем індустріальної праці є мотивація трудової діяльності: як зробити роботу цікавою, привабливою, корисною або вигідною для працівника, яким чином примусити його виконувати необхідну роботу або забезпечувати добровільне її використання, як пов'язати потреби виробництва з потребами працівника, котрі можуть бути різними або навіть протилежними.

Відношення до праці, що формується сучасною індустріальною культурою, можна визначити як відношення до процесу, що дає тимчасове задоволення в момент діяльності. Саме таке відношення до роботи виникає у працівника нового типу, для якого вона стає засобом самовираження. В роботі людина знаходить задоволення своєї головної потреби – набуття змісту життя. Життя та робота значною мірою зливаються.

Суспільство, в якому освіченість стає справжнім капіталом та головним ресурсом, висуває нові жорсткі вимоги до навчальних закладів. Сьогодні необхідно знову осмислити, що таке освіта і що таке освічена особистість

Засоби засвоєння знань та їх подання викладачами також швидко змінюється, що, значною мірою, є результатом нового розуміння процесу навчання та результатом інтенсивного впровадження нових технологій. Таким чином змінюється те, що саме ми засвоюємо і викладаємо, а також і те, як ми розуміємо освіту та освіченість

Терміни інноваційне та традиційне навчання та ідея їх альтернативності були запропоновані групою вчених в доповіді Римському клубі в 1978 році. В цій доповіді інноваційне навчання визначалось як орієнтоване на підготовку здатності особистості до змін в суспільстві. Наголос на такому типі навчання ставиться на розвиткові творчості та різних форм мислення, а також на здатності співпрацювати з іншими людьми. Узагальнюючи специфіку інноваційного навчання, слід виділити його риси:

відкритість для майбутнього, переоцінка цінностей, формування здатності спільно діяти в нових ситуаціях.

Як відомо, навчання включає викладання (діяльність викладача і т. д.) та вчення (діяльність того, хто навчається). Вчення розглядається як діяльність, пов'язана з оволодінням новим досвідом – звичками, вміннями, навичками, знаннями [256; 262]. Часто використовується і інший термін як синонім – учбова діяльність, хоча слід відмітити, що існують інші підходи розрізнення цих понять [84]. Ще більш вузьке значення поняття учбової діяльності було введено Д.Б. Ельпоїним, В.В. Давидовим та послідовниками їх наукової школи [78; 79; 117], коли учбова діяльність розглядається лише в розумінні діяльності з оволодіння узагальненими засобами навчальних дій та саморозвитку.

Категорія виховання в широкому змісті включає в себе навчання та вчення. Але якщо навчання направлене на оволодіння досвідом у вигляді знань, вмінь та навичок, то виховання охоплює ще й структури особистості – формування направленості особистості, її переконань, світогляду, ідеалів, прагнень, інтересів та бажань [256]. В роботах Л. С. Виготського, А. Н. Леонтьєва, С. Л. Рубінштейна розвиток розглядається як набуття здібностей та нових особистісних якостей [103].

Про співвідношення навчання та виховання Ю. К. Бутанський висловився так: «В змісті навчання домінує формування наукових уявлень, понять, законів, теорій, спеціальних узагальнених вмінь та навичок. Цей процес одночасно сприяє вирішенню завдань виховання та розвитку, формує діалектико-матеріалістичний світогляд тих, хто навчається [241].

В змісті виховання домінує формування переконань, норм, правил, ідеалів, соціально значимих відносин, установок, мотивів, засобів та правил суспільно-цінної поведінки ідейно-політичного, морального, трудового, естетичного характеру.

Процес виховання одночасно впливає на освіченість особистості та стимулює активність в навчанні. Навчання та виховання одночасно

впливають на свідомість, діяльність, відносини, волю та емоції особистості. Процес виховання перш за все спрямований на відношення, дії та емоції особистості, спираючись на які впливає на поведінку.

Згідно з точкою зору Л. С. Виготського навчання та виховання відіграють провідну роль в психологічному розвитку особистості, бо навчання йде попереду розвитку. Навчання та розвиток знаходяться в єдності [103].

Аналіз розвитку наукового знання в історії показує, що найбільший інтерес до проблеми наукової картини світу проявили філософи та фізики. Природознавство тривалий час було лідером виробництва наукового знання, але наукова картина світу змінюється, трансформується, тобто розвивається філософія, наука та культура в цілому.

Про світоглядні традиції, що склались, В. І. Вернадський писав: «Наукова картина світу, охоплена законами Ньютона, не залишила в ній місця жодному з проявів життя. Не тільки людина, не тільки все живе, але вся планета загубилась в безкінечному космосі [49].

Існує інша думка Дж. Холтона, який зазначає, що наукова картина світу кінця ХХ століття являє собою погляди та позиції нестійкої, вразливої, зовсім не могутньої суспільної меншості. Ці слова співзвучні із словами В. Гейнзберга. Насправді, інтереси людини в культурі сучасного суспільства багатоманітні, а наука являє собою тільки їх незначну частину.

Сьогодні відбувається зміна предмету наукової картини світу, трансформація теоретичних основ дослідницької діяльності. Цей процес відбувається в умовах інформатизації суспільства.

В основі трансформації наукової картини світу лежить, з одного боку, актуалізація біосферних, холістичних картин світу, з іншого – трансформації, викликані розвитком трансдисциплінарних напрямків, з третього – переплетення наукових, релігійних та інших концепцій, з четвертого – в переорієнтації сучасної науки на екзистенційні підстави. Все це являє собою складний комплекс думок, що відображають реальну ситуацію в сучасній

науці, але уявлення про світ, не залежно від джерел, інтуїтивно сприйняття чи наукові дані, складається в рамках культури суспільства. Культура обмежує їх і в той же час виявляє свої культуротворчі функції наукової картини світу.

Уявлення про оточуючу дійсність, природну та соціальну, набуває в філософії діалектичної складності і єдності протилежностей. Культура являє собою цілісність багаторівневих соціально-економічних та ціннісних вимірів.

В сучасній дійсності України суттєво переоцінюються пріоритетні завдання освіти. Серед визнаних пріоритетів можна назвати завдання духовного та творчого розвитку студентів на основі цілісної організації процесу навчання та самоосвіти в контексті гуманістичних цінностей та принципів загальнокультурного розвитку особистості. Одночасно актуалізуються завдання індивідуалізації вузівського навчання та диференціації підготовки спеціалістів з урахуванням соціальних та професійних потреб самовизначення особистості.

Система вузівської освіти включає низку взаємообумовлених підсистем: загальнокультурного розвитку та виховання, професійного навчання та самоосвіти, самовиховання та самовдосконалення особистості. З іншого боку – спеціальна організація у вузі єдиного освітнього процесу в юнацький період життєдіяльності, направлений на конкретизацію та вдосконалення провідних світоглядних мотивів, завдань та потреб студентів. Для цього необхідно мати вплив на їх ціннісні орієнтації та професійні установки тактики та стратегії життєвих перспектив.

Одним з найважливіших напрямків сучасної системи підготовки спеціалістів має бути орієнтація на формування творчого відношення до професійної діяльності.

На сучасному етапі розвитку суспільства високо цінуються спеціалісти, здатні працювати в змінюваних умовах.

Сьогодні студенту потрібно володіти не тільки глибокими знаннями, але й нетрадиційно та творчо підходити до вирішення різних завдань,

організовувати свою діяльність на творчій основі. Викладачі вузів мають вдосконалювати форми та методи навчання, які повинні формувати пізнавальну активність студентів.

1. 5. Проблеми та перспективи гуманізації освіти в третьому тисячолітті

Освіта розвиває особистість інтелектуально та морально, формуючи такі особистісні якості, які свідчать про духовну зрілість. Освіта як найважливіший інститут соціалізації в різні історичні періоди так чи інакше спрямована на розвиток особистості. В контексті сучасної глобалізації ця спрямованість набуває дедалі більшого значення. Традиційна система освіти, спираючись на цінності класичної науки, є недостатньою в сучасній ситуації. Освіта в третьому тисячолітті має бути гуманістично орієнтованою.

Розвиток моральної системи в суспільстві – досить складний діалектичний процес. Моральні якості поряд із соціальним та індивідуальним творять моральний характер особистості.

Ціннісні орієнтації є відображенням морального світу людини та визначають якість її діяльності. Моральність – найважливіший компонент духовності. Вона свідчить про суспільство в цілому. Тому моральне виховання як провідний фактор творення духовності – головна мета гуманістично орієнтованої освіти.

Людський вимір в освіті включає моральні цінності та ідеали, орієнтовані на розвиток вільної та свідомої особистості. Для неї завжди залишаються в центрі уваги такі фундаментальні духовні цінності як добро, істина, прекрасне, совість, честь, гідність, альтруїзм та ін. Всі ці поняття та подібні до них самі по собі є складними та такими, що важко вирішуються. Вони є історично та культурно обумовленими та залежать від суб'єктивної позиції, однак без них теоретичний аналіз гуманістичних цінностей в освіті є неможливим.

Існує досить стійка традиція пов'язувати становлення гуманізму з

якостями, аргіорі закладеними в людині. На думку В. А. Куваніна, «...мета, сутність людини, її реальність та цінність всередині» [185].

Засобами логічного осмислення важко довести абсолютну цінність людини. На думку С. Ламонта, сутність людини проявляється в прагненні до добра. Проблема виявлення доброї чи злої сутності людини є досить старою і остаточно не вирішеною, хоча філософська система абстрактно моделює людину.

В різні історичні періоди актуалізуються ті або інші аспекти проблеми. Гуманістичний світогляд виникає не випадково. Він обумовлений людською психофізіологією. Це творчий світогляд вільної особистості. Він є досить динамічним, відкритим, постійно еволюціонує та змінюється. Можна говорити про те, що гуманістичний світогляд пов'язаний з процесами ідеалізації, тобто спрямований до безкінечності внутрішнього світу людини та навколишньої світової реальності.

На думку багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників, формування базових гуманістичних детермінант свідомості та поведінки пов'язане з конкретними особливостями людського буття в різні історичні епохи. Тобто, гуманізм є умовою еволюційного розвитку людини.

Вивчення історії виникнення та розвитку гуманізму має носити комплексний характер, враховуючи соціобіологічні, соціальні та культурні аспекти. Тому важливими для розуміння цього феномену є такі категорії, як потреби конструювання та деструкції.

Біологічними засадами становлення гуманізму є розгляд закономірностей поведінки живих істот, які на інстинктивному рівні обумовлені потребою збереження виду, тобто біологічного виживання. В тваринному світі взаємодопомога є досить розповсюдженим явищем, відомим вченим-зоологам з давніх давен не менше, ніж боротьба за виживання. Оскільки людина є істотою біосоціальною, її поведінка визначається не тільки процесами соціалізації, але також фізіологічними інстинктами. К. Лоренц доводив, що «поведінку людей та тварин можна

розглядати як функцію системи, обумовленої еволюцією історії виду» [200]. В своїй роботі «Агресія» він обґрунтовує існування певної внутрішньої протидії, що заважає багатьом людям побачити себе часточкою Всесвіту та визнати, що їх власна поведінка також є обумовленою законами природи.

Біологічна та соціальна еволюція народів є взаємообумовленими процесами. Хоча генно-інстинктивна обумовленість дійсно не є єдино правильним пояснювальним принципом.

Е. Фромм в своїй праці «Анатомія людської деструктивності» обґрунтовує іншу позицію, пропонуючи інше розуміння пояснювального принципу. Він зауважує, що інстинктивна обумовленість людської поведінки в сучасному світі є вторинною, оскільки для задоволення різних специфічних екзистенціальних потреб сучасні люди використовують розум. На думку Ч. Дарвіна, емоції людяності, доброти, милосердя розвивались, можливо, під впливом природного відбору. Вони могли розвиватись в процесі перетворення тварини на тварину соціальну, тобто людину, а вже згодом сукупність моральних почуттів закріпились в культурі як норми соціальної поведінки.

Соціальні фактори становлення гуманізму вдало розкриті в концепціях еволюціонізму та марксизму. Природний розподіл праці виникає внаслідок статевих та вікових відмінностей. Розподіл праці на підставі різниці у здібностях людей призводить до необхідності обмінюватись здібностями, тобто починати встановлювати відносини, які згодом перетворюються на міцні соціальні зв'язки, які подекуди набувають гуманістичного сенсу.

В процесі природного еволюційного розвитку триває процес збільшення кількості різних діяльнісних функцій, через які люди з різними здібностями змогли б приймати участь у цьому процесі. В трактаті «Родовід альтруїзму» автор підкреслює високе значення для еволюції людських співтовариств появу різних типів праці та нових типів відносин (В. П. Ефроїмсон).

Суспільна потреба в гуманізмі особливо яскраво виявляється в періоди

бурхливих історичних подій. Протиріччя між старими культурними парадигмами та різноманітністю нових контркультур зберігаються на різних етапах розвитку людства. Сучасні умови глобалізації з помітною лібералізацією суспільного життя через утвердження уніфікації культур та технологій певною мірою загрожують збереженню різних культурних форм та технологій виживання та розвитку.

Глобалізація помітно нивілює особистість, яка відсувається на другий план інтеграційними процесами.

Е. Фромм активно розвивав соціальні аспекти проблеми становлення гуманізму, зауважуючи, що «історичний досвід доводить, що спосіб виробництва, який характеризується відсутністю експлуатації, сприяє всебічному розвитку особистості» [340]. Становлення та розвиток гуманізму переконливо пов'язується з впливом праці на людську поведінку, хоча подекуди зустрічається перебільшення значення соціально-економічних та політичних аспектів в філософських системах марксизму та лібералізму.

Важливими також є соціокультурні засади еволюції та розвитку ідей гуманізму, адже культуру різних народів складали яскраві символи та гуманістичні традиції.

І. Кант в своїй філософії добро визначає як спрямованість виконувати обов'язок перед іншими. «Максима любові до ближнього – це обов'язок всіх людей один перед одним» [153, с. 391]. Тобто, людина має допомагати іншим та сприяти їх щастю, не очікуючи будь-якої винагороди [153, с. 391]. Критеріями добра, за І. Кантом, є моральні закони – категоричний моральним імператив.

Філософську позицію Г. В. Ф. Гегеля також можна назвати гуманістичною. Він писав, що «людина не буде господарем природи, доки не стане господарем собі». Г. В. Ф. Гегель розглядав мораль у правових аспектах, підкреслюючи, що «дотримання правових обов'язків обумовлене зовнішньою необхідністю. Моральні обов'язки залежить від суб'єктивної волі» [56, с. 54 – 55].

Моральний обов'язок у філософській системі Г. Гегеля передбачається таким, коли відповідний праву спосіб дій є моральним.

Духовні цінності в німецькій класичній філософії тісно пов'язані з принципами гуманізму. Гуманістичний ідеал інтерпретується через категорію обов'язку. Фундаментальні вищі моральні цінності є взаємопов'язаними та взаємозалежними. Можна з впевненістю говорити про те, що прекрасне пов'язане з істиною та добром і т. і.

Моральні цінності представлені в різних концепціях, серед яких можна виділити етику добродійності, етику обов'язку та етику цінностей. У працях більшості вітчизняних та зарубіжних філософів-етиків «добро» асоціюється з поняттям «моральність». Вільна та відповідальна діяльність особистості обов'язково є морально детермінованою. Сучасний стан духовності та моральності в освіті можна визначити складним та, навіть, кризовим.

В умовах переходу від тоталітаризму до ринкової економіки з притаманною їй демократизацією трансформація моральних цінностей багатьма, на жаль, сприймається як всюдозволеність, а це, в свою чергу, сприяє поглибленню бездуховності та девіантності. Ці та подібні до них тенденції лягли в основу ідеології споживання та втрати важливих моральних цінностей.

За таких обставин ідея збереження гуманістичних цінностей в освіті є особливо актуальною, хоча об'єктивно існуюча духовна криза загрожує подальшому стримуванню позитивних процесів.

Невміння усвідомлювати та реально оцінювати власний духовний стан стоїть на заваді гуманістичній діяльності та альтруїзму. Нова освітня парадигма, озброєна інноваційними технологіями, налаштовує студентів на такі ліберальні цінності, як успіх, кар'єрне зростання, збагачення. Але небезпечно забувати про те, що так ми можемо виховати байдужість та егоїзм, небажання бачити та чути інших, шанувати їх честь та гідність, враховувати інтереси оточуючих, бути безкорисним.

Втрата моральних цінностей призводить до збільшення негативних

проявів девіантної поведінки.

Незнання та нерозуміння сутності та значення таких понять, як патріотизм та націоналізм призводить до сприйняття націоналізму як блага. В сучасних виданнях можна знайти обґрунтування наявності національно забарвленої злочинності, що в свою чергу посилює етнічну нетерпимість та конфронтацію.

Аналізуючи сутність та причини різних проявів бездуховності, особливо серед молоді, варто усвідомлювати важливість авторитету професорсько-викладацького загалу, який, перш за все, має бути носієм високих гуманістичних цінностей та бути добрим прикладом, стимулюючим молодь до їх збереження.

Криза моральних цінностей пов'язана також з відсутністю у багатьох молодих людей ідеалу для наслідування під час реалізації своїх життєвих та творчих планів. Поняття «ідеал» являє собою зразок, дещо досконале, найвищу мету устремлінь. В людському житті ідеал відіграє важливу роль в ієрархії власних цінностей. Якщо молодь переконається в тому, що їх вчинки, рішення та, навіть, життя мають глибокий моральний сенс, тоді суспільство може очікувати від неї дій, відповідних цим високим переконанням. І. А. Ільїн говорив: «Доки живе в людині вольова спрямованість на досконалість, доти ми будемо потребувати не примушення, а переконання» [115, с. 31].

Питання про те, хто краще може віднайти ці ідеали, держава, викладачі чи самі студенти, є складним, дискусійним, тобто відкритим. Хоча, навіть, індивідуальні ідеали, самостійно відкриті молоддю, потребують підживлення моральними цінностями. Це, безперечно, добро, гуманізм та мораль. Тільки навколо цих найвищих духовних цінностей сьогодні можна об'єднувати та навчати молодь, перемагаючи всі прояви нетерпимості, ворожості та відчуження між людьми. Духовні цінності зближують людей через співпереживання прекрасного та морального.

Істина, добро, почуття обов'язку, совісті, відповідальності та

милосердя нерозривно зв'язані між собою. Якщо роз'єднати ці категорії, які історично підтвердили свою цілісність, почнуть об'єднуватись інші категорії, такі як зло, бездуховність та аморальність.

На думку багатьох філософів, зло є відсутністю добра. Якщо зло починає вкорінюватись в нашому житті, воно стає самодостатнім. Тому сучасна освіта має зберегти гуманістичні цінності. За словами І. Канта, провідною метою освіти є вдосконалення людської природи через формування дисциплінованості та цивілізованості, коли тими, хто навчається, обирались би лише добрі цілі [154, с. 107].

За словами Г. В. Ф. Гегеля, процес освіти полягає в нивілюванні підходу педагога до того, хто навчається. Викладач не може та не повинен шукати «індивідуальний підхід» та «індивідуальні» засоби впливу, не має права ані думати, ані піклуватись про становлення людської індивідуальності [111, с. 376 – 381].

Сучасна концепція освіти пов'язана з тими значними змінами, які відбулись в наших уявленнях про природу, процеси пізнання та розвиток людини. Існують різні засоби для пізнання та осягнення світу. Це релігія, міфологія, наука, мистецтво, філософія. Можливість кращого та глибшого розуміння залежить від вдалої інтеграції різних засобів освоєння світу в освітньому процесі. Філософія, наука, мистецтво та інші засоби пізнання світу йдуть різними шляхами, але тільки їх вдале поєднання може принести найкращі результати.

Отже, сучасна освіта має забезпечити інтеграцію різних засобів освоєння світу, збільшуючи креативний потенціал та зберігаючи гуманістичні цінності.

Важливою рисою сучасного суспільного розвитку є зростання соціальної динаміки та збільшення темпів економічної, соціальної та культурної глобалізації. Людина в цьому контексті постійно стикається з чимось новим та невідомим. Деякі традиційні види діяльності поступово зникають та з'являються більш інноваційні. Люди змушені звикати до життя

в режимі збільшення обсягів інформації. Ефективність процесів саморозвитку залежить від об'ємів корисної інформації та досвіду особистості. Світова глобалізація весь час потребує збільшення кількості висококваліфікованих спеціалістів. З'явилися проблеми дефіциту технічних, правових, політичних, психологічних, філософських знань, тобто глобалізація окреслила перед освітою проблему творення освітніх потреб, які б ініціювали прагнення до регулярного інтелектуального та морального вдосконалення. Це відбувається через реалізацію власних здібностей та бажання навчатись. Гуманістично орієнтована освіта є ефективним засобом для вирішення цієї та багатьох інших важливих проблем.

Важливо усвідомити, що саме гуманістично орієнтована освіта може забезпечити таку важливу духовну цінність, як свобода думки. Відомо, що надмірна ідеологізованість, жорстока регламентація та цензура помітно пригнічують всіх учасників освітнього процесу: і викладачів, і студентів.

Історичний досвід показує, що організація освітнього процесу на основі ідеологічних установок деформує наукові істини та спотворює сприйняття реальності. Особистість, втрачаючи індивідуальну свободу, отримує натомість сумнівні ідеологічні вимоги та постулати.

Концепція гуманістично орієнтованої освіти вимагає ставлення до неї як до духовної основи, котра обумовлює перетворення в суспільстві.

Якщо виходити з того, що освіта покликана стабілізувати всі сфери суспільного життя, стає зрозумілим, чому саме гуманістичні цінності є такими важливими та незамінними. Лише вони історично підтвердили свою здатність консолідувати суспільство, зміцнюючи взаєморозуміння. Цілий комплекс проблем залежить від рівня гуманізації. Це соціальні конфлікти, викликані різними видами нерівності тощо...

Гуманістичні цінності утверджують свободу всього освітнього процесу. Особистість принципово розглядається не як об'єкт для маніпулювання, а як вільний суб'єкт. Освіта в цьому контексті лише зміцнює ідею розвитку вільних, свідомих та творчих особистостей. Організація

освітнього процесу лише постраждає від догматизації та примушування. Найкраще, що може пробуджувати освіта, – це бажання розширювати структуру світогляду в тих, хто навчається, та стимулювати процес індивідуального вибору. Гуманістично орієнтована освіта відрізняється своєю антропоцентричністю, міждисциплінарністю, методологічним плюралізмом та інтеграцією різних видів інформації, що є актуальним та необхідним в контексті глобалізації.

Новий гуманізм передбачає відкритість до майбутнього. Його подальший розвиток пов'язаний з подоланням замкнутості та наданням освіти відкритого та креативного спрямування. В контексті глобалізації людська індивідуальність виступає в якості основи соціальних зв'язків. Складність та багатоманітність глобальних проблем потребують індивідуальної ініціативи, свободи та відкритості для інновацій. Саме тому вільний розвиток індивідуальності є умовою вільного розвитку суспільства. Для гуманістично орієнтованої освіти захист всіх прав та свобод особистості є основною місією.

Особистісний підхід забезпечує формування якостей особистості, які забезпечуватимуть не тільки успіх в професійній діяльності, але також комфортне існування всіх членів суспільства.

Сьогодні можна говорити про посилення тенденцій інтернаціоналізації освіти під впливом глобалізації економіки та розвитку глобальних інформаційних мереж.

Можна говорити про те, що інноваційна якісна освіта є невід'ємною складовою процесів глобалізації, хоча вплив останньої на освіту є досить неоднозначним.

Державне регулювання в більшості країн світу помітно слабшає, прикладом чого є стрімке зменшення державного фінансування освіти. Дійсно, механізми державного регулювання є бюрократичними та консервативними. Вони далеко не завжди задовольняють сучасні потреби. Ринок освітніх послуг спрямований на поглиблення інтернаціоналізації, що є

однією з важливих складових глобалізації.

Аксіологія освіти зазнала суттєвих змін під впливом сучасних інформаційних технологій. Такі класичні цінності освіти, як академізм та виховання, не завжди сприймаються як необхідні та першочергові в контексті прагматичної освіти.

Сенс сучасної світової освітньої кризи полягає в невідповідності сучасної освіти загальносвітовим глобалізаційним викликам. Потребують нового вирішення проблеми гармонійного розвитку особистості в контексті глобалізації, коли характер міжнародних відносин поки що є невизначеним, і те, якими будуть ці відносини, залежить від вміння протистояти новим завадам та небезпекам глобалізації.

Основою сучасної освіти виступає інноваційне інформаційне середовище. Саме воно дозволяє освіті оновлюватись через новітні технології модернізації.

Країни, які вважаються світовими лідерами, для розвитку інформаційного освітнього середовища повністю задіяли свій інтелектуальний та фінансовий потенціал.

Але ця об'єктивна реальність не відкидає того, що провідною метою освіти залишається проблема вдосконалення людської природи, тобто освіта має передавати знання, корисні для суспільства, та окреслювати моральні гуманістичні цілі на основі моральних імперативних норм. Найскладнішим завданням є приведення у відповідність гуманістичних цінностей та нових реалій в глобалізації.

Ф. Кесседі зазначав, що глобалізація може сприяти прояву як найкращих, так і найгірших складових людської природи, але вона невзможі створити нову людину поза культурними етносами з багатовіковою історією. Тому сподівання на нову інтеграцію та уніфікацію культур, на думку вченого, є досить сумнівним [161].

На думку багатьох вітчизняних дослідників, інформаційне суспільство в епоху глобалізації найближчим часом не призведе до формування

глобальної культури.

Зараз із прагматизацією та споживальницьким відношенням до світу також стає помітною культурно-цивілізаційна складова суспільства. Глобалізація поступово формує не тільки новий образ суспільства, але також суттєво впливає на кожну особистість.

В людей починає проявлятися новий світогляд, світосприйняття та світорозуміння. Новий тип особистості стає провідним базисом процесів глобалізації, тобто ціннісні орієнтації особистості координуються з певними процесами глобалізації. Без розуміння цих взаємозв'язків неможливо створити вдалу стратегію подальшого розвитку.

В цьому контексті викликає неабиякий інтерес теорія «глобальної ойкумени» І. Ганнерса. У стародавніх греків це поняття вживалось для позначення відомого їм світу, який підкорявся загальним культурним закономірностям.

В інформаційному суспільстві епохи глобалізації такою «ойкуменою» можна вважати всю Землю. Поряд із цим культурні комунікації в межах глобальної ойкумени не є гомогенними. Вони спрямовані від центру до периферії. Вчений обґрунтовує декілька можливих сценаріїв культурної уніфікації. Якщо відбудеться «глобальна гомогенізація», може настати повне домінування західної масової культури, коли національна специфіка просто зникне. За сценарієм «насичення» доведеться очікувати подібних результатів, хоча зникнення оригінальних культур відбуватиметься довше. Сенс сценарію «периферійної корупції» полягає в тому, що в світі є можливим повний занепад західної культури. За таких обставин провідні західні цінності будуть поступово замінені на різні альтернативні квазіцінності, коли, можливо, моральні норми звільнять місця для своїх протилежностей, коли від тотальної демократизації світ може перейти до не менш тотальної деспотії.

Ну, і нарешті, сценарій «визрівання» окреслює іншу перспективу загальносвітового розвитку, коли відбудеться вільний та взаємовигідний діалог культур центру та периферії. В результаті буде створений певний

культурний екстракт, де гармонійно поєднуються всі найкращі та найгуманніші досягнення світових культур.

Освіта складає т. з. змістовий сенсовий контекст. Вона безпосередньо впливає на особисту та колективну історію. Національна система освіти, в якій навчальні програми принципово змінюються, досить часто невзможливо творити глибинний сенс осмислення історії. Непримиренні запеклі конфлікти між різними поколіннями, які принципово не розуміють один одного.

В епоху глобалізації втрата культурного контексту та індивідуальної самобутності поєднані із зростанням надіндивідуальних та надособистісних цільових систем. Освіта як осередок творення сенсів в межах культури переживає радикальні зміни. На жаль, зараз, бажаючи впорядкувати життєдіяльність суспільства, що глобалізується, ми забуваємо про спустошувальний ефект в душі окремої людини. І якщо економічна глобалізація сприяє зростанню прірви між бідними та багатими країнами т. з. золотого мільярду, то спроба масової освітньої та культурної уніфікації призводять до духовного спустошення різних народів.

Світ сучасної епохи – це світ, що прагне підкорити час та простір. І в цьому плані вже є певні успіхи, хоча як і в минулому, людське життя не можна осягнути повністю. Простір можна подолати, не дивлячись на витрати часу та коштів, але це також супроводжується зростанням духовного напруження.

Глобалізацію культури та освіти можна розглядати амбівалентно. Це глибинне всеохоплююче соціальне явище та поверховий цивілізаційний процес, вкорінений в західній соціально-культурній традиції. Це відбувається на ціннісних орієнтаціях особистості. Що ж стосується глибинних змін в світовій культурі, то вони дають можливість говорити про мультикультурні тенденції в трансформації особистості та проникненні різних цивілізаційних цінностей до ціннісної ієрархії особистості.

Швидкі зміни в усіх сферах життя суспільства призводять до соціокультурної трансформації. Важко переоцінити масштаби впливу

глобалізації на духовну сферу суспільного буття. Формування планетарного мислення призводить до світоглядних перетворень. Тому необхідним є творення нової гуманістичної глобальної етики [382]. Історичний розвиток постійно змінює уявлення про людську природу, якою вона є: моральною, доброю, гуманістичною чи злою, агресивною та хижою. Відповіді на ці запитання завжди були різними, адже різні філософські позиції по-різному обґрунтовують специфіку взаємозв'язків між людиною, природою та суспільством. На думку І. Канта, «для людини надзвичайно важливо знати своє місце в світі та добре усвідомлювати, яким потрібно бути, щоб бути людиною» [152, с. 204]. Різні історичні співтовариства якісно відрізняються на аксіологічному рівні. Можна говорити про те, що історія людства проявляється в історії окремих народів. Людина завжди переповнена різними протиріччями. Матеріальна та духовна діяльність обов'язково обумовлюються своїми мотивами на свідомому та підсвідомому рівні. Людина живе, мислить та розвивається одночасно на різних рівнях: космічному, біологічному, фізичному, соціальному та духовному. Гуманістично орієнтована особистість відрізняється критичним, творчим мисленням, прагне до самореалізації, самовдосконалення та гармонізації взаємовідношень з оточуючим світом.

В своїх роботах Дюркгейм відстоює позицію про дуалістичність нашого «я», де органічно поєднуються біологічне та соціальне «я». Ця амбівалентність в матеріальному відношенні проявляється в протиріччях між егоїстичними бажаннями. Твердження про плюралістичність нашого «я» також поділяється П. Сорокіним [304, с. 562 – 563]. Діяльність особистості включає відношення особистості до предмету, до іншої людини та до себе. Особистість може гуманно оперувати з предметом, в чому і полягає, власне, людський спосіб моральної поведінки. Можна також гуманно поводитись з іншими людьми та з собою.

В епоху глобалізації інформаційна реальність вже потрапила в глибини людської свідомості та душі. Тобто особистий простір зазнав досить

агресивної інтервенції. Що ж відбувається з реалізацією такої фундаментальної потреби особистості, як свобода? Дати відповідь на це запитання досить важко. Свобода яскраво проявляється в можливостях особистості мислити та чинити відповідно до власних бажань та переконань, а не під зовнішнім чи внутрішнім примусом.

Жорстка регламентація людської свідомості та поведінки діє досить шкідливо. Важливим є не тільки те, на скільки різноманітним є вибір, але, перш за все, що може бути вибране та що дійсно вибирається. Суспільство в різні історичні періоди більшою чи меншою мірою обмежує свободу особистості. Людина в епоху глобалізації володіє значною матеріальною силою, яка може використовуватись заради блага чи заради примноження соціального, морального чи фізичного зла. Існування людини залежить від того, як вона використає цю силу, як буде відноситись до світу та інших людей. А. Печчеї пише про те, що людина поки що чітко не усвідомлює своєї нової ролі в контексті глобалізації. Найчастіше людина вірить в силу техніки, сподіваючись, що вона зніме всі проблеми та протиріччя сучасної епохи.

Цінність особистості залежить, передусім, від того, які саме соціально значимі орієнтації та якою мірою вона їх виражає.

Сучасний період історичного розвитку відкриває багато нових можливостей через появу інновацій, поширення інформаційних мереж.

Ці та багато інших факторів дають підстави для добрих сподівань. Поряд із цим глобалізація супроводжується ринковою експансією, коли національні кордони відкриті для міжнародної торгівлі. Конкуренція ринки не гарантують людям соціальної справедливості. Крім того, багато видів діяльності та пов'язаних з ними духовних цінностей не мають прямого відношення до ринку. Але обставини впливають на них не кращим чином. Ринкові закони дедалі збільшують вплив на соціальне та політичне життя. Можливості та переваги глобалізації розподіляються не досить рівномірно та справедливо. Саме вихід ринку з-під традиційного контролю спричиняє сучасні кризові явища. В контексті глобалізації особистості важко відчутти

себе повноцінним учасником історичного процесу, оскільки простір та час стикаються, зникають звичні кордони між державами, тобто люди потрапляють до нових інтенсивних міжнародних зв'язків. Парадокс сучасності проявляється в тому, що нові зв'язки з віддаленими сусідами в інших регіонах планети помітно трансформують зв'язки зі своїми найближчими сусідами. Тобто виникає відчуження від національного коріння [238, с. 123].

Відчуження відчувається як в площині національного буття, так і в міжособистісних стосунках через інформаційні комунікативні процеси. В цьому контексті очевидним є загострення духовних проблем суспільства.

За словами М. Бубера, «особливістю сучасної кризи є зміни у відношенні людини до речей та зв'язків, створені її власними руками. Це можна назвати відчуженням людини від плодів своєї праці. Людина не може гармонійно співіснувати зі світом, який також є її творінням. Цей світ є сильнішим за свого творця, він уособився від нього та потрапив у елементарну залежність від нього...» [37, с. 112 – 113].

Можливо ми дійсно бачимо реальність спотворено через величезний вплив засобів масової інформації. Метафори та символи розповсюджуються досить швидко, помітно впливаючи на ціннісні орієнтації людей.

Інформаційне суспільство творить соціальний характер, який вимагає від нас розвиватись в певному напрямку. Традиційні цінності пов'язані з культурою, сім'єю, мораллю тощо, перетворюються на заручників маніпуляцій суспільною свідомістю. Особистість ризикує стати стандартизованою, без прошаркових чи національних особливостей.

Коли втрачається самодостатність, самоідентичність, загострюються відчуття безпорадності та розгубленості, втрачається сенс власного існування. Можна вважати, що глобалізація супроводжується дезорієнтацією особистості, коли дедалі важче знайти своє місце в світі, яке надасть сили та дозволить усвідомлювати цінність та значимість власного життя. Тому так важливо навчити людей думати, вчитись та робити самостійний свідомий

вибір, коли вони зможуть побачити речі такими, якими вони мають бути, вибираючи шлях гуманізму, тобто добра.

Глобалізація також характеризується збільшенням матеріальних благ, але й вони не гарантують віднайдення сенсу власного існування. На думку Г. Маркузе, людина із споживальницьким відношенням до світу має вітальні потреби. Вона стає залежною від благ та зручностей, котрі несе техногенна цивілізація. Дослідник підкреслює, що важливо розрізняти істинні та удавані потреби. Удавані, хибні потреби нав'язуються людині певними соціальним інтересами. Їх задоволення може приносити значне задоволення людині, але щастя це не приносить. Це омана, яка швидко розсіюється, ніби туман. Бажання релаксації, розваг та споживання розрекламованих продуктів вчений відносить до хибних потреб [211, с. 341].

Визначення істинності чи хибності потреб завжди залежить від рішення особистості. Але якщо наша свідомість є прямим об'єктом маніпулювання, ці рішення не можуть бути результатом свідомого та вільного вибору.

Жодні інституції не мають морального права вирішувати, які з наших потреб заслуговують на розвиток та задоволення. Важливою тенденцією глобалізації є вироблення єдиного соціального характеру всіх учасників всесвітнього історичного процесу. На жаль, досить переконливим є слова Е. Фромма, що гуманізм в сучасних умовах є жертвою економічної ефективності.

Досягнення більш високих економічних показників визнається важливішим у порівнянні з тим, заради чого до них варто прагнути. Можна спробувати ввести нове поняття «глобальний характер» для вираження нового типу соціального характеру.

Люди в системі сучасних світових ринкових відносин можуть втрачати свою внутрішню цілісність. На думку А. Швейцера, «сучасна людина обмежена як в своїй свободі, так і в здатності мислити» [354, с. 41]. Інформаційні маніпуляції знижують можливості людської свідомості

самостійно приймати рішення. Маніпуляція – це засіб панування шляхом духовного впливу на людей через програмування їх поведінки. Цей вплив завжди проводиться приховано та спрямований змінювати думки та переконання людей в заданому напрямку.

В контексті світової глобалізації для цього використовується інформація, яка перетворюється на зброю, що має владу над людьми.

Таким чином, можна констатувати, що виникає новий тип глобального тоталітаризму, коли через масові інформаційні маніпуляції люди втрачають більшість громадянських прав та свобод, а це є антигуманним.

Маніпулятори відносяться до об'єктів свого впливу, як до бездумних речей, забуваючи, що людина – найважливіша цінність. В маніпулятивному суспільстві особистість обов'язково починає втрачати свою індивідуальність та відчуває духовну порожнечу та самотність.

Сучасна масова культура є благодатним середовищем для таких маніпуляцій, коли агресивно відштовхуються цінності національної культури та традиційного способу життя.

Масова культура формує некритичне сприйняття дійсності та стандартизує світогляд людей [247]. В контексті глобалізації людина часто замість реалізації внутрішнього творчого потенціалу забуває про існування різниці між істинними та хибними потребами. Тому якщо людина хоче бути по-справжньому людиною та зберегти свою природну унікальність, потрібно ставати активним учасником історичного процесу. Осмислення буття людини як центру гуманістичної філософії є необхідним для вірного розуміння глобальної проблематики.

Наша ера глобалізації дійсно відкриває небувалі можливості перед людьми. Поява інновацій, збільшення товарообігу, іноземні інвестиції, поширення інформаційних мереж стимулюють економічне зростання та прогрес людства.

Позитивних рис глобалізації чимало, хоча багато й негативних явищ. Перш за все, це духовна уніфікація суспільства, коли дедалі гостріше постає

проблема цінності людини та її індивідуальності. Тенденції глобалізації призводять до обмежень людської свободи, що пов'язане з маніпулюванням свідомості, що по-суті є антигуманістичним, коли людина потрапляє в полон духовної самотності з втратою істинних мотивів та духовних цінностей.

Усвідомлюючи специфічні положення людини у Всесвіті, його примат в системі джерел саморозвитку суспільства, потрібно зуміти зберігати та захищати гуманістичні цінності, без яких справжня людина не може існувати. Це має бути провідним критерієм розвитку суспільства. Це пов'язано з тим, що світоглядно ціннісно-орієнтована діяльність пов'язана з пошуком та осмисленням істини та добра, з моральністю, естетично, політичним та іншими аспектами, які потребують морального регулювання.

У формуванні духовності та гуманізму сучасної людини провідна роль належить освіті, яка є об'єктивною потребою людського буття. Як найважливіший інститут соціалізації освіта майже у всі історичні періоди була спрямована на розвиток особистості, її інтелектуальних та творчих здібностей, естетичного та морального відношення до дійсності. Філософи, створюючи різні теорії, концепції та напрямки, завжди намагались та продовжують намагатись виявити комплекс ідей, які дозволили б глибше усвідомити та підтримати процес творення духовної культури людства.

Висновки до розділу I

Таким чином, спільним для усіх філософсько-освітніх концепцій є переконання, що освіта – найефективніший засіб, який дозволяє пов'язати індивідуальний розвиток з соціальним, забезпечує соціалізацію людини, її прилучення до національної та загальнолюдської культури.

На нашу думку, найсуттєвішими функціями освіти виступають: функція соціалізації як така, що сприяє передачі накопичених знань та культурного досвіду новим поколінням; репродуктивна як функція соціокультурного відтворення; функція створення нових знань; функція

підготовки кваліфікованих спеціалістів; функція збереження та розвитку культури в найширшому її розумінні; функція формування національної еліти.

Дослідник має враховувати, що освіта завжди має цю безпосередню мету та тією мірою, якою та чи інша діяльність сприяє освіті, трансформує структуру досвіду. Тому освіта відображає ту реальність, що в ході навчально-виховного процесу створюється унікальна можливість зберегти та примножити культурний шар суспільства.

Сучасній освіті вкрай важлива орієнтація на гуманістичні цінності як такі, що: відкривають простір для розвитку особистості творчої, активної, здатної до свідомого й відповідального вибору життєвої позиції; базуються на людяності, милосерді, доброчесності.

Виходячи з вищезазначеного, ми розглядаємо сучасну освіту як інститут утвердження, збереження та виховання гуманістичних цінностей.

Інститут освіти володіє винятковістю, неповторністю, несхожістю з іншими громадськими інститутами. Феноменальність його полягає в різних проявах. Виділимо ті з них, які, на наш погляд, найбільш тісно пов'язані з вищезазначеною проблематикою роботи:

1. Інститут освіти спрямований на вдосконалення суспільства.
2. В освітньому процесі з метою навчання, розвитку, набуття та передачі досвіду і навичок зайнято практично все народонаселення.
3. У сучасній освіті як інституті утвердження, збереження та виховання гуманістичних цінностей здійснюється використання знань, спрямоване на вдосконалення життя суспільства, його конкурентоспроможності. При цьому, здійснюється орієнтація соціуму на формування особистості як найвищої цінності суспільства, що орієнтується на гуманістичні принципи.
4. Освітній процес розглядається в контексті сфери, спрямованої на самовираження особистості, засноване на імперативах людяності і милосердя.

На нашу думку, в житті сучасного суспільства місце освіти визначається тією роллю, яку відіграють в розвитку соціуму знання людей, їх досвід, вміння, професійні та особистісні якості. Ця роль стрімко зросла в ХХ столітті і досягла вершини актуальності на початку ХХІ століття.

Тому у сучасному світі настільки є вагомим статус цінностей як поняття, що використовується для вказівки на людське (істинно гуманне), соціальне і культурне значення певних об'єктів та явищ.

У сучасну епоху глобальних суперечностей і ризиків гуманістичні цінності набувають особливого значення, оскільки є духовно-моральним стрижнем світової спільноти, окремих товариств та особистості.

В умовах реформування українського суспільства перспективи розвитку особистості набувають особливого значення. Особливої гостроти набула проблема пошуку нової освітньої парадигми. Її сутність полягає у фундаментальності, цілісності та спрямованості на задоволення інтересів особистості.

З нашої точки зору, нова освітня парадигма повинна будуватися на платформі гуманізму, оскільки він є світоглядом, в якому найвищою цінністю визнається людина, її таланти, права та свободи.

Гуманітарне знання займає найважливіше місце в освіті. Тому гуманізація освіти – це процес одухотворення всіх її складових, введення особистості до світу культури, який припускає єдність загальнокультурного, соціально-морального та професійного розвитку особистості; спрямовується на підготовку справжньої гуманної особистості і ґрунтується на визнанні самоцінності людини, її прав на свободу, щастя, розвиток і прояв своїх здібностей. В основі гуманізації освіти – людинолюбство, визнання прав людини на всебічний розвиток, створення для цього справді людських умов.

Кажучи про значення гуманізму в освіті ми вважаємо за можливе ввести в наукову практику поняття «освітній гуманізм». З нашої точки зору, освітній гуманізм – це світогляд, де пріоритетними цінностями є соціокультурний та людський розвиток, інтелектуальне збагачення, які

ґрунтуються на сенсо-життєвих орієнтирах людинолюбства, збільшення уваги до особистості як вищої цінності суспільства.

Ми розглядаємо цінності освітнього гуманізму як моральні та естетичні імперативи (вимоги), які базуються на критеріях людяності: ідеалах добра, милосердя, чесноти та сприяють духовному і інтелектуальному розвитку людини.

Цінності освітнього гуманізму перебувають у прямій залежності від ідеалів освітнього гуманізму. По-перше, – це вільне, демократичне, розумно і справедливо влаштоване суспільство. По-друге, – вільна, здорова і творча особистість, що володіє максимумом можливостей, наданих їй її власним тілом, розумом, волею, здібностями, власністю, так само як і тими природними та соціокультурними обставинами, в яких вона перебуває. По-третє, – інтелектуальний розвиток, інформованість. По-четверте, – критерії людяності: доброта, милосердя, чеснота та ін.

Історія суспільства свідчить про те, що поряд з гуманізмом має місце антигуманізм та процес дегуманізації, який в різних епохах та за різних умов набуває різних форм та масштабів. Частіш за все фоном, на якому виникали подібні явища, була соціальна нестабільність та кризові явища, амбіції лідерів тоталітарних, фашистських та інших режимів, моральна деградація державних діячів тощо. Соціальним середовищем дегуманізації виступає маргіналізація та люмпенізація суспільства, втрата духовних орієнтирів значною частиною суспільства, крайній індивідуалізм та прагматизм.

Гуманізм та антигуманізм визначають ступінь напруження в культурі, який забезпечує діалог між різними філософськими та релігійними традиціями, способами життя та картинами світу.

Гуманізм як ідеологію, яка розглядає людину як вищу цінність, необхідно інтегрувати в систему освіти.

Сучасна вітчизняна система освіти є самостійною соціально-економічною галуззю та являє собою сукупність освітніх програм, освітніх установ, органів управління та державно-суспільних об'єднань. Вона

знаходиться в безперервній динаміці та враховує в своєму розвитку не тільки національний досвід, але й світові тенденції та традиції.

Реальним культурним змістом освіти людина наповнюється тільки в умовах позабіологічного способу зв'язку людей в їх спільній діяльності, тобто в суспільстві як соціально організованому просторі їх життя. Інакше кажучи, людська освіта не тільки культурна, але і соціальна, адже саме соціальність є характеристикою специфічно людського типу взаємозв'язку, втіленого в суспільних відносинах та інститутах. Освіта окремої людини покликана створити їй образ, котрий містить в обмеженій єдності загальні, особливі та одиничні людські характеристики.

Залежно від типу культури та суспільства, в яких живе людина, вона і освічується. Мова йде про соціокультурну направленість освіти, котра дозволяє людині отримати свій образ, співзвучний епосі її буття, відповідний до певного історичного типу особистості, здатного успішно реалізувати соціально типові форми культурної поведінки в конкретних ситуаціях суспільного життя.

Найважливішою світоглядною та методологічною умовою корегування освітніх моделей виступає ідея єдності освіти та культури. Освіта – це форма трансляції культури та реалізації її креативного потенціалу. Культура одночасно є важливою умовою розвитку особистості та удосконалення освітнього процесу.

В цьому контексті освіта може розглядатись як соціокультурна система, яка забезпечує спадкоємність культури (трансляцію культурних норм та цінностей) та розвиток людської індивідуальності, як засіб підготовки людини до успішного існування в культурі та соціумі.

В контексті нашої роботи культура може розглядатись як передумова для вибору змісту освіти та її результату. В сучасних умовах увага приділяється не тільки таким завданням, як передача знань та досвіду, але і розвитку культури людини як провідної мети освіти.

Тому на перший план у трансформаційному суспільстві, яке розвивається в умовах глобалізації, виходить поняття «культура освіти», під якою ми розглядаємо соціальну систему організованих за допомогою норм і цінностей та спрямованих на особистість сенсо-життєвих установок, які ґрунтуються на загальнолюдських ідеалах добра, краси, щастя, правах і свободах особистості.

Наша ера глобалізації дійсно відкриває нові можливості для людей. Поява інновацій, збільшення товарообігу, іноземні інвестиції, поширення інформаційних мереж стимулюють економічне зростання та прогрес людства.

Позитивних рис глобалізації чимало, хоча багато й негативних. Перш за все, це духовна уніфікація суспільства, коли дедалі гостріше постає проблема цінності людини та її індивідуальності. Тенденції глобалізації призводять до обмежень людської свободи, що пов'язане з маніпулюванням свідомості, що, по-суті, є антигуманістичним, коли людина потрапляє в полон духовної самотності з втратою істинних мотивів та духовних цінностей.

Усвідомлюючи специфічне положення людини у Всесвіті, його примат в системі джерел саморозвитку суспільства, потрібно навчитись зберігати та захищати гуманістичні цінності, без яких справжня людина не може існувати. Це має бути провідним критерієм розвитку суспільства. Це пов'язано з тим, що світоглядно ціннісно-орієнтована діяльність пов'язана з пошуком та осмисленням істини та добра, з моральністю, естетичною, політичною та іншими аспектами, які потребують морального регулювання.

Результати досліджень, представлені в Розділі I, знайшли відображення в наступних публікаціях автора:

Фундаментальні проблеми формування української інтелігенції // Наукове пізнання: методологія та технологія. – № 1 (11). – 2003. – С. 109 – 115.

Роль цивілізованості в освіті // Наукове пізнання: методологія та технологія. – № 2 (16). – 2005. – С. 74 – 77.

Гуманітарна освіта в процесах творення креативної особистості // Перспективи. – № 4 (44). – 2008. – С. 23 – 28.

Проектування креативного освітнього середовища вузу // Наукове пізнання: методологія та технологія. – №2 (22). – 2008. – С. 72 – 76.

Модернізація технологій підготовки фахівців // Наукове пізнання: методологія та технологія. – № 1 (23). – 2009. – С. 36 – 42.

Освітній простір як середовище гуманізації особистості // Культура народів Причорномор'я. – № 171. – 2009. – С. 87 – 92.

Сучасні підходи до проблем гуманізації та гуманітаризації освіти // Мультиверсум. Філософський альманах. – № 79. – 2009. – С. 53 – 60.

Провідні концепції гуманізму та їх роль в освіті // Мультиверсум. Філософський альманах. – № 98. – 2010. – С. 43 – 49.

Оптимістичні та песимістичні погляди на майбутнє ідей гуманізму // Грані. – № 6 (74). – 2010. – С. 63 – 67.

Освіта як феномен духовного виробництва // Традиції та інновації в науці та освіті ХХІ століття. Матеріали міжнародної наукової конференції 30 вересня – 1 жовтня 2010 р. — Одеса , 2010. – С. 21-24.

РОЗДІЛ II

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЦІННОСТЕЙ ОСВІТНЬОГО ГУМАНІЗМУ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

2. 1. Освітній гуманізм в цивілізаційних умовах глобалізації

Сьогодні все людство і українці зокрема мають визначитись щодо орієнтирів свого подальшого розвитку в умовах світової глобалізації. Протягом років незалежності української держави все ще не сформована загальноприйнята національна ідея, яка стала б ідеологічним підґрунтям у консолідації нашого суспільства.

Глобалізаційні процеси розвиваються, концентруючи інтелектуальні ресурси та високі технології в обмеженій кількості країн. Процес глобалізації прискорює ці тенденції, оскільки переваги тієї або іншої держави пов'язані із здатністю генерувати знання. Лідерство держав вже не так принципово залежить від природних ресурсів чи дешевої робочої сили. Найголовнішим у даному сенсі є володіння конкурентноспоможними інноваціями. Але коли розглянути співвідношення понять духовної культури та техногенної цивілізації, то виявляється, що вони є взаємопов'язаними.

Разом з цим, кожна історична епоха вносить певні корективи до цього співвідношення. Можна помітити, що в наш час дедалі більшої сили набувають тенденції гуманізації всіх галузей наукової та технічної діяльності, тобто процес гуманізації наздоганяє технічний прогрес.

На думку експертів Всесвітнього банку, «знання самі по собі не трансформують економіку, одночасно немає гарантії того, що активне інвестування наукових досліджень принесе гарні плоди [337, с. 8]. Серед ключових питань конкуренції країн та цивілізацій постають фактори формування інноваційних ідей та високих технологій.

Інтенсивний розвиток високих технологій, освіти та підвищення добробуту в країнах-лідерах глобалізації супроводжується катастрофічними

наслідками для країн-аутсайдерів глобалізації. В 30-ті роки минулого століття Конгресом США була прийнята спеціальна постанова щодо молодіжної політики. Були заплановані широкомасштабні акції по залученню до країн обдарованої молоді та наукової інтелігенції з усіх куточків Землі. В США майже століття активно працювала система запрошень та грантів для талановитих зарубіжних вчених. Вдале державне правове регулювання у США щодо питань авторського права та інтелектуальної власності гармонійно увійшла до сучасних глобалізаційних процесів. Так, якщо знання мають найважливіше значення для глобалізації, то остання також помітно впливає на процес розповсюдження знань.

Такий вплив гостро відчувається в системі освіти. Наслідки такого впливу є діалектично складними і неоднозначними. Сучасні інтеграційні процеси в різних сферах людського життя стали своєрідним викликом в ситуаціях, коли окремі елементи цілісної структури (економіка, ЗМІ, техніка, політика тощо) стали набувати центристських ознак в людському універсумі, надаючи людині безліч уніфікованих функцій. Але проблема полягає в тому, що мережі невинно зростаючих технічних інновацій, інтеграція на засадах економічної діяльності, матеріальні вигоди, корпоративні інтереси активізували та почали прискорювати процеси дезінтеграції в різних сферах людського життя, зокрема в системах соціально-культурних цінностей, моральних пріоритетів та світоглядних позицій. Технократизм як засіб будь-якої діяльності чи взаємодії – це та тенденція, яка дедалі швидше розгортається та охоплює весь освітянський та, навіть, культурний простір.

В ХХІ столітті домінантою цивілізаційного розвитку стає технократичне мислення. Корисним для людини вважається тільки те, що піддається раціональним розрахункам. «Суттєвими рисами технократичного мислення є домінування засобів, а не мети та сенсу та загальнолюдських інтересів, техніки над людиною та її цінностями» [91, с. 90]. Тому освіта змушена була йти технократичним шляхом, навчаючи раціональному знанню, коли замість сенсу людського існування була поставлена

технократична мета зробити більше, швидше та дешевше, що, в свою чергу, унеможлиблювала досягнення гуманістичної мети. Людське життя самою своєю природою має бути присвячене якійсь важливій справі, що є основною умовою нашого земного буття. Якщо ця умова не виконується, людина втрачає цілісність та форму. В сучасному глобальному світі безліч людей блукає в лабіринті власного життя, тому що в них відсутній сенс життя. Таке становище може здаватись ідеальним, тому що кожен є вільним у своїх прагматично-егоїстичних інтересах, але наслідки є протилежними сподіванням. Таке життя втрачає зміст, стає розгубленим [213, с. 7]. Виявляється, що чистий прагматизм, що є характерною рисою технократичного суспільства, створює справжній лабіринт, адже жити – це, передусім, прагнути чогось значного, якоїсь великої мети. Мета може перетворитись на сенс, коли знаходиться те, чому варто присвятити власне життя. Дбаючи лише про матеріальне задоволення, ми віддаляємось від вічних цінностей. Навіть сам термін «вічні цінності» зараз рідко вживається. Частіше вживається поняття «загальнолюдські цінності».

В умовах сучасної світової глобалізації, яка висуває нові складні проблеми, для їх успішного вирішення необхідно подумати про відродження вічних, тобто духовних цінностей. Подолати сучасні глобальні проблеми та відродити культуру ми зможемо тільки за умови домінування в нашому повсякденному житті [28, с. 127].

Проблеми гуманізації процесу підготовки студентів у вищій школі України сьогодні досліджуються досить інтенсивно. Сучасне людство вирішує питання про перевагу гуманного чи негуманного світосприйняття. Якщо це рішення буде на користь антигуманності, перспективи людства виглядають досить неоднозначно. Тільки перемога гуманістичного світосприйняття над антигуманізмом може дати нам можливість позитивно дивитись у майбутнє. Тобто можемо констатувати, що в сучасних умовах глобалізації гуманність світосприйняття має всесвітньо-історичне значення.

Як ми розуміємо, глобалізація, з точки зору філософії освіти, є процесом дифузії зразків соціалізації, цінностей у всесвітньому масштабі, який ґрунтується на освітній, соціальній, культурній, політичній та економічній інтеграції.

Життя всіх людей на початку XXI століття залежить від їх здатності до спілкування, порозуміння та співпраці. В умовах глобалізації людство дедалі частіше усвідомлює взаємозалежність усіх елементів цього світу та переглядає місце та роль людини у ньому. За таких обставин особливої ваги набуває гуманність.

Отже, зрозуміло, що в освіті мають активно розвиватись ідеї гуманізації та гуманітаризації, надихати духовністю підготовку студентів та виховувати креативну особистість.

На думку академіка І. Д. Беха, духовні цінності є важливими індикаторами розвинутої особистості. Такою особистістю можна вважати ту, яка досягла підвищення рівня духовного розвитку [28, с. 127]. Про ідеал, яким має керуватись вища школа в освітньому процесі, зауважує Т. Ярошевський: «Не обмежений та односторонній *Homo faber*, який був позбавлений інших можливостей самопродовження за винятком, можливо, примітивних розваг і так званої масової культури і у такій самій мірі духовно скалічений, такий, що веде паразитичний спосіб життя та уражений невиліковним нарцисизмом. *Homo ludens* чи ізольований від суспільства у своїй вченій самотності *Homo sapiens*, який сам себе спалює геркулесівською діяльністю, а іноді є зачарованим баченням суспільства, яким маніпулюють, а такий, що є їхнім діалектичним запереченням, а також такий, що синтезує спадковість, універсальний, готовий до творчої активності, гармонійно дієвий, він реально оцінює і постійно володіє все більш доскональними моральними цінностями, який чітко уявляє напрями своєї діяльності, який багато переживає і відчуває, знаходить багато спільного з адекватним йому колективом та може реалізувати за його допомогою свої таланти і свою індивідуальність – *Homo creator*» [370, с. 197].

На думку Г. Ващенко, поняття гуманізм – це «історично зумовлена система поглядів, яка визнає людину самодостатньою цінністю, розглядає її як свідомий об'єкт своїх дій, розвиток якого за законами діяльності є необхідною умовою розвитку суспільства» [46].

В широкому розумінні під гуманізмом (від латинської *humanus* – людський) дослідники розуміють прагнення до людяності. Український вчений Стефанюк С. К. дотримувався думки, що під гуманністю, людяністю ми розуміємо справжнє добре ставлення людини до свого ближнього [311].

П. П. Блонський писав: «Ми повинні виховувати людину, здатну створювати власне життя, здатну до самовизначення. Виховуватись – значить самовизначитись, і виховання майбутнього творця нового людського життя є лише раціональна організація самовиховання його» [30, с. 42].

Гуманізм традиційно розглядається як система поглядів, основою якої є пріоритетне ставлення до особистості людини, до її прав та обов'язків. Гуманізм як ідея у філософії освіти – це ідеал гармонійного розвитку особистості та реалізація її внутрішнього духовного потенціалу.

В межах гуманізації освіти метою є не просто набуття знань та навичок, а певний розвиток особистості за допомогою цих знань та вмінь.

Гуманізація освіти – це одухотворення всіх її складових. Це стосується змісту освіти, її мети, завдань та міжособистісних стосунків. Цей процес торкається всіх навчальних дисциплін. «Гуманізація освітнього процесу, яка стосується і природничих, і технічних наук, виражає світоглядний аспект викладання цих дисциплін, його спрямування на розкриття сутності людини, її ролі в глобальному науково-технічному та соціальному прогресі і, разом з тим, з'ясування значення розвитку науки і техніки в задоволенні матеріальних і духовних потреб та інтересів людини [51, с. 52].

На думку Г. О. Балла, «гуманізм в освіті передбачає врахування індивідуальних особливостей тих, хто навчається, зокрема визначеності його здібностей, типу темпераменту та рис характеру [20, с. 143]. Дослідник стверджує, що «індивідуалізація освіти є особливо актуальною в наших

посттоталітарних країнах, громадянам яких довелось відчутти на собі насадження колективізму. Хоча існує певна суперечність між індивідуалістичною та колективістською ідеями, коли кожна з них, не перевищуючи певної міри, може постати рушійною силою розвитку освіти та суспільства взагалі [52, с. 9].

За Є. В. Ільєнковим, масштаб особистості людини вимірюється тільки масштабом тих реальних завдань, у ході розв'язання яких особистість і виникає, і формується у своїй визначеності, і розглядається у справах, які хвилюють і цікавлять не лише власну персону, а й багатьох інших людей [112, с. 464].

На думку Т. Г. Масарика, всіх любити рівною мірою неможливо, тому ми віднаходимо собі предмети нашої любові. Ми мусимо мати означену мету. І тому ближній, коли любов до нього має бути практичною, активною, в самій суті має бути нам близькою. Любов, гуманність мають бути діяльними.

Український філософ Старченко Т. Я. вважає, що «гуманний підхід до дійсності з точки зору людини та в ім'я людини, – це спроба побачити світ у його людському вимірі», причому визначальними координатами гуманного погляду є не будь-яка характеристика людини, а найсуттєвіші, особливо людські – «людське» в людині» [307, с. 9].

Академік І. А. Зязюн констатує, що «один із аспектів гуманізації освіти вбачається у зменшенні ворожих інтересам суспільства індивідуалістичних і егоїстичних устремлінь на підставі усвідомлення кожною особистістю її належності до спільноти людей. Найважливішою метою гуманізації освіти є засвоєння молоддю єдиних для членів суспільства цінностей» [229, с. 54].

Можна констатувати, що важливою потребою нашого суспільства є людина, здатна контролювати себе та свої бажання, яка зі співчуттям ставиться до своїх ближніх, яка розуміє та відчуває вічні цінності культури та суспільства, яка глибоко усвідомлює свою власну відповідальність у світі. Якщо підкорення природної стихії – це головна функція чуттєвої культури,

то приборкання людини, її «гуманізація», завжди було найважливішою функцією ідеалістичної культури. Цей контроль є неможливим без системи абсолютних, універсальних чи традиційних цінностей, а такі цінності несумісні з чуттєвою ментальністю та культурою, які за своєю природою відносні.

Новій людині можна буде довіряти те цінне, що створене чуттєвою культурою. У цьому контексті доцільним буде звернути увагу на головні цінності, носієм яких протягом віків була спільнота вчених університетських викладачів: розуміння людини як істоти, відповідальної перед Богом за здібності, надані їй, щоб вдосконалюватись і служити суспільству.

С. Л. Братченко виділяє такі особливості гуманітарного пізнання:

- зменшення акценту з виведення загальних законів на пошук індивідуального, особливого;
- зміна акцентів та логіки пізнання.

Найважливішим стає не так розуміння деяких фактів та впливу на них певних факторів, умов, механізмів тощо, як ставлення людини до цих факторів та впливів, значення яких вони для неї набувають.

Дослідник вважає, що принципова особливість гуманітарного підходу – це визнання складності, суперечності, невичерпності та постійної зміни людського в людині. Ця повна протилежність є природною для наукової парадигми, якій властива своєрідна «когнітивна простота», уявлення про те, що людина та світ – раціональні, детерміновані, повністю придатні для пізнання раціональним шляхом.

На відміну від технічного гуманітарне знання завжди «некінцеве», завжди відкрите і вимагає розвитку. Тому повернути освіту до гуманістичної мети можна, передусім, на базі гуманітаризації освітнього процесу.

Гуманітаризація спрямована на подолання технократичного мислення, носієм якого може бути представник будь-якої професії.

Проблематика гуманітаризації освіти представлена цілою низкою підходів. Серед них можна відмітити інтенсивно-змістовий, екстенсивний та

інтенсивно-технологічний. Безумовно, освіта неможлива без звернення до особистості. Суть у тому, яке місце займає особистість в освітньому процесі. В системі традиційної освіти особистість сприймається не зовсім цілісно. Перехід до цілісної підготовки особистості потребує нової філософії освіти. В умовах особистісно-орієнтованої філософії освіти навчання спиратиметься на такі механізми, як рефлексія та сенсотворчість. Ефективність засвоєння предметного змісту при цьому збільшується завдяки тому, що воно набуває якісно нового особистісного сенсу. Такий підхід дає можливість реально оцінювати існуючі в освітньому просторі механізми гуманітаризації. Це покладено в основу концептуальних положень тієї групи досліджень, яка займає найбільш радикальну позицію в пошуках сутності процесу гуманітаризації [91].

Предметом освітньої діяльності, на думку Ф. Т. Михайлова, є творче перетворення простору та розвиток творчих здібностей [223]. Послідовники цієї позиції розуміють процес гуманітаризації освіти, що відбувається в умовах глобалізації, як введення особистості до культури. Тобто базовою ідеєю нового змісту освіти є перехід до культуровідповідної гуманітарної парадигми в умовах глобалізації. Ця зміна орієнтирів викликає необхідність універсалізації освіти на базі отримання «знань про знання». З цих позицій не основи наук, а базові елементи культури мають бути стрижнем нової освітньої парадигми: культура мислення, філологічна, філософська, психологічна, фізична, естетична та етична культури. Все це зможе забезпечити реалізацію суспільно та особистісно значимого соціального замовлення, яке сьогодні вимагається від вітчизняної освіти – підготовка універсально розвиненої, динамічної особистості, конкурентоспроможної, мобільної та комунікабельної.

Гуманітаризація освіти пов'язана з гуманізацією життя та наповненням змісту освіти вітчизняними українськими цінностями. Це можуть бути: 1) релігійні цінності православ'я як моральна основа, догмат про Пресвяту Трійцю – ідея триєдності вітчизняної освіти: духовність, відкритість,

традиційність. Або можуть домінувати світські цінності; 2) цінності української школи: єднання, яке долає відчуження між людьми, орієнтоване на суспільство, творення духовних та матеріальних цінностей та розважливого, розумного споживання, що пропонує цілісне знання, що базується на фундаменті культури науки, що дає особистості відповідальну свободу думки; 3) ідеї вселенського призначення людини – космізм, глобальне планетарне мислення, що повертає зв'язки між людиною та природою, відроджує духовно-чуттєве пізнання, ідею національної оселі, повернення до власної історії (святині, цінності, соборність нації як духовного організму), ідею єднання навколо загальної справи, призначення служіння за умови збереження власної особистості.

Можна помітити суттєву близькість цих ідей з ідеями, що висловлюються в сучасних вітчизняних філософських дослідженнях. Якщо орієнтуватись на родову сутність поняття «освіта», то помітимо, що сама особистість, яка творить себе, виступає змістом освіти. Саме за такого підходу стає зрозумілим той акцент в дослідженнях про освіту, коли гуманітаризація освіти виступає як процес створення умов для виховання гуманної цілісної особистості. Гуманітаризація має вирішувати проблему втрати цілісності сучасною людиною [76].

Для людини вкрай необхідним є збереження своєї цілісності. Якщо освіта в своїй основі містить предметно-змістовий принцип, вона обов'язково зруйнує цю природну цілісність. Світ, роздрібнений та поділений за навчальними дисциплінами, повною мірою відрізняється від цілісного реального світу, де ми живемо. Розум формує більш гнучкий та динамічний образ світу, без жорстких меж між предметними галузями. Він може гармонійно поєднувати знання та почуття. Тому для побудови нової освітньої парадигми в умовах глобалізації предметно-змістових принципів замало. Потрібно задіяти всі структури людської особистості. Гуманітаризація виступає як процес подолання відчуження, яке виступає невід'ємною складовою глобальної цивілізації. З цієї точки зору «гуманітарність» освіти

може розумітись як породження здібностей гуманітарного мислення, яке здатне повернути людині природну цілісність. Гуманітарне мислення спирається на особливий спосіб взаємовідносин з оточуючим світом. По-перше, це спроба зрозуміти та усвідомити «реалії світу» у їх «людському вимірі», тобто, оволодіти не тільки об'єктивними та точними науковими знаннями, але й зрозуміти їх співвідношення із сутнісними силами людини.

Тобто, освіта, передусім, має збагачувати об'єктивну картину сенсами та цінностями сутнісних проявів людської природи. По-друге, таке протилежне технократичному гуманне мислення розкриває питання про «міру людяного в людині». Таке гуманне мислення характеризується не тільки антропоцентричною орієнтацією. Воно може супроводжувати також і науковий підхід, хоча саме така позиція сутнісно змінює акценти та логіку пізнання.

Нерідко гуманітаризацію освіти розуміють як «...насичення програмами підготовки майбутніх спеціалістів гуманітарними дисциплінами». Гуманізація, в свою чергу, тлумачиться як надання навчально-виховному процесу орієнтації морального та світлого світосприйняття [2, с. 11].

Існують і інші інтерпретації, коли гуманізація створює максимально сприятливі умови для розкриття особистості. Гуманітаризація передбачає наповнення дисциплін загальнолюдськими проблемами, цінностями та вимагає зміни принципів взаємодії всіх навчальних дисциплін. В центрі уваги будь-якого предмета має бути людина, тобто, необхідно надати загальнолюдського, соціокультурного сенсу всій освітній інформації серед розмаїття підходів до зазначеної проблеми.

Можна зробити висновок про те, що гуманітаризація та гуманізація в освіті спрямовані на створення умов для підготовки гуманної, креативної та цілісної особистості. По-справжньому гуманною людина стає тоді, коли починає співвідносити себе зі світом, культурою та суспільством. Гуманітаризація та гуманізація вирішують проблему суб'єктності в освіті,

розвиваючи активну та творчу позицію людини в житті. Гуманітаризація та гуманізація покликані вирішувати проблему повернення цілісності сучасній людині. Насправді, освіта має виховувати в людині креативність, яка є незамінною у будь-яких сферах людського буття.

У лекції «Гуманітарна аура нації або дефект головного дзеркала», що була прочитана в Національному університеті «Києво-Могилянська академія» 1 вересня 1999 р., Ліна Костенко зауважила, що «в наш складний час, в нашій проблематично незалежній державі, де так популяризувалися пріоритети, впадає у вічі, наприклад, амбівалентність поняття гуманітарний. Для одних – це комплекс гуманітарних дисциплін, адже *humanitas* – це категорія культури, освіти, духовності. Для інших слово «гуманітарний» оцінюється, насамперед, з гуманітарною допомогою. В країнах Європи, де сильна традиція гуманізму, подекуди чіткіше розмежовані ці поняття: гуманітарний і гуманістичний, людський і людяний; у нас же у визначенні гуманітарних наук і гуманітарної допомоги ця різниця стерлася. Але треба мати на увазі цей нюанс» [178, с. 22].

Попри всі матеріальні розрахунки освіта має залишатись епіцентром культури. Освіта – це, передусім, форма безпосереднього зв'язку поколінь, що здійснюється за умов передачі, оновлення та збагачення духовно-практичного та соціокультурного досвіду, завжди мала на меті формування креативної особистості, здатної до самореалізації на основі трьох головних взаємопов'язаних людських властивостей – почуття, воля та розум. Давньогрецька філософська парадигма єдності краси, добра та істини зумовила гуманізм освітянської концепції, що базувалась на нерозвиненості естетично-етичного та пізнавального.

В контексті цієї єдності в кожний віковий період життя людини здійснюється процес накопичення, розвитку, переосмислення науково-практичних, морально-правових, культурно-мистецьких знань та світоглядних орієнтирів. Тим самим утворюється система індивідуальних життєвих цінностей, що забезпечує сталий розвиток духовного буття

особистості. Штучне вилучення з процесу навчання дисциплін, що сприяють активізації людського в людині, приводить до деформації як світогляду, так і системи духовних цінностей, що, в свою чергу, гальмує внутрішній розвиток, зводить нанівець роль інтуїтивного пізнання, а зрештою, руйнує цінність людини, а, можливо, і долю.

Гуманістична спрямованість освіти гарантує збереження, збагачення та сталий саморозвиток цілісної людини незалежно від фахового спрямування. Ми не можемо ігнорувати історичний досвід українських філософів-гуманістів Т. Шевченка, І. Франка, М. Драгоманова, Л. Українки, В. Винниченко, М. Максимовича, В. Вернадського, А. Макаренка, В. Сухомлинського, Г. Сковороди (ідея народності та природовідповідності виховання), М. Грушевського, Ю. Федьковича.

Культурно-освітня діяльність західноукраїнських діячів першої половини ХІХ століття представлена роботами М. Шашкевича, І. Вагілевича, Я. Головацького, Й. Левицького, О. Духновича, П. Куліша, М. Костомарова, К. Ушинського (ідея гармонійного розвитку людини, ідея національного виховання).

В другій половині ХІХ століття культурно-освітня діяльність представлена роботами таких вчених, як М. Пирогов, М. Корф, Х. Алчевська, на початку ХХ століття І. Франко, Л. Українка, Т. Лубенець, в 20-х роках ХХ століття – ідея національної школи С. Русової, ідея національного рідномовного виховання І. Огієнка, національний духовний ідеал Г. Ващенко, національна освіта в УНР – це той згусток національної ідеї, що до сьогоднішнього дня є актуальним в основі розвитку освітньої діяльності. Але в сучасних умовах глобальної технізації, стандартизації та комерціалізації гуманізація освіти, не втрачаючи своєї привабливості, як оновлена ідея втрачає реальне підґрунтя для її здійснення. Підставою для такого твердження є те, що освітянський простір, завжди характеризуючись соціокультурним розмаїттям, тяжів до сталого та спільного збереження фундаментальних загальнолюдських цінностей, культурних традицій,

моральних та етичних ідеалів. В своїй сукупності вони і визначали гуманістичну сутність освіти.

В сучасних умовах глобалізації освіта, деякою мірою, стає відчуженою від власних концептуальних завдань, що визначають її подальший розвиток. Освіта перестає утримувати вищі рівні культурних досягнень і, таким чином, опинилась в заручниках швидкоплинних та мінливих цінностей. В той же час необхідно визнати, що тільки усвідомлення культурної місії освіти, подолання протистояння між гуманізмом та техноцентризмом може забезпечити гармонійний сталий розвиток суспільства як культурної системи цінностей.

Духовність як ознака професіоналізму формується за умов подолання технократичного мислення. Без створення в освітянському просторі культурно-ціннісного контексту не може повною мірою здійснюватись гуманізація як процес підготовки майбутнього фахівця та створення власної системи духовних цінностей.

Глобалізація, як бачимо, може загрожувати зниженням якості освіти, тим часом глобалізація принципово впливає на процес формування знань, оскільки вона переоцінює різні види знань. В цьому процесі вона посилює тиск на систему вищої освіти, вимагає її розширення. Університети в економіці знань виступають провідними осередками формування інтелектуальної еліти. Вони визначають культуру в національній державі [235, с. 44, 54].

Університет може бути осередком певної культури в мультикультурному суспільстві. Так, університет виступає осередком конфлікту між глобальною культурою, яка має готувати студентів до економічного успіху в глобальному економічному середовищі, та національними цінностями, важливими для самовизначення та самоідентифікації народу. Саме така самоідентичність може бути ефективним антидотом проти ідентичності глобальної інтелектуальної еліти. Але вона також може відповідати новому різновиду глобалізму.

Країни з перехідною економікою та нестабільним політичним становищем обов'язково стикаються з додатковими проблемами, пов'язаними з етнічними конфліктами та зростанням соціальної та прошаркової нерівності. Всі ці факти дедалі більше загострюють проблеми творення глобального співтовариства знань [235].

В умовах глобалізації дедалі більше посилюється нерівність в можливостях отримання вищої освіти різними країнами. Саме ця нерівність обумовлює досягнення загального добробуту в різних країнах. Провідним чинником соціального процесу можна назвати галузь освіти і, в першу чергу, вищу освіту [120].

На жаль, ціла низка країн сучасного світу не може пишатись ефективною системою вищої освіти. Тому цим країнам залишається перспектива відрядження власних студентів навчатись за кордон. Це нерідко єдина можливість підтримувати зв'язки із світовим науковим співтовариством. Але саме це глобальне світове науково-освітнє співтовариство є, як відомо, глибоко інтегрованим у фінансовому та інформаційному аспектах.

Глобальна наднаціональна економіка формує глобальну наднаціональну інтелектуальну еліту, яка поступово втрачає традиційні зв'язки з національними державами. Ця еліта мігрує до центрів глобалізації, завдаючи певної шкоди загальнонаціональним державним інтересам. Продукція цієї еліти стає власністю глобального співтовариства. Сьогодні в розвинених країнах відчувається гострий дефіцит талановитих та освічених людей. Тому для приваблення талановитої молоді постійно докладається чимало зусиль. Динаміка глобалізації визначається взаємодією тенденції до подолання національних кордонів та тенденцій до формування нової глобальної структури «центр – периферія». Місце нації в цій структурі обумовлюється конкурентними якостями її інтелектуального потенціалу, який, в свою чергу, залежить від якості освіти.

2. 2. Специфіка глобалізаційного розвитку освіти

Роки незалежності України характеризуються активізацією самосвідомості. В державі починає усвідомлюватись важливість освіти в справі захисту української етнічної культури та традицій. Від стану освітньої сфери та можливостей її прогресивного розвитку залежить економічний, інтелектуальний та моральний потенціал суспільства. Тому дуже важливо деталізувати ціннісні пріоритети освіти для суспільства та держави, показати їх роль в цивілізаційному розвитку. Взагалі мова йде про те, що для забезпечення освітою всього циклу відтворення культури, вона має усвідомлювати минулий розвиток.

Глобальні зміни в освіті та масштабні реформи починаються з осмислення їх філософських підвалин.

Філософія, осмислюючи контури освіти, формує нові ідеали освіченості людини, нові уявлення про характер змісту та мети освіти. Філософські підвалини освіти – це вирішення проблем освіти за допомогою філософського знання, яке полягає у розробці універсальних принципів освіти, аналізі освіти в контексті культури, дослідженні можливостей її розвитку, внутрішніх завдань та мети у співвідношенні освітньої політики з нормативною базою, тобто у визначенні базису ціннісних суджень, поясненні основних ідей та цінностей освіти.

Глобальні проблеми та процес глобалізації виявляються міцно пов'язаними. Глобальні процеси народжуються протиріччями між природою та суспільством, в той час як процес глобалізації стосується, в першу чергу, внутрішнього стану суспільства. Глобальні проблеми та процес глобалізації переважно обумовлені загальним рівнем матеріального виробництва. Глобальні проблеми суттєво впливають на процес глобалізації світу та посилюють існуючі протиріччя.

Тема глобалізації сьогодні є однією з найактуальніших у всіх сферах діяльності сучасного суспільства. Кожен з напрямків акцентує увагу на

особливостях глобалізації, котрі найбільшою мірою пов'язані з його специфікою. Економісти виділяють п'ять аспектів глобалізації: тенденції до конвергенції, становлення глобальних міжнародних корпорацій, інтенсифікацію світової торгівлі, фінансову глобалізацію та регіоналізацію економіки.

Соціологи віддають перевагу фактам зближення способу життя людей в різних країнах та регіонах, універсалізації та гібридизації культури. В галузі освіти найбільша увага приділяється міжнародній інтеграції, можливостям використання технологій дистанційного навчання, новітнім досягненням інформаційно-комунікаційних технологій.

Філософи, у зв'язку з глобалізацією сучасного суспільства, виділяють три групи проблем. До першої відносяться забезпечення безпеки людей, ліквідація голоду, злиднів і неписьменності в світі. Другу групу складають проблеми, що виникли в результаті взаємодії суспільства та природи. Сьогодні необхідні безпрецедентні зусилля щодо запобігання забруднення навколишнього середовища та збереження його якості. До третьої групи відносяться проблеми, зумовлені ставленням людини та суспільства: передбачення і запобігання негативних наслідків науково-технічного прогресу, вдосконалення охорони здоров'я та освіти, боротьба з поширенням наркоманії та ін. Ми б виділили й четверту групу проблем, пов'язану з трансформацією цінностей сучасного соціуму. У технократичному світі і мислення стало технократичним, прагматично оцінюючи тільки миттєву вигоду. Таким чином, критерій вигоди для себе підміняє загальноетичний критерій користі для суспільства. Як наслідок, гуманістичні цінності відходять на другий план, про них забувають, оскільки ними перестають керуватися. Ми категорично наполягаємо, що сьогодні основним завданням освітнього гуманізму, в контексті глобалізаційної трансформації цінностей, є формування безумовного примату установок особистості на гуманність та людяність.

Сучасні зміни в освіті спричинені низкою соціокультурних та політико-економічних обставин. Зокрема вони викликані переходом людства до нового типу цивілізації, яка в науковій літературі набула назви «глобальне суспільство». Освіта як соціальний інститут відповідно реагує на всі зрушення, що відбуваються в суспільстві.

За рахунок поширення інформаційно-освітніх технологій змінюється характер усіх сфер суспільного життя. Складність філософського аналізу сучасної ситуації в освіті полягає у тому, що на переорієнтацію освіти та її подальшу глобалізацію дуже вплинули провідні філософські напрямки другої половини ХХ – початку ХХІ століття.

В першій половині ХХ століття освіта переважно залишалась вірною традиційним підходам. Блискучі педагогічні експерименти Дж. Д'юї, С.Френе та М. Монтесорі суттєво підірвали позиції класичної моделі освіти. Система освіти другої половини ХХ століття зіткнулась з такими труднощами, які змусили говорити про її глобальну кризу.

Видатні філософи Х. Ортега-і-Гассет, М. Хайдеггер, К. Ясперс та інші неодноразово виступали проти деіндивідуалізуючого особистість бездумного раціоналізму та бюрократії, що породжують новий тип людини – «життєрадісного робота» (О. Хакслі) або «одномірну людину» (Г. Маркузе).

Ліворадикальний молодіжний рух відіграв важливу роль в демократизації освіти, яка стала більш доступною для малозабезпечених прошарків суспільства [205, с. 88].

Не дивлячись на критику негативних аспектів «індустріального суспільства», позитивний вплив НТР на розвиток цивілізації був очевидним. Раціоналізація всіх сфер суспільного життя не могла не зачепити проблему інтелектуальної освіти, цінність якої залишалась під сумнівом у попередній період. Намагаючись виявити причини світової кризи освіти, Ф. Кумбс писав про те, що в якості однієї з основних можна назвати розрив між повільним розвитком системи освіти та новими соціальними потребами, що зобов'язані стрімкому розвитку науки та техніки.

«Криза прийшла в епоху справжньої перемоги знання. Освіта в цих умовах виступає першоджерелом та розповсюджувачем знання» [190, с. 12, 13]. Ф. Кумбс обґрунтовано критикує позиції «традиціоналістів», тобто тих, хто підтримує «класичну» освіту. Ця критика була пов'язана з тим, що вони ігнорують нові вимоги НТР та прагнуть зберегти у якості фундаменту навчального процесу гуманітарний напрямок [190, с. 120].

Не менш ефективною в боротьбі з кризою є система «селективної» освіти. Вільне виховання першої половини ХХ століття він оцінює не з точки зору його спрямованості на вільний індивідуальний розвиток, а, скоріш, як фактор селекції тих, хто навчається, що протирічить ідеї демократизації освіти. До того ж відмова в отриманні освіти всіма, хто бажає, гальмує розвиток НТП, від якого залежить добробут нації. На думку Ф. Кумбса, селективна освіта поповнює склад еліти, але не відповідає політиці «відкритих дверей». Виходом з освітньої кризи може бути прийняття позицій «модерністів», які вимагали радикального перегляду освітніх програм.

В сучасному складному та занепокоєному світі, як вважає Ф. Кумбс, потрібні науково та технічно підготовлені, врівноважені та впевнені в собі люди. Він погоджується з «модерністами» в тому, що «людина в минулому досягла успіхів у галузі гуманітарних дисциплін та мистецтва, а зараз необхідно творчий потенціал використовувати для розвитку природничих наук та техніки. Тому науково-технічні дисципліни мають зайняти пріоритетні позиції [190, с. 119].

Необхідно налагодити навчання таким чином, щоб студенти могли опанувати якомога більший матеріал. Ф. Кумбс повною мірою повторює вимоги до освіти, які висловлювались раціоналістами ХХ століття, а саме: повернути освіту до життєвої практики, врахувати індивідуальні особливості тих, хто навчається, розвивати потяг до самоосвіти та саморозвитку, в той же час акцентується увага на «принципі поєднання людської енергії технічних можливостей», які дозволять отримувати максимальну вигоду з нових «технічних можливостей».

Точка зору Ф. Кумбса дещо далека від філософських міркувань. В цьому контексті можна пригадати відомий лозунг А. Тоффлера: «Знання – це зміни». Прискорення отримання знань тягне за собою пришвидшення темпів змін, зростання темпів життя, нестабільність економіки, розрив звичайних соціальних зв'язків, диференціювання суспільства, появу багатьох структур, розширення меж людської свободи тощо. Характерною рисою сучасної індустріальної революції, за А. Тоффлером, – трансцепція (швидкоплинність), тобто нова темпоральність в повсякденному житті, результатом якої буде почуття непевності [320, с. 36].

Наступною рисою є новизна, що приносить інновації в життя людей, змушуючи їх зіткнутись з незнайомими інститутами та незвичними ситуаціями. В результаті «майбутнє уявляється нескінченною, безперервною низкою незвичайних подій, сенсаційних відкриттів та нових дилем. Це означає, що багато членів суперіндустріального суспільства ніколи не будуть в ньому «почувати себе як вдома», вони є «подібними на мандрівника, який щойно звикся в новій країні, а вже шукає іншої». Сьогодні люди ще не готові до таких змін та відчувають, на думку А. Тоффлера, культурний шок, що свідчить про порушення звичних механізмів адаптації. Парадокс у тому, що чим чіткішими стають орієнтири майбутнього суспільства, тим зрозумілішим стає думка про те, що освіта функціонує незадовільно.

Критикуючи сучасну систему освіти за «безнадійний анархізм» та зверненість в минуле, А. Тоффлер пропонує переглянути її мету, зміст та форми, аби вони відповідали завданням майбутнього. Для цього необхідно створити в кожному учбовому закладі Раду Майбутнього, що складалася би з професіоналів, які здатні прогнозувати перспективи розвитку різних професій, сімейних форм та людських відносин, характер етнічних та моральних проблем в майбутньому. Рада має стати «двигуном футуризму в освіті» та реалізувати три основні завдання – трансформувати організаційну структуру освітньої системи, зробити її мобільною, раціональною та «надихати на більш сфокусовану на майбутнє орієнтацію» [320, с. 330].

Пропозиції А. Тоффлера не є повністю оригінальними, що також підтверджує консервативність освіти. Разом із тим, А. Тоффлер добре розумів, що диверсифікація та індивідуалізація в сфері освіти можуть призвести до збільшення розриву між людьми, які вже перетворюються на «нових кочівників». Освіта має формувати навички, що є необхідними для людської комунікації та інтеграції.

В умовах «круговороту людей в нашому житті» послаблення довіри та дружніх відношень, освіта має знайти нові шляхи розвитку таких стосунків. Це може відбуватися шляхом утворення творчих груп, тобто освіта має навчити вступати у відношення з людьми [320, с. 339]. Крім того, різноманітність та складність рішень в суперіндустріальному суспільстві актуалізує проблему вибору альтернатив, що вимагає від людини чітко сформульованої системи ціннісних орієнтацій. А. Тоффлер констатує, що сучасна освіта, на жаль, робить навчальні програми вільними від цінностей. Зміст дисциплін звільняється від усіх ціннісних характеристик, залишаючись поза моральними оцінками. Тих, хто навчається, не просять аналізувати власні цінності, цінності викладачів, досліджувати їх внутрішні протиріччя, вільно та відверто обговорювати ці питання. Тому працівники «суперіндустріальної освіти» мають знайти засоби, які б допомогли визначати та перевіряти їх цінності: «Ми будемо продовжувати випускати людей індустріальної епохи, доки не навчимо молодих людей навичкам, які є необхідними для того, щоб ідентифікувати та розуміти конфлікти в їх системі цінностей [320, с. 341].

Програма майбутнього має не тільки орієнтувати на широкий діапазон знань, але також на поведінкові навички, які будуть корисними в майбутньому. Ці навички стосуються, перш за все, вміння спілкуватись, оцінювати власні погляди під кутом зору інших людей. Як теоретик постіндустріального суспільства, Тоффлер закликає не тільки повернути систему освіти до майбутнього, але ще й «змістити часовий базис індивіда», тобто стимулювати та розвивати в ньому почуття майбутнього. Від того, на

скільки добре ті, хто навчається, будуть уявляти майбутнє, залежить успіх в досягненні поставленої мети.

Сучасним молодим людям властива «ностальгія за майбутнім», бажання знати, що буде завтра. Тому їм необхідно дати це знання, аби вони були готовими критично сприйняти сучасні проблеми та вірити в можливість змінити світ на краще. Знати майбутнє, за А. Тоффлером, і означає бути освіченою людиною. В концепції А. Тоффлера можна знайти певні протиріччя. З одного боку, він пише про необхідність розвитку ціннісної свідомості, з іншого – сам процес оволодіння знаннями він розуміє лінійно: неактуальне знання заміщується новим, яке є більш відповідним сучасним соціальним потребам. Тут А. Тоффлер виходить із класичної моделі знання як знання точного, яка поступово стає історією. Гуманітарне знання для нього є менш цінним. Тому він пропонує студентам вивчати соціологію як «науку сучасну». А. Тоффлер сподівається, що наук і техніка будуть фундаментальним фактором суспільного розвитку. Він є значно ближчим до класичної, ніж некласичної раціональності. Разом із тим, міркування Тоффлера свідчать про логічний та послідовний розум, що володіє навичками обґрунтування та доведення. Крім того, без звернення в майбутнє та розуміння провідних тенденцій суспільного розвитку знання стає не корисним.

Для класичної філософії була характерна дихотомія наук про природу та дух. Вони відрізняються принципово різними методами. Однак, починаючи з 60-х років, дискусія представників аналітичної філософії К. Поппера, Т. Куна, Н. Р. Хенсона, С. Тулміна, І. Лакатоса, П. Фейерабенда, Дж. Агассі та інших призвела до розуміння історичності людського розуму та соціокультурної обумовленості будь-якого наукового знання в залежності від ціннісних установок вченого [297]. К. Поппер вже наприкінці 40-х років дійшов твердження про детермінованість розуму та науки суспільством та історією. Однак Поппер рішуче відмежовується від класичної філософії (Г. Гегель, К. Маркс), які розглядали розум як суспільний продукт, що

успадковує все цінне в колективі. Соціальний характер розуму для К.Поппера проявляється в тому, що його природа інтерперсональна, міжособистісна, тобто розвивається в процесі спілкування з людьми. Комунікативний характер розуму обумовлює розуміння К. Поппером раціональної діяльності як «процесу аргументації, що передбачає взаємну критику, а також мистецтво прислухатись до критики» [258, Т. 2, с. 262]. «Справжній» раціоналіст передбачає інтелектуальну скромність, усвідомлення обмеженості окремої людини, чії знання залежать від інших людей. Тобто, «справжній раціоналізм» не є всезагальним та самодостатнім та не може повністю бути обумовленим аргументами та досвідом. Він базується на ірраціональній вірі в розум та єдність людства. «Тому реаліст, якщо навіть він впевнений в своїй інтелектуальній перевазі над іншими, – пише К. Поппер, – буде відкидати всі заклики до авторитаризму, оскільки він усвідомлює, що навіть якщо його інтелект і випереджає інших, то лише на стільки, на скільки він здатен вчитись на базі критики та власних помилок. Навчатись в цьому сенсі можна лише тоді, коли починаєш серйозно сприймати інших людей та їх аргументи. Раціоналізм пов'язаний з уявленнями про те, що інші люди мають право бути почутими та право відстоювати свої позиції [258, Т. 2, с. 275].

Із комунікативної природи розуму витікає його моральність, тому що сприймати аргументи інших людей означає не просто їх вислухати, але також взяти відповідальність за власні дії, що впливають на життя інших людей. Якщо навіть не може бути «раціонального наукового базису етики», оскільки моральний вибір не продиктований логічними аргументами, то можна говорити про етичний базис науки та раціоналізму. Поппер не обмежується визнанням моральності розуму. Він доходить висновку про необхідність соціальних інститутів, що захищає свободу критики, свободу думки, тобто свободу людини. Виходячи з принципів критичного раціоналізму, Поппер критикує концепцію виховання, засновану на ідеї провідної ролі впливу на людину оточуючого середовища. Він пише: «...наші здібності та переконання

значною мірою, хоча і не повністю, обумовлені нашим вихованням. Ми можемо зосередити наші критичні здібності на проблемі виховання молодого покоління» [258, Т. 2, с. 241]. Дослідник також не підтримував вільного виховання, підкреслюючи, що здібності тих, хто навчається, не є однаковими. Ірраціоналізм, не обмежений вимогами логічної послідовності, може бути основою для розподілення людей на лідуючих та залежних від лідера. Не можна замовчувати той факт, що люди не рівноцінні у багатьох відношеннях. У цьому контексті Поппер вважає, що не можна зосереджувати увагу на селекції найкращих, тому що система освіти може перетворитись на бігову доріжку, а курс навчання на біг з перешкодами» [258, Т. 1, с. 176].

Освіта, за К. Поппером, не зводиться до засвоєння «сукупності знань», вона має зробити тих, хто навчається, інтелектуально чесними та такими, що поважають істину. Сучасна наука, на думку Поппера, «один з найважливіших рухів людей», історія науки – це історія інтелектуальної боротьби та інтелектуальних досягнень, що контролюються експериментом та критикою» [258, Т. 2, с. 328].

Інноваційний характер наукового знання не виключає традицію, яку К. Поппер пояснює з позиції ідеї «міжособистісних відношень». Відповідно традиція не є недоторканною. Традиції можуть бути корисними або шкідливими.

Ідеї К. Поппера та його послідовників мають велике значення для переосмислення раціоналізму та розуміння ролі наукового знання в системі сучасної освіти, яка в якості провідних цінностей проголошує раціональність.

Наукове знання постає не як об'єктивне, а як сукупність конкуруючих ідей, теорій. У людському вимірі наукове знання є міцно пов'язаним з етичними принципами та нормами. Особлива увага сьогодні приділяється розвитку критичного мислення, яке розглядається як визначна мета освіти в глобальному суспільстві [374; 380; 386, р. 4 – 14].

На думку Р. Пола, розвиток критичного мислення сприяє тому, що ті, хто навчаються, перестають розглядати власну позицію як єдино вірну. З цієї точки зору погоджується Р. Етніс.

Отже, інтелектуальна освіта, яка знаходить методологічне підґрунтя в сучасній аналітичній філософії, посилює свої позиції в умовах глобалізації. Надзвичайно важливим є те, що навчання не розглядається провідними філософами та педагогами як оволодіння інформацією. Освіта передбачає врахування ціннісних підвалин знання.

Зв'язки науки з етичними принципами пов'язані також з ідеями терпимості до думок та поглядів інших людей.

Гадамер Х. тлумачить освіту як культивуацію закладених в людині властивостей: «Той, хто має історичне чуття, знає, що можна, а що ні для певної епохи» [55, с. 58]. Критикуючи Гегеля за типові для представника класицизму уявлення про освіту, Х. Гадамер погоджується з ним у виборі питання: «...Пізнати у чужому своє, освоїтись в ньому – ось в чому основний рух духу, сенс якого у поверненні до самого себе із небуття» [55, с. 55]. Відмінною особливістю освіти, за Х. Гадамером, є «відкритість всьому іншому, іншим точкам зору». Тому минуле, як і теперішнє, тією ж мірою задіяне в освіті особистості. «Загальне почуття – ось яке насправді визначення освіти» [55, с. 59]. Думка про принципову «домовленість» людей спрямована проти розповсюджених в некласичній філософії релятивістських ідей про несумісність культурних світів (О. Шпенглер), про неперекладність мов наукових парадигм (Т. Кун) тощо. Розуміння, за Х. Гадамером, завжди має діалогічний характер, передбачає досягнення консенсусу у діалозі. Тобто діалог не просто раціональний процес, що веде до консенсусу. Це морально окреслена дія, яка вимагає від кожного учасника діалогу моральних дій.

Раціональність справжньої комунікації в тому, що вона здатна удосконалювати людину: «Розмова, якщо вона є вдалою, залишає щось нам. Тобто розмова є близькою до дружби» [220, с. 43 – 53].

Найважливішою умовою розуміння є приналежність людей до загальних суджень. В цьому сенсі Х. Гадамер виступає проти «футуризму» некласичної філософії. В умовах посилення процесів глобалізації спостерігається зростання інтересу до національних витоків.

На думку К. Мінікелло, цей процес ускладнює спілкування між народами, тому є необхідним проект освіти, яка б була орієнтованою на такі цінності, як «зустріч», «розуміння», «діалог», «солідарність».

Епоха національних держав, на думку К. Мінікелло, закінчилась. Нація – це поняття культурне, але не політико-економічне. «Альтернативою національної держави, – пише К. Мінікелло, – може бути держава, яка базується на принципах федералізму» [220, с. 43 – 53]. Тобто, актуальною проблемою сучасної освіти сьогодні є виховання духу інтернаціоналізму. Відношення між правовою державою і системою освіти мають будуватись на принципах партнерства та співтовариства. І хоча ступінь впливу держави на освіту в різних країнах є різним, в цілому переважає точка зору, яка свого часу була висловлена К. Поппером, який, як відомо, був критиком тоталітаризму. «Лібералізм та втручання держави не протирічать одне одному, навпаки, воля є неможливою, якщо її не гарантує держава».

Глобалізація є об'єктивно обумовлений процес зростання загальної взаємозалежності країн в умовах розширення горизонтів сучасного світу. В основі культурної складової глобалізації лежать нові технології виробництва знань, засобів спілкування, результатом яких є зближення народів в культурному плані. Одним з наслідків культурної глобалізації є монополізація інформації, освіти і духовного простору. Йдеться про ідеологічний імперіалізм, який спричиняє відчуження більшої частини людства від можливостей використання навіть перетворених форм інформації.

Зарубіжні та українські дослідники постійно осмислюють проблеми глобалізації, прагнучи створити нову концепцію освіти, яка задовольнить потреби сучасного суспільства.

Вітчизняна філософія освіти як особливий напрям філософських досліджень свої витoki бере, на думку В. Шевченка, з другої половини ХІХ століття (П. Куліш, П. Юркевич, К. Ушинський, Ю. Бачинський), а остаточно сформувався цей напрям в ХХ столітті. Роздуми про освіту та виховання наразі не втратили своєї актуальності.

Глобальні проблеми можна назвати певним результатом відносної самостійності суспільства. Процес глобалізації є вкоріненим у єдності людства як природного організму. Тому суспільство – це не просто конгломерат індивідів, етносів та державних утворень, це живий організм, який прагне до досконалої та гармонійної організації. Глобалізацію можна назвати новим етапом на шляху реалізації провідних об'єднувальних тенденцій людства в умовах постіндустріального інформаційного суспільства. Сам термін «глобалізація» увійшов до наукового лексикону у дев'яностих роках минулого століття. Одним із перших його почав вживати Р. Робертсон в своїй книзі «Пояснення глобальності». В цій роботі мова йде про світову єдність та шляхи її розуміння.

Протягом століть образ «всезагальної єдності» був присутнім в різних релігійних, містичних, ізоітеричних та літературних творах. Ця ідея також пронизує і філософські думки. «Епоха індустріалізму», на думку Є. Б. Рашковського, виявила новий аспект цієї єдності: колоніальні захоплення, розвиток комунікацій, зв'язки етнодемографічної динаміки з провідними напрямками сировинних, фінансових та товарних потоків [264]. На сьогоднішній день термін «глобалізація» є одним з найчастіше обговорюваних в різних наукових та філософських напрямках.

Глобалізація інтегрує зовнішній культурний простір та посилює його внутрішню диференціацію.

На думку К. Гірца, як беззмістовний космополітизм, так і перебільшена замкненість є непридатними для життя в суспільстві.

В середовищі аналітиків політики також існують різні визначення глобалізації. Ті, що підтримують реалістську парадигму, розуміють її як зіткнення цивілізацій (С. Хантингтон).

Поняття «цивілізація» з'явилося в філософії XVIII століття, в 50 – 60-ті роки це слово починають активно використовувати французькі та англійські просвітники. Виходячи із загальної просвітницької ідеї прогресу історії як прогресу людського розуму, просвітники називають цивілізованим суспільство, засноване на цінностях розуму та справедливості. В просвітницькому визначенні цивілізація – це такий культурно-історичний етап історії людства, який приходить на зміну «дикунству». В цивілізованому суспільстві люди живуть краще та більш гідно, відтак цивілізація стає «ідеалом», до якого варто прагнути. Жан-Жак Руссо вже у XVIII столітті зумів побачити не тільки позитивні, але й негативні риси розвитку Європейської культури: перевагах розуму над почуттями, надмірну раціоналізацію, споживальницьке відношення до природи та штучність.

На початку XIX століття поняття «цивілізація» поступово набуває нового змісту. Ця категорія використовується для виділення етапів історії суспільства. На початку XX століття формується цивілізаційний підхід до історії. Це пов'язано з роботами М. Данілевського, О. Шпенглера, А. Тойнбі, П. Сорокіна. О. Шпенглер вважав, що культура – це «жива істота», логічним завершенням розвитку якої є цивілізація. Цивілізація прямує за культурою. Культура як живий організм існує приблизно тисячу років, далі слідує цивілізаційний етап. О. Шпенглер уявляє всесвітню історію як розмаїття культурно-цивілізаційних історичних спільнот, до яких він зараховує вісім світових культур: єгипетську, індійську, вавилонську, грекоримську, майя, візантійсько-арабську, західноєвропейську.

А. Тойнбі продовжує традицію О. Шпенглера, вважаючи, що цивілізація – це організм, що живе та своїми законами. Зростання цивілізації – це не просто поширення влади над природою. Це, перш за все, перехід до більш витонченої релігії, культури та зростання єдності. Центром зростаючої

цивілізації є творча меншість, що може дати відповідь на запити людства. Розгортання історії визначається інтенсивністю відповіді на виклики.

П. Сорокін виступив з критикою теорії А. Тойнбі. Він створив більш раціоналістичну теорію цивілізацій. Це по суті вчення про типологію цивілізацій. Інтегруючим стрижнем суспільства, що поєднує всі його інститути, є система цінностей.

Продовжуючи традицію О. Шпенглера, П. Сорокін відмічає, що в культурі має місце зародження та занепад. Історичний процес – це циклічний процес зміни культур. При цьому існує три основних види культур, що базуються на провідних філософських ідеях: чуттєвий, раціональний та ідеалістичний. Європейська культура, в якій переважає чуттєва суперсистема, на початку ХХ століття переживає кризу. Таким чином, у П. Сорокіна поняття «культура» та «цивілізація» є достатньо близькими.

В контексті різних трактувань глобалізації питання про те, що таке цивілізація, залишається відкритим. Хоча визначити сутність цивілізації, як і культури, досить складно.

Цивілізація зароджується на базі культури, надаючи соціальних рис людському суспільству. Вона являє собою живий організм з особливим типом відношень людини з природою та іншими людьми, а також з культурою. Ці особливості значною мірою обумовлені географічним середовищем. Крім того, цивілізація – це конкретно-історична система, провідну роль в якій відіграють: географічне середовище, культурна спільнота та визначальний соціальний генотип та стереотип (стійкі форми поведінки). Можна говорити про те, що цивілізація – це особливий образ конкретного людського суспільства, завдяки чому ми знаходимо спільності та відмінності з іншими цивілізаціями. Цивілізації можуть бути динамічними та статичними, можуть обмежуватись одним етносом або бути поліетнічними. Важливим, також, є розподіл цивілізацій на традиційні та техногенні. Доречі, неоліберали розглядають глобалізацію як кінець історії (Ф. Фукуяма). Це остаточна перемога та розповсюдження у світі західних

цінностей – прогресу в сфері інновацій, ринкової економіки та плюралістичної демократії. Це подається як процес поступового подолання державами своїх національних інтересів та становлення «співтовариства цивілізованих держав» [341].

Розглядаючи традиційні цивілізації, ми можемо побачити досить сильну залежність від природи. Спосіб життя людини визначається природним циклом. Є присутньою орієнтація на самозбереження та стабільність, прагнення не до розвитку, а скоріш до циклічності. Також спостерігається сильна залежність людини від суспільства та соціальної групи.

Техногенні цивілізації відрізняються прагненням звільнення від природної залежності, завдяки чому економіка переорієнтовується з аграрної на індустріальну. Орієнтація на технічний прогрес, поступовий розвиток, відкритість, оновлення та налагодження зв'язків з іншими цивілізаціями також є характерними рисами техногенних цивілізацій.

Ще можна помітити високий ступінь автономності та анонімності людини. Це забезпечується завдяки мобільності соціальної структури та міському способу життя. Як позитивна риса, з'являється можливість для реалізації здібностей особистості. Множинність суттєво різних цивілізацій, які є унікальними та самобутніми відкриває проблему їх взаємодії.

З одного боку, цивілізації прагнуть зберегти власну самобутність, з іншого – не можна не помітити бажання людства до зближення цивілізацій. Саме це і запускає всі відомі механізми глобалізації.

Неомарксистичні вважають, що термін «глобалізація» означає цілеспрямовану стратегію монополістичного капіталу та американського імперіалізму (Р. Конс). На думку С. Амні, це поняття заміщує термін «імперіалізм», змістом якого є політика світового капіталізму, спрямована підкорити світ потребам власного розвитку.

З точки зору деяких вітчизняних та зарубіжних дослідників, глобалізація відрізняється від інтернаціоналізації та може бути визначена як

уніфікація певних правил гри, загальна інформатизація, забезпечення прозорості економічного простору, встановлення світової комунікаційної мережі та забезпечення всебічної інтероперабельності міжнародного освітнього простору.

Глобалізація – провідна тенденція розвитку інформаційних технологій. Дж. Розенау вважає, що процеси глобалізації не обмежені ніякими територіальними чи юридичними межами. Вони легко долають державні кордони та можуть торкатись будь-яких соціальних спільнот у світі.

У французькій літературі існує поняття близьке поняттю глобалізації. Це «мондіалізація» (від слова «monde» – світ). На відміну від тих, хто частіше використовує термін «глобалізація», вважаючи, що цей процес відображає, передусім, економічну домінанту, ті, хто використовує термін «мондіалізація», вважають, що процес глобалізації переважно стосується сфери споживання, культури, освіти та соціального життя людей. У вітчизняній філософській традиції цей термін майже не використовується.

Глобалізація в сучасному світі супроводжується різними процесами протилежної спрямованості. В сфері освіти ці процеси міцно пов'язані з проблемою національної специфіки навчання. Деякі дослідники вважають, що ці процеси є не тільки діалектичною протилежністю глобалізації. Ці явища реально протистоять універсальному та всеохоплюючому процесу глобалізації та існують паралельно.

На думку В. І. Максименко, якщо при використанні терміну «глобалізація» не вказувати на об'єкт глобалізації, то втрачається сенс. Близької думки дотримуються ті, хто вважає, що в якісному відношенні глобалізація не є новим явищем у світі. Тобто мова йде лише про кількісні зміни, що набувають нових форм. Під новим терміном приховані давно відомі процеси зростання взаємозалежності та формування єдиного світового простору. Нову якість процесів глобалізації дослідники намагаються виявити через аналіз основних складових цього явища.

В сфері освіти мова йде про підвищення академічної мобільності студентів, про перехід до дворівневої освіти, про єдині стандарти навчально-методичного забезпечення, про стандартизацію технологічних освітніх систем, введення кредитно-модульної системи та дотримання правових стандартів.

Аналітики Всесвітнього банку, виходячи з пріоритету економічних факторів, визначають глобалізацію як «зростання економічної взаємозалежності країн світу. Це викликане збільшенням об'єму товарів та послуг і прискоренням розповсюдження технологій» (Вульф). Можна зробити певну проекцію із сфери економічної глобалізації до сфери глобалізації освіти. Можна побачити подібні процеси збільшення інтенсивності міжнародного обміну товарів та послуг, а також посилення взаємозалежності між державами. Більш докладно цю проблему розглядає А. Вебер. На його думку, «глобалізація» означає втягування всього світу у відкриту систему фінансово-економічних, суспільно-політичних та культурних зв'язків на базі комунікаційних та інформаційних технологій. Це об'єктивний процес, який готувався досить довго.

В сучасному процесі розвитку інформаційних технологій аналітики виділяють п'ять домінуючих тенденцій:

- інформаційний продукт (content);
- здатність до взаємодії (interoperability);
- ліквідація проміжних ланцюгів (disintermediation);
- конвергенція (convergence).

Багато дослідників у якості пріоритету глобалізації висувають експансію західного способу життя (В. Ядов). На думку І. Панаріна, Захід прагне бути «осередком світової влади». Оцінюючи процеси глобалізації, можна сказати, що основні її прояви можна звести до наступних груп факторів:

- розширення кордонів між внутрішніми та зовнішніми політичними, економічними та інформаційними процесами;

- тенденція до становлення провідних соціально-економічних систем, що функціонують за єдиними правилами в масштабі цілої планети;
- зростання фінансових та інформаційних потоків, що виходять за межі державного регулювання.

Глобалізація включає низку важливих процесів, таких як, наприклад, інтернаціоналізація економіки, розвиток єдиної системи національної держави та активація міжнародної інтеграції в освіті.

Глобалізація – це об'єктивна історична тенденція та явище зовсім не нове. В різних суспільно-практичних формах інтеграційні процеси були присутніми майже завжди. Відомі античні прояви глобалізації, хоча вони залишали поза межами цього процесу величезні території. У якості прикладу античної глобалізації Г. Г. Ділігенський наводить «нівелювання соціальних інститутів в межах Римської імперії» [3].

Тип глобалізації, що з'явився в результаті великих географічних відкриттів, одержав назву колоніалізму.

Капіталістичне виробництво дедалі сильніше посилювало інтеграційні процеси. Соціальна еволюція перетворилась на процес об'єднання традиційних «ізолюваних» суспільств.

До речі, неомарксистичні ХХ століття розглядали таке суспільство як заключний етап капіталістичної глобалізації. Освіта має конкретно історичну спрямованість та специфіку. Історія має «імпульсивний» характер. Деякі культурні «лідери» перетворюються на аутсайдерів або зовсім зникають. Важливо розуміти, що ці коливання відбуваються не тільки за територіальними, але і за ціннісними причинами. Цінності формують співвідношення центру з периферією – економічні, релігійні або ідеологічні. Розглядаючи глобалізацію як історичне явище, можна побачити в ньому новий період економічних, політичних та ідеологічних відношень, в яких людство вступило в другій половині ХХ століття. Цьому періоду властивими є нові інтеграційні процеси, пов'язані з об'єднанням людства в єдине «мегаспівтовариство». А це спричиняє певну універсалізацію людського

буття. Сутність універсализації полягає в тому, що культурні цінності, створені людиною, поступово стандартизуються та уніфікуються.

Існує чимало думок про те, як має розгортатись процес їх розповсюдження та розподілу та хто має регулювати цей складний процес людських взаємовідношень. Становлення нового взаємозалежного світу передбачає управління глобалізаційними зв'язками та створення відповідних наднаціональних та наддержавних організаційних структур, які будуть функціонувати за своїми власними законами, що впливають із пріоритетів загальнолюдських цінностей.

Протягом епохи Нового часу на світовий розвиток найсильніше впливали цінності та норми, створені західноєвропейською цивілізацією. Багато властивих їй норм повсякденної поведінки та виробничих відносин перейшли до інших регіонів Землі. З одного боку, в цьому не було нічого поганого, оскільки Європа тривалий час вважалась світовим лідером. Однак настав час, коли самі культурно-освітні зразки почали ототожнювати із західними стандартами. Відношення Схід – Захід різко погіршились.

Європейська інтеграція нарешті відбулась. У 1957 році з'явилося Європейське співтовариство, а у 1992 році воно трансформувалося у «Європейський союз».

Поширення європейської інтеграції знайшло остаточне вираження у підписанні Болонської декларації. В цілому це буде визначати специфіку системи освіти в найрізноманітніших аспектах. Європа є відомою національним плюралізмом. Для гармонійного розвитку необхідне багате внутрішнє середовище, як відмічав К. Леонт'єв, «квітуча соціальна складність». «Освічена Європа» сьогодні є визнаною як важливий фактор соціального та гуманітарного зростання.

Важливість освіти та освітнього співтовариства в укріпленні світових демократичних тенденцій є визнаною.

Сорбонська декларація від 25 травня 1998 року була ініційована саме цими причинами. Вона підкреслила провідну роль університетів у розвитку

європейських культурних цінностей. Вона обґрунтувала створення європейської зони вищої освіти як якісного шляху розвитку мобільності та працевлаштування громадян.

Європа періодично переживає кризові явища, однак саме плюралізм залишається її важливим надбанням. Політичне оформлення існуючого в Європі культурного багатоманіття в єдину європейську державну також, можливо, стане необхідністю. Ці проблеми безпосередньо впливають на становлення нової освітньої парадигми.

У другій половині ХХ століття була сформована «біполярна» система міжнародних відношень з двома силовими центрами, в яких головна роль належала СРСР та США. Після закінчення холодної війни та розпаду СРСР в світі залишилась одна зверхдержава. Поступово «вестернізація» трансформувалась в «американізацію». В результаті наприкінці ХХ століття процес універсалізації людського буття починає розглядатись в межах стійкої «американізованої» схеми глобалізації. Орієнтація освіти на західну цінність, переконання та уявлення про «добро та зло» поступово укріплюються в світі. Так «американізована» глобальна освіта виступає як засіб гуманізації освітніх технологій, деідеологізації дисциплін, поглиблення міждисциплінарних зв'язків. Ідея глобальної освіти покликана формувати людину як вільну та творчу особистість та виховувати в неї почуття відповідальності за теперішнє та майбутнє світу. Глобальна освіта сприяє поглибленню мультикультурного діалогу на підставі загальнолюдських цінностей. Існування різних самобутніх цивілізацій між ними є не менш важливим. Країни «золотого мільярда» звикли оцінювати історичний шлях, економіку та засоби життєдіяльності різних народів світу за стандартами власного розуміння проблем взаємовідношень людини і природи, нав'язуючи іншим державам ідею вторинності та периферійності.

Лідери США неодноразово заявляли, що лише Сполучені штати володіють реальними засобами втілення грандіозної ідеї об'єднання людства заради власного розквіту (Дж. Буш-старший), що ХХ століття було

«століттям Америки», а ХХІ століття знову ж таки буде американським (І. Клінтон). В 2001 році відомий політик Г. Кісінджер висловився відносно ролі США в сучасному світі більш стримано. Хоча він і назвав одну із своїх статей «Америка на вершині», він підкреслював, що на міжнародній арені ми спостерігаємо дивну суміш поваги до могутності Америки та роздратування, викликане її надмірним домінуванням» [385, с. 10]. Але взагалі ідеологи та практики американського варіанту «нового світового порядку» вважають ідею однополярності глобалізації «загальною справою» для добробуту всього людства. Мовляв в будь-якій людській спільноті має бути один орган управління. Можливо сучасний період – це час переходу від християнської до однополярної глобальної цивілізації. Ми спостерігаємо реорганізацію існуючої структури виробництва та влади. В галузі економіки цей проект втілюють, перш за все, транснаціональні корпорації. Успіхи, як бачимо, залежать від підтримки могутніх фінансових та торговельних західних організацій – Світового валютного фонду, Всесвітнього банку, Банку міжнародних розрахунків, Лондонського та Паризького клубів, Давоського форуму, Всесвітньої торговельної організації тощо. Маючи бажання, можна побачити позитивні наслідки глобальної універсалізації. Це швидке економічне зростання, незважаючи на сучасну світову економічну кризу, підвищення рівня життя, нові можливості для культурної взаємодії та вдосконалення системи освіти.

Існують течії, які підтримують тенденції універсального світового розвитку. Наприклад, користувачі Інтернету зацікавлені в поширенні просторових та пришвидшенні часових можливостей людського спілкування, обміну знаннями та науковими досягненнями. Можна сказати, що певна відкритість потрібна всім. Але сьогодні вона найактуальніша для розвинених країн, оскільки ті потребують зовнішнього енергетичного підживлення. Без систематичного використання іноземних ресурсів світові лідери можуть зіткнутись з катастрофічними проблемами. З іншого боку, «країни-економічні донори» дуже ризикують. Молодь, яка отримала якісну освіту на

батьківщині, намагатиметься підвищувати власний професійний рівень за кордоном, посилюючи кризу саме в своїй країні.

На жаль, саме такою країною ресурсів в сучасних умовах є Україна. Історично маючи авторитет в галузі освіти, вона ризикує втратити свої досягнення, якщо тенденція відтоку спеціалістів залишиться на сучасному рівні.

Таким чином освіта, зберігаючи свою привабливість, продовжує виступати достатньо ефективним засобом розповсюдження певних економічних, політичних, ідеологічних цінностей та культурних досягнень. Неоднорідність глобалізації або «глобальна асиміляція», за словами М. Кастельє, полягає в тому, що її процеси в різних регіонах відбуваються по-різному. В багатьох країнах зазначені процеси майже непомітні. Більше того, розрив між країнами та регіонами, що належать до Авангарду глобалізації та іншими державами дедалі посилюватиметься. Спостерігається розшарування мешканців Землі на тих, хто користується плодами глобалізації, та тих, для кого вони є недоступними. Утверджуються осередки, де концентруються «інтелектуальні сили» та розвиваються інновації. До цих центрів притягуються фінанси. Люди готові вкладати значні капітали в освіту, вважаючи це засобом, що дозволяє досягти високих прибутків та достатнього соціального статусу.

Деякі дослідники вважають, що припинення конфлікту між капіталістичною (ліберальною), та соціалістичною (комуністичною) ідеологіями відкриє для людства перспективу мирного співтовариства та подолання багатьох соціальних, політичних та економічних проблем. «Холодна війна була конфліктом двох крайніх версій прогресивізму, – пише японський вчений Сакакібара. Крах соціалізму та припинення холодної війни тимчасово відвернув увагу від проблеми існування різних цивілізацій» [387]. Однак завершення ідеологічного протистояння в дійсності призвело на початку третього тисячоліття до проблеми кризи ідентичності. Наша психіка та, навіть, матеріальні потреби починаються з само ідентифікації.

Наша психіка та, навіть, матеріальні потреби починаються з самоідентифікації. Перетворення етнічності в міжнародному масштабі з культурного показника у фактор, що генерує економічну, професійну, освітню, політичну підструктури суспільства, відбулось під впливом процесів глобалізації. Ці процеси викликали входження елементів модерністської західної культури традиційного суспільства – третього світу та масову міграцію до країн заходу.

Конфлікти, породжені зіткненням Заходу та третього світу ми постійно спостерігаємо. Але ми живемо в мультикультурному світі, коли кордони між різними культурами повністю не зникають.

З точки зору культурного фундаменталізму, відношення між різними культурами є ворожими та взаємно деструктивними, адже в людській природі – збереження відокремлених різних культур. Та все ж ми живемо в епоху глобалізації з її стиканнями національно-державного фактору у його культурному вимірі. Мультикультуризм в інтелектуальному дискурсі був пов'язаний з «іншими», «вторинними», «другорядними» групами (мігрантами, етнічними, расовими, лінгвістичними, сексуальними меншинами, біженцями, остарбайтерами). Політика «мультикультуризму», що практикується на Заході, має спільні риси з національною політикою.

Постмодерністська наука зафіксувала стійку тезу: романтичний міф про державу, побудовану єдиним народом з єдиною культурою, пішла в минуле. Існує очевидна різниця між суспільствами, члени яких мають спільну культуру та мову, загальні форми соціополітичної організації, спосіб існування, загальну релігію та суспільствами, які містять дві чи більше груп, що відрізняються за цими параметрами. Суспільства другого типу є мультикультурними та вважають своєю культурою «плюралізм» [346].

Концепція «поліцентризму» – закономірний засіб захисту багатьох держав, що найбільшою мірою страждають від наслідків «однополярної» політики. В їх середовищі спостерігаються спроби відгородитись від наслідків глобалізації шляхом пошуку специфіки свого регіону та своєї

ідентичності. Відбувається наростання регіональних та локальних аспектів – «реорганізації» або «локалізації», які діють на основі проекту багатополярного світу фактично на одному рівні з глобалізацією. Глобалізація передбачає об'єднання в єдину «світову цивілізацію» на базі встановлення загального темпу розвитку складної структури або об'єднання з урахуванням симетрії та асиметрії.

Давно відомо, що збільшення розвитку в економічному рівні завжди виступало джерелом соціальних конфліктів. Різниця у рівні освіти також створює умови для соціальної нестабільності. Вже зараз наука держав, намагаючись протистояти однобічній глобалізації, проводить офіційну політику ізоляваності. Населення різних держав, незалежно від глобальної чи регіональної домінанти в розвитку, обов'язково реагує на втручання будь-якої держави в житті іншої. В результаті з'являються альтернативні плани побудови глобального світу. Центром протиріч глобалізації є не сам процес інтернаціоналізації різного роду зв'язків, а така трансформація різних сфер людської діяльності, взаємодія яких призводить до створення нової глобальної цілісності. Кожен її елемент перетворюється на деталь світової машини, тобто стає значно більшим, ніж сума його складових елементів. Саме в окремих проявах протиріч глобалізація стає найбільш очевидною. Якщо з цих потенцій розглядати явище в цілому, то можна дійти висновків, що за інтеграційними тенденціями ховаються намагання влади різних держав побудувати новий світовий лад. Подібні підходи до глобалізації ігнорують само організаційні можливості суспільства та культури. Очевидно, що саме освіта має допомогти людству позбутись міфів та ілюзій, пов'язаних з інтеграцією та глобалізацією, та створити умови підвищення ефективності використання потенціалу людства.

Говорячи про глобальний процес універсалізації, слід підкреслити, що в його сприйнятті присутній аксіологічний аспект, який нерідко виражений у негативних оцінках його наслідків не тільки для розвитку, але і для факту самого існування самобутніх національних культур. Кожна культура по-

своєму сприймає та засвоює цінності, створені іншими народами. Тому західні стандарти, включені до іншого культурного контексту, набувають протилежного сенсу та ефекту. Культурні форми мають властивість наповнюватись у складній залежності від переплетення того, що приходить ззовні, з тими традиціями, які існують здавна. Західна культура взагалі не є кращою чи гіршою, ніж східна чи африканська. США, що претендують на геополітичне, військове та стратегічне лідерство в світі, не можуть претендувати на духовне лідерство. Це розрив між технологічним, економічним, політичним з одного боку, та духовним – з іншого, свідчить про драму сучасної цивілізації.

Важливим наслідком універсалізації буття, як би його не розуміли – «моноцентрично» чи «поліцентрично», – є «трансграничність» «розмивання» існуючих в світі кордонів. Воно проявляється в інтенсифікації взаємодії на різних рівнях. Відбувається формування фактично єдиної фінансової системи та світової системи комунікації.

Поряд з економічною та політичною кризою Україна переживає гостру ідеологічну кризу. Виявлення специфічних умов глобального та загальносоціального характеру допомагає краще зрозуміти, що визначає функціонування та розвиток вітчизняної системи освіти. До того ж, трансформація тоталітарного суспільства в демократичне та пов'язана з нею перебудова відносин всіх учасників освітнього процесу один з одним та з владою відбувається в умовах світової глобалізації.

Сучасна система освіти у всьому світі, як в організаційному, так і в ідейному плані переживає серйозну кризу. Це, між іншим, пов'язано з невизначеністю відносин між інформаційною та виховною функціями освіти. Недооцінка або, подекуди, і ігнорування виховної функції вищої школи призводить до культивування сциєнтистської, технократичної раціональності. В той же час спостерігається моральний релятивізм та зверхне ставлення до гуманітарної культури та гуманістичних цінностей. В цій ситуації постає гостро питання не тільки про забезпечення інноваційно-креативної функції

освіти, але, перш за все, про повернення значущості її гуманітарної, гуманної сутності, адже тільки вона в змозі формувати стійкі демократичні, правові та моральні цінності особистості.

Для того, щоб виявити сутність та специфіку сучасної глобальної кризи в освіті, необхідно розібратись в загальних зовнішніх проявах, загальносоціальних умовах та часових межах.

Дослідник Ф.Г. Кумбс у своїй книзі «Криза освіти в сучасному світі» одним з перших проаналізував кризовий стан сучасної освіти [190]. Серед найсерйозніших проблем, вказувалось в книзі, було збільшення кількості неграмотних в світі, дисфункції системи освіти, а також відносно нове явище як функціональна неграмотність, коли підготовлені за звичними критеріями спеціалісти опинились безпорадними в нестандартних ситуаціях. Автор згадує поширення маргінальної свідомості та девіантної поведінки молоді, які дедалі сильніше відходять від гуманістичних цінностей та духовних традицій минулого. Ці та інші тенденції зараз розгортаються на фоні цілої низки глобальних проблем, кожна з яких являє собою загрозу виживанню цивілізації.

З початку ХХ століття активність та вплив антропогенного фактору на природу зростає до критичного рівня. Глобальна економічна криза загрожує людству в багатьох аспектах. За різними експертними оцінками запасів природних ресурсів вистачить на 55 – 75 років [330, с. 59]. Безумовно, ці цифри є приблизними, але глобальна екологічна проблема постає досить нагально. Сучасний індустріальний розвиток впливає на екологію не тільки окремих розвинених держав, але на загальносвітову ситуацію. Моря, озера та річки Європи та Північної Америки інтенсивно забруднюються промисловими відходами різних держав, які використовують їх водні ресурси. Спостерігається збільшення використання хімічних добрив, які належать до найважливіших причин глобального забруднення навколишнього середовища. Постійний розвиток промисловості, транспорту та сільського господарства вимагає збільшення енергетичних витрат та

призводить до зростаючого навантаження на природу. Через збільшення місткості вуглекислого газу виникла загроза зміни клімату на планеті та парникового ефекту. Подібні зміни викликають складні проблеми, які досить важко вирішити. Доіндустріальне суспільство практично не забруднювало планету, бо майже всі відходи досить швидко потрапляли до природного кругообігу речей. Зараз людство виробляє в 2000 разів більше відходів.

В сучасному суспільстві саме освіта стає сферою формування ідей, мислення та способів буття в ноосфері. Тобто саме освіта регулює весь комплекс відносин між людьми та природою. З точки зору ноосферного підходу загроза світової екологічної катастрофи має долатись. Людство має усвідомити, що антропогенне навантаження на біосферу є катастрофічним. В цих умовах екологія неминуче виходить з вузьких меж та стає міждисциплінарним напрямком досліджень взаємодії біосфери та суспільства. Вона пов'язана з природничими та гуманітарними дисциплінами. Так виникли її нові розділи: медична, соціальна, історична та етична екологія. Це безпосередньо впливає на стратегію освіти та суспільства в цілому.

Екологічна політика має бути закладена в освітній діяльності: говорячи про біосферний світогляд, М. М. Моїсеєв відмічав: «Людина має бути озброєною вмінням глибокого розуміти та аналізувати те, що є дозволено Природою, та чинити згідно цього розуміння [225, с. 57].

Гармонізація взаємовідносин людини та природи важлива для вирішення різних проблем. Стратегія розвитку відношень в біосферній системі та визначення місця людини у Всесвіті є однією з найважливіших глобальних проблем сучасності.

Більшість соціальних проблем, які ми пов'язуємо з глобальними проблемами, супроводжує людство протягом всієї історії його існування. Але в XXI столітті завдяки грандіозним масштабам перетворювальної діяльності людини всі ці проблеми перетворились на глобальні.

Проблема воєнної небезпеки відносно нещодавно перетворилась на глобальну, перш за все, завдяки появі зброї масового знищення. Сьогодні в світі накопичена ядерна зброя в декілька тисяч разів перевищує силу зброї, яка використовувалась в усіх війнах минулого. На кожну людину зараз тільки у вигляді ядерної зброї приходиться більше 10 тонн в тринітротолуоловому еквіваленті.

Аналізуючи причини кризи соціальних відносин та перетворення більшості соціальних проблем на глобальні, видатні науковці підкреслюють негативні наслідки технічного прогресу.

Однією з найзначніших сучасних глобальних проблем виступає проблема відсталості. Відсталість – це результат переплетення всіх глобальних проблем. Та чим більше заглиблюєшся в проблему сучасної світової ситуації, тим краще розумієш складність виходу із кризового становища.

Аналіз демографічної ситуації в світі показує, що приріст населення в розвинених країнах є незначним, а в тих, що розвиваються, є досить високим. Факти вказують на складну соціально-демографічну ситуацію в світі. Більшість населення країн, що розвиваються, не мають нормальних умов життя. Економіка цих країн суттєво відстає від економіки розвинених країн. Гостро постають житлові проблеми та проблеми медичної допомоги. Подолати явне відставання заважає ціла низка причин. По-перше, більшість із цих країн – аграрні. Це майже 90% сільського населення планети. Але парадокс полягає у тому, що ці країни не в змозі прогодувати навіть себе, оскільки приріст населення в них перевищує приріст виробництва продовольчих товарів. По-друге, постає проблема необхідності освоєння нових технологій, промисловості та сфери послуг. Це необхідні умови участі у світовій торгівлі.

Серед причин відставання можна назвати використання традиційних джерел енергії. Вони є застарілими і неефективними і не дозволяють суттєво

підвищити показники у виробництві, сфері послуг, сільському господарстві тощо.

Зрозуміло, що повна залежність від світового ринку та його кон'юнктури є на заваді подолання відставання. В результаті спостерігається постійне зростання заборгованості розвиненим країнам.

До суттєвих проблем сучасності, на думку багатьох дослідників, належить збільшення розриву між соціальним та культурним циклами. Ми переживаємо переосмислення сенсу нашого буття, адже ціннісні орієнтири стрімко змінюються і людина стає дедалі самотнішою перед грандіозністю світових глобальних проблем. Тому, знову ж таки, першочергового значення набуває мета духовного та морального вдосконалення людини, її освіти та виховання, повернення до гуманістичних цінностей.

Процес деградації людини та культури, зростання різних форм соціальної кризи розгортається на фоні видатних досягнень науки та техніки та необмежених технічних можливостей.

Так окреслюється ще одна фундаментальна глобальна проблема – перетворення людини на заручника економіки. Очікування глобальної катастрофи та гостра криза культури захоплює сучасних філософів та соціологів [31, с. 80 – 85]. В культурі виникають деструктивні процеси, пов'язані з протиріччями між традиційним та новим наповненням. На сучасному етапі розвитку паралельно існують т. з. «висока» і «масова» культури. Висока елітарна культура забезпечує спадкоємність та задає систему цінностей. Масова культура, забезпечуючи саморозвиток системи, зараз починає явно домінувати [188, с. 59].

Кожна людина одночасно відчуває на собі вплив діалектичної єдності обох складових культури. Криза культури інтерпретується як ситуація різної зміни комунікаційного простору діалогу культур, коли кордони між ними невпинно стираються. «Криза» культури фіксує також різке збільшення швидкості руйнування старих цінностей.

Людство поступово опиняється в межах глобального комунікаційного простору, який принципово змінює характер діалогу між культурами. Культури занурюються в інше середовище, яке пронизує міжкультурний діалог в єдиному глобальному комунікаційному просторі [193, с. 171 – 173].

Розглянуті глобальні тенденції кидають виклик сучасній науці та освіті. Вихідним моментом сучасної кризи освіти може виступати положення про те, «...що людство зіткнулось не просто з межами свого існування – воно підійшло до кордонів типу пізнання та практики» [240, с. 19].

Новий рівень усвідомлення кризи освіти, як такого критичного стану людського розвитку, коли існуючі системи освіти не в змозі сприяти вирішенню глобальних проблем, був яскраво висвітлений в одній з доповідей Римського клубу. Можна констатувати, що навіть сама постановка питання виводить проблему освіти на рівень глобальних проблем, які стоять перед людською цивілізацією. В якості одного з можливих підходів була сформульована ідея нового типу організації освіти – інноваційного за своєю суттю [373].

Постійний та наполегливий пошук нових стратегій розвитку освіти призвів до створення у 1993 році Міжнародної комісії з освіти для XXI століття. Цю комісію очолив Ж. Делор. Під час роботи комісії була проголошена доповідь «Освіта – прихований скарб», де пролунала теза про те, що «...освіта є необхідною умовою можливості людства просуватись вперед до ідеалів миру, волі та соціальної справедливості...» [83, с. 4].

Серед висновків комісії можна назвати два взаємозалежних «утопічних» проекти. По-перше, мова йде про необхідність створення «освітнього співтовариства», що є породженим новими потребами «суспільства знання». Основою цього співтовариства виступає ідея досягнення рівності всіх громадян у використанні знань. По-друге, серед цільових орієнтирів освіти були названі:

- необхідність навчитись жити разом для спільного аналізу ризиків та викликів майбутнього;

- потреба у нових інноваційних способах праці та надбання знань, а також у розвитку творчих здібностей особистості.

У доповіді підкреслювалось, що подібні завдання може вирішити лише освіта. «Під кризою освіти, – пише В. Н. Турченко, – слід розуміти такі ситуації, коли, з одного боку, існує гостра необхідність покращення функціонування освіти відповідно до потреб НТП та соціального прогресу, а, з іншого боку, коли наявні соціальні відносини гальмують внутрішні можливості системи освіти [324, с. 116 – 117].

Криза освіти – явище багатовимірне та багаторівневе. Підґрунтя кризи можна шукати в порушенні старої культурної традиції та зміні характеру та міри праці. Тут криза освіти є органічно пов'язаною із загальноцивілізаційною кризою. Склалась ситуація, коли осмислюючи результати своєї діяльності, людина бачить певну невідповідність своїх очікувань.

Аналіз ціннісних засад системи освіти можна розглядати багатопланово. По-перше, це врахування можливої зміни типів цивілізаційного розвитку та трансформація ціннісного базису техногенної культури. По-друге – це врахування вітчизняної традиції в межах сучасного світу, що глобалізується. Можна виділити кілька системно взаємодіючих рівнів освітньої кризи.

Криза обумовлює потребу зміни освітньої парадигми, оскільки кожній епосі властивим є свій тип освіти, адже в різні часи виникає потреба в певному типі особистості. Нова епоха потребує цільової переорієнтації освіти, оскільки «...індустріальна особистість була підготовлена для того, щоб зайняти певне місце в економіці. Суперіндустріальна освіта має готувати людей для функціонування в організаціях майбутнього...» [320, с. 333].

Невідповідність типу епохи та типу особистості означає, передусім, загострення та поглиблення глобальних загальнолюдських проблем. Криза соціальних систем, складовою яких виступає система освіти, спричиняє зростання розриву між концентрацією інтелектуальних ресурсів та відсталих

країн. Дисфункції інституту освіти у будь-якому випадку консервують його деградаційні функції, що в свою чергу посилює кризу.

Стан соціального інституту освіти сьогодні характеризується низкою протиріч. Поглиблюється розрив між культурою, освітою та наукою. Нерідко кардинальні інноваційні відкриття в науці, що докорінно змінюють уявлення про світ, не призводять до принципових змін системи освіти.

Поглиблення розриву між освітою та культурою обумовлюється домінуванням раціональності у навчанні, хоча наявною уявляється неспроможність чистого розуму вирішити всі, в тому числі й глобальні проблеми. Орієнтація виключно на знання витісняє з освіти цінності та сенси, позбавляє духовності, заважає у процесі цілісного відтворення особистості та соціуму. Технократичне мислення витісняє проблему людини з освітнього процесу. Доцільними можуть бути зміни в освіті різного характеру. Це може бути пошук нових засобів вирішення проблем, наприклад, комп'ютеризація та інформатизація. Могуть бути винайдені нові засади освіти, такі як формування нового мислення. Якщо обмежитись косметичним реформуванням шляхом зміни форм, а не принципів організації та змісту, то криза соціокультурної природи освіти буде тільки поглиблюватись.

До найсерйозніших претензій до освітньої системи можна зарахувати її неадекватність потребам суспільної практики. Подекуди саме інертність та консерватизм обумовлюють кризові явища в освіті [52, с. 9].

Поглиблення кризи освіти пов'язане з тим, що традиційна освіта перестає задовольняти потреби розвитку, але відшліфовані століттями механізми класичної моделі освіти з причини своєї консервативності продовжують працювати на самозбереження, асимілюючи інновації, які не відповідають принципам її організації.

Криза освіти носить системний характер, хоча в різних елементах системи освіти ступінь та форми кризи є досить різними. Українська специфіка освітньої кризи має свої умови прояву загально цивілізаційних глобальних тенденцій. З одного боку на нас впливають процеси інтеграції до

єдиного європейського освітнього простору. Вони загострюють необхідність збереження та розвитку найкращих традицій вітчизняної освіти. З другого боку освітня криза детермінована становленням принципово нових соціоекономічних та соціокультурних умов від тоталітаризму до демократії.

Вітчизняна освіта має глибокі історичні традиції та досягнення, визнані в усьому світі. За останні десятиріччя багато з них було втрачено. Це, між іншим, пов'язано з неефективністю політики прямого запозичення моделей освітніх систем, які в культурному плані є нам невідповідними.

В освітній сфері активно обговорюється феномен, що отримав назву «виклики XXI століття», який на думку багатьох вчених визначає нову мету освіти та її місце у розвитку людства.

Серед глобальних викликів, що є для нас надзвичайно актуальними, можна назвати світоглядний, інформаційний, демографічний, екологічний та моральний. Особливо можна виділити так званий динамічний виклик, який проявляється у явному відставанні суспільної свідомості від динаміки розвитку глобальних проблем.

До основи необхідності створення нової освітньої парадигми можуть бути покладені зазначені глобальні виклики.

Лейтмотивом нашої постіндустріальної епохи стало усвідомлення нової креативної ролі теоретичного знання. Постіндустріальне суспільство, по-суті, є постеконічним [157].

В новому тисячолітті обов'язково необхідно усвідомити природу та сутність цивілізаційних процесів, в центрі яких перебуває людина. Не будемо забувати, що освіта, яка буде керуватись хибними орієнтирами, може перетворитись на жахливу зброю.

Підкреслюючи «кризу розвитку» між освітою та соціально-антропологічними реаліями сучасності, Я. Н. Буєва відмічає, що усвідомлюючи всі небезпеки, людина ще гірше може захистити себе [38, с. 12].

Справжню природу глибинних причин нинішньої кризи можна зрозуміти тільки з філософсько-антропологічного, аксіологічного та світоглядного кута зору. Адже сучасна криза, яку переживає вітчизняна та світова освіта, викликана не просто економічними труднощами, але також і трансформацією цінностей.

Сучасний перехідний стан українського суспільства є досить суперечливим. Це своєрідно впливає на освіту. Тут спостерігається накладання проблем: по-перше, це парадигмальна криза освіти та криза «перехідного українського суспільства». Хоча в будь-якому випадку в сучасній ситуації світової глобалізації потрібні інтегративні, систематизуючі ідеї.

Аналізуючи глобальні зміни в освіті, Н. Розов пише, що ми маємо справу із зміщенням центру значимості від навчання до виховання порівняно з епохою Нового часу. Тоді традиційне моральне виховання поступилося місцем по значимості навчання природничим наукам, математиці, техніці та професійним навичкам. Це зміщення пріоритетів безпосередньо було пов'язане з НТП. В ХХІ столітті пріоритети знову змінюються, та на перший план за досить переконливими причинами виходять тенденції гуманізації та гуманітаризації освіти.

Знання потрібне не тільки для утилітарних цінностей, таких як успіх та прибутки. Воно є необхідним для реалізації світоглядних цінностей. Таким чином, глобальні екологічні, соціальні, культурні, етичні критерії мають потрапити до навчання. Багато сучасних дослідників пропонують використовувати методологію синергетики до вивчення освітнього процесу. Особистість як об'єкт освіти має мислитись в якості складно організованої системи.

В синергетичному сенсі освіта – це безоб'єктний процес, де суб'єкт та об'єкт є тотожними [289].

В процесі освіти одним із виправданих принципів може бути принцип єдності людини та світу, що поєднує цілу низку фізичних, теоретико-

пізнавальних, світоглядних, аксіологічних проблем в контексті глобального еволюціонізму. З точки зору цього принципу особистість – це інструмент самореалізації, ціле найвищого порядку, що виникло в результаті еволюції цілісностей більш низького рівня.

Теорія самоорганізації розкриває нове розуміння єдності людини та природи, природи та суспільства. Людина як частина цієї системи не може її насильницьки видозмінювати, не викликаючи при цьому катастрофічних наслідків. Тому освіта століття має подолати відчуження суб'єкта, повернути цілісність особистості, звільнитись від розірваності людини, надати їй можливості стати мікрокосмом. Нова система освіти має врятувати людину від екстремізму сучасної технократичної педагогіки та сцієнтистських уявлень про прогрес [289]. Сучасна система освіти скоує мислення різними раціоналістичними аксіомами. В ній бракує духу справжнього пізнання, характеристикою якого є потяг до творчості та спонтанних ідей.

Пошук вдалої державної ідеології в умовах багатополісного світу необхідний для подолання кризи та вирішення стратегічних завдань геополітичного характеру. Тому особливого значення набуває завдання системи освіти готувати не просто компетентних спеціалістів, вони повинні бути готовими до якісного діалогу та поважати іншу точку зору.

Сучасному поколінню необхідно рішуче відмовитись від шаблонних стереотипів мислення, адже НТП породжує явища, які загрожують людському існуванню. На жаль, технократичне мислення призвело до деградації людини, природи та суспільного життя. Глобалізація та НТП поставили перед освітою низку складних проблем. Принципи організації сучасної освіти, відповідні синергетичній парадигмі, принципово відрізняються від класичних. У навчанні на перший план виходять інтегративність, світоглядний плюралізм, індивідуалізація, інформатизація та гуманізація.

Для того, щоб дати відповідь на ці «виклики» та сприяти ефективному вирішенню глобальних проблем, система освіти має критично переглянути своє внутрішнє наповнення. Це необхідно, перш за все, для того, аби освіта стала відповіднішою сучасним потребам виживання та подальшого розвитку людства. Це стосується взаємовідношень між людьми та природою, між собою, а також проблеми відношення людей до накопичених знань, духовних та матеріальних цінностей. Мова йде про нову мету освіти, про її нове призначення, яке стосується нового, більш прогресивного періоду розвитку людської цивілізації.

Для реалізації означеної мети передусім необхідно змінити ціннісні орієнтири, які виступають мотивами більшості наших сучасників. На цю необхідність переконливо вказують деякі сучасні та зарубіжні філософи [343].

Безумовні ціннісні орієнтації західного менталітету, такі як індивідуалізм, активність, прагматизм, утилітаризм та техніцизм, на думку видатних представників культур критицизму, не зможуть виконувати роль провідних сучасних культурних мотивацій людства, оскільки саме ці ліберально-економічні цінності призвели до знецінення духовних та етичних норм людського існування. Вони обумовили виникнення ідеї про абсурдність буття та вторинність гуманітарної культури [172, с. 37].

Можливо настав час в умовах глобальної кризи визнати вичерпаність західної системи цінностей, ідеалів та мотивацій. На конференції ООН, що відбулась у 1992 році у Ріо-де-Жанейро, був зроблений висновок про те, що для більшості країн світу шлях, який призвів до розвинені країн до матеріального підйому, є хибним, бо саме ця модель розвитку веде до світової глобальної катастрофи [175].

Проголошуючи необхідність переходу світового співтовариства до нової концепції світового розвитку, на конференції було підкреслено, що провідну роль в подальшому має відігравати зважена державна політика системи освіти, тому що виникла необхідність готувати не тільки

компетентних спеціалістів, а, передусім, активних, гуманістично налаштованих громадян.

В контексті окреслення нової мети освіти це означає, що пріоритетом сьогодні стає перехід від технократичної, сцієнтистської освіти до освіти культуровідповідної, гуманізуючої та креативної. Саме за умов такої освіти, яка відповідає імперативу збереження життя, культури та природи людина має дійти відповідального ставлення до складного процесу вирішення багатоаспектних глобальних проблем сучасності.

Серед провідних орієнтирів сучасної філософії освіти виділяється необхідність становлення нового освітнього гуманізму, який передбачає подолання егоїзму та споживальницього ставлення до світу. Цей ціннісний імператив може бути покладений до основи глобальної реформи освіти.

2. 3. Нова освітня парадигма епохи глобалізації

Сучасна освіта закладає контури глобальної ситуації XXI століття. В умовах ринкової економіки можливості держави утримувати та контролювати всю систему освіти зменшуються. Розвивається галузь приватної освіти. Класична модель освіти проходить період перетворень. Саме за останні десятиріччя почала інтенсивно розвиватись така молода дисципліна, як філософія освіти, де переосмислюються проблеми ідеалу освіченості, цілі освіти, історія освітніх систем та вплив філософії на освіту [59]. Сучасна глобалізація освіти супроводжується різними помітними тенденціями. Серед них можна виділити:

1) загальносвітову тенденцію зміни освітньої парадигми (криза класичної моделі та системи освіти, розробка нових фундаментальних ідей в філософії та соціології освіти, гуманітарній науці);

2) розвиток системи освіти України в напрямку інтеграції до світової культури (демократизація освіти), створення системи безперервної освіти, гуманітаризація та комп'ютеризація освіти, незалежний вибір програм

навчання, виникнення на основі самостійності вузів співтовариств викладачів та студентів;

3) намагання відроджувати традиції вітчизняної освіти.

В наш час важливим є розуміння спільності історичної долі, територіальної, економічної та політичної єдності України. Тому основна мета культури та освіти – підтримувати ці процеси.

Освіта – об’єктивна необхідність людського буття. Як найважливіший інститут соціалізації особистості освіта, практично, у всі періоди розвитку людської цивілізації була направлена на розвиток особистості, її творчих здібностей, естетичного світосприйняття та етичного відношення до діяльності, формування духовної людини.

Різні філософи та філософські школи, починаючи зі стародавнього світу, намагались виявити комплекс ідей, котрі дозволили б краще зрозуміти та успішніше підтримувати формування індивідуальної та суспільної культури, розробляти системи освіти та виховання для своїх учнів та суспільства в цілому.

Деякі їх ідеї популярні в освіті і сьогодні. Ще у Геракліта [29] логос, яким володіє душа людини, названий зростаючим та таким, що вдосконалюється. Грецькі філософи приділяли своїй освіті багато часу та сил, бачили в ній глибокий життєвий сенс. В Піфагорійській школі дотримувались такого способу життя, котрий передбачав потяг до прекрасного та добродійного, а це, на їх думку, в першу чергу – заняття наукою та самоосвіта [122, с. 32]. На думку Платона [253, с. 126], учнів слід навчати відповідно до їх здібностей. Не потрібно всім надавати однакову освіту. Платонівську концепцію освіти можна назвати аристократичною. Давньогрецький філософ Аристотель вважав, що люди мають бути підготовленими до життя, їм потрібно допомагати розвивати здібності, необхідні для вирішення відповідних завдань. Добрий громадянин, на думку Аристотеля, не тільки потребує від держави захисту своїх особистих прав, але бажає зробити внесок в справу суспільного добробуту. Аристотель

запропонував модель морального виховання, що зберегла популярність і тепер [13, с. 376].

Ідеї Платона та Аристотеля були розвинені в есе Мішеля де Монтеня, який вважав, що неможливо передати готові істини, коли учні не можуть судити про їх достовірність. В навчанні необхідно допомогти самостійно спостерігати світ та на підставі цих спостережень виробляти самостійні судження.

Далі, в творах Ж.-Ж. Руссо, знаходимо міркування про те, що людина народжується досконалою, але виховання погіршує людину. Тому необхідно сприяти виявленню талантів у учнів та змушувати їх самостійно отримувати власний досвід.

Г. Спенсер піддав обґрунтованій критиці сучасну, в його час, традиційну освіту. Він доводив, що вивчення та запам'ятовування текстів пригнічує творчу активність та шкодить самостійності мислення. В системі І. Канта головною функцією освіти виявляється удосконалення людської природи. Основними завданнями при цьому були: дисциплінувати, культивувати знання, цивілізувати, тобто передавати світові знання, необхідні в людському суспільстві, моралізувати, тобто створювати настрій, під впливом якого обиралась би добра мета [154, с. 107].

В ХХ столітті Д. Д'юї, що був визнаним авторитетом в філософії освіти [30], вважав, що освіта має бути створена для людини і обирати освіту кожен має індивідуально. Значення, в якому поняття «освіта» вживається зараз, увійшло до науки наприкінці ХVІІІ століття під впливом діяльності І. Гете, І. Пестолоцці та неогуманістів, які на відміну від просвітників розуміли освіту як духовний процес формування особистості [335, с. 311].

Освіта має створювати умови для розвитку людини, освіченої та духовної особистості, котра повинна розуміти та поважати чужу культуру. Освічена людина є культурною, адже вона розуміє й інші культурні позиції, вміє досягти компромісу, розуміє цінність не тільки своєї, але й чужої незалежності.

Сучасне життя в умовах процесів глобалізації висуває людям складні вимоги. Це завдання подолання розколу культури на гуманітарну та технічну: ці галузі надзвичайно далекі одна від одної [295]. І якщо відособлення технічної та гуманітарної культур перетворюється на проблему, яка поглиблює кризу нашої цивілізації, то освіта має працювати в напрямку їх зближення та намагатись формувати цілісну гуманітарно-технічну особистість.

Освіта як соціальний інститут виконує цивілізаційну (економічну, соціальну, гуманітарну та культурну) функцію в суспільстві та як процес засвоєння накопиченого людством наукового знання, засвоєння нових навичок та вмій для виконання соціально значимих функцій.

Соціальна та економічна функції освіти як соціального інституту полягають в формуванні соціально-статусної та соціально-професійної структури суспільства, відповідно [317].

Від успіху реалізації цих функцій залежить стабільність в суспільстві та його економічний добробут.

Культурна функція освіти полягає в тому, щоб використовувати спадкоємність історичних культурних цінностей в процесі соціалізації особистості, при цьому людина розглядається не тільки як носій культурних цінностей, але і як творець нових [8, с. 123].

Стратегічними складовими еволюції культури є науково-технічний та цивілізаційний прогрес. Глобалізація посилює протиріччя в розвитку цих складових, призводить до нестабільності глобального та локального соціумів.

Весь шлях соціально-історичного розвитку людства є шляхом ускладнення системи суспільного буття, удосконалення його структури та організації. Цей процес, що включає елементи цивілізаційного та технічного розвитку, призводить до досягнення свободи та зменшення залежності від природного середовища.

В процесі безперервного та поступового історичного розвитку людської культури формується та закріплюється особливий комплекс знань,

переконань, ідей, цінностей та культурних традицій, соціальних установок та стереотипів, котрі є вираженням цивілізаційного прогресу.

Однак в умовах сучасної інформаційно-технічної цивілізації відбувається відчуження людини від традиційних форм культури, зруйнування створеного минулими епохами в ході культурно-історичного розвитку.

Сьогодні цивілізаційний прогрес відрізняється від науково-технічного прогресу. З початком третього тисячоліття у співвідношеннях індивіда та суспільства склалась парадоксальна ситуація [322]. В умовах глобалізації культури саме науково-технічна складова цього процесу символізує об'єктивну необхідність. Будь-яка система освіти має створювати умови для адекватної адаптації людини до тих соціокультурних реалій, котрі панують в тому чи іншому суспільстві. Зміст освіти залежить від тих уявлень, потреб, ідеалів, які існують в цьому соціокультурному просторі, та направлений на підтримання його устоїв через створення певного образу людини. Освіта відображає рівень розвитку суспільства, його інтереси та потреби, що втілюються в конкретній особистості, яка є типовим представником цього соціуму. В змісті освіти виражене те, що саме є значимим в даний момент, що може сприяти формуванню саме такого образу людини, яка в змозі виразити глибинні інтереси свого суспільства, втілити в своєму особистому бутті загальний зміст того соціокультурного простору, в якому вона отримала освіту.

На перший план в цій ситуації виходить принцип відбору інформації, визначення простору накопиченого культурного матеріалу відповідно до соціальних потреб.

Світова криза освіти наприкінці ХХ століття визнана як факт. Саме в цей час відбувалось формування філософії освіти як самостійної галузі наукового знання. Процеси реформування освітніх систем охопили більшу частину країн світу. Теоретичною базою для цього стала філософія освіти,

відображена у відповідних національних доктринах освіти. До основних умов розвитку кризи національних освітніх систем відносять [276]:

- вичерпаність факторів соціалізації особистості в умовах індустріалізації суспільства;
- необхідність органічної єдності між раціональною стороною освітньої діяльності та збереженням цілісної особистості, її індивідуальної природи;
- вплив процесів інформатизації та комп'ютеризації суспільного життя на сферу освіти;
- безпосередній вплив глобальних проблем сучасності на особистість та необхідність підвищення відповідальності за їх вирішення;
- соціокультурна та ментальна цінність національних державних освітніх систем, що є протиріччям процесу їх універсалізації;
- наявність держав, що розвиваються, з низьким рівнем розвитку, які не здатні без зовнішньої допомоги реалізовувати принципи та завдання сучасної освіти;
- необхідність подолання посттоталітарних перехідних умов розвитку науки в країнах, в яких системи освіти були деформовані відповідно до інтересів їх політичних режимів.

Загальна мета цивілізаційного реформування національних систем освіти полягає в тому, аби в «індустріальну» еру склалось суспільство, яке навчається, в якому суспільні та державні структури об'єднали свої зусилля в розповсюдженні знань та на цій основі сприяли організації безперервної освіти [301, с. 76].

Парадоксальність сучасної ситуації полягає в тому, що в результаті науково-технічної та інформаційної революції були створені можливості для культурного зростання, але, в той же час, можливості ці практично не використовуються з метою культурного удосконалення та формування духовних особистостей.

Як відмічає І. Гобозов, «ніколи ще людство не мало таких можливостей для збагачення культурного світу особистостей. Але ніколи загальний інтелектуальний рівень людей не падав так низько, як тепер» [62].

Техноцентричний характер освіти та самоосвіти обумовлює їх направленість на сучасне наповнення життя, їх орієнтацію не на духовний розвиток індивідів, а на корисність.

Весь інформаційно-технічний потенціал освітніх та самоосвітніх технологій використовується майже виключно з метою адаптації людини до швидко змінюваних умов її життя, тобто виступає як транслятор сучасного змісту життя. Разом з цим весь пласт традиційної культури залишається практично непотрібним в якості матеріалу, що відтворюється в свідомості сучасних людей.

Глобалізація освіти, що передбачає універсальність та цілісність як головних своїх принципів, створює гарні умови для синтезування всіх аспектів гармонійного розвитку особистості.

В. І. Вернадський писав: «Ми переживаємо зараз виключний прояв живої субстанції в біосфері, що генетично пов'язаний з виникненням сотні тисяч років тому, створення цим шляхом нової геологічної сили, наукової думки, що збільшує вплив живої субстанції в еволюції біосфери. Внаслідок цього переходить до свого нового стану, в ноосферу» [47, с. 58].

З іменем В. І. Вернадського пов'язане не тільки виникнення нових наукових напрямків, але, також, постановка та розробка принципових положень відносно організації нових форм вищої освіти. Він стверджував: «Вирішення університетського питання, як і всіх інших питань нашого державного життя, є можливим лише за умови існування в державі елементарних прав особистості» [48, с. 198]. На думку В. І. Вернадського, освіта в сучасному світі є найважливішим осередком соціального життя. Саме від нього залежить інтелектуальний потенціал нації, основи її самостійності, її міць та життєздатність Його праці з організації науки та

освіти актуальні тому, що в них особлива увага приділяється проблемам науки та вищої освіти.

Незважаючи на те, що цивілізаційні тенденції розвитку людського соціуму та освітньої сфери людини, акценти в їх реалізації різними країнами світу робляться неоднаково. Кожна з цих країн враховує об'єктивні вимоги соціуму до системи освіти.

Особливість глобалізації та інтеграції освітнього простору полягає в тому, що на відміну від товарних потоків, обміни в світовій інформаційній мережі не можуть бути повністю проконтрольованими при пересіченні державних кордонів. Якщо на початковому етапі розвитку інформаційного суспільства формуються національні інформаційні освітні простори, то зараз ми спостерігаємо їх інтеграцію в єдиний інформаційний простір. Більш того, глобальний інформаційний освітній простір може повністю реалізувати свої приховані можливості тільки за умови відсутності перешкод для переміщення інформації у світовому просторі [179].

Не випадково, що вища освіта стала предметом пильної уваги Всесвітньої торгової організації (WTO), яка вже розглядає включення вищої освіти до сфери своїх інтересів. Якщо це відбудеться, то експорт та імпорт освіти будуть здійснюватись з законами цієї організації. Мета WTO – забезпечити доступність освітніх послуг, що надаються учбовими закладами, надати гарантії постачальникам освіти при створенні їх філій в будь-якій країні, експорті учбових продуктів та програм, інвестицій в зарубіжні учбові центри.

«Що стосується найбільш авторитетної частини академічного співтовариства, включаючи американську раду з освіти, то вона не приймає участі в цій справі, оскільки ініціатива WTO несе в собі певну загрозу традиційним ідеалам університету, а також національному та, навіть, інституційному контролю освіти, тобто, має бути уважно проаналізованою».

«Нині ми знаходимось десь посередині, – пише Ф. Альтбах, директор центру міжнародної вищої освіти, – підміненої революції в вищій освіті,

котра потенційно означає, що в нашому розумінні ролі університету відбудуться глибокі зміни. Наслідки цієї революції величезні та поки що недостатньо вивчені» [5, с. 39].

Дійсно, ініціатива ВТО може відбутись на традиційній незалежності університетів, на академічній свободі професорсько-викладацького складу і призведе до повної комерціалізації вищої освіти. Але сам цей факт – ще одне свідчення процесів глобалізації, що торкнулись освіти в ХХІ столітті.

Міцні сили підштовхують вищу освіту до реалізації подібних рішень: молодь сьогодні звертає менше уваги на національні відмінності. Значно більше представників студентської молоді цікавить питання отримання кваліфікації, що відкриває доступ до ринку праці і користується світовим визнанням.

Проблема імперативів відкритої освіти – це проблема реально діючих факторів детермінації, що значною мірою визначають її стратегію та принципи, а також напрямки реалізації на міжнародному, регіональному та національно-державному рівнях організації та функціонування [301, с. 79].

Імперативи детермінуються не тільки об'єктивними протиріччями, але і тією реальністю, що склалась в умовах сучасного буття і тому визначають стратегічну лінію розвитку освіти на всіх рівнях її організації – від міжнародних до національно-державних. Головними імперативами відкритої освіти окрім відомих із наукової літератури [301, с. 79] слід додати ще один – нову якість освіти. Це пов'язано з тим, що сучасний стан якості освіти посилює протиріччя зростаючими потребами суспільства в моральності та інтелектуальності людини, фактичним рівнем освіти та розвитком випускників освітніх установ [280, с. 77 – 78].

В сучасному світі спостерігається безпрецедентний за своїми масштабами розвиток вищої освіти, зростає усвідомлення її важливої ролі для економічного та соціального розвитку. Практично у всіх країнах вища освіта проходить період реформування, пов'язаного з переходом до інноваційних технологій та принципів глобалізації освіти.

Сьогодні визначення глобалізації освіти в науковій літературі відсутнє. Більшість досліджень звертають увагу на функціональний аспект цього процесу, його наслідки. Як зазначає М. А. Чешко в роботі «Глобальне бачення та нова наука», термін «глобальність» означає широку сукупність процесів та структур, яку можна визначити як процес взаємозалежності, взаємопроникнення та взаємообумовленості найрізноманітніших компонентів світового співтовариства. Інакше кажучи, в сучасному світі створюється таке єдине ціле, де будь-яка локальна подія визначається подіями в інших локусах та навпаки. Ці процеси виступають як «феномен глобальності та глобалізації» [351, с. 6].

Поняття «глобальні проблеми сучасності» отримало широке розповсюдження з кінця 60-х років початку 70-х років ХХ століття. Етимологічно термін «глобальний» походить від лат. *globus* – земна куля. Звідси і проблеми, котрі торкаються інтересів не тільки окремої особистості, але й людства в цілому. Вони суттєво впливають на розвиток окремих держав та регіонів, виступаючи міцним об'єктивним фактором світового економічного та соціального розвитку. Їх вирішення передбачає об'єднання зусиль абсолютної більшості держав та організацій на міжнародному рівні, в той час як їх невирішеність загрожує катастрофічними наслідками для майбутнього всього людства.

Ще до створення сучасного суспільства передувало тисячолітнє формування окремих локальних територіально чітко фіксованих національно-державних утворень. Значимість самого феномена «кордон» до цих пір не зменшується. Зміни ситуації на користь розмивання в сформованих «ареалах буття» різних народів сьогодні може навіть спровокувати конфлікти та культурну уніфікацію. Різноманітності світу в контексті глобалізації загрожує небезпека. Міжнародна мова, продукти масового споживання – це вже результат уніфікації. Спосіб життя, цінності, способи мислення та діяльності зазнали «глобалізаційного» впливу. Із існуючих відбираються ті, що підходять для масового споживання. Коли

глобалізацію визначають як постісторичний світ, відразу постає питання про характер нового світу. Продовжуючи ідеї А. Кожевїна, Ф. Фукуяма стверджував, що в ліберально-демократичній державі вже «усунені всі протиріччя та задовільнені всі потреби. Нема боротьби та серйозних конфліктів» [341].

З виходом найбільших держав з історичної сцени (вони існують в його творах лише в межах історії) зникають і конфлікти між народами. Сучасний світ став єдиним цілим, в якому проходять процеси глобалізації всіх сфер суспільного життя. Вони торкаються не тільки промислового виробництва, але і розповсюдились на духовну сферу, трансформували науку, освіту, культуру та політику. Так, наукові відкриття, новий кінофільм чи подія політичного або культурного життя стають тепер надбанням усіх, хто має доступ до глобальної інформаційної мережі.

Англійський історик А. Тойнбі розглядав суспільний розвиток як поступову зміну цивілізацій. Він ще до комп'ютерної революції зробив висновок, що в ХХ столітті розпочалась всезагальна всесвітня історія [319]. Він підкреслював, що кардинальні зміни торкаються не тільки основ суспільної побудови, але й головних тенденцій світових соціальних процесів. На перший погляд просте і зрозуміле поняття суспільство приховує в собі як незрозуміле [363, с. 12] Ю. І. Семенов [286, с. 166] вбачає в понятті «суспільство» п'ять теоретично значимих змістів. Всезагальне значення поняття «суспільство», як будь-який прояв «соціальності», співпадає з поглядами Ю. І. Семенова та К. Х. Момджяса. До того ж, К. Х. Момджяс підкреслював, що поряд з поняттям «суспільство» доцільно використовувати поняття «соціум».

Глобалізація зараз яскраво втілюється в творенні світової економіки, світових фінансових ринків, інформаційно-комунікаційних мереж, в формуванні чисельних наднаціональних структур управління. На перший погляд можна знайти багато позитивного: зростає ефективність економіки, адекватніше розподіляються виготовлені матеріальні блага, з'являється

реальна можливість вирішувати міжнародні проблеми шляхом консолідації зусиль.

Без глобалізації важко знайти вирішення проблем екологічної кризи, міжнародного тероризму, контролю за озброєнням і т.п. З іншого боку, вже стала реальною проблема національних кордонів, що базується на принципах територіального суверенітету та торкається інтересів земельної власності. На фоні збільшення транснаціональних корпорацій та міжнародних організацій зменшується роль держави, важливою функцією якої було гарантування реалізації національних інтересів на світовій арені.

З'явилися нові турботи, пов'язані з інтернаціоналізацією суспільного життя та появою проблем, за яких відповідальність несе все суспільство. Ці проблеми здебільшого виступають результатом багатовікових кількісних та якісних змін в системі «суспільство – природа», а також в суспільному розвитку. Сучасна цивілізація стала відмінною від всіх попередніх. Поява глобальних проблем в наш час не є результатом чиєїсь помилки або навмисно обраної стратегії соціально-економічного або політичного розвитку. Це також не є витвором історії або природних аномалій. Причини глобальних проблем приховані набагато глибше і пов'язані з кризою індустріального суспільства та технократично орієнтованою культурою в цілому. Ця криза охопила весь комплекс взаємодій між людьми, суспільством, природою та торкається практично всього світового співтовариства.

Результатом стрімкого та бурхливого розвитку економіки стала, в першу чергу, деградація оточуючого середовища, яка викликала тенденцію до деградації людини. Це пов'язане, мабуть, із тим, що її поведінка, уявлення та спосіб мислення опинилися не в змозі своєчасно змінюватись відповідно до тих змін, котрі постійно відбуваються навколо. Причиною пришвидшення розвитку соціально-економічних процесів виступає сама людина та її цілеспрямована перетворювальна діяльність, яка в свою чергу інтенсивно пришвидшилась завдяки розвитку науки та техніки.

Головний суб'єкт історії – особистість вийшла на новий рівень – рівень глобальної історичної відповідальності за долю світу.

За останні десятиліття в науково-технічній галузі відбулося більше змін, ніж протягом багатьох століть. Отже, якщо декілька століть тому нації жили відособлено, а їх зв'язки були незначними, процеси, що відбувались в XIX – XX століттях призвели до кардинальних змін. Техніка, економіка, наземний та морський транспорт значно збільшили мобільність та перетворювальні можливості людини. Також зросла взаємозалежність процесів світової економіки. Поява та бурхливий розвиток на початку XX століття авіаційної, а потім космічної техніки набагато пришвидшили цей процес. В результаті на землі не залишилось тепер не тільки «білих плям», тобто ще не відомих людям куточків, а вже, практично, немає чистих територій водного чи повітряного простору, стан яких залишився б поза впливом людської перетворювальної діяльності. Все це дає підстави називати тепер нашу планету «загальним будинком», «острівцем у Всесвіті», «човном в бурхливому океані», «світовим селом» і т.п. Тому проблеми, які стали загальними для всіх, набули назви глобальних. Поява глобальних проблем розглядається як результат об'єктивного процесу розвитку історії людства. З позиції цілісного погляду на історичний процес можна побачити загальну тенденцію розвитку глобальних проблем, динаміку їх взаємодій та взаємообумовленості, в якій вони знаходяться. Глобальні проблеми охоплюють всю Землю та торкаються інтересів всіх. Тому для їх вирішення потрібні цілеспрямовані, узгоджені та об'єднанні зусилля більшості населення планети.

На відміну від регіональних, локальних або приватних глобальні проблеми менш мобільні. Вони, як правило, знаходяться в складних взаєминах між собою. Вирішення однієї глобальної проблеми передбачає врахування впливу на неї інших.

Серед різних підходів та класифікацій глобальних проблем доцільно обрати той підхід, згідно з яким всі глобальні проблеми розподілені на три

великі групи: першу групу складають проблеми, які характеризуються найбільшою всезагальністю та актуальністю. Вони пов'язані з відносинами між різними державами, тобто вони інтрасоціальні. Тут виділяються дві проблеми – припинення війн та забезпечення справедливого миру, а також встановлення нового міжнародного економічного порядку. Друга група об'єднує ті проблеми, які виникають в результаті впливу суспільства на природу: забезпечення людей енергією, паливом, водою, продуктами сировини та ін. Це, також, екологічні проблеми, освоєння світового океану та космічного простору. Третю групу складають проблеми, пов'язані з системою «людина – суспільство». Це демографічна проблема, питання охорони здоров'я, освіти та ін.

Кількісно вони можуть змінюватись, але в низці причинно-наслідкових залежностей варіанти вирішення глобальних проблем можуть бути різними.

В другій половині ХХ століття, вказує Ю. І. Семенов, розвернувся новий процес – почалось перетворення всесвітньої системи соціоісторичних організмів в один всесвітній соціально-історичний організм. Він отримав назву глобалізації. Цей феномен, що розглянутий детально вище, є очевидним: глобалізація передбачає зрощення економік всіх країн в єдину економічну систему. Величезну роль в цьому відіграють транснаціональні компанії (ТНК) та глобальна фінансова система. В ній важливу роль відіграє капітал країн – мільярдів. Від нього залежить динаміка світової економіки. При цьому будь-яка слабка країна може бути миттєво поставлена на межу фінансової катастрофи. Важко переоцінити значення цих процесів для розуміння сутності сучасної світобудови, для повноцінного осмислення сучасного періоду.

Наявність класів пов'язана з системою експлуатації людини людиною. Нині можна говорити про експлуатацію суспільства суспільством. Ми спостерігаємо формування світового суперорганізму, капіталістичний центр та капіталістична периферія почали перетворюватись на суспільні класи.

На відміну від звичайних класів вони безпосередньо складаються не з людей, а з соціальних організмів. Такого роду соціальні класи можна було б назвати глобальними класами.

Отже, виникнення світового соціоісторичного суперорганізму являє собою становлення глобального класового суспільства.

Але там, де існують класи та класове суспільство, обов'язково має розпочатись класова боротьба. Глобальна класова боротьба вже йде, до того ж у найрізноманітніших формах. Історія сучасної епохи є історією глобальної класової боротьби [210].

Західне суспільство було і залишається капіталістичним, але останнім часом капіталізм зазнав суттєвих змін [286, с. 166].

Тривалий час феномен глобалізації розглядався в соціально-політичних теоріях переважно з позицій економіко-центризму. Були розроблені такі концепції, як теорія імперіалізму, теорія залежності та теорія масової системи. В. Ленін та М. Бухарін бачили тенденцію глобалізації в економічній експансії імперіалізму – завоювання, колонізації та в проблемі економічного контролю. Автори розуміли імперіалізм як вершину розвитку капіталізму. Економічна експансія вирішує три основні проблеми: придбання дешевої робочої сили, дешевої сировини та широких ринків збуту товарів. В результаті виникає асиметрія світової економіки: митрополії експлуатують менш розвинені суспільства. Вирішити цю проблему в контексті даної теорії може лише всесвітня реформація пролетаріату.

Теорія залежності теж має ліву орієнтацію та марксистські корені. Ця теорія була створена в Латинській Америці в 50-60 роках. В її основі – ідея про те, що причина відставання слаборозвинених країн пов'язана не тільки з внутрішніми, але і з зовнішніми причинами. Продовжуючи розвивати ідею автора теорії залежності П. Пребиша, Ф. Кардозо та Є. Фаллето пояснили залежний розвиток недостатністю самостійних високих технологій та розвинутого національного виробництва основних товарів. Дослідники засуджували потворні форми залежного капіталізму: «Накопичення,

експансія та самореалізація місцевого капіталу вимагають постійної підтримки ззовні. Виходить, для того, щоб вижити, залежний капіталізм має включитись до системи світового капіталізму».

Теорія світової системи І. Валлерстайна виступає в ролі одного з варіантів концепції світової економічної залежності. Уоллерстайн підкреслював, що ринкова капіталістична система володіє потенціалом поширення, світова система, за Валлерстайном, має три рівні держав: центральні, периферійні та напівпериферійні. Слаборозвинені периферійні держави знаходяться під впливом держав-лідерів. Асиметричність та ієрархічність світової системи зберігатиметься в майбутньому, поза загальними процесами прискорення світового розвитку. Валлерстайн розглядав світову систему як системно-глобальний феномен, в якому головну роль відіграють наднаціональні глобальні фактори.

Теорія світових систем І. Валлерстайна створена на основі неомарксистського підходу А. Г. Франка [378] та теорії «школи «Анналів», вчення про «світ економіки» Ф. Броделя [36].

На думку І. Валлерстайна, незважаючи на неповторність різних суспільств, їх можна розділити на три основні типи світових систем і стійких соціальних цілісностей. Світові системи не тільки об'єднують різні частини цивілізацій, вони також відіграють системоутворювальну роль в їх становленні. Основними типами світових систем є мінісистеми, світові імперії та світові економіки.

Мінісистеми – це світові системи з примітивними засобами виробництва. Світові імперії створили основу світових економік, світових систем з логікою нерівного обміну. На їх основі була створена сучасна світова економіка з єдиним світовим ринком, багатьма політично незалежними державами, центром та лідером [390; 391; 392; 166, с. 16; 272, с. 12 – 13].

З точки зору І. Валлерстайна, основні засоби виробництва отримали назви мінісистем, світових імперій та світових економік. В центрі аналізу

Уоллестайна – світова капіталістична економіка. Основною рухомою силою її є акумуляція капіталу в світовому масштабі. Сучасна світова капіталістична економіка має структуру, що складається з трьох ярусів – ядра, периферії та напівпериферії. Стабільність світової економіки залежить саме від її трьохкомпонентності. Напівпериферія відіграє в ній ту ж роль, яку відіграє центр в політичних системах більшості країн. В середині містяться суспільства-лідери прогресу – ініціатори модернізації, що зумовили провести її органічно. До периферійних належать держави-аутсайтери світового прогресу, які піддаються експлуатації з боку країн-лідерів. Напівпериферія – третій структурний компонент світової економіки. Напівпериферійним суспільствам не вдається провести модернізацію органічно. Їм доводиться йти шляхом запозичення чужих моделей. В цих державах втручання чужої ідеології європейського раціоналізму сприймається як порушення традиційних цінностей. В результаті такі суспільства узгоджують в собі раціональне з ірраціональним, сучасне з традиційним, нове з патріархальним. Це неорганічне узгодження – головне джерело внутрішніх протиріч, «суспільств, що запізнались».

В будь-якій периферійній державі модернізація ніколи не починається на всій території. Перехід до ринкової економіки найчастіше розпочинається в столицях та мегаполісах. Столиці та мегаполіси тягнуть на себе інвестиції і тому в їх жителів значно підвищуються прибутки та якість життя в цілому. В результаті спостерігається збільшення дистанції між селом та містом, реформістською елітою та консервативними масами.

Інтеграція до світової економіки породжує в напівпериферійних держав міцні децентралістські рухи. Основу їх складають відсталі та недостатньо розвинені регіони.

Вітчизняними вченими теорія І. Валлестайна була сприйнята неоднозначно. Частина вчених її сприйняла, а інша вирішила творчо використовувати її в якості одного з фільтрів при створенні власних

концепцій, інша частина створювала альтернативні концепції, що контролювали її зміст.

До тих, хто використовував теорію І. Валлерстайна для створення власної теоретичної концепції, можна віднести Є. М. Ковальова. З позицій вірогідно-змістового підходу його можна розглядати як реінтерпретацію вітчизняної історії з позиції теорії І. Валлерстайна та теорії великих економічних циклів Н. Д. Кондратьєва [166]. При створенні цієї змістової структури використовувався метод послідовного впровадження системи операторів, що належали двом фільтрам переваги. В системі понять концепції Є. М. Ковальова можна виділити дві логічні підструктури. Системоутворювальним поняттям першої групи виступає поняття «світова система». З ним логічно пов'язані інші поняття, які характеризують типи світових систем: «ядро», «напівпериферія», «периферія».

Спираючись на положення теорії І. Валлерстайна, Є. М. Ковальов обґрунтовує приналежність нашої країни до напівпериферії. Друга сукупність понять розташовується навколо поняття «великий економічний цикл». З ним логічно пов'язані поняття «А-фаза», «Б-фаза», «підйом», «спад» та ін. Ці поняття характеризують структуру економічних циклів. Н. Д. Кондратьєва, спираючись на теорію Є. М. Ковальова, розглядає розвиток будь-якої держави в контексті підпорядкування циклічності в розвитку світової економіки.

З'явилися також теоретичні системи, що інтерпретували глобалізаційні процеси через призму геополітичних уявлень. Їх зміст базується на цілісному уявленні про світове співтовариство. До таких можна віднести теорію А. С. Панаріна [239], яка розглядає глобалізаційний процес через призму таких міждисциплінарних галузей як геополітика та соціогенетика. Якщо в концепції Є. М. Ковальова обґрунтовується циклічний характер розвитку світової системи, то в теорії А. С. Панаріна – стохастичний. Історичний час Панаріна «дискретний, переривчастий, такий, що породжує нові форми» [239, с. 8].

Парадокс теорії прогресу, за А. С. Панаріним, полягає в тому, що вона насправді заперечує майбутнє як інше. Відкриття майбутнього як іншого та відмова від екстраполяцій в дусі вічного тепер може здійснюватись, на його думку, за допомогою науки процедур. По-перше, через визнання неспроможності версії модерну про зростаючу автономію людини відносно законів та обмежень природи.

Відкриття глобальних проблем, а також нові свідоцтва точних наук повертають нас, на думку А. С. Панаріна, до стародавнього космоцентризму. В космоцентричній моделі світу великі вчення епохи модерну (комунізм, лібералізм та ін.), що гарантують заздалегідь замовлене майбутнє, засвідчують свою нездатність. Друга процедура породження майбутнього як іншого – «реабілітація простору», який в формаційно-прогресистській картині світу залишався поза увагою. Сьогодні, за словами А. С. Панаріна, просторовий вимір стає процедурою відкриття таких факторів, що не вкладаються в інформаційні схеми, концепції «становлення цивілізацій», етнокультурного бар'єру, дихотомії Північ – Південь та ін. Наступним джерелом незапрограмованого іншого, за Панаріним, стає культура. Культура за своєю природою не піддається однозначній інтерпретації [239, с. 11]. Накінець, ще одне джерело іншого – політика. «В ХХ столітті – пише А. С. Панарін, – незмінно перемагали ті, хто займався відтворенням суспільства, а програвали ті, хто вірив в його природний розвиток та утримувались від активності, «коли наступав вирішальний момент». В цілому, відповідно, майбутнє як інше виступає як продукт політики. Політику А. С. Панарін визначає як «виробництво непередбачуваного майбутнього. Він підкреслював, що політика насправді є не плановим, а стихійним виробництвом [239, с. 14 – 15].

Іншою глобалістською теоретичною системою, альтернативною теорії світових систем, є концепція М. А. Чешкова [352]. Якщо теорія А. С. Панаріна корегує динамічний аспект світових системних концепцій, то концепція М. А. Чешкова – просторовий. Головна ідея його концепції –

цілісний підхід до вивчення розвитку світового співтовариства. Вона була створена на основі одночасного використання таких фільтрів переваг, як «школа залежності», «сходознавства», «екологія».

«Школа залежності» – узагальнена назва сукупності теорій та концепцій світового розвитку, що виникла в 1960-70-ті роки в багатьох державах «третього світу» як альтернативна теорія модернізації. В методологічному відношенні «школа залежності» спиралась на різні методологічні джерела. Як фільтри переваг використовувались: а) структуралістські концепції глобальності та тотальності; б) соціологічні концепції «груп інтересів», «статусних груп», «маргіналізації»; в) поняття марксистської політекономії та історичного матеріалізму («накопичення капіталу», «засіб виробництва», «класи»). Одна категорія авторів схиляється до марксистської термінології, наприклад, Т. Дос-Сантос, Ф. Фернандес, А. Г. Франк, інші – до структуралістського підходу (О. Сункель, Ф. Фуртадо, О. Іанні), а третя намагається узгодити марксизм, структуралізм та вищесказані соціологічні концепції (Ф. Кардозо, А. Амін, А. Кохано Обрегон) [353, с. 18].

Становлення «Школи залежності» йшло в аспекті критики теорій модернізації. Підкреслювалось, що 1) їх автори абсолютизують досвід Заходу, який майже не може бути повтореним; 2) розвиток в цій концепції виглядає як результат екзогенних факторів та зводиться до адаптації універсальних цінностей державами, що розвиваються; 3) підкреслюється автономність окремих сфер суспільних відносин [353, с. 19 – 20].

В критиці теорій модернізації вперед пішли А. Г. Франк та Ф. Кардозо. Вони поставили під сумнів методологічну базу теорій модернізації та заперечили наукову ефективність узагальнення, що виражене в понятті «ідеальних типів» М. Вебера [353, с. 20].

Для теорій модернізації характерною є фундаментальне диференціювання автономних підсистем. Для теорій залежності притаманні тотальність та глобальність.

Залежність периферії від центру розглядається як феномен структурного порядку. Динаміка даної структури розглядається як обумовлена зовнішніми факторами, в даному випадку світовою системою капіталізму. Для концепцій залежності характерним є пояснення взаємозалежності внутрішніх та зовнішніх факторів та наголос на їх взаємообумовленості, інтеріоризація зовнішніх факторів. Саме на цій основі, в межах ідеї обумовленості, залежність визначається як ситуаційний феномен, що має багато історичних втілень. Так, відношення між центром та периферією пояснюються як відношення ринку, обміну (Франк), або одночасно ринку та накопичення капіталу (Амін). Ці відношення загальніше розглядаються в межах світової системи розподілу та виробництва (Кардозо) [353, с. 23 – 24].

Процес інтеріоризації може бути зрозумілим не тільки як висадження зовнішнього «початку» в інший простір, але і як якісна трансформація, тобто перетворення зовнішнього на внутрішнє [353, с. 25.]

Системоутворювальною категорією концепції М. А. Чешкова є поняття світової спільноти. Це багатоскладове та гетерогенне соціально-історичне утворення. Його цілісність забезпечується зв'язками, а не тотожністю чи однотипністю складових одиниць. Зв'язки, що конституюють світову спільноту, пояснюються категорією «універсальне спілкування». Сюди автор зараховує всі види конкретних зв'язків, що відрізняються за типами (економічні, культурні та ін.), за суб'єктами (нації, класи), за масштабами (міждержавні, регіональні, світові). Кожен компонент світової спільноти відтворюється, не пориваючи зв'язків з усіма компонентами та спільністю в цілому [352, с. 76].

Властивість множинного включення знаходить прояви:

1) на глобальному рівні – в функціонуванні зв'язків сучасного капіталізму та трансформацій «грубого комунізму» як складових світової спільноти;

2) на регіональному рівні – в функціонуванні «третього світу» як неформальної світоісторичної спільності.

3) в масштабах окремих великих держав, наприклад, політика «двох систем в одній державі» в Китаї. Теоретичні системи Є. М. Ковальова, А. С. Панаріна та М. А. Чешкова побудовані на основі дедуктивного принципу. Властивий цим концепціям хід дослідження визначається не аналізом окремих ситуацій, а залученням теорії до цих ситуацій.

Головна ідея глобалістських теоретичних систем – ідея світового розвитку як феномена не певної історичної епохи, а бачення світового розвитку як системи та структури, що мають світовий характер [352, с. 151].

Розповсюдження західноєвропейської культури в світі було, здебільшого, явищем прогресивним, незважаючи на виникнення залежності та колоніалізму. Але так було доки розповсюджувалась західноєвропейська висока культура. В наш час положення змінилось. Замість високої культури прийшла масова культура. Ринок перетворився на регулятор всіх сфер суспільного життя, включаючи галузь духовного виробництва. Ринкова економіка перетворила все суспільство на ринкове. Високе мистецтво виявляється не по кишені країнам паракапіталізму – панує час паракудожніх творів.

Межа ХХ – ХХІ століть та, взагалі, межа двох тисячоліть являє собою ключовий переламний момент в розвитку людської історії та культури. Окрім чисто психологічного фактору, пов'язаного з початком третього тисячоліття, значимість сучасної ситуації визначається тими конкретними процесами та тенденціями, які знаходять в ній своє емпіричне вираження: «Говорячи про глобалізацію, слід врахувати, – пише В. І. Самохвалова, – що це поняття може мати не тільки різні значення, але й різну мету та цінності. В одному випадку глобалізація розуміється як організація єдності багатоманіття, що забезпечується в результаті взаємодії різних культурних традицій, взірців та цінностей та установку на їх збереження для збагачення культурного життя людства. В іншому випадку глобалізація розуміється як уніфікація

культурних моделей. При цьому культурна уніфікація є реально діючим інструментом глобалізації [279, с. 9].

Глобалізація направлена на перетворення якоїсь сфери життя – економічної, політичної, духовної чи соціальної. Це зміна всієї парадигми життя людства в цілому та кожної окремої людини. З одного боку, процеси глобалізації сприяють стабілізації економічної ситуації, каналізують інтегративні тенденції в політичній сфері, однак, з іншого боку, логічним завершенням глобалізації може стати зняття не тільки економічних та політичних шлагбаумів, але, також, культурна та етнічна уніфікація.

Сьогодні можна констатувати, що процеси глобалізації призвели до наступних результатів:

- глобалізація ринку робочої сили;
- маніпулювання ринком в інтересах т. з. країн «золотого мільярду» (зверхексплуатація);
- експорт;
- організація керованої хаотизації;
- курс на максималізацію прибутків без урахування соціальних та економічних наслідків;
- диспропорція в розвитку економічних регіонів;
- соціальне розташування, що стало причиною зростаючої напруги не тільки між представниками різних соціальних груп в одній країні, але також між країнами;
- комерціалізація всіх сфер життя, що є логічним наслідком глобалізації;
- глобалізація також пов'язана з деградацією культури та падінням рівня духовного життя суспільства;
- цивілізаційна криза проявляється в розриві між економічною та культурною моделями розвитку різних суспільних систем;
- посилення розриву між багатими та бідними (людьми та країнами);
- погіршення екологічної ситуації на планеті;

- безконтрольність діяльності міжнародних фінансових структур по відношенню до керівництва держав, чії громадяни входять у ці структури.

Очевидно, що багато наслідків глобалізації пов'язані з економікою. Економіка, спираючись на досягнення НТП, прагне перетворитись із інструмента соціального життя на філософію та ідеологію світу, що глобалізується. Через економіку НТП впливає на цивілізаційний прогрес.

Модний термін «глобалізація» зустрічається на сторінках майже всіх досліджень, присвячених сучасним проблемам вищої освіти. При розгляді питань освіти в контексті глобалізації мова йде про вплив глобалізації на розвиток вищої освіти та про роль вищої освіти в цьому процесі.

Англійський дослідник П. Скотт відмічає, що університети залучені до процесу глобалізації [291].

Глобалізація, на думку багатьох західних експертів, є найбільш фундаментальним викликом, з яким зіткнувся університет за весь час свого існування. Головним фактором, що вплинув на університети, на їх думку, є економічна ідеологія глобалізації [61, с. 9].

Економічна глобалізація підкреслює імперативи ринкової конкуренції та глобалізації капіталу. Розповсюджена в світі мережа ринкових відносин сприяє стандартизації систем знання у всіх провідних промислових країнах. Перетворення вищої освіти на масову в промислово розвинених країнах є однією з найбільш значущих подій минулого століття. Глобалізація впливає на освіту через розширення її міжнародної складової. Дослідники проблем освіти намагаються розмежувати поняття «глобалізація» та «інтернаціоналізація» відносно вищої освіти. Керівники учбових закладів не бачать принципових відмінностей між цими поняттями. На їх думку, глобалізація, інтернаціоналізація, розвиток міжнародної освіти, послуги транснаціональної освіти – це, практично, одне і те саме; різниця між цими поняттями кількісна: глобалізація освіти – це підсумок та вищий ступінь її інтернаціоналізації [99, с. 27]. І хоча поняття глобалізація та інтернаціоналізація не тотожні, однак в контексті глобалізаційних процесів в

сфері освіти їх можна розглядати у якості синонімів. Базова категорія «якість освіти» як мета в масовій освітній практиці ще повністю не осмислена [280].

Для забезпечення випереджального розвитку людини порівняно з суспільною практикою освітня система має використовувати бази оцінок «від майбутнього», котрі передбачають, що соціальні норми якості освіти мають спиратись переважно на побудову прогностичних моделей відкритої освіти, що забезпечує вільний та всебічний розвиток людини.

Розмірковуючи з позицій нової цивілізаційної мети, «освітня система» XXI століття має пережити трансформації, пов'язані з адаптацією до того майбутнього, яке нас очікує...» [327, с. 128]. А. Д. Урсул в якості нової освітньої парадигми розглядає модель, що базується на принципах відкритості майбутньому, безперервності та перспективності розвитку.

Методологічною основою нової освітньої парадигми виступає переорієнтація ціннісних підвалин в змісті освітніх систем на фундаментальний науковий інструментарій гуманістичного характеру. В цій новій парадигмі головне місце відводиться аналітичним навичкам, умінню шукати та знаходити інформацію, перевіряти нові гіпотези, оцінювати отримувані дані [337, с. 8].

Можна говорити про освоєння в освітньому просторі цінностей нової філософії освіти. Вона формується під суттєвим впливом глобалізації, яка виявляє нові системи цінностей та життєвих сенсів.

Виникають нові вимоги до сучасного світорозуміння, яке має трансформуватись в глобальне світорозуміння, в результаті якого ті, хто навчається, будуть краще знаходити зв'язки між фактами та будувати єдину всеохоплюючу картину світу.

Освіта, в кінцевому рахунку, визначає, як буде «глобалізуватись» суспільство в майбутньому – за прогресивним чи регресивним сценарієм. Для адекватного вирішення глобальних проблем необхідне формування загальнолюдського відповідального світогляду. На характер сучасної освіти суттєво впливають процеси універсалізації, інтеграції та «трансграничної

взаємодії» що є властивим глобалізації. Суть універсалізації полягає в тому, що культурні цінності, що являють собою сенсові орієнтири, мають тенденцію стандартизуватись та перетворюватись на загальні. Аксіологічна універсалізація виводить на другий план особливості різних культур та їх унікальність.

Теоретичні освітні системи, методи викладання, стилі навчання інтенсивно асимілюються, хоча освіта є одним із найконсервативніших елементів цивілізації. Національні освітні системи тривалий час жили окремо. Вони керувались власною логікою, хоча вона нерідко буває застарілою або неефективною

Нова філософія освіти підвищує реальний попит на освіту та її якість. Це пов'язано, по-перше, з економічними причинами підвищення грошової винагороди тим, хто отримав вищу освіту в глобальній економіці. Друга причина соціально-політична: демографія (сім'я, що змінюється) та демократичні ідеї збільшують вплив на університети, вимагають від них забезпечення доступу до вищої освіти тих груп, які традиційно не вчилися в університеті. В умовах глобальної економіки державам потрібно стимулювати інвестиції. Це призводить до потреби підвищувати середній рівень освіти у представників робочої сили. В результаті переходу економічного виробництва на випуск наукоємної продукції платня представників з більш високим рівнем освіти зростає у всьому світі. Зростання прибутків працівників з вищою освітою підвищує попит на університетську освіту. Підвищуючи відносний попит на випускників університетів надмірно швидкими темпами, глобалізація невпинно впливає на систему освіти, вимагаючи її поширення.

Деякі аналітики звертають увагу на той факт, що глобалізація скорочує попит на кваліфіковану робочу силу та працівників середньої кваліфікації, що нова техніка може скорити попит на робочу силу взагалі. Нові інформаційні технології в змозі замінити багатьох працівників. Однак цей аспект ринків праці не заперечує більш важливої мети, що покладена в

основу стратегії розвитку освіти. Глобалізація та нові технології є наукоємними, а нові ринки праці стають дедалі більш інформаційноємними. Зростання індивідуалізації працівників та зростаюча роль освіти роблять заклади, новими центрами співтовариства знань.

Глобалізація несе зростання соціальної нерівності та, зокрема, нерівності в отриманні доступу до високоякісної освіти. Глобалізація також може послабити державні повноваження в управлінні економічним розвитком та розвитком освіти. Глобалізація навіть може загрожувати зниженням якості освіти. В той же час глобалізація значно впливає на зміну цінностей та формування знань, оскільки вона переоцінює різні види знань, особливо ті, які належать до більш високого рівня освіти. В цьому контексті вона посилює тиск на систему вищої освіти, вимагаючи її поширення, приводячи нових людей до університетів та інших навчальних закладів. Так, університет стає важливим місцем, де відбувається конфлікт між глобальною культурою, що готує студентів до економічного успіху в глобальному економічному середовищі (наукові, глобальні, економічні знання) та місцевими культурними формами, що формують самоідентичність. Така національна самоідентичність виступає найкращим антидотом ідентичності глобальної інтелектуальної еліти. Вона також може відповідати новому різновиду глобалізму, що створює мультикультурні форми. Країни, що розвиваються, стикаються з додатковими проблемами, що породжуються етнічними конфліктами та зростанням соціальної та прошаркової нерівності. Це постійно ускладнює рівноправне включення всіх цих груп до глобального співтовариства знань [98]. Ми спостерігаємо збільшення нерівності в можливості отримання вищої освіти різними країнами. Саме ця нерівність здебільшого обумовлює різницю в добробуті та рівні життя. За словами західного соціолога Л. Туроу, соціальний лад, що складається сьогодні в західних країнах, слід розглядати в термінах ери нових можливостей, які пов'язані з «штучними інтелектуальними галузями»: мікроелектроніка,

біотехнології, телекомунікації, виробництво комп'ютерів, роботів та нових матеріалів.

Визначальну роль в реалізації соціального прогресу, що проявляється в сфері науки, технологій та внутрішнього світу особистості виступає освіта [120].

Ціла низка світових держав позбавлена життєдайної та ефективної системи вищої освіти, тому вони змушені відправляти своїх студентів для навчання за кордоном. Світова еліта, що керує новим глобальним суспільством, є глибоко інтегрованою в просторі фінансових і інформаційних потоків. Сучасні еліти є космополітичними, в той час як люди живуть в закритих географічних просторах та національних культурах. На вершині світової економіки перебувають особи та корпорації, які виявляють та організують вирішення нових проблем для всіх учасників глобального ринку.

Глобальна наднаціональна економіка формує глобальну наднаціональну освіту, яка не зв'язана вузькими межами національної держави. Сьогодні в найбільш розвинених країнах в якості головного фактору, що стримує темпи розвитку, називається дефіцит талановитих молодих людей. Для підготовки в країні чи запрошення з-за кордону талановитих молодих людей витрачаються величезні зусилля. Адже ті країни, які будуть лідерами в мобілізації інтелектуального потенціалу, будуть світовими центрами, які приваблюватимуть також і всі інші ресурси.

Динаміка глобалізації визначається взаємодією тенденцій подолання національних меж та формування нової глобальної структури виробництва. Місце нації в цій структурі значною мірою залежить від освітньої підготовки та адекватності функціонування системи освіти міжнародним критеріям. Тому вирішення мети підвищення конкурентоспроможності України в умовах глобалізації визначатиметься тим, чи зможемо ми створити конкурентоспроможну нову освітню парадигму. Вона включає освітню

підготовку національних кадрів, що відповідає сучасним світовим критеріям якості.

Національна сучасна високоякісна освіта, яка за своїм потенціалом не поступалась би глобальній світовій (європейській) освіті, яка б ставила завдання служити інтересам України, могла б стати заставою успіху в глобальній конкурентній боротьбі.

Оскільки глобальні тенденції цивілізаційного розвитку стають всезагальними, Україна є вже невід'ємною від них та є однією із світових держав, геополітичних центрів, вона знаходиться в загальносвітовому русі від індустріальної до постіндустріальної цивілізації.

Освіта України з початку 90-х років ХХ століття у зв'язку з глибокими соціальними змінами перебуває в стадії реформування. Необхідність реформ, між іншим, викликана тим, що в сфері освіти за низкою напрямків відбувається розрив між глобальними потребами суспільства та результатами освіти, між об'єктивними вимогами часу та загальним недостатнім рівнем освіченості, між сучасним розвитком наук та архаїчним способом їх викладання. Цей розрив поза іншими загально цивілізаційними причинами був породжений особливими національно-специфічними факторами, серед яких можна виділити наступні:

- відсутність національної державності в умовах тоталітарного режиму;
- ігнорування національних особливостей, заідеологізованість освітньої системи, її тривала ізольованість від світового досвіду та провідної наукової думки;
- бюрократизація освітніх структур, відсутність свободи вибору у навчанні;
- відсутність відповідної законодавчої бази, яка б забезпечила та захистила права громадян на освіту;
- остаточний принцип фінансування системи світи;

- девальвація престижу професій, пов'язаних з освітою [15, с. 13 – 14].

Оскільки посилення цих тенденцій могло би призвести до принципового відставання освіти України від світових стандартів, були впроваджені рішучі заходи з її реформування. Концептуальні положення подальшого вдосконалення системи освіти в Україні відображені в державній програмі «Освіта України XXI століття» та в «Національній доктрині розвитку освіти України в XXI столітті». В період реформування освітньої практики проявились наступні тенденції:

- метою освіти дедалі сильніше розглядалось не просте засвоєння знака, а виховання діяльнісних (інтелектуальних та духовних) здібностей особистості;

- в змісті освіти більш повноцінно виступив рівень розвитку особистості як інтегральний результат її взаємодії із змістом навчання;

- відбулась трансформація позицій тих, хто навчається: із пасивної та споживальницької налаштованості вона змінювалась на позицію активну, дослідницьку та продуктивну;

- система освіти зверталась до значимості виховання індивідуальності майбутнього спеціаліста на базі становлення його професійної культури.

Потрібно зазначити, що в кожній освітній парадигмі (когнітивній, прагматичній, «зуківській», гуманістичній чи так званій парадигмі здорового сенсу) є свої характерні риси. Теоретична рефлексія навколо них дає багату інформацію для роздумів з приводу стану та перспектив розвитку освіти.

Поняття «парадигма» означає «сукупність переконань, цінностей та технічних засобів, прийнятих науковим співтовариством і які забезпечують існування наукової традиції [298, с. 227]. Визначена нею низка наукових та метафізичних переконань створюють теоретичний каркас, в середині якого наукові тенденції можуть випробовуватись, оцінюватись чи переглядатись. Освітня парадигма – це сукупність принципів і способів організації та побудови освітньої діяльності, які визначають кут зору на освіту та її

онтологію, ціннісні настанови, що впливають на вибір освітньої моделі та формування освітнього ідеалу, адекватного антропологічним та соціокультурним запитам суспільства. Поняття «парадигма» означає зрілість науково-педагогічної та філософської думки, її готовність до нової або часткової зміни елементів освітньої матриці, а також презентує цілісність морально-світоглядних та ціннісних зрушень у соціальних інститутах.

Класична (або традиційна) парадигма освіти формувалась під впливом певних філософських та педагогічних ідей, які були сформульовані в кінці XVIII – початку XIX століття Я. А. Коменським, І. Г. Песталоцці, Й. Гербартом, А. Дістервергом, Дж. Дьюї та іншими мислителями. Ідеї просвітництва посилили дисциплінарні механізми освіти, поширивши їх на її зміст та форми. Науконаучення, яке розвивавлось Б. Бльцано, І. Г. Фіхте, виявлялось у спробі безпосередньо пов'язати структуру наукового знання із завданнями дисциплінарної освіти та дисциплінарної організації науки. Саме така структура була задана університетській освіті як норма та ідеал. Але на початку XIX століття І. Г. Гердер, О. Гумбольд та Г. В. Гегель створюють нову філософську концепцію освіти, орієнтовану на самопізнання, самоформування особистості, визнання її права на освіту.

Сьогодні класична парадигма освіти практично вичерпала себе і не відповідає вимогам сучасного глобального суспільства. Процес навчання в класичній парадигмі освіти зводиться до здобування знань, умінь, навичок шляхом поступового накопичення матеріалу, до шаблонного його застосування у різних видах діяльності. Ця модель освіти орієнтована на дисциплінарне розмежування знань у вигляді відносно автономних, замкнених систем інформації, котрим належить бути вкладеними в голови тих, хто навчається.

Сцієнтистський, раціонально-знаннєвий, технократичний характер класичної освітньої парадигми суперечить потребам гуманізації, «олюднення» знання в сучасному суспільстві.

Пошук нових моделей освіти зумовлений необхідністю розробити механізм в адаптації людини до мінливого світу, однією з характерних рис мислення якого є його лінійність. Лінійне мислення перешкоджає вирішенню глобальних проблем, що стоять перед людством. Сучасна мінлива реальність потребує не лінійного, імовірнісного мислення.

До спроб визначитись з освітніми парадигмами можна віднести підхід Х. Г. Тхагансоєва, в якому мова йде про три парадигмальні варіанти освіти: консервативно-просвітницький, ліберально-раціоналістичний, гуманістично-феноменологічний [325].

Підкреслюючи, що в реальній практиці співіснує три типи освіти, автор пропонує компромісну проєктивно-естетичну парадигму, оскільки вона об'єднує позитивні особливості всіх трьох варіантів – позиції та принципи гуманістичної психології, практичну орієнтованість знання та його вкоріненість в культурі.

Дидактичні принципи проєктивно-естетичної парадигми також несуть компроміс вказаних варіантів, доповнюючи їх ідеями інтегративності, метапредметності та кросскультурності системи [325].

В другому підході увага зосереджується переважно на можливостях інноваційно-перспективних парадигмальних напрямків, що народжуються у якості спроб подолання кризового стану інституту освіти, що викликає його дисфункції. Це, в першу чергу, підхід, який пропонується в роботах Н. С. Розова, який відмічає проєктні можливості ліберально-раціоналістичної, культурно-центричної та глобально-історичної парадигмальних складових модернізації [273].

Звичайно, що різні парадигми передбачають різні шляхи трансформації освіти. Так, в концепції, запропонованої Н. С. Розовим, перспективи розвитку освіти пов'язуються, в першу чергу, з філософсько-педагогічною платформою, яка представлена «...глобальним масштабом аналізу, ... гострим почуттям історичного часу та усвідомленням ролі освіти в

загальноцивілізаційних кризах та зрушеннях [273, с. 51]. При цьому перевага надається саме глобально-історичній парадигмі.

Х. Г. Тхагансоєв пов'язує зміну діючої парадигми «просвітницької» освіти, що вступає у явні протиріччя з викликами часу, парадигмою освіти культурологічного типу. Саме вона в змозі вирішити існуючі протиріччя між потребою в особистості нового типу та здатністю системи освіти закласти інтелектуально-культурний потенціал розвитку такої особистості. Хоча слід відмітити ідентичність позицій всіх дослідників з приводу того, що вихід із кризи є можливим тільки за умови зміни пануючої старої парадигми, а не шляхом її удосконалення. Тому сумнівною виглядає спроба знайти компромісну парадигму. В основі нової освітньої парадигми мають бути покладені сучасні уявлення про Світ, Людину та Спосіб гармонізації їх взаємодії [325].

Поняття «освітня парадигма» служить для вираження цілісної, об'єктивної картини культурного світу людини, що зображується крізь призму залучення до традиційних цінностей.

З функціональної точки зору освітня парадигма являє собою сукупність:

- науково-світоглядних та ціннісних принципів, що впливають на вибір дослідницьких та освітніх програм;
- онтологічних та культурологічних ідей, що завдають спосіб досягнення світу;
- відповідних методів пізнання;
- спосіб накопичення, переробки та передачі знань та методик навчання та виховання [274, с. 7 – 8].

Освітня парадигма пов'язує в єдине ціле можливості відповіді на питання філософського самовизначення: «Що є світ», «що є людина», «що є спосіб взаємовідносин світу та людини», «що є спосіб оволодіння знаннями про людину, світ та засіб їх взаємодії.

У відповідних межах освітніх парадигм народжуються та реалізуються педагогічні парадигми.

Будь-яка освітня парадигма ґрунтується на певному баченні сутності людини. Саме на її уявлення та ідеали, в кінцевому рахунку, орієнтуються всі освітні концепції. Своєрідне антропологічне зрушення в новій парадигмі освіти визначається самим духом нашої доби. Нова ідея освіти пов'язана з прагненням залучити людину до постійного активного процесу відкриттів. В цьому сенсі певний інтерес викликає концепція Ю. Козанецького. Він характеризує сучасну систему освіти як таку, що формує просвітницьку людину. Продуктом такого формування є людина як об'єкт освітнього процесу, мета якого визначається домінуючим принципом – енциклопедичним («людина – це її пам'ять»). Дослідник вважає, що перехід до нової освітньої системи постійно знаходиться у стані пошуку. Основним завданням освіти є перехід від навчання, що забезпечує репродуктивне сприйняття, до навчання, яке формує пошукові орієнтації та креативне мислення.

В новій парадигмі освіти, на думку дослідника, з'явиться інноваційна людина. Вона розглядає оточуючий світ не як сталу гармонійну структуру, до якої потрібно пристосуватись, а як сферу пізнавальної та практичної невизначеності.

Іншим напрямком постнекласичного осмислення освіти в Україні є тоталлогія, що ґрунтується на ідеї тотальності, згідно з якою будь-яка форма буття є місцевим тотальним проявом онтологічної тотальності універсалу. Основні ідеї постнекласичної освіти на тоталогічній методології були викладені В. Кізімою [163]. В результаті такої освіти «людина ґрунтовніше засвоює та пізнає світ і саму себе». Культурно-орієнтуючий аспект філософської парадигми освіти полягає в спрямуванні мотивації та визначенні моделей культурної активності. В епістемологічному аспекті – це антропологізація знання та його дискурсивність. На постнекласичному етапі розвитку науки і філософії відбувається зміна у розумінні суб'єкта наукового

пізнання: людина виступає не просто як елемент, який разом з іншими утворює картину світу, але й виступає як активний учасник усіх соціальних та природних процесів.

Серед найактуальніших напрямків нової освітньої парадигми можна виділити наступні: культурологічний та глобально-історичний.

В основі культурологічної парадигми освіти покладено поняття культури. Культурологічна інтерпретація проблем освіти містить в собі великий творчий потенціал, в її основу покладене обмеження емпіричних та технократичних претензій та висунення культури у якості провідного фактору розвитку освіти.

В основі глобально-історичного напрямку лежить поняття цінностей. Ідеї глобально-історичної парадигми освіти розробляють Б. С. Гершунський, О. В. Долженко, Н. С. Розов. Необхідність розвитку сучасної наукової картини світу, на думку вчених, полягає в пошуку нових світоглядних сенсів. Загальнокультурний сенс картини світу визначається її включенням у вирішення проблеми вибору життєвих стратегій людства, пошуку нових стратегій цивілізаційного розвитку. Основою глобально-історичної концепції виступає цивілізаційний підхід, орієнтований на пошук суспільних закономірностей глобального масштабу. Глобально-історичний напрямок, який базується на понятті цінність, представляє значний інтерес для аналізу місця та ролі менталітету в історичному розвитку як локальних соціумів, так і людської цивілізації в цілому.

В освіті XXI століття єдиної, цілісної цивілізації, яка б розумілась системно та об'єднувалась єдиною метою та цінностями, ще не було. Сьогодні вже назріли умови для її створення. Це ми спостерігаємо у вигляді глобальної системи ЗМІ та просторово-часовій оболонці масової культури. Саме ці фактори вимагають від сучасної освіти вдало продуманої системи взаємодії з глобальною комунікацією та інформаційним простором. Розвиток освіти в умовах глобалізації культури полягає в:

- збереженні вітчизняної культури, бо лише «національна самосвідомість» є гарантом незалежності державного буття народу;
- можливості пробудити в людині духовність, інтерес до самопізнання та самовизначення;
- формуванні менталітету толерантності;
- створенні світового «банку ідей», планетарної системи інформації, що спрямований на взаємодію та інтеграцію соціумів.

Тобто, розглядаючи філософські, соціально-етичні та ціннісні ідеї, антропологічні моделі та гіпотези формування нової освітньої парадигми, можна зробити висновок, що глобалізація як фактор модернізації вищої школи вимагає від освіти навчитись пристосовуватись до нових культурних сенсів, орієнтуючись на нові гуманістичні цінності.

В освіті має бути представленим вивчення глобальних проблем сучасності. Особливе місце серед цінностей некласичної освіти займають цінності, виділені Н. С. Розовим: відповідальність за загально значимі цінності, вільне ціннісне самовизначення та компетентність. Ці цінності є стійкими та гнучкими одночасно. Серед системоутворюючих освітніх цінностей існує й така цінність як інформаційність [259].

Важливим принципом сучасної освіти є її ціннісна орієнтованість. Серед важливих освітніх цінностей можна виділити:

- підготовку спеціалістів для розуміння та вирішення глобальних проблем сучасності;
- подальшу гуманізацію освітнього простору;
- спроможність освіти забезпечити важливі соціальні та культуротворчі функції.

Тобто перед сучасною освітою мета культивувати можливості творчості, прагнення до пізнання та пошук ідеалу.

В умовах глобалізації розвиток освітнього простору в Україні спрямований на реалізацію амбівалентної мети. З одного боку, формування освіти спрямоване на відродження та перебудову національної освітньої

системи, формування креативної особистості та забезпечення пріоритету людини, відтворення та трансформацію культури та духовності. З іншого боку, мета реформи полягає в тому, щоб вивести освіту України на рівень сучасних світових освітніх стандартів шляхом фундаментальної зміни її концептуальних, структурних та організаційних елементів. Сьогодні освіта України є включеною до кола національних пріоритетів, що передбачає новий характер розвитку, нове відношення суспільства до освіти, інтелекту та знань [97]. Але нагальним є проблема інтернаціоналізації вищої школи та глобалізації освіти.

Глобалізація вищої освіти – це якісно нове явище. Тут немає рівноправності, а є підпорядкування вищої освіти інтересам величезних іноземних транснаціональних корпорацій, які нав'язуватимуть нам свої стандарти навчання та свою мову спілкування. Оскільки процес глобалізації в світі в нинішніх умовах носить фінансово-економічний характер, він може підривати навіть політичні позиції деяких держав та завдавати шкоди їх суверенітету та національному розвитку. Є, навіть, загроза того, що освіта та культура різних країн світу буде підпорядковуватись єдиним стандартам.

Колишній президент Франції Жак Ширак на 22-й сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО в Парижі в 2001 році виступив зі словами, що «закони ринку є чужими гуманістичній культурі». Тому для нас важливо розібратись, як себе поведуть національні та глобальні інтереси та чи можна знайти якесь компромісне рішення проблеми, коли умови глобального ринку залишать людству так необхідну нам гуманістичну культуру.

Проблема національної чи глобальної визначеності давно аналізується вченими. Спостереження частіше всього засвідчують, що в своєму повсякденному житті люди керуються міркуваннями національного порядку. Стійка орієнтованість на національне, що проявляється на різних рівнях, можна пояснити деякою знеособленістю глобального, що робить його важким для сприйняття.

Глобальна людина також є національно визначеною, але вона є більш толерантною до інших національностей.

Національне в контексті глобального можна розуміти як зняття жорстокості національних меж. Але в умовах дезінтеграції, яка також, як і глобалізація, є характерною для сучасного світу, зберігається сприйняття світу крізь призму національного.

Серед причин виділяється стійкість та консервативність національної самосвідомості, етнічних стереотипів. Можливо зараз виробляється новий механізм адаптації національної самосвідомості в умовах глобалізації.

На думку М. Кастельса, який докладно вивчив проблему ідентичності в умовах глобалізації, можна виділити два основних типи ідентифікації: захисну, що спрямована на самозбереження та, навіть, ізоляцію від глобальних процесів, та проектну, що полягає у здатності адаптуватись до змінюваних умов. На думку дослідника, ці два типи ідентифікацій мають місце на груповому рівні та на рівні соціальних спільностей. Взаємодія захисної та проектної реакції характеризує єдиний процес самоорганізації, який проявляється у різних сферах соціальної та індивідуальної діяльності, зокрема знаходить яскраве втілення в освіті.

Національна самосвідомість – це усвідомлення національної приналежності з одного боку та відмінність від інших з другого. Ці дві функції національної самосвідомості виступають її сутнісними характеристиками.

Зміст дихотомії «ми» – «вони», де свій є носієм найкращих властивостей.

До прикладу, глобалізація – це демократія, ліберальні цінності, відкритість, толерантність тощо. Тобто, «чужим» стає будь-хто, що не володіє цими якостями. Отже, «свій» перетворюється на еталон, стандарт. В той же час, коли «чужий – це ворог, його «цінності» мають бути або знищені, або замінені на свої. Можливо, глобалізація – це зміна змісту стереотипів в сенсі збільшення частки інонаціонального та посилення їх

стандартизованості. Вже зараз помітне довірливе слідування всьому європейському. То, можливо, національна освіта приноситься на заклання європейській. Розуміння глобалізації як різноманіття, а не гомогенності, є важливим ключем до розуміння процесів в сучасній освіті, в тому числі і Болонського процесу.

Процес формування загальноосвітнього освітнього простору має вже досить давню історію та детермінований певним соціокультурним та економічним контекстом. Про це написано достатньо наукових робіт. У публікаціях висвітлюється специфіка та сутність Болонського процесу, який розуміється як процес розпізнавання однієї освітньої системи іншою в європейському просторі. Загальний освітній європейський простір ґрунтується на цінностях європейської культури. При цьому Болонський процес визнає національні особливості освітніх систем [281, с. 167]. Головною метою цього процесу є консолідація зусиль наукової та освітянської громадянськості і урядів країн Європи для істотного підвищення конкурентоспроможності європейської системи науки і вищої освіти, створення системи інструментів для підвищення мобільності на європейському ринку праці. Ми бачимо, що різні етноси країн, учасниць Болонського процесу в умовах глобалізації перебувають під сильним впливом складного комплексу зв'язків та відносин, взаємопроникнення різних культурних, цивілізаційних, ідеологічних особливостей, які знаходяться у постійному русі.

Саме цей рух приховує в собі серйозну небезпеку внутрішньої конфліктогенності. Процес нашарування на традиційне, архаїчне (національне) інноваційного, проходячи протягом тривалого часу майже непомітно, може викликати внутрішньоглобалізаційний «бунт». Форми його прояву, наслідки та шляхи вирішення, звичайно, можуть бути різними. Але відомо, що в таких умовах виникає явище етноцентризму (переваги «свого» над «чужим» чи «загальним»). А все, що відбувається в межах групи, впливає також і на окремого індивіда. В якомусь сенсі народ можна вважати

«особистісним аспектом» глобалізації. В умовах глобалізації етнічна специфіка неминуче послаблюється, але її суб'єктивне вираження, таке як національна самосвідомість, навпаки посилюється. З одного боку ми чуємо проголошення національної рівності та пошук шляхів розвитку, який би відповідав інтересам учасників глобалізаційного процесу, з іншого боку – зменшення ролі сфер його застосування та яскраве протиставлення національного та універсального. Головна прихована небезпека лозунгу «Ми йдемо в Європу» полягає в перспективі можливої втрати особистої та національної ідентичності в умовах глобалізації.

Боротьба проти тиранії ринку стає дедалі помітнішою, тому що представники інтелектуальної громадськості України розуміють не тільки позитивні риси процесу глобалізації, зокрема в єдиному європейському освітньому просторі, але, також, серйозні, інколи навіть катастрофічні втрати в національній духовній сфері. Страждає культура, освіта, національний спосіб життя тощо.

Збереження національної самосвідомості в умовах глобалізації надзвичайно складний та неоднозначний процес. Проблеми адаптації через посилення міграцій стали особливо актуальними. Очевидно, що – це не просто суміш національних інтересів.

В ідеалі діалектика глобального та національного інтересів має виходити із визнання та врахування національних інтересів. Недооцінка національного інтересу може проявитись в різних формах – відкритих чи прихованих, природних чи насильницьких, або шляхом формування штучних інтересів та їх переміщення до масової свідомості.

Ми спостерігаємо нерівномірність розвитку глобалізації, коли зберігається нерівність між народами. Це сприяє формуванню своєрідного імперського потенціалу глобалізації, що виражається в диктаті її авангарду по відношенню до інших. Це явище можна уявити як глобальний націоналізм, тому що по-суті він є близьким до етнічного націоналізму. В цьому сенсі глобалізація одночасно поєднує та роз'єднує світ. Глобалізація

створює тиск на сферу національного. Це впливає на національну психологію, національний характер, національні почуття, національні симпатії тощо. Цілі народи можуть перетворитись в ізгоїв та відчутти на собі всі неприємності економічної та соціальної блокади.

Сучасна міграція інтелектуальних еліт в глобальний простір веде до єдиної «планетарної свідомості», або як наслідок, до єдиної «європейської свідомості».

Глобалізація перерозподіляє професійний інтелект та акумулює його в тій країні, де можуть бути створені кращі умови для його існування та відтворення.

Для тих країн та народів, де ці центри функціонують, відкриваються нові перспективи розвитку. Для тих держав, хто переживає інтелектуальний відтік, виникає реальна загроза культурної деградації та розпаду. Україна займає особливе місце в світі. Тому її стратегія в галузі створення нової освітньої парадигми має бути комплексною. Відродження національних традицій та культури дозволить відродити національну свідомість. Перед освітою стоїть важлива та складна мета – формувати моральні гуманістичні якості в умовах світової глобалізації.

2. 4. Ціннісні імперативи гуманістичної глобальної ідеології

Світові процеси глобалізації, які характеризуються глобальним розповсюдженням антигуманістичних, матеріалістичних цінностей ліберальної ідеології, загострюють аксіологічну кризу. Зростання темпів соціальних змін з пропорційним збільшенням інформації призводить до розгубленості та дезорієнтації. Трансформація цінностей призводить до розколу суспільства.

Орієнтація виключно на матеріальні цінності є досить небезпечною, адже вона може витіснити важливі сфери життя суспільства, що не пов'язані з прибутками. Це елітарна класична культура та мистецтво, ті наукові галузі,

що підлягають комерційному використанню. Орієнтація на матеріальні цінності та споживальницьке ставлення до світу загострили проблему надмірного викачування природних ресурсів, що не поновлюються. З розрахунками економічної доцільності також пов'язані екологічні проблеми.

Оскільки саме людина є основним визначальником оцінки будь-яких явищ з точки зору їх аксіологічної значимості, односторонні позитивні характеристики глобалізації є помилковими.

На думку А. Н. Швечикова: «Глобалізм – це страшна людиноненависницька ідеологія, яка має переслідуватись законом та заборонятись як ворожа принципам та нормам людської спільноти» [355, с. 498]. Прихильники такої позиції об'єднались під гаслом «антиглобалізму». Основна мета цього руху пов'язана з боротьбою проти світового зла та об'єднанням всіх моральних та чесних людей, незалежно від етнічної, расової, прошаркової тощо приналежності. Кінцевою метою цього руху є створення якісно нової людської цивілізації без війн та насилля.

Рух антиглобалізму є транснаціональним за своїм характером. Він спрямований проти економічного диктату з боку країн «золотого мільярду». На думку багатьох дослідників, антиглобалісти – це інші глобалісти. Вони пропонують альтернативні шляхи розвитку [180, с. 379]. Глобалізація з економічної точки зору інших науковців – це перехід економік локальних держав до економіки міжнародного масштабу. В сучасному світі виробництво носить міжнародний характер. Гроші також вільно циркулюють між країнами. Транснаціональні корпорації також наділені достатньою владою, адже вони можуть як сприяти матеріальному розвитку, так і призводити до економічного занепаду в будь-якому регіоні землі.

Феномен глобалізації є багатовимірним, він включає різні важливі складники: науку, освіту, культуру, політику, економічну ідеологію.

А. У. Неклас пише про глобалізацію як про включення всього господарства планети до капіталістичної системи. «Глобалізація є досить далекою від планів братського єднання народів та створення світового

громадянського суспільства. Це, скоріш, енергійна глобальна стратегія. Перехід до глобальної конструкції відкриває нові ефективні можливості отримання додаткових прибутків.

Світова економічна еліта робить ставки на глобальну фінансово-правову світову регуляцію».

Саме пріоритетність матеріальних цінностей над духовними призводить до економічного зростання тих країн, які підтримують ліберальні цінності.

Вплив ліберальних цінностей на людину викликає низку складних проблем, адже нав'язлива ідея успіху та збагачення, на жаль, призводить до духовної деградації, коли інтелектуальне, духовне та фізичне самовдосконалення відсувається на задній план.

Природні для людської особистості потреби штучно задовольняються масовою культурою. Безумовно, ідеологію лібералізму неможливо охарактеризувати однозначно. Вона утверджує пріоритет волі індивіда відносно існуючого суспільства та його традицій. Воля індивіда є базовою цінністю лібералізму.

Економічна концепція лібералізму заснована на принципі формальної рівності можливостей усіх членів суспільства. Економічна нерівність розглядається як результат нерівності природних здібностей та власних зусиль у спільних змаганнях за виграш у вигляді особистого успіху та багатства. Економічним втіленням принципів лібералізму є вільний ринок. На відміну від консерватизму, що захищає, передусім, державність, ліберальна ідеологія мінімізує роль держави. Гуманісти пропонують своє бачення ідеальної моделі суспільства, в якому буде розвиватись творча багатомірна цілісна особистість, яка буде вести спокійне гармонійне життя в гуманістичному моральному суспільстві, заснованому на знаннях про світ, місце та роль людини у всесвіті. Розквіт гуманістичних тенденцій та їх оформлення в цілісну ідеологію пов'язані з епохою Відродження, яка замість середньовічного геоцентричного світогляду утворила новий

антропоцентричний, в якому закладена нова система поглядів та уявлень, відповідно до яких людина, її щастя, воля, інтелектуальний, духовний та фізичний розвиток стають головною цінністю. Сучасна ідеологія гуманізму являє собою якісно новий рівень розвитку гуманістичних ідей. Вона виникає як альтернатива західній ліберальній матеріалістичній споживальницькій ідеології. Гуманістична ідеологія пропонує альтернативний шлях світового розвитку в контексті глобалізації, який полягає в оптимізації економічного, політичного та культурного розвитку.

Гуманістичну ідеологію, звісно, можна порівнювати не тільки з західною ліберальною ідеологією, але й з будь-якою іншою світовою релігійною чи світською ідеологією, в яких основною цінністю виявляється не благо людини, а різні інші цінності, такі як самоствердження того чи іншого прошарку, нації або соціальної групи. Існуючі в світі ідеології також стверджують той чи інший соціальний порядок тощо.

За останні двадцять років після розпаду радянського союзу в Україні виникли десятки нових політичних, релігійних та суспільних рухів з власними ідеологіями. Вони досить швидко розповсюдились в усіх регіонах країни, голосно заявили про себе через засоби масової інформації. Що стосується релігійних різноманітних сект, то для них, особливо в період виникнення, характерним є радикалізм вчення та системи цінностей, ідеї винятковості та обираності. Вони відрізняються харизматичним, авторитарним типом керівництва, вимагаючи дотримуватись жорсткої дисципліни та виконувати визначені норми. Тут можливий жорсткий фанатизм, готовність переступити через загальноприйняті моральні норми.

Д. Макдауел та Д. Стюарт пов'язують ці об'єднання з культурами, будь то християнством, ісламом, буддизмом тощо. Дослідники вважають, що «культ – це група людей, переконання яких засновані на уявленні про зверхність певного лідера. А це, в свою чергу, призводить до деспотизму та авторитаризму» [203, с. 9].

На думку А. Дворніна, «тоталітарними сектами чи деструктивними культурами є секти, які порушують права своїх членів та шкодять їм, використовуючи певну методику, що має назву «контролювання свідомістю» [19]. На думку вченого, «секти – це не нове явище. Скільки існувало людство, стільки існували й секти, які об'єднували групи фанатів, що повністю підкорялись своєму лідеру. Але в ХХ столітті секти стали використовувати сучасні психологічні інновації, спрямовані на пригнічення волі людини та контроль над її думками, почуттями та поведінкою» [19]. Поняття «секта» відображає період, етап в розвитку нового ідеологічного напрямку, коли організовані групи відмежовуються від всіх інших. Окрім терміну «секти» найчастіше зустрічаються такі поняття як «культи» (нові, деструктивні, молодіжні тощо). Також в контексті глобальних філософських проблем сучасності існує низка узагальнених понять, таких як «рух контркультури», «культурна революція» [19]. Найчастіше зустрічаються поняття «нетрадиційні релігії, течії, рухи та культури». Нетрадиційні рухи можуть включати в себе екстремістські релігії, в яких домінують есхатологічні настрої, в соціально-політичному аспекті це обертається пропагандою та провокуванням обвальних-катастрофічних змін суспільства (розв'язування Армагедону в масштабах окремої держави чи світу в цілому). Такі нетрадиційні екстремістські рухи наполягають на радикальних змінах у способі життя людей, які мають обов'язково пожертвувати роботою, власністю, сім'єю, дружніми стосунками, а то й власним життям (наприклад, Біле Братство – Юсмалос, Богородицький центр). Інша група нетрадиційних рухів займається проектуванням суспільних перетворень у глобальному масштабі також, але повільніше і поступово. Зміни мають відбуватись шляхом морально-психологічної, спірітуальної зміни особистості. Проекти такого роду розроблені Рухом трансцендентальної медитації («Світовий план» умиротворення людства та позбавлення від безробіття, голоду та хвороб). Секта Аанда Марч (ПРОУТ – план радикальної зміни всіх проявів суспільного життя завдяки використанню спірітуального фактору,

Бахаїстський рух – наближення «Ери Бахаї, вищого рівня розвитку світової цивілізації» тощо. Ще одна група нетрадиційних рухів сподівається на глибокі зміни в суспільстві, виходячи з вирішення проблем якоїсь окремої суспільної групи. Це релігійно-містичні настрої, які отримали розповсюдження в молодіжній контркультурі, в сучасному феміністському русі. Окремі нетрадиційні рухи орієнтовані на утилітарно-прагматичний конформізм до того чи іншого соціально-політичного ладу. Дж. Розенберг, засновник руху «Форум», вважає, що світ є досконалим, тому мета полягає в звільненні від індивідуальних людських недоліків, які й створюють проблеми.

Існують об'єднання консервативно-реставраційної спрямованості, які пропагують відродження минулого суспільно-політичного устрою та способу життя. Це може бути відродження релігій стародавніх слов'ян (поклоніння Перуну, Велесу, Сварогу) та відтворення суспільного устрою тощо [230, с. 12].

На думку С. І. Іванченка, секти чи культи можна розділити на миротерпимі, миростверджуючі та ті, що відкидають мир. Але все ж хочу підкреслити, це не дає можливості людині бути вільною, бо вона залежить від авторитетного лідера. Присутність ідеологічного плюралізму в контексті глобалізації є закономірним феноменом. Його масштаби та особливості в нашому суспільстві також пов'язані з епохою посттоталітаризму, коли виникають різноманітні, навіть конфліктні, ціннісні уявлення.

На початковому етапі соціокультурної трансформації пострадянського періоду реформатори намагались дистанціюватись від будь-якої чітко оформленої ідеології [197, с. 89]. Виступаючи проти надмірної заідеологізованості суспільних відносин радянської епохи, повністю заперечуючи цінності та ідеали соціалізму, сучасні політологи, філософи, аналітики так і не змогли знайти альтернативну систему цінностей та ідеалів.

Соціалістична ідеологія вже за звичкою почала розглядатись сучасними науковцями просто як предмет критики. При цьому, недостатньо

враховувалось, що ця ідеологія була багаторівневою, тобто включала різні цінності, такі як свобода, цінність людського життя, дружба між народами, творча праця, віддане служіння народу, що є актуальним і сьогодні.

Таким чином, цінності духовно-морального характеру почали витіснятись цінностями споживальницького матеріалістичного прагматичного характеру [64, с. 77 – 103]. В системі життєвих цінностей добробут вийшов на перше місце.

Адаптація до нових соціокультурних умов призвела до значних змін у настроях населення. Більшість громадян почали покладатись тільки на себе. Жорсткі та суворі умови виживання підвищили соціокультурну активність громадян, спрямовуючи розвиток взаємозв'язків в бік саморегуляції.

Іншою важливою зміною ціннісних орієнтацій населення стало гуманістичне визначення самоцінності особистості, її прав та свобод. За результатами соціопитування більшість населення прагне усвідомлювати себе вільною людиною, а не рабом держави. Втратили колишню актуальність орієнтації на «залізну руку» та запропонований порядок життя. В масовій свідомості сьогодення починають домінувати ідеали суспільства, в якому людину шанують залежно від її власних заслуг. Відбулись зміни в побутових цінностях, так, більшість громадян віддають перевагу міцному здоров'ю, матеріальному благополуччю та міцній сім'ї. Поряд з цим, результати дослідження переконливо доводять, що в ієрархії цінностей матеріальний добробут починає домінувати над усім іншим.

Багато людей позитивно оцінюють прагнення заробляти будь-якою ціною, навіть через порушення закону, вважаючи, що в умовах глобальної ринкової економіки не існує нечесних способів робити гроші, існують лише легкі та складні шляхи, невдача та успіх.

Дійсно, соціальна поведінка людей сьогодні переважно визначається не моральними, а матеріальними аргументами, тобто, розпалась не просто колишня ідеологія, є відсутньою будь-яка справедлива та здорова структура

взаємовідношень між людьми, що живуть в умовах глобалізації. Зараз майже не вживаються поняття робітники та селяни.

Трансформувались колишні уявлення про інтелігенцію. Замість цих понять міцно увійшли в наше повсякденне життя такі терміни, як бідні та багаті, бюджетники та наймані працівники. На жаль, надто багато людей мають підстави відчувати себе приниженими та пригніченими через економічні фактори. Це призвело до атрофії почуттів жалості та співпереживання.

Принципова зміна соціокультурних цінностей суспільства призвела до руйнування існуючих в радянському суспільстві умов людського буття, через що помітно змінилась мотивація трудової діяльності. На перше місце виходять економічні мотиви замість суспільної значущості. Складність положення пов'язана не просто з ідеологічним плюралізмом, невизначеністю чи переважанням ліберальної ідеології. Справа в тому, що ми ліберальну ідеологію розуміємо досить однобічно. Відповідно до цього можуть невірно інтерпретуватись ліберальні цінності, наприклад, свобода, рівність можливостей, права людини, приватна власність, ринок, демократія. Ліберальні цінності в нас чомусь набули іншого значення. Крайні форми індивідуалізму потрапили в нашу суспільну свідомість через ЗМІ. Вони викликають такі негативні прояви поведінки, як егоїзм, прагнення жити за чужий рахунок, насилля, націоналізм. Виявляється, що самі ліберальні цінності не викликають негативної реакції, але в перекривленому вигляді звучать, як образа тим, для кого нормальними були цінності соціалістичної ідеології, такі як суспільна власність, соціальна рівність, справедливість, колективізм. Очевидно, що ліберальні цінності на практиці можуть ідеологічно прикривати та виправдовувати найгірші антигуманні явища та тенденції в нашому житті, до того ж вони перебувають в стані глибокого протиріччя з нашими вітчизняними традиційними уявленнями про свободу, моральність та справедливість. Така переорієнтація цінностей викликає негативну реакцію в багатьох людей, а наслідком цього є падіння суспільної

та особистої моралі. Виник т.з. дисбаланс між цінностями та інтересами, що робить жорстокішими взаємовідношення між людьми.

В нашому суспільстві набула нового розуміння така важлива ліберальна цінність, як рівність можливостей. Ми стали свідками відкритої пропаганди культу успіху та вигоди, безальтернативності суспільної нерівності. Подібна трансформація розуміння значення в нас відбулась з ліберальною цінністю свободи взагалі як фундаментальної категорії та індивідуальної свободи як наслідок. Загострились сепаратистські тенденції тощо. В системі ліберальних цінностей значне місце займає принцип приватної власності, без чого неможливо уявити сучасну ринкову економіку. Але суспільна та приватна власність є цінностями відносними, а не абсолютними. Приватна власність є ефективною лише в певному соціокультурному контексті, коли вона стимулює розвиток виробництва та ініціативу.

Формування таких ліберальних цінностей, як приватна власність, права людини, конкуренція, суперництво, змагання, в високорозвинених західних країнах має двохсотлітню історію та витримало випробовування часом, увійшовши до всіх сфер суспільного життя, та стало органічною частиною світогляду західних людей. В нас ціннісні орієнтації залишаються іншими.

Таким чином, заперечення радянської ідеології та подальше спекулятивне перекручування ліберальної ідеології спричинили укріплення ідейного та морального нігілізму в масовій свідомості та поведінці людей. Значно збільшилась кількість людей, для яких характерною стала амбівалентність, пов'язана з розгубленістю та невизначеністю свідомості, одночасним прагненням протилежних цінностей. Може, навіть, виникати бажання об'єднати індивідуалістичну модель західного суспільства та патріархально-колективістську модель нашого історичного минулого. Такий ідеологічний та ціннісний розкол в свідомості людей є досить небезпечним, бо він постійно стимулює зростання дискомфортного стану в людини та може призвести до глобальних антигуманних соціальних наслідків. Ідеологія

є основою думок, вчинків, почуттів та цінностей. Її невизначеність та незрозумілість запускає механізми соціальної патології, змушує людей нервувати, а це призводить до внутрішніх коливань, до життя в режимі тотальної боротьби всіх з усіма.

Причин такого розколу існує чимало. Серед них особливо виділяється неготовність нашого суспільства до життя в нових умовах глобалізації, яка вимагає нових ідеалів, моделей поведінки, правил спілкування, праці тощо. Крім цього, подальша соціальна диференціація лише загострює розкол суспільної свідомості. Ми ще не готові усвідомити, що колишня рівність в бідності тепер змінилась на розподіл на бідних та багатих. Соціальне розшарування призвело до того, що однозначна в недавньому минулому ідеологія з одноманітним зрозумілим цінностей перестала бути цементуючим фактором стабільності нашої свідомості. Після руйнування соціалістичної ідеології, що пронизувала всі рівні та структури радянського суспільства, виникло багато групових мікроідеологій, які є недостатньо обґрунтованими та внутрішньо незбалансованими. Відбувається постійне зіткнення різних політичних, релігійних, економічних, філософських ідей.

Гальмом суспільного розвитку є розкол в суспільній свідомості, який блокує перехід суспільства до більш ефективного етапу розвитку. Розкол розуміється О. Ахієзером як стан суспільної свідомості, нездатної осмислити цілісність власної історії [18, с. 24 – 35]. Ситуацію помітно загострює порушення традиційної схеми соціалізації, яка у нас базувалась на таких складових, як сім'я, освіта, суспільні ідеали. На жаль, за пострадянський період відбулась помітна деградація освіти як носія гуманістичних цінностей та провідного агента соціалізації. Професорсько-викладацький загаль відкинув морально-виховну функцію. Викладачі перестали поєднувати функції навчання та виховання, вони, переважно, перестали бути товаришами та порадиниками, перетворюючись або в байдужих спостерігачів, або в жорстких комп'ютерних тиранів, що розуміють лише мову жестів під час проведення модульних контролів. Повністю зрозуміло, чому такі викладачі та їх цінності

не задовольняють інтелектуальні та духовні потреби тих, хто навчається. Фактично в нашому суспільстві були порушені моральні орієнтири, коли стали невизначеними та незрозумілими уявлення про те, що добре, а що погано, бажано та небажано, морально та аморально, справедливо та несправедливо тощо.

Внаслідок цього солідарність та об'єднання через спільність мети, взаємна довіра та відкритий діалог є майже втраченими. На всіх рівнях звучить принцип «кожен виживає поодиноці». До того ж Україна пережила кризу національної ідеї та самосвідомості. Суспільство опинилось у стані аномії (введено Е. Дюркгеймом – дезінтеграція моральних цінностей), розгубленості та пригнічення перед обличчям провалу двох ідеологій – соціалістичної та ліберальної.

Фрустрація, екзистенціальний вакуум, втрата сенсу життя стали типовими для масової та індивідуальної свідомості. З'явилась маргінальна, розколена особистість, в якій вчинки та рішення носять антигуманний агресивний характер.

Для виведення українського суспільства із кризи має бути обґрунтована нова система цінностей та ідеологія, яка б виходила з принципів поваги до особистості, поваги до праці, коли тільки суспільно продуктивна праця може стати основою звеличення людини. Ця ідеологія має базуватись на принципах поваги до професії та знань, моральності та духовних цінностей. Нова ідеологія має проголошувати необхідність відходу від суто матеріалістичного споживальницького відношення до світу, людей та відносин. Крім цього, справедливість має базуватись на системі суспільного контролювання. Це і повага до закону, обов'язковість покарання та жорстка пропорційність розподілення благ та інших винагород. Має бути знайдена компромісна відповідність між традиціоналізмом, соціалістичною ментальністю та реаліями світової глобалізації. Тобто, принциповою проблемою сучасності є проблема ідеології, яка була б орієнтована на розвиток людини як багатовимірної, гармонійної особистості.

Тому серед багатьох визначень цінностей ми віддаємо перевагу розумінню цінностей як моральних та естетичних імперативів (вимог), які вироблені людською культурою і є продуктами суспільної свідомості [319, с. 402 – 403].

Освіта має удосконалювати, захищати та транслювати молодому поколінню принципово нову концепцію планетарного гуманізму, орієнтовану на моральне відродження людини та захист безпеки та життя на Землі. Така ідеологія дійсно є потрібною не тільки державі, але й кожній людині. Гуманістичний напрямок в освіті найчастіше пов'язують з іменами П. Херста, Р.С. Пітерса, М. Уорнона, К. Брунера. Вони висловлюють міркування про те, що в умовах глобалізації людині потрібне раціональне гуманістичне мислення, яке вони пропонують в якості основного засобу ствердження справедливості у всіх проявах людських взаємовідношень. Представники гуманістичного напрямку в освіті критикують соціальне життя суспільства, в якому вони живуть. Особливо гострої критики набуває обґрунтування хибності технократичних концепцій [375, с. 301]. Серед провідних цінностей освіти вони виділяють гуманістичне мислення. Для його розвитку важливо виховувати пізнавально-ціннісну орієнтацію та вміння ототожнювати себе з іншими людьми.

Гуманізм як цінність освіти знаходить підтримку з боку різних філософських напрямків. Концепція «гуманізації освіти» об'єднує представників філософії, психологів, соціологів. Головна увага в рамках цієї концепції приділяється обґрунтуванню концепції мети моральної освіти, її методів та результатів. З цієї точки зору філософія має чітко окреслити коло гуманістичних соціальних та моральних цінностей, актуалізувати соціальні інститути, які покликані орієнтувати на ці цінності, та обґрунтувати співвідношення індивідуальних та соціальних якостей особистості.

Ірраціоналістичний напрямок інколи перегукується з гуманістичним, але все ж в його основі залишається екзистенціалізм, який виходить з того,

що унікальність кожної особистості розкривається з т. з. «пограничної ситуації».

Провідною гуманістичною функцією освіти є підготовка цілісної особистості [164, с. 21]. За словами Б. Саймона, «освіта виступає як дзеркало того суспільства, яке його створює, а її функція – відтворення існуючих соціокультурних відношень» [278, с. 17].

Вона сьогодні є провідним елементом суспільної гуманістичної практики, завдяки якому студенти усвідомлюють нові особливості існування в сучасному світі, тобто освіта є одним з основних факторів соціалізації та адаптації. Освіта створює умови для передачі фундаментальних гуманістичних цінностей, допомагаючи усвідомити, що людина має бути не тільки освіченою, але зайняти активну життєву позицію в боротьбі проти зла та насилля. В контексті світової глобалізації, яка поставила людство перед обличчям грандіозних глобальних проблем на межу виживання, суспільство відчуває нагальну потребу в гуманних людях [82].

Освіта має передавати не просто знання про світ та його закони. Має формуватись гуманістичне уявлення про удосконалення цього світу.

В XXI столітті всі функції освіти істотно трансформувались. Обрання гуманістичної ідеології в якості пріоритетної може наповнити функції освіти новим сенсом. В контексті глобалізації, як відомо, вимоги до соціалізації змінилися. З'явилась необхідність запроваджувати екологічну, валеологічну (науку про здоров'я) підготовку тощо. Важливо усвідомлювати, що ця підготовка носить яскраво виражений ціннісний характер. Культурна функція освіти теж наповнилась новим змістом, адже глобалізація провокує розвиток мультикультурної освіти, коли в єдиному освітньому просторі необхідно докладати чималих зусиль для збереження та розвитку всього багатоманіття культурних цінностей. Мультикультурність найкраще може захищатись та підтримуватись гуманістичною ідеологією, яка відстоює цінності добра, які є в природі кожної людини, незалежно від національної культурної приналежності. Освіта може помітно вплинути на гуманізацію

всіх сфер суспільного життя, адже через систему освіти проходить процес соціалізації особистості.

Проблема необхідності гуманістичної ідеології постала особливо гостро в епоху глобалізації, тому що процес виявив приховані чи неусвідомлені недоліки ліберальної західної ідеології. Вона є глобальною, хоча є відображенням західноєвропейських культурних цінностей та традицій. Вплив процесу глобалізації на ідеологію можна передати стандартизацією людських цінностей через глобальні інформаційні мережі, що є виразниками позиції транснаціонального класу олігархії. Процес глобалізації сприяє розповсюдженню західних ліберальних цінностей в економічній, політичній та духовній сферах. Що ж стосується провідної ідеології, то вона буде розповсюджуватись в глобальному масштабі, що є об'єктивним проявом процесів глобалізації. На думку багатьох дослідників, глобальною є ліберальна західна ідеологія.

Сучасне суспільство в контексті світової глобалізації потребує такої ідеології, яка була б позбавлена недоліків ліберальної західної ідеології. Такою ідеологією, як вже зазначалось, може бути ідеологія освітнього гуманізму.

Новий освітній гуманізм має стверджувати особистість як найвищу цінність епохи глобалізації. Це має проявлятися в створенні умов для того, аби трудова діяльність забезпечувала можливості для всебічного розвитку та гідного життя. На думку Д. А. Монт'єва, «гуманне те, що постає як досконале в досконалості». Антигуманне явище, навіть якщо його вдосконалювати, все ж залишається антигуманним. Різні ідеології включають в себе уявлення про досконалість. Самі уявлення про досконалість є досить відносними та рідко протилежними для різних соціальних груп тощо. На думку Я. А. Розіна, гуманне те, що необхідно, корисно людям певного соціального прошарку чи певної особистості. Те, що є корисним одним людям, може виявитись не корисним іншим. Ця корисність може бути як гуманною, так і антигуманною. У багатоманітні потреб та інтересів можна

виділити гуманні і антигуманні. На думку Г. Я. Головних, гуманне те, у створення чого була покладена суспільно необхідна праця, тобто те, що має вартість.

Хоча, вважає автор, суспільно необхідна праця може бути вкладена не тільки в гуманний, але і в антигуманний продукт. Тільки та річ, що набуває суспільної значущості, коштовності та актуальності, виявляється цінністю, яка є гуманною.

Тобто, гуманістична ідеологія має концентрувати в собі всі істотні та узагальнені прояви гуманності, пов'язані з людською діяльністю, мотивами, цілями та ідеями людини. Вона органічно поєднує гуманістичні знання та ідеали, гуманістичні дії та переконання. Ідеї гуманізму безпосередньо пов'язані з уявленнями про людину, її інтереси та ціннісні орієнтації, коли фіксується сукупність поглядів на людину як вищу цінність.

Любов до людини в цьому випадку виражається в повазі до прав людини та її гідності. Вона проявляється в піклуванні про людське благо, її гармонійний розвиток та в створенні гарних умов для життя людини та суспільства. Аналізуючи гуманістичну ідеологію, важливо врахувати ступінь гуманності мети і мотивів діяльності, оскільки вони можуть бути гуманними та антигуманними.

Ступінь гуманності можна охарактеризувати ступенем корисності, що сприяє самоствердженню людини. Гуманістична ідеологія має бути спрямована на укріплення фізичного здоров'я та інтелектуального рівня, а також сприяти самозбереженню суспільства. Тільки вона в контексті світової глобалізації може забезпечити нормальне функціонування як окремих складових, так і всього суспільства. За таких умов гуманістична ідеологія сприятиме прогресу не через руйнування, а через захист та творення необхідних для людини цінностей. Варто усвідомлювати, що ступінь гуманності мотивів може бути різним, оскільки мотиви можуть мати гуманну спрямованість, але обрані засоби для досягнення мети будуть антигуманними. Найгірше, коли гідні цілі обертаються антигуманними

діями. У цьому випадку ступінь гуманності залежить від вибіркових засобів здійснення запланованого. З філософської точки зору будь-яка діяльність несе в собі як позитивне, так і негативне. Коли щось розвивається прогресивно, в іншому проявляється регрес, щось будується, а щось руйнується. Те, що корисно для однієї людини, шкідливе для іншої.

Тому обрання в контексті світової глобалізації гуманістичної ідеології у якості провідної сприятиме гармонізації співвідношення суспільного та особистого, тобто співвідношення особистих інтересів та дій з інтересами та діями суспільства в цілому.

Найважливішим тут виявляється міра виважених рішень та дій. Порушення міри призводить до найгірших наслідків. Гуманними можуть бути визнані лише ті дії та такі засоби їх відтворення, результат яких носить яскраво виражений життєстверджуючий характер.

Отже, гуманістична ідеологія фіксує повагу людської гідності та прав, турботу про людське благо та всебічний розвиток, створення гармонійних умов суспільного життя. Вона виражає такі мотиви діяльності, в яких виражена спрямованість на укріплення фізичного здоров'я та інтелектуального розвитку людини та суспільства в цілому.

Гуманістична ідеологія виражає такі дії та засоби їх відтворення, ефект від яких підтримує рівновагу природи, людини та суспільства.

Ідеологія – це синтез світоглядних ідей загального характеру. Коли світогляд стає колективним, він перетворюється на ідеологію. Спільність ідей та практична спрямованість колективного світогляду спричиняє проблему боротьби між різними ідеологіями за ступінь та межі впливу на людей. Найчастіше саме прагнення до влади виступає вирішальним компонентом, який перетворює світогляд на ідеологію. Коли світогляд стає колективним, він втрачає свободу та індивідуальність, оскільки людина має брати на себе та виконувати колективні обов'язки, а також служити інтересам спільної справи. За таких умов колективна воля поступово поглинає волю індивідуальну. Відношення – це поняття, яке відображає спосіб буття та

пізнання. Отже, поза системою відношення між людиною та світом про особистість не вдається сказати нічого конкретного. Відношення людини є її фундаментальною характеристикою. Це видно з поведінки, яка залежить від поглядів та переконань. В основі переконань лежать знання. Тобто, відношення до людей, які характеризуються чуйністю та милосердям, залежить від гуманістичного світогляду. Переконання викликають бажання чинити так, чи інакше, тобто, основними мотивами поведінки.

Серед гуманістичних переконань особливого значення набуває повага до людини та чуйність. Це важливі характеристики гуманістичного відношення між людьми. Крім того, освітній гуманізм впливає не тільки на людину та суспільство, але й на всі живі істоти. За характером відношень до живих істот можна судити про гуманістичний світогляд людини.

Тому ми можемо стверджувати, що ціннісними імперативами гуманістичної глобальної ідеології є: інтелектуальне збагачення, людинолюбство, чуйність, милосердя, толерантність.

Гуманістична якість сучасного розуміння ідеології полягає в тому, що ми маємо пам'ятати: ніяка ідеологія не повинна набувати характеру державної, офіційної, примусової, носити монополістичний характер, утопізуватися, а виходити з ідеологічного плюралізму, суперництва різних ідеологій. Старий зміст ідеологічних принципів багато в чому був пов'язаний з ідеологічним диктатом, духовним насиллям над особистістю, маніпулюванням її свідомістю, мало залишав місця для своєрідності індивідуальних проявів людей. А тому найважливіше завдання гуманістичної ідеології полягає в утвердженні духу суверенності та незалежності ідейних, ідеологічних орієнтацій особистості, свободи визначення світоглядних ідеалів, що заперечує нав'язування будь-яких поглядів. Гуманістична ідеологія має адекватно відбивати буття, ґрунтуючись не на ідеологемах, а на ідеалах гуманізму, вільної ідейної орієнтації та плюралізму, суспільної свідомості, не допускаючи ідеологізації суспільного життя.

З точки зору гуманізму добро – не тільки збереження та розвиток життя, але також збереження честі та гідності людини. В розумінні гуманізму важливо усвідомлювати роль вільного та відповідального вибору людини. Будь-яка інша ідеологія (релігійна, політична та ін.) в певному сенсі робить людину не вільною, бо завжди існує якийсь авторитетний чинник (Бог, лідер, духовний наставник і т. д.)

Гуманістичні відношення віруючого можуть бути обмеженими певними релігійними догматами (поклонінням до абсолюту). В ім'я цієї найвищої цінності можуть відбуватись антигуманні вчинки.

Гуманізм представників світської ідеології теж може бути обмеженим, якщо людяність буде приноситись в жертву колективним цінностям (партії, нації тощо).

Гуманістична ідеологія орієнтує людину не на надлюдське, а на власні внутрішні можливості. Саме у розкритті таких можливостей і має вільно та відповідально, а не від страху, діяти людина. Гуманізм може нормально співіснувати з іншими поглядами – релігійними, атеїстичними тощо. Справа лише в тому, чи домінує гуманізм в світогляді особистості. Якщо так, то саме він буде визначальним мотивом поведінки. В такому разі унеможлиблюється обрання фашистських, нацистських, екстремістських, релігійно-фундаменталістських ідей, які за своєю суттю є ворожими людині.

Гуманізм виключає негативні прояви нетерпимості між людьми. Гуманізм виходить з того, що наука – це цінність, але ніхто не має підстав вважати себе носієм абсолютної істини. Це співпадає з плюралізмом та толерантністю, тобто визнанням рівності між різними світоглядними позиціями. Це органічно поєднується з вірою в людські можливості.

2. 5. Освітній гуманізм як фактор творення людини майбутнього

У відомій роботі Й. Хайзинги «В затінку наступного дня» автор звертає увагу на те, що перед нами постає проблема, коли цінності культури перекладаються на раціональну мову прагматизму. Глобалізація дозволяє масам мати відкритий доступ до найрізноманітнішої інформації, і саме цей нестримний процес подекуди гальмує розвиток самостійної інтелектуальної діяльності. Тобто виникає парадоксальна ситуація, коли збільшення знань супроводжується зменшенням глибинної мудрості [347, с. 278]. Автор переконливо доводить думку про те, що глобальний інформаційний світ дедалі більше забруднюється словесним сміттям. Автор вважає важливим, щоб «людина була звернена не тільки назовні, але була внутрішньо заглибленою» [347, с. 278].

Суспільна свідомість, що має різні форми – національні, релігійні, чи будь-які інші, включає в себе ще й небезпечну, антигуманну, конфліктогенну форму - це фанатизм. Він є вкрай небезпечним в періоди стрімкої уніфікації. Фанатизм як форма суспільної свідомості негативно впливає на глобальне інформаційне масове суспільство, яке транслює сумнівні споживальницькі цінності. За таких умов яскраво проявляється загроза руйнування цілісності людської особистості. Науковий прогрес привчив людину відчувати себе володарем природи, але не навчив правильно із нею поводитись.

Сучасна людина в своїй свідомості деформує реальні уявлення про світ, вона не сприймає його як єдиний, живий, цілісний організм. Глобалізація супроводжується загостренням протиріч між людиною, суспільством та природою через їх відчуження. Прикладом є відсутність морального виховання в сучасній вищій школі.

За радянських часів в філософії панувала однобічна концепція людини, коли індивідуальні форми соціальної активності тлумачились тільки як результат соціалізації. За такою моделлю соціальна визначеність особистості пояснювалась такими категоріями, як соціальний статус та соціальна роль.

Виходило, що особистість обов'язково має бути готовою до виконання найрізноманітніших соціальних функцій. За такою моделлю моральне виховання мало виявлятися у формуванні механізмів адаптації особистості до суспільного середовища. Ця модель мало уваги приділяє проблемам духовної унікальності та індивідуальності особистості. Якщо є соціалізація, то є також і індивідуалізація, тобто інтелектуальне та моральне самостійне становлення людської особистості.

Пошук нових моделей сьогодні проходить в умовах трансформації колективної свідомості радянських часів.

З одного боку людина являє собою біологічну складову природи, а з іншого – результат соціального розвитку індивіда в процесі соціалізації. Для того, щоб людина могла продовжити своє існування як члена колективу, важливим є обрання шляху для досягнення статусу цього членства. Можна інтерпретувати соціалізацію як потребу людини.

Соціалізація – це процес оволодіння певним набором програм діяльності, які пов'язані з реально існуючими нормами, законами, правилами та цінностями даного суспільства [362, с. 363]. В процесі соціалізації людина засвоює, перш за все, норми та цінності, бажання та культуру споживання. Соціалізація впорядковує процес розподілення соціальних ролей, прав та обов'язків. Норми, правила та цінності, які людина засвоює в процесі соціалізації, є вписаними в загальну культуру споживання.

Протягом всього історичного розвитку людства базові людські потреби залишались досить стабільними, зміни ж цих потреб стосувались зовнішнього вираження та засобів їх задоволення.

З плином історичного часу людина змінювалась і продовжує змінюватись зараз в контексті глобалізації, що супроводжується трансформацією сутності споживання. Окрім біологічних потреб у їжі, теплі, захисті та відпочинку людина прагне розвиватись не тільки через збільшення потреб, але й через бажання більш повного існування.

На думку багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників, людина за

своєю природою є, передусім, споживач. Для правильного усвідомлення цього феномену варто прослідкувати основні етапи розвитку світової культури та суспільства. Так історично склалось, що людина найяскравіше проявляє свою сутність в процесі споживання. Всі базові людські потреби виживання вкорінені в самій біологічній природі людини. Люди як живі організми не можуть обійтись без живої природи. Для того, щоб жити, люди змушені постійно брати щось у природи.

Для нормальної соціалізації людина повинна володіти якимись форматами власності. Володіння означає наявність тих предметів, які визнані та схвалюються певним суспільством або його певною частиною. Володіння власністю можна розглядати як умову членства в певному соціумі незалежно від характеру цієї власності.

Соціальні потреби є досить різноманітними, вони пов'язані з належністю до статусної стратифікації. Навіть відчужені від суспільства люди є носіями певного статусу, що асоціюється з поняттям вигнанець.

Окрім своїх базових потреб людина має соціальні потреби, які можуть бути задоволеними тільки в суспільстві. Накладання соціальних потреб особистості на біологічні веде до підсилення ролі людини як споживача.

До найвищих потреб належать духовні потреби особистості. Без суспільства їх задовольнити неможливо [155, с. 351].

Відношення в суспільстві, пов'язані з споживанням, мають властивість повторюватись та передаватись наступним поколінням, перетворюючись на важливу складову культури. Тобто соціалізація в будь-якому суспільстві базується на фундаменті засвоєння тих матеріальних та духовних цінностей, які регулюють споживання. Суспільство соціалізує особистість через споживання.

Невід'ємною складовою споживання в контексті глобалізації виступають гроші, які мають надзвичайно довгу, таємничу та цікаву історію свого існування. В сучасному світі саме гроші здебільшого виступають мірилом всіх інших товарів, тобто вони набули власної цінності. Хоча між

купівлею та споживанням існує принципова різниця. Купівля - це, перш за все, угода, операція, а споживання пов'язане з реалізацією внутрішнього імперативу.

В контексті глобалізації людина, що задовольняє свої потреби, стає покупцем. В такому контексті людина не тільки приймає участь в угоді купівлі-продажу, а через придбання задовольняє свої потреби споживання. Саме така особистість може називатись поняттям споживач, тому що вона за допомогою своїх грошових ресурсів задовольняє свої речові потреби, що дуже важливо, через ігнорування інших груп потреб. Людина-споживач, на жаль, стає «героєм» нашого часу глобалізації.

Споживання епохи глобалізації пов'язане з капіталістичними відносинами, тому що саме масове виробництво товарів є протилежним виробництву у традиційному суспільстві минулого, коли соціалізація базувалась на культурній традиції, соціально-статусних та релігійних відношеннях. Традиція визначала впорядковані дії, які в минулому давали певні очікувані результати, коли соціальне положення людини визначалось приналежністю до певного стану. Споживання у традиційному суспільстві визначає положення людини в соціумі. Воно залежить від цього положення. Тобто соціальне положення обмежує людину в її споживанні. Зрозумілим є існування досить жорстких заданих меж у відношеннях споживання в традиційному суспільстві.

Епоха глобалізації часто асоціюється з феноменом масового споживання. Сучасне суспільство поставило людину в складну ситуацію, коли перетворення в споживача стає майже обов'язковим. У всякому випадку побачити альтернативний шлях стає надзвичайно важко, тому що людині реально загрожує втрата будь-якого статусу. Тобто положення людини в сучасному суспільстві можна охарактеризувати як проблемне та нестабільне, бо залежить від традиції, стану або релігії.

Особистість наших часів вільна самостійно обирати своє місце в соціальній ієрархії за умови наявності відповідних коштів. Соціалізація

включає нас до процесу масового споживання, яке є досить диференційованим. Масштаби масового споживання сьогодення є неспівставними із споживанням традиційних суспільств минулого. В традиційному суспільстві спостерігається товарний дефіцит, коли продукти виробляються не стільки для продажу, скільки для споживання.

В контексті сучасної світової глобалізації товарів, як ніколи, багато. Глобалізація проявляється саме на рівні речового споживання. В інших відношеннях вона не завжди може бути чітко визначеною. Саме існування глобалізації визначається масовим відношенням людей до споживання. Людей в усіх куточках планети об'єднує споживання матеріальних цінностей. Людство піклується про збільшення асортименту речей та послуг. Тому зараз гроші в складній ієрархії цінностей вийшли на перший план в якості абстрактного вираження коштовності цих речей та послуг. Виходить, що сучасна людина розвивається як споживач, помітно спрощуючись та відхиляючись від своєї природної багатовимірності. Так, окрема людина може залишатись глибоко моральною та духовною, але суспільство в контексті світової глобалізації гомогенізується та спрощується у своєму споживальницькому відношенні до життя та світу. Це не означає, що гуманістичні духовні цінності зникли з сучасного життя, просто палке бажання збагачуватись та споживати стало пріоритетним. З історії розвитку світової культури відома схильність людини наділяти все, що існує, людськими якостями, тобто гуманізувати навколишній світ. Культура в цьому контексті є не що інше як світ, збагачений людськими сенсами. Дійсно, людина завжди шукала сенс існування. Якщо людина минулого дивилась на природу як на осередок корисних та небезпечних для себе ресурсів, то з розвитком цивілізації, який дозволив людині опанувати природою, змінилось відношення до навколишнього світу, з'явилося бажання створювати нові умови існування.

Глобалізаційні процеси з властивим для них розвитком нових технологій призвели до тотального домінування людини в світі та подальшої

дегуманізації цього світу. На жаль, пріоритетність споживальницького відношення до природи сформувало ставлення до світу як до сховища корисних ресурсів. Отже, дегуманізація полягає в тому, що сучасна людина впливає на всю планету, надаючи перевагу серед усіх видів споживання речовому або матеріальному. За такої логіки варто звернутись до відомого кантівського запитання «Що є людина» Це класичне питання виходить з ідеї існування незалежної від людини істини. В сучасній філософії питання «Що» трансформується в питання «Хто», а це вже етичне запитання.

«Найважливіший об'єкт дослідження в світі – це людина, оскільки вона для себе остання та найважливіша мета» [155, с. 351]. Людина, перш за все, системна цілісність, нерозривна єдність біологічного, соціального та духовного, містить в собі як створювальну, так і руйнівну силу. В історико-філософські традиції уявлення про природу людини змінювались, переходячи від ідей про стабільну та майже незмінну людську природу до уявлень про аморфність, мінливість та невизначеність людської природи.

Людина завжди тісно пов'язана зі світом. На це вказують всі властиві їй риси: свідомість пов'язана з відображенням дійсності, творчість, що є, власне, пошуковою діяльністю, складна багаторівнева психіка, яка вміщує емоції, пам'ять, інтелект тощо. Деякі науковці пояснюють вище вказані тенденції переважання споживальницького відношення до світу асиметричністю головного мозку людини – дисгармонією в роботі лівої та правої півкуль.

Сучасну дегуманізацію можна обґрунтувати пригніченням найглибшої складової людської психіки, пов'язаним з питанням сенсу, цінностей та моральності. З цієї точки зору будь-яке порушення функціональної єдності мозку є важливим фактором, що провокує різноманітні деградаційні процеси в суспільстві. На думку Дідро, «природа людини є сукупністю протиріч» [87, с. 275].

Людина як біологічна система є результатом тривалої природної еволюції, вона містить в собі послідовні стадії розвитку матерії та є

мікрокосмом, що має бути органічно вписаним в макрокосм. Тілесність є лише однією з сторін людської життєдіяльності. Незважаючи на досконалість та складність організації, прекрасні здібності до навчання, людина від свого народження є надзвичайно незахищеною та непристосованою істотою, що залежить від суспільства. Тобто, біологічне є органічно вписаним в тканину соціальних зв'язків. Соціум постійно впливає на біологічне існування людини. Це пов'язано з тим, що суспільство постійно пристосовує людину до виконання суспільних ролей та функцій, впливаючи на потреби, бажання, інтереси тощо. В залежності від конкретної історичної епохи, положення в суспільстві та професії змінюються типи реакцій, можливостей самоконтролю, потягу тощо. ЗМІ також дуже впливають на внутрішню природу особистості, пригнічуючи або, навпаки, інтенсифікуючи штучні тілесні бажання, трансформуючи не тільки свідомість, але й саму біологію людини [209, с. 140]. Сучасні технології роблять людину запрограмованою у всіх сферах. Єдність інформаційного поля забезпечує єдність всіх світових процесів. Глобальне суспільство характеризується тим, що в ньому всі елементи економічної системи пов'язані з діяльністю всього суспільства. А ось ця діяльність не завжди носить характер вільного волевиявлення. Тому таке суспільство можна назвати запрограмованим або підвладним прогнозуванню. Сучасне суспільство живе за рахунок інновацій та намагається передбачити майбутнє і планувати його. Поєднання комп'ютера з телекомунікаційними мережами принципово змінює всю модель цивілізаційного розвитку. Виступаючи продовженням та поглибленням інноваційних перетворень в науці, глобалізація призводить до помітної інтенсифікації усіх процесів, які відбуваються в сучасному суспільстві. Формується глобальний інформаційний простір, який обумовлює потік капіталу, людей чи нових технологій. Тобто, суспільне та індивідуальне життя набуває нової конфігурації. Для нашого світу є характерним т. з. мережевий спосіб взаємодії між людьми. Що ж відбувається за таких умов з людиною? Вона також за своїми можливостями, характером мислення, а,

можливо, й за світоглядом стає іншою. Така людина, яка мислить та діє в інформаційній світовій мережі, стає частиною світу, що глобалізується.

Сучасні технічні можливості, досягнення в галузі медицини та біотехнологій несуть як позитивні, так і негативні наслідки. Негативними є такі тенденції, як програмуючий вплив ЗМІ на всі форми суспільної свідомості через рекламу, небажане втручання в приватні справи громадян та організацій через інформаційні мережі тощо.

Сучасна людина опинилась в штучній ноосфері й системі, де радіо, телебачення, мобільний зв'язок та комп'ютерна мережа поєднані. Вона перебуває в новому світі знаків та символів, які постійно впливають на всі види людської активності.

ЗМІ дають сучасній людині оперативну інформацію про найсвіжіші події у найвіддаленіших куточках землі, формуючи погляди та переконання людей. Так, розвиток інформаційного поля задовольняє пізнавальні потреби людей. Перед сучасною людиною реальність постає такою, якою її подають засоби масової інформації, коли відбувається справжня боротьба за вплив на масову свідомість [69]. Виникає проблема, коли через вдало нав'язані ззовні готові рішення людина чи держава невзможі робити вільний та усвідомлений вибір. Дедалі більше інформації виробляється тими, хто хоче щось продати чи когось зробити популярним чи обраним.

Між глобалізацією та уявленнями людини про себе та світ існують глибинні зв'язки. Існують позиції про те, що людина, передусім, є носієм інформаційної культури та стає т. з. «комп'ютерною» людиною [290].

На думку Л. В. Скворцова, сутність «комп'ютерної» людини полягає в тому, що вона «має систематичний контакт з універсальним інформаційним середовищем, і цей факт принципово змінює тип людської ментальності». Для нового типу ментальності такі базові цінності людини, як релігійні, моральні, виступають як звичайна інформація. В таких умовах людина стає залежною від інформаційної мережі. Така трансформація сучасної цивілізації втручається не тільки у психіку, але й в духовну сферу особистості. Людство

розподіляється на тих, хто звик діяти в інформаційній мережі і тих, хто не звик до цього.

В новому світі змінюється статус таких фундаментальних властивостей соціального та індивідуального буття, як простір та час. На думку М. Кастельса, «нова комунікаційна система радикально трансформує простір та час, тобто функціональні виміри людського життя» [159]. Зазначена трансформація базових характеристик буття дуже впливає на сприйняття процесів, що відбуваються.

Зміна сенсів простору та часу в структурі буття пов'язана із зміною уявлень про реальність. Отже, є підстави говорити про те, що в глобальному світі відбувається процес творення нової людини. Провідним методом маніпуляційного впливу ЗМІ на людську свідомість є руйнування її базових норм та цінностей.

К. Юнг в своїх роботах торкається проблеми духовного відставання. Він писав, що «із зростанням наукового знання світ стає дегуманізованим» [367, с. 427].

В. А. Енгельгардт вважав, що взаємовідношення між науковим прогресом та гуманізмом є амбівалентним, бо в цій взаємодії можна знайти як позитивні, так і негативні моменти. Науковий прогрес неможливо зупинити і його справжнім фундаментом не є гуманізм, хоча інновації можуть позитивно впливати на розвиток гуманізму. Саме технічні інновації є умовою матеріального існування людини. Вони несуть комфорт в наше життя, полегшуючи працю, збільшуючи мобільність та інформованість тощо. Отже, у кількісному відношенні можна легко побачити багато позитивного, а ось у якісному відношенні є негативні прояви, а саме: сучасні процеси урбанізації, пріоритетні напрямки сучасної промисловості, збільшення об'ємів зброї масового знищення протистоять оновленим завданням гуманізму. Всі ці та багато інших процесів сучасності можуть бути охарактеризовані як дегуманізація [171].

В. А. Енгельгардт прагнув обґрунтувати принципи наукового

гуманізму. Він відмічав, що найскладнішою проблемою сучасного розвитку особистості є втрата ідентичності. Криза ідентичності в контексті світової глобалізації існує поряд з економічною та політичною кризою.

Тому саме зараз, як ніколи, важливе значення освітнього гуманізму. Адже формування світогляду особистості на ідеалах свободи і людинолюбства дає можливість людині майбутнього зберегти свою індивідуальність, підготує підстави для її смисложиттєвої орієнтації на принципи добра та милосердя.

Аналізуючи роль освітнього гуманізму в процесі творення людини майбутнього, звернемо увагу на декілька моментів.

По-перше, освітній гуманізм заснований на новому розумінні людини. Загальними контурами сучасного бачення людини є відмова від субстанціального розуміння її сутності й тлумачення останньої як становлення, яке є принципово неоднозначним. З огляду на нову парадигму гуманізму духовність також набуває ознак плюралізму, гетерогенності, контраверсивності.

По-друге, освітній гуманізм відмовляється від бачення людини як атомарної істоти. Комунікація, дискурс, спільнота – ось категоріальний ланцюг понять, які виражають цю трансформацію. Звідси й в духовності як становленні актуалізується формування відповідної низки раціональних, моральних, комунікативних якостей особистості, здатності до взаєморозуміння, толерантності поряд із розрізненням себе й іншого, свого й чужого, як спроможності самоідентифікації у плюралістичному соціокультурному контексті.

По-третє, освітній гуманізм впроваджує нові засоби універсалізації своїх принципів. Ці засоби відрізняються в наявних теоріях гуманізму, але сама ідея необхідності досягнення згоди щодо ключових принципів і питань спільного співбуття все більше набуває загального визнання. Звідси впливають і нові принципи обґрунтування та універсалізації нормативної моделі духовності.

По-четверте, і нове розуміння людини, і впровадження нових засобів універсалізації принципів освітнього гуманізму означає, що він вже не може бути унітарною програмою, під яку повинне підганятися життя, котра «настановлює» життю досконалість, однозначно програмує його майбутнє. Стосовно духовності усе вищезазначене може бути інтерпретоване як неможливість застосування ідеальної, нормативної моделі духовності як унітарної програми духовного саморозвитку людини, під яку має підганятися життя, котра «настановлює» людині досконалість, однозначно програмує її персональний образ [308, с. 260 – 261].

Отже, поняттям «освітній гуманізм» переважно позначається історично змінна система цінностей, спрямована на утвердження особистості, яка обирає за основу будь-якого проекту або дії благо і щастя людини, її невід'ємне й природне право на гідне життя. З огляду на це гуманізація «є стрижнем, становим хребтом всієї системи соціального пізнання і дії, яких би метаморфоз останні не зазнавали в історії. Ця тенденція цементує фундамент спадкоємності зазначеної системи у ході її історичної еволюції. Саме гуманізація навіть у антигуманні епохи є умовою повернення суспільствознавства до людини, до загальнолюдських цінностей, стимулюючи перехід від ілюзійних уявлень про людину до реальності людського буття» [106, с. 28].

Через систему освіти та виховання суспільство готує особистість до виконання заданих ролей та функцій. Особистість стає суспільною істотою через втілення в свої дії змісту, корисного для суспільства. Основним видом діяльності є створення важливих для суспільства цінностей. Потрібно усвідомлювати, що стати справжньою людиною можна через розумність, відповідальність та моральність. Деперсоналізація заважає творенню повноцінної особистості, знижуючи рівень творчої соціальної активності, оскільки бути особистістю означає бути співзвучним суспільству із своєю власною позицією. «Все те, що може протистояти всьому соціальному, тілесному та, навіть, психічному в людині, є духовним. Духовне – це свобода

в людині, все те, що завжди може виступити проти. Людина – це завжди щось більше, ніж його теперішнє буття. Духовна складова людини дозволяє бути іншим» [339].

Людську особистість можна розглядати у метафізичному вимірі, коли душа розуміється як сфера емоційних почуттів та переживань. До цього також мають пряме відношення ціннісні переваги. Душа людини завжди наповнена радіщами, стражданнями, очікуванням, розчаруваннями та сумнівами.

Дух виступає основним складником метафізичної реальності, а духовність є пошуком вищих сенсів та цінностей. Основна умова вдосконалення та гармонійного розвитку людини полягає в досягненні цілісності біологічного, соціального, психічного та духовного в людині. Саме духовне забезпечує соборність народу, підносить гідність особистості сприяє реалізації глибинних внутрішніх устремлінь до певного морального ідеалу.

Духовність в змозі привнести в наше життя сенс та окреслити цінності, заради яких варто боротись. Серед них – гуманістичні цінності, які стимулюють розвиток безкорисливого та доброго відношення до світу та людей. В той же час вони надають людині сили для подолання будь-яких життєвих негараздів.

Що може надати нам наснаги, укріпити волю? На думку зразу ж спадає гуманістична складова духовності. Можливо сутністю людини є саме духовне, оскільки через нього може реалізуватись свобода вибору, адже людина живе та діє не тільки відповідно до генетичної програми (фрейдизм, ніцшеанство, дарвінізм та соціобіологія). Навряд чи можна повністю пояснити людину підкоренням вимогам соціального середовища (марксизм). Існує також духовна непередбачувана самообумовленість, де особистість залишається віч-на-віч з власною свободою вибору та совістю. Так, природне та соціальне принципово обумовлюють людську поведінку, але остаточний та справжній загадковий сенс прихований в духовному. Ці міркування виводять на рівень проблеми можливості людського існування поза

духовністю.

Людина, яка є адептом речового споживання, на жаль, втрачає духовний орієнтир. Як духовна істота людина є відкритою та незавершеною системою, яка завжди буде звернена в безкінечність через прагнення ідеалу. Це завжди супроводжується постійним відчуттям невдоволення через невідповідність того, що є, і того, що потрібне [371, с. 426 – 427].

Саме через духовну діяльність особистість може стати індивідуальністю. Служіння загальнолюдським цінностям та ідеалам є духовною спробою вдосконалення дійсності. Духовний розвиток людини концентрується в таких фундаментальних напрямках, як пошук сенсу життя, творчість та любов. Проблема сенсу торкається не тільки розуму, але й серця людини. Через цю проблему відображається відношення людини до всього існуючого та співвідношення з системою базових цінностей. Людина прагне віднайти сенс та в такий спосіб обґрунтувати власне значення в існуванні.

Значення духовної культури надзвичайно велике. Сенс в житті як вища цінність буде залишатись справжньою метою кожного народу. Сучасні глобалізаційні процеси суттєво деформують традиційні цінності та сенси, деструктивно впливаючи як на окрему людину, так і на суспільство в цілому. Існуюче протистояння ліберальних та традиційних цінностей тільки загострюють ситуацію. З точки зору історичного досвіду підтримка та захист базових цінностей народу в змозі відіграти стабілізуючу роль в кризові періоди. Самі по собі економічна та політична реальність деякою мірою залежать від етичних категорій. Духовність та освітній гуманізм можуть дати надію на те, що будуть знайдені відповіді на найскладніші глобальні проблеми сучасності.

Гуманістичні цінності утверджують свободу всього освітнього процесу. Гуманізація – це процес вироблення у особистості, соціальних груп, суспільства навичок життєдіяльності, які ґрунтуються на загальнолюдських ідеалах добра, справедливості, свободи, краси та щастя. Тому ми можемо говорити, що гуманізація є шляхом утвердження пріоритету

загальнолюдських цінностей, реалізацією ідеї розвитку людського в особистості. Особистість принципово розглядається не як об'єкт для маніпулювання, а як вільний суб'єкт. Освіта в цьому контексті лише зміцнює ідею розвитку вільних, свідомих та творчих особистостей. Організація освітнього процесу лише постраждає від догматизації та примушування. Найкраще, що може пробуджувати освіта, – це бажання розширювати структуру світогляду в тих, хто навчається, та стимулювати процес індивідуального вибору.

Гуманістично орієнтована освіта відрізняється своєю антропоцентричністю, міждисциплінарністю, методологічним плюралізмом та інтеграцією різних видів інформації, що є актуальним та необхідним в контексті глобалізації.

Під гуманізацією освіти ми розуміємо процес одухотворення всіх її складових, введення особистості до світу культури, який припускає єдність загальнокультурного, соціально-морального та професійного розвитку особистості; спрямовується на підготовку дійсно гуманної особистості і ґрунтується на визнанні самоцінності людини, її прав на свободу, щастя, розвиток і прояв своїх здібностей. В основі гуманізації освіти – людинолюбство, визнання прав людини на всебічний розвиток, створення для цього справді людських умов.

Освітній гуманізм передбачає відкритість до майбутнього. Його подальший розвиток пов'язаний з подоланням замкнутості та наданням освіті відкритого та креативного спрямування. В контексті глобалізації людська індивідуальність виступає в якості основи соціальних зв'язків. Складність та багатоманітність глобальних проблем потребують індивідуальної ініціативи, свободи та відкритості для інновацій. Саме тому вільний розвиток індивідуальності є умовою вільного розвитку суспільства. Для гуманістично орієнтованої освіти захист всіх прав та свобод особистості є основною місією.

Висновки до розділу II

У розділі було показано, що в умовах світової глобалізації гуманізація освіти є основним напрямком творення нової освітньої парадигми.

Обґрунтовано, що саме гуманістично орієнтована освіта може забезпечити таку важливу духовну цінність, як свобода думки. Відомо, що надмірна ідеологізованість, жорстока регламентація та цензура помітно пригнічують усіх учасників освітнього процесу. Тому концепція гуманістично орієнтованої освіти вимагає ставлення до неї як до духовної основи, котра обумовлює демократичні перетворення в суспільстві.

Зазначено, що надмірна ідеологізованість в освітньому процесі деформує наукові істини та спотворює сприйняття реальності. Особистість, втрачаючи індивідуальну свободу, отримує натомість сумнівні ідеологічні вимоги та постулати.

Виявлено, що поняття «освітня парадигма» служить для вираження цілісної, об'єктивної картини культурного світу людини, що зображується крізь призму залучення до традиційних цінностей.

З функціональної точки зору освітня парадигма являє собою сукупність:

- науково-світоглядних та ціннісних принципів, що впливають на вибір дослідницьких та освітніх програм;
- онтологічних та культурологічних ідей, що завдають спосіб осягнення світу;
- відповідних методів пізнання;
- спосіб накопичення, переробки та передачі знань та методик навчання та виховання.

Освітня парадигма пов'язує в єдине ціле можливості відповіді на питання філософського самовизначення про сутність людини, природи, суспільства та способів їх взаємодії.

Обґрунтовано, що ідеї нової освітньої парадигми базуються на принципах відкритості майбутньому, безперервності та перспективності розвитку.

Методологічною основою нової освітньої парадигми виступає переорієнтація ціннісних підвалин в змісті освітніх систем на фундаментальний науковий інструментарій гуманістичного характеру. В цій новій парадигмі головне місце відводиться аналітичним навичкам, умінню шукати та знаходити інформацію, перевіряти нові гіпотези, оцінювати отримувані дані.

Зазначається, що вже триває процес освоєння цінностей гуманізму в освіті в контексті глобалізації, яка виявляє нові системи цінностей та життєвих сенсів.

Виникають нові вимоги до сучасного світорозуміння, яке має трансформуватись в глобальне світорозуміння, в результаті якого ті, хто навчається, будуть краще знаходити зв'язки між фактами та будувати єдину всеохоплюючу картину світу.

Освіта, в кінцевому рахунку, визначає, як буде «глобалізуватись» суспільство в майбутньому – за прогресивним чи регресивним сценарієм. Для адекватного вирішення глобальних проблем необхідне формування загальнолюдського відповідального світогляду. На характер сучасної освіти суттєво впливають процеси універсалізації, інтеграції та «трансграничної взаємодії», що є властивим глобалізації. Суть універсалізації полягає в тому, що культурні цінності, що являють собою сенсові орієнтири, мають тенденцію стандартизуватись та перетворюватись на загальні. Аксіологічна універсалізація виводить на другий план особливості різних культур та їх унікальність.

Теоретичні освітні системи, методи викладання, стилі навчання інтенсивно асимілюються, хоча освіта є одним із найконсервативніших елементів цивілізації. Національні освітні системи тривалий час жили

окремо. Вони керувались власною логікою, хоча вона нерідко буває застарілою або неефективною.

Нова філософія освіти підвищує реальний попит на освіту та її якість. Це пов'язано, по-перше, з економічними причинами підвищення грошової винагороди тим, хто отримав вищу освіту в глобальній економіці. Друга причина соціально-політична: демографія (сім'я, що змінюється) та демократичні ідеї збільшують вплив на університети, вимагають від них забезпечення доступу до вищої освіти тих груп, які традиційно не вчилися в університеті. В умовах глобальної економіки державам потрібно стимулювати інвестиції. Це призводить до потреби підвищувати середній рівень освіти у представників робочої сили. В результаті переходу економічного виробництва на випуск наукоємної продукції платня представників з більш високим рівнем освіти зростає у всьому світі. Зростання прибутків працівників з вищою освітою підвищує попит на університетську освіту. Підвищуючи відносний попит на випускників університетів надмірно швидкими темпами, глобалізація невпинно впливає на систему освіти, вимагаючи її удосконалення.

Знаходять подальший розвиток ідеї В. О. Ядова про те, що пріоритетом глобалізації виступає експансія західного способу життя з такими притаманними їй цінностями, як індивідуалізм, активність, прагматизм, мілітаризм та техніцизм. Але в умовах поглиблення сучасної кризи система західних цінностей, ідеалів та мотивацій є вичерпаною.

Серед основних проявів глобалізації автором виділяються:

- розширення кордонів між зовнішніми та внутрішніми економічними, політичними та інформаційними процесами;
- становлення провідних соціально-економічних систем, що функціонують за єдиними правилами в масштабі цілої планети;
- зростання фінансових та інформаційних потоків, що виходять за межі державного регулювання.

Обґрунтовується необхідність оцінювати не тільки позитивні, але й негативні аспекти процесів глобалізації, які представлені в роботах прихильників антиглобалізму. Не погоджуючись з крайніми позиціями цього напрямку, автор відзначає, що світові процеси глобалізації характеризуються розповсюдженням антигуманних, матеріалістичних цінностей ліберальної ідеології, що загострює аксіологічну кризу.

Орієнтація виключно на матеріальні цінності та споживальницьке відношення до світу призводить до надмірного викачування природних ресурсів, що не поповнюються. Обґрунтовано авторську позицію про те, що у пострадянській Україні склалась традиція одностороннього розуміння ліберальної ідеології та ліберальних цінностей. Так, часто не відповідають дійсності тлумачення таких ліберальних цінностей як свобода, рівність можливостей, права людини, приватна власність, ринок, демократія, конкуренція, суперництво, змагання.

Внаслідок такої дезінформаційної пропаганди через ЗМІ в українському суспільстві виникають такі крайні форми індивідуалізму, як егоїзм, прагнення жити за чужий рахунок, насилля, націоналізм. Людина стала жертвою відкритого нав'язування культу успіху та вигоди, безальтернативності суспільної нерівності. Таким чином, в ієрархії цінностей суспільної свідомості матеріальний добробут почав домінувати над усім іншим. Люди почали позитивно оцінювати прагнення заробляти будь-якою ціною, навіть через порушення закону, вважаючи, що в умовах глобалізації ринкової економіки не існує нечесних способів заробити гроші, існують лише легкі та складні шляхи, невдача та успіх. Це призводить до атрофії гуманістичних почуттів співчуття та співпереживання та утвердження різноманітних антигуманних проявів.

Зроблено висновок про те, що в сучасному суспільстві розкололась не просто колишня ідеологія, є відсутньою будь-яка справедлива та здорова структура взаємовідношень між людьми, ідеологічний плюралізм призводить до ідейного нігілізму та ціннісного розколу в свідомості людей. Це є досить

небезпечним через стимулювання психологічного дискомфорту та ризику глобальних антигуманних соціальних наслідків.

Для виведення українського суспільства із кризи має бути обґрунтована нова система цінностей та ідеологія, яка б виходила з принципів поваги до особистості, поваги до праці, коли тільки суспільно продуктивна праця може стати основою звеличення людини. Ця ідеологія має базуватись на принципах поваги до професії та знань, моральності та духовних цінностей. Нова ідеологія має проголошувати необхідність відходу від суто матеріалістичного споживальницького відношення до світу, людей та відносин. Крім цього, справедливість має базуватись на системі суспільного контролювання. Це і повага до закону, обов'язковість покарання та жорстка пропорційність розподілення благ та інших винагород. Має бути знайдена компромісна відповідність між традиціоналізмом, соціалістичною ментальністю та реаліями світової глобалізації. Тобто, принциповою проблемою сучасності є проблема ідеології, яка була б орієнтована на розвиток людини як багатовимірної, гармонійної особистості.

Аналіз важливих освітніх тенденцій періоду сучасної глобалізації свідчить про наявність таких тенденцій, як підвищення академічної мобільності студентів, перехід до дворівневої освіти, поява єдиних стандартів навчально-методичного забезпечення, стандартизація технологічних освітніх систем, введення кредитно-модульної системи.

Зроблено висновок про важливість знаходження компромісу між інтеграцією освіти та збереженням національних традицій. Це стає особливо важливим в сучасних умовах світової глобалізації, коли такі цінності, як зустріч, розуміння, діалог, терпимість та солідарність набувають все більшого значення.

Зазначається, що процес глобалізації вищої освіти є якісно новим явищем. Тут немає рівноправності, а є підпорядкування вищої освіти інтересам величезних іноземних транснаціональних корпорацій, які нав'язуватимуть нам свої стандарти навчання та свою мову для спілкування.

Духовність та освітній гуманізм можуть дати надію на те, що будуть знайдені відповіді на найскладніші глобальні проблеми сучасності.

Гуманістичні цінності утверджують свободу всього освітнього процесу. Гуманізація – це процес вироблення у особистості, соціальних груп, суспільства навичок життєдіяльності, які ґрунтуються на загальнолюдських ідеалах добра, справедливості, свободи, краси та щастя. Тому ми можемо говорити, що гуманізація є шляхом утвердження пріоритету загальнолюдських цінностей, реалізацією ідеї розвитку людського в особистості.

Гуманістично орієнтована освіта відрізняється своєю антропоцентричністю, міждисциплінарністю, методологічним плюралізмом та інтеграцією різних видів інформації, що є актуальним та необхідним в контексті глобалізації.

Під гуманізацією освіти ми розуміємо процес одухотворення всіх її складових, введення особистості до світу культури, який припускає єдність загальнокультурного, соціально-морального та професійного розвитку особистості; спрямовується на підготовку дійсно гуманної особистості і ґрунтується на визнанні самоцінності людини, її прав на свободу, щастя, розвиток і прояв своїх здібностей. В основі гуманізації освіти – людинолюбство, визнання прав людини на всебічний розвиток, створення для цього справді людських умов.

Освітній гуманізм передбачає відкритість до майбутнього. Його подальший розвиток пов'язаний з подоланням замкнутості та наданням освіти відкритого та креативного спрямування.

Результати досліджень, представлені в Розділі II, знайшли відображення в наступних публікаціях автора:

Категорія діяльності як пояснювальний принцип соціальної філософії // Перспективи. – № 2 – 3 (22 – 23). – 2003. – С. 118 – 125.

Глобалізація культури та її специфіка // Наукове пізнання: методологія та технологія. – № 2 (18). – 2006. – С. 42 – 46.

Специфіка творення нового освітнього ідеалу // Перспективи. – № 4 (36). – 2006. – С. 37 – 41.

Цінності в процесах творення консолідуючої ідеології // Грані. – № 2 (64). – 2009. – С.50 – 53.

Філософія освіти в умовах глобалізації суспільства // Культура народів Причорномор'я. – № 155. – 2009. – С. 146 – 148.

Нове обличчя глобального світу // Культура народів Причорномор'я. – № 174 – Т.2. – 2009. – С. 116 – 120.

Щодо проблеми глобалізації освіти // Перспективи. – № 2 (46). – 2009. – С. 60 – 65.

Мультикультуризм в інтелектуальному дискурсі // Грані. – № 5 (73). – 2010. – С. 47 – 52.

Глобальна гуманістична ідеологія: мрія чи реальність // Наукове пізнання: методологія та технологія. – № 1 (25). – 2010. – С. 84 – 91.

Сутність і значення феномену глобалізації // Україна в системі сучасних цивілізацій: трансформації держави і громадянського суспільства. Матеріали III-ї Міжнародної науково-практичної конференції 21-22 травня 2010 г. — Одеса. — Том 1. — С. 179-182.

Філософські проблеми створення нової освітньої парадигми // Актуальні проблеми економіки, політики і права. Збірник наукових праць. — Випуск № 23. — Мурманськ. — 2010. — С. 107-112.

Стратегічні пріоритети освітніх реформ в Україні // Реалізація принципів і завдань Болонського процесу в Україні. Збірник доповідей учасників VI Всеукраїнської науково-методичної конференції 2006. — Запоріжжя, 2006. — С. 204.-211.

РОЗДІЛ III

СУЧАСНА ОСВІТА В АКсіОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ ГУМАНІЗМУ

3. 1. Аксіологія гуманізму як напрямок розвитку сучасної освіти

Освіта як інститут відтворення культури існує та впливає на світ, що швидко змінюється. Для забезпечення гармонійного розвитку суспільства в майбутньому в сучасній освіті повинні бути закладені норми та принципи, а в освітньому процесі мають передаватись вагомі знання, які несуть в собі не тільки виклад інформації, але й формування світогляду, характеру, інтелектуального зростання, реалізації особистості тощо.

Е. Пауер в роботі «Філософія освіти» сформулював завдання освіти, хоча в контексті різних філософських напрямків спостерігаються суттєві розходження.

А чи є така інтегративні мета, яка б змогла істотно зменшити цей діалектичний дисонанс в розумінні зазначених завдань? Вважаю, що такою інтегративною метою є гуманізація освіти. З цим погоджуються далеко не всі, зауважуючи на тому, що «вічні цінності» не узгоджуються з такими сучасними світовими тенденціями, як глобалізація політичної, соціоекономічної та культурної сфер.

В багатьох сучасних працях зауважується на тому, що для уникнення глобальної екологічної катастрофи людству необхідно змінити своє ставлення до природи та навколишнього світу. Курси традиційних дисциплін мають бути переглянуті та відобразити особливості сучасних глобальних проблем.

На думку М. С. Розова, релігійна свідомість в епоху глобалізації вже не відіграє провідної ролі в формуванні світогляду [273, с. 54]. Гуманістична освіта з її аксіологією може це зробити через створення нової картини світу. Саме вона може надати нові підходи до вирішення проблем в контексті

поєднання науки та моральності. Освіта має допомогти людині створити нову уяву про світ, побудовану на глобальних гуманістичних цінностях, які є центром нових освітніх цінностей. Вони мають бути спрямовані на визнання необхідності докорінної трансформації етики та цінностей техногенної цивілізації. При цьому мова не йде про витіснення всього заради «вищих цінностей». В сучасних умовах можна говорити лише про цінності та принципи, які є мінімально необхідними для загального планетарного виживання та вільного розвитку. Філософія глобальної освіти – це філософія людини, що діє в світі та прикладає зусилля заради виживання всього людства. Відмова від насилля та примусу як провідного інструменту у вирішенні людських суперечок, запобігання виникненню локальних конфліктів, що можуть перерости в глобальний конфлікт, пошук стратегії гуманізму – все це є домінантою виживання людства. Стратегія ненасилля передбачає перетворення всієї структури цінностей техногенної цивілізації, тобто постане необхідність серйозного перегляду самого ідеалу сили та влади, панування над іншими людьми. Це є можливим за умови переорієнтації освітньої системи, яка формує ціннісну свідомість людини.

Вважаємо, що глобально-гуманістичний напрямок, порівняно з іншими, буде пріоритетним у вирішенні проблем сучасної епохи. Порозуміння між людьми, знаходження спільної мови повинні витіснити нетерпимість як одну з глобальних проблем. Сутність цієї проблеми полягає в запереченні та придушенні розходжень та різниці між окремими культурами та людьми. Їх прояви є антигуманними. Це етнонаціональні конфлікти, дискримінація, расизм, екстремізм, насилля, нетерпимість тощо.

Гуманізм заключає в собі визнання рівності та поваги до інших та відмову від насильства. Він сприяє розвитку вільного та відкритого мислення.

Будь-яка культурна, соціальна, моральна, релігійна цінність може стати підґрунтям для освітньої системи чи освітнього рішення. Головною специфікою освітніх цінностей є функціональність. Майже будь-яка цінність

маже стати освітньою, коли релігійне чи раціоналістичне розуміння її можуть слугувати основою для освітніх рішень.

Змістова складова відповідає ідейній, ідеологічній, світоглядній інтерпретації цінностей. Інституційна складова визначає соціокультурну сферу реалізації цінностей. Тобто освітня цінність є такою цінністю, яка застосовується до одного з компонентів освітнього процесу. Такими компонентами є професорсько-викладацький загаль та студенти, освітні установи, зміст, організація та методи освіти.

Домінантними освітніми цінностями є такі, які обґрунтовують якості тих, хто навчається, як мети освітньої системи. Всі інші освітні цінності, так чи інакше, працюють на домінанті цінності чи їх обмежують.

Однією з важливих цінностей освіти є компетентність, яка включає професійну та загальнокультурну складову. Самореалізація є однією з найбільш важливих освітніх цінностей. Адже знайти своє місце в житті людині має допомогти освіта.

Сутність нової освітньої парадигми полягає в тому, щоб сформувати модель гуманістичної освіти, яка виходить із того, що людина в сучасному світі діє в інтересах виживання людства.

В цьому контексті цінності індивідуалізму, сили, влади, панування над природою та соціумом загрожують глобальними конфліктами та катастрофами. Потрібно переглянути ці цінності та поступово змінити ціннісну свідомість людини.

Отже, стратегічною метою освіти є розвиток людини, порівняно з яким професійне навчання виступає як засіб, що сприяє досягненню цієї мети. Оволодіння професією є тактичною метою освіти. Досягнення мети шляхом певних дій є позитивним результатом.

Діалектика мети та засобів вказує на те, що тактичні завдання є засобами для мети стратегічної. Стратегічною метою є гуманістична особистість, критерієм якої буде досягнутий в суспільстві рівень гуманності, подолання відчуженості, технократичних та споживальницьких перекосів

свідомості тощо.

Такі перші історичні форми суспільної свідомості як релігія, мораль та мистецтво розвивались на основі аксіологічних знань. Цей вплив яскраво проявляється в становленні моральної свідомості. Аксіологічна свідомість у відношеннях людей виражається у вигляді моральних оцінок. Якщо індивідуальні оцінки сприймались колективом і закріплювались на рівні суспільної свідомості, вони набували загально значимого змісту і, таким чином, в суспільстві поступово формувалась система моральних знань та цінностей, в яких концентрувались зразки поведінки багатьох людей. Поступово сформувалась моральна форма суспільної свідомості, яка включала норми, принципи, цінності, моральні ідеали, поняття добра та зла, справедливості та несправедливості. В моральній свідомості всі ці уявлення об'єднуються в певну систему.

Цінність суспільства є гуманістичною цінністю, оскільки держава охороняє та захищає права людини. В процесі соціалізації ми навчаємось розмовляти, одержуємо освіту, засвоюємо норми, правила та закони. Для окремої людини не тільки приємно, але й вигідно, щоб суспільство було гуманним, хоча суспільство – це реальність, яка вимагає обережного ставлення до себе. В підручниках народ часто ототожнюється з населенням, часткою якого є особистість. Народ має досить чіткі територіальні, мовні та культурні традиції. Можливості реалізації, збагачення та розвитку через ці складові для людини стає мірою цінності народу.

Гуманістичне відношення до народу як цінності передбачає активну зацікавлену участь в народному житті, звісно, через гуманізацію реальних проявів цього життя.

Держава також може сприйматись як цінність, але неоднозначно. Все залежить від того, що в конституційному та правовому відношенні вона несе людям. Взаємодія між державою і людиною повинна укріплювати гуманістичні принципи в громадянських, юридичних, політичних, екологічних відносинах. Головними юридичними цінностями виступають

законність та порядок, правова захищеність та справедливий суд. Юридичні цінності потребують глибокого осмислення. Бути законослухняним означає бути соціально добродійним. Можна розглядати вільно та демократично прийняті закони як один із видів гуманістичних цінностей, які заслуговують на шанобливе ставлення з боку кожного члена суспільства.

Серед політичних цінностей важливими є політична воля та відповідальність, патріотизм, національна та міжнародна безпека та мир. Більшість із політичних цінностей пов'язані з ідеями справедливого та розумного суспільства. Гуманна людина за усіх історичних часів буде прагнути соціальної справедливості та рівності. Політичного ідеалу гуманності, мабуть, не існує, хоча плюралістична меритократична демократія є досить вдалою формою політичного режиму.

До гуманістичних цінностей також належать цінності пізнання. Це мислення, розум, істина, сенс, знання, винахід та відкриття. Пізнання є ефективним проявом багатьох людських якостей та здібностей. Важливо, аби пізнання та знання були спрямовані на збагачення гідного та гуманного людського життя. Гуманізація мислення полягає в його орієнтації на позитивне та гуманне в людині. Потрібно творити гуманний сенс та значення. В цілому пізнавальна діяльність людини має багато гуманістичних сенсів. Серед них духовне очищення та піднесення, прагнення до нових істин та корисних для людства цінностей.

Естетичні цінності також наповнені глибинним гуманістичним сенсом, коли переживання прекрасного в житті, природі та творчості відбивається в людській душі, яка вміє любити та поважати інших людей.

Моральні цінності є похідними з тих людських вчинків, які ми схвалюємо, тобто оцінюємо як добрі. Сюди відносяться якості гуманності, які є моральною основою особистості. Моральних норм існує дуже багато. Серед них можна виділити правдивість, відкритість, відданість, доброзичливість, чесність, порядність, відповідальність, толерантність, вірність, любов, вдячність тощо.

Моральні цінності об'єднуються фундаментальною етичною категорією добра, яка характеризує найрізноманітніші відтінки нашої повсякденної поведінки і, навіть, прихованого внутрішнього духовного життя особистості.

За І. Кантом, обов'язок до іншого – творити добро, обов'язок перед собою – прожити гідно своє життя. «Практична любов до ближнього – борг всіх людей один до одного відповідно до етичного закону досконалості: люби ближнього свого, як самого себе» [153, с. 391].

Людина має в міру сил допомагати людям та сприяти їх щастю, не сподіваючись отримати за це якусь винагороду.

І. Кант розвиває етику обов'язку. Ідеал добродійності, за Кантом, можна звести до добра. Критеріями добра є моральні закони, імперативи: «не вбий», «не вкради», «не бреш», «не використовуй людину, як річ» тощо. Тобто, гуманні чи антигуманні вчинки залежать від виконання людиною цих імперативів.

В діалектиці Г. В. Ф. Гегеля моральні цінності постають глибоко гуманістичними. Філософ їх уподібнює «розуму волі». Г. Гегель зауважує на тому, що «людина не буде панувати над природою, доки не стане господарем самій собі». Він розглядає мораль у співставленні з правом. «Те, що можна вимагати від людини на основі права, являє собою певний обов'язок. Правові обов'язки характеризуються зовнішньою необхідністю, моральні обов'язки залежать від суб'єктивної волі» [56, с. 54 – 55]. Моральна людина бажає співставити свої внутрішні потреби із зовнішніми установами. Моральний обов'язок передбачає обов'язки: «Право залишає висновкам певну свободу. Моральність, переважно, вимагає, щоб вчинок був сповнений поваги до обов'язку. Отже, спосіб дій, який є відповідним праву, також є моральним» [56, с. 54 – 55].

В німецькій класичній філософії моральні цінності нерозривно пов'язані з принципами гуманізму. Ідея обов'язку як абсолютно спонукуваного мотиву моральної поведінки поставлена в якості проблеми

гуманістичного ідеалу.

Всі існуючі моральні цінності є взаємопов'язаними, тобто відтворення однієї викликає й інші. Це пояснюється тим, що істина, як відомо, пов'язана з добром, а краса пов'язана з добром та істиною і т. д. Моральні цінності є прийнятними у якості оцінювального критерію відносно сфер людської діяльності.

З точки зору гуманістичної ідеології існують загальні для всіх людей та обов'язкові для виконання моральні принципи, які, незважаючи на соціальне походження, історичну та культурну обумовленість, однаково розуміються та оцінюються більшістю людей.

Гуманістична ідеологія не є до кінця ідеологічною, оскільки її носіям властиве критичне ставлення до дійсності та, навіть, деякий скептицизм. Але, не дивлячись на те, що гуманістична ідеологія є відкритою, тобто прогресивною, в ній є надзвичайно важливий сенс, котрий виходить з факту існування людяності в особистості, що є головним орієнтиром серед усіх інших, подекуди змінюваних, координат. Так, на людину, як уже неодноразово зазначалось, сильно, а інколи і визначально, впливають біологічні чи суспільні чинники, та людина духовна, тобто гуманна, може змінювати будь-які умови та творити добро.

Відомо, що існують різні етичні системи із своїми нормами та цінностями (буддистська, конфуціанська, марксистська етика тощо).

Гуманізм не пропонує етичної системи, побудованої на одній моральній цінності. Відтак, гуманістична ідеологія – це ідеологія людяності, коли людина є носієм волі та здатна вдосконалюватись через творчість, інтелектуальну діяльність, любов до інших людей та всього оточуючого світу. Гуманістична ідеологія є відкритою системою, яка прагне вдосконалення міжособистісних, соціальних відношень та відношень людей з природою. На думку багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників, головною властивістю гуманізму є прагнення до самовдосконалення крізь призму розвитку людяності. В сфері моралі поняття вдосконалення набуває

якостей імперативу, хоча стандарти такого самовдосконалення через стремління до гуманістичного ідеалу є не до кінця визначальними та абсолютними. Тобто людина в такому контексті завжди буде залишатись унікальною індивідуальністю. Найважливішим є вдосконалення окремої людини, яка в результаті процесів соціалізації буде включеною в суспільство. Вдосконалення є можливим за умови особистісного розвитку, воно не є привілеєм вибраних (особливих верств населення, етносів, каст, прошарків тощо).

Вдосконалення неможливе без творчого, одухотвореного відношення до світу та певних досягнень. А це і є головними складниками морального вдосконалення, що є найважливішою етичною цінністю. Вдосконалення в будь-якій сфері людської діяльності (економічній, політичній, соціальній чи духовній) є таким з багатьма найрізноманітнішими людським якостями та цінностями.

Вдосконалення пов'язане з правом та здатністю людини самостійно керувати власним життям. В цьому процесі важливими рисами є розумність, врівноваженість та відповідальність. Вірно обраний шлях в житті надає людині, незважаючи на перешкоди на життєвому шляху, наснаги та внутрішнього задоволення та поваги до себе. Приємно відчутти своє життя як цінне та значуще, де є місце для творчості, успіхів, розвитку та любові. З точки зору гуманістичної ідеології серед усіх напрямків самовдосконалення особливого значення набуває вдосконалення взаємовідношень між людьми, природою та суспільством. Бо всі моральні якості є важливими в контексті міжособистісних зв'язків, взаємодії та спілкування, що саме по собі є визнаною фундаментальною загальнолюдською цінністю.

В наших взаємовідношеннях проявляються такі важливі аксіологічні поняття, як корисне чи шкідливе, добре, зле, благо, цінність, мета, ідеал, сенс, мотив, потреба, інтерес тощо. Через ці поняття фіксується значиме та очікуване співвіднесення.

Поняття гуманізм та гуманний є аксіологічними, бо вони завжди

фіксують значимість відношень, процесів, явищ та дій. Аксиологічну суть поняття гуманізм передає те, що воно виражає подекуди відносний та конкретно-історичний характер гуманізму, а в характері реального взаємозв'язку цінності та гуманності. Так, наприклад, особисті цінності, які обумовлені певними потребами та інтересами, можуть включати як гуманні, так і антигуманні компоненти. Діалектика розуміння цих взаємовідношень проявляється в тому, що, наприклад, деякі цінності, що розуміються особистістю як гуманні, можуть бути антигуманними по відношенню до інших людей чи суспільства. Хоча потрібно зазначити, що якості особистості, як і вона сама, є багатовимірними. І ось в цьому багатоманітні можна виділити як гуманні, так і антигуманні [271, с. 89 – 90].

На думку Г. Я. Головних, гуманним є те, у що вкладена корисна для суспільства праця. Та науковець додає, що суспільно необхідна праця може бути вкладена у вироблення антигуманного продукту. Тільки ті речі, які набувають суспільної значимості, коштовності та актуальності, є гуманними цінностями. Поняття гуманізму концентрує в собі всі узагальнені та суттєві прояви гуманності, пов'язані з людською діяльністю, мотивами, ідеями та метою. Тобто гуманізм включає в себе не тільки світоглядні прояви, але також прояви у сфері діяльності та міжособистісних стосунків. Ми маємо справу з гуманними чи антигуманними знаннями, ідеалами, переконаннями тощо.

Один із складників гуманізму фіксує систему поглядів, що виражають сутність гуманістичного світогляду, по-друге, в гуманізмі фіксується ступінь гуманності в мотивації поведінки та діяльності людей. До того ж важливо враховувати ступінь гуманності самих вчинків та діяльності в цілому.

У світоглядному відношенні ідеї гуманізму пов'язані з уявленнями про людину, її інтереси та ціннісні орієнтації. Гуманізм в межах світогляду фіксує сукупність поглядів на людина як вищу цінність. Любов до людини в цьому контексті виражається в повазі до людської гідності та визнанні прав людини, в турботі про благо окремих людей та суспільства в цілому.

Гуманістичний світогляд існує поряд з антигуманними формами світогляду, такими, як, наприклад, садистський чи кримінальний світогляд, який є деструктивним для людини, бо несуть руйнування для себе і для оточення. Головною ознакою більш фундаментального характеру гуманізму відносно інших форм світогляду є особистий характер його рефлексивності. Тобто людяність є основою світогляду психічно здорової людини не тільки з філософської, а й з медичної точки зору.

Навряд чи існують повністю антигуманні люди, бодай у зародку в них мають бути бажання творення та ознаки любові до рідних. Однозначної відповіді у цих складних проблемах буття не існує. Мова йде про те, що переважає в діалектичній боротьбі між базовими етичними категоріями добра та зла.

У змістовому відношенні гуманізм являє собою певний набір загальнолюдських цінностей, моральних норм, ідей та принципів поведінки. Їх статус донині залишається не до кінця зрозумілим, хоча неможливо заперечувати реальність існування гуманістичних цінностей, які, незважаючи на неоднозначність в тлумаченні їх положення, є достатньо стійкими, загальноприйнятими та зрозумілими.

Гуманістичні цінності мають властивість долати історичність, національні чи культурні розходження, складаючи справжнє багатство людства. Поряд з цим в людській поведінці існує сфера дій, нейтральних по відношенню до людяності. Вагома їх частина пов'язана з фізичними, біологічними чи фізіологічними потребами людини. Хоча ця діяльність, пов'язана із створенням певних матеріальних цінностей, може викликати також негативні чи антигуманні наслідки.

Можна говорити про існування не тільки гуманності чи антигуманності, але також про існування позагуманності.

Гуманізм – це світогляд, сутністю якого є ідея людини як абсолютної цінності, пріоритетної відносно всіх інших матеріальних чи духовних цінностей.

В гуманізмі особистість розглядається в якості основної реальності її існування. Гуманізму притаманна переконаність в безмежних можливостях самовдосконалення людини. Гуманісти визнають реальність антигуманною в людині, та ніколи до цього не ставляться байдуже, тобто намагаються витіснити та зменшити вплив та прояви антигуманного. Це є можливим за умови усвідомлення гуманності як відповідних якостей, потреб, цінностей, норм та принципів. Гуманізм прагне усвідомлювати всі прояви гуманного в людині, культивує на світоглядному рівні моральний спосіб життя.

Гуманізм як ідеологія не має на меті політичних чи економічних досягнень, пов'язаних з впливом управління та владою, підкоренням та пануванням, оскільки його мета принципово перебуває в іншій площині.

Для знаходження критерію гуманності необхідно враховувати ступінь гуманності по відношенню до кожного суб'єкта взаємодії та до ступеню гуманності досягнутого результату.

Для людини є природним першочергове піклування про себе, тобто вона прагне бути гуманною, в першу чергу, до себе. Основою критерію гуманності є потреби та інтереси людини. Вони можуть бути гуманними чи антигуманними. Різні негативні прояви девіантної поведінки, наприклад, насилля та злочини, також є результатом певних антигуманних поглядів та потреб.

Потребою виступає внутрішній потяг, спрямований на досягнення якихось цінностей. Потреби виникають на різних рівнях – біологічному, психологічному, соціальному та духовному. Потреба фіксує певний стан людського організму та людської свідомості, коли виникає імпульс чи запит.

Кожен із нас регулярно стикається з цілою системою найрізноманітніших потреб. Критерій гуманності цих потреб можна співставити з їх розумністю. Щодо проблеми т. з. Розумних потреб існують різні точки зору. Інколи до розумних потреб зараховують соціальні та духовні потреби. Розглянута вище модель сучасної людини-споживача ілюструє перетворення матеріальних потреб на єдину мету.

Гуманними потребами можна назвати ті, які є необхідними для нормального життя та не впливають деструктивно на природне та соціальне середовище. Гуманні потреби не несуть оточуючим людям фізичних чи моральних страждань. Гуманними є ті потреби людини, які призводять до зміцнення здоров'я, інтелектуального, духовного та фізичного самовдосконалення. Гуманність людських інтересів пов'язана з гуманністю потреб. Їх антигуманність пов'язана зі світом антицінностей. Вони за своєю суттю є антилюдяними. До соціальних антицінностей можна віднести жадібність, підозрілість, ворожість, агресивність, насилля, вбивство тощо. До негативних девіантних проявів можна також віднести дезінформацію та маніпулювання суспільною свідомістю, всі прояви вандалізму, забруднення та руйнування природного середовища. До антицінностей, жертвою яких є людина, можна віднести алкоголізм та наркоманію.

У світі складних взаємозв'язків цінностей та антицінностей актуальною є проблема вдосконалення людини через систему освіти та виховання. Нова людина складної епохи глобалізації бачиться розумною та гуманною, креативною, цілісною, вмiючою насолоджуватись прекрасним.

Подальший розвиток людства має будуватись на новій системі цінностей, які є досить суб'єктивними та являють собою результат історичного розвитку. Цінності орієнтують людську діяльність у певному напрямку, впорядковуючи дійсність та вносячи в її осмислення оціночні моменти. Цінності скоріш співвідносяться не з істиною, а з уявленням про ідеал, а він надає сенсу людській діяльності, тобто різні феномени, події та факти усвідомлюються людиною крізь призму відношень людини до світу, його потреб, світоглядних уявлень. Людина співставляє свою поведінку з різними нормами та ідеалами. Саме тому поняття добре чи зле, справедливе чи несправдливе виявляються ціннісними, а пов'язані з ними погляди та переконання – ціннісними ідеями. Ці ідеї сприймаються не просто логічно як істинні чи хибні, а вони обов'язково оцінюються як гуманні чи антигуманні. Цінності виявляються історично рухливими та змінюваними. Якісні

зрушення в структурі буття закономірно призводять до трансформації в структурі свідомості. Криза цінностей відбувається в результаті принципового зрушення в суспільній свідомості. Принципово важливим виявляється питання реального співвідношення суб'єктивних та об'єктивних цінностей. Це особливо актуально в кризові історичні періоди, коли суспільство шукає новий вимір розвитку. Надзвичайно важко окреслити всі причини загострення духовно-моральної кризи в свідомості та поведінці людини в епоху глобалізації. Наприклад, виховання молоді в атмосфері вседозволеності призводить до формування егоїзму із зниженням поваги до оточуючих людей. Зростання злочинності теж пов'язане з проблемою розпущеності із запереченням моральних цінностей. На думку багатьох сучасних дослідників, прояви бездуховності пов'язані з недооцінкою впливу авторитету традиційних духовних цінностей. Хоча, безумовно, це є лише однією з багатьох причин прояву антигуманних якостей людини, які теж є досить різноманітними. Це агресивність, насилля, жорстокість, нетерпимість, заздрість, здирництво, егоїзм, безвідповідальність, підлість, наклепництво, зверхність, підлабузництво, байдужість та ін. Спільною рисою всіх цих та багатьох інших антигуманних якостей є деструктивність. Вони шкідливі не тільки для тих, на кого направлені, але й для самих носіїв. Їх присутність вже робить людину антигуманною, хоча їх форма прояву може бути активною чи пасивною.

Кожна людина, в принципі, бодай потенційно, може бути антигуманною. Основний моральний вибір між добром та злом несе в собі ризик захопитись проявом негативу та деструкції по відношенню до інших людей, природи та суспільства.

Гуманістично орієнтована освіта може допомогти в правильному розумінні цінностей, реалістичності самооцінки, завдяки чому можна уникати помилок та легше удосконалюватись. Знання, розуміння та усвідомлення наших антигуманних якостей, їх переоцінка під впливом гуманістичного розуму може знешкодити вплив антигуманного на наше

буття.

Гуманістично орієнтована освіта допоможе усвідомити значущість іншого суб'єкта як рівного собі, відчути емоційну близькість з ним, бо кожна особистість має власну волю, автономність, суверенність та неповторність, та, стикаючись з реаліями життя, має можливість досягти моральної зрілості.

Головна мета освіти в цьому контексті полягає у виявленні сенсів в ноосферній реальності, породженій людиною, а правильне розуміння їх є базовою духовною формою буття людини та сутністю освіти.

Однією з найважливіших функцій філософії є спрямування на розвиток особистості в душі реального гуманізму. Таким чином можна підсумувати, що гуманізм як система поглядів на світ, щоб він відповідав людині, та якою має бути людина, щоб вона відповідала цьому світові. Такий світогляд може бути сформований в результаті наукової освіти.

Формування гуманістичного світогляду людини є важливим джерелом реалізації її духовного потенціалу, тому що отримуючи людяне уявлення про всі форми буття, людина пізнає себе. Людина, яка пізнає ідеали та норми гуманізму, може відчути потребу в їх реалізації. Гуманістично орієнтована освіта може наблизити людину до вищих цінностей та довести, що однією з таких цінностей є повноцінний розвиток гуманної особистості. Зрештою, це допоможе змінити суспільство, зробивши його людянішим. Як вже зазначалось, гармонійний розвиток людини потребує самостійного вільного вибору орієнтації на істину, правду та доброту.

Цінності гуманізму реалізовувались стихійно в відносинах між людьми через спілкування, виховання, спільну діяльність та спільний відпочинок. Реалізація цінностей гуманізму є діалектичним процесом. Спірні питання виникають кожного разу, коли потреби та інтереси людини чи групи інтересів сприймаються як інтереси меншості, які мають бути визнаними більшістю. Суспільство, обмежуючи свободу особистості, так би мовити, зазіхає на вищі гуманістичні цінності. Але це стосується негативних проявів девіантної поведінки. Попри все будь-яка людина має право відстоювати свої

права та шукати захисту від різних проявів образ та насилля. Права людини відображають її потреби, свободи, позитивні якості та цінності. Вони закріплені в законах, угодах, конвенціях та деклараціях.

Гуманізм виходить з того, що всі люди мають певні свободи та привілеї. Існують т. з. фундаментальні права людини, які мають транснаціональний, загальнокультурний характер. Вони виникають в суспільстві та історично розвиваються. До цих фундаментальних прав людини належить рівність. З позиції гуманізму всі люди мають однакову гідність та цінність. Протягом тисячоліть це право існувало як потреба та прагнення людей, та юридично воно почало визнаватись відносно недавно.

Визнання прав людини інколи проходить в суспільстві досить драматично, інколи через війни, заколоти та революції. Права людини можна вважати моральним сумлінням світового співтовариства, а їх виконання є одним з найважливіших показників культури людини та цивілізованості суспільства.

Фундаментальним правом людини є право на життя. Збереження та підтримання життя є нерозривно пов'язаним з можливістю лікування та отримання необхідного нагляду. Кожна людина має право на медичну допомогу, жодному із членів суспільства не може бути відмовлено в лікуванні та нагляді, навіть коли людина не може заплатити за ці послуги. Одним із засобів реалізації цього права є системи соціального страхування та страхової медицини.

Гуманізм виходить із того, що ні суспільство, ні будь-хто інший не мають права віднімати людське життя, яке є сакральною цінністю. Суспільство має право обмежувати прояви життя та волі злочинців, які є загрозою життю та безпеці іншим.

Одним з показників реалізації гуманізму в житті суспільства є право на власність, бо вона є головним джерелом фізичного, матеріального благополуччя людини. Це може бути земля, матеріальні чи духовні цінності. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності довільно, без справедливої

винагороди. Гуманізм проявляється в забезпеченні умов для того, аби люди могли самі утримувати себе та сім'ї, працювати та заробляти достатньо для достойного життя. Люди мають право володіти та користуватись власністю, мати з неї прибутки. На базі спільності своїх економічних прав люди можуть об'єднуватись у профспілки та укладати колективні договори з роботодавцями. Вони мають право відмовитись від роботи та страйкувати, якщо їх не задовольняє платня чи умови праці.

Однією з економічних свобод є захист від бідності. Тобто, держава та суспільство мають встановлювати оптимальний прожитковий мінімум та робити все можливе, аби жоден з громадян не залишився без засобів для життя.

Досить важливим є такі права, як свобода пересування та проживання, свобода мислення, сумління, слова, поглядів. Право на свободу свідчить про внутрішню безкінечність особистості, необмеженість її можливостей та устремлінь. Справедливе гуманістичне суспільство не буде контролювати цю свободу. Єдине її обмеження полягає в тому, щоб захистити суспільство від антигуманних проявів.

Серед інших прав та свобод важливими є свобода від неволі та рабства, свобода на особисте приватне життя, право на отримання освіти.

Взаємовідношення між людиною та суспільством передбачають певні обмеження свобод, прав та обов'язків. Гуманістичним взірцем тут є максимальна гармонізація цієї взаємодії. Жоден із людей не має права морально чи фізично ображати інших. Суспільство зобов'язане встановити систему законів аби захищати своїх громадян. Згідно з гуманістичними принципами кожен громадянин має право голосу, коли за законодавством гарантовані регулярні вільні вибори. Люди мають право створювати суспільні об'єднання та політичні партії.

Окрім того, гуманізм передбачає такі свободи, як шлюб, народження дітей, материнство та батьківство, контролювання запліднення, переривання вагітності та штучне запліднення.

Позитивні результати процесів гуманізації, направленої на захист прав та свобод людини, можна охарактеризувати поняттям життя та діяльність, які виражаються у відношеннях між суспільством та природою, людиною та суспільством, людиною та культурою тощо.

3. 2. Детермінанти аксіологічного знання в освіті

Сучасна глобальна цивілізація поза великих досягнень в науці та техніці створила вагомі екзистенціальні та соціокультурні проблеми, які поставили світову цивілізацію під загрозу винищення. Вирішення проблеми можна знайти у розвитку аксіологічної складової в освіті на науці. Тільки за таких умов можна протистояти глобальним викликам сучасності. Цивілізаційний розвиток постійно супроводжується зміною цінностей. Цивілізацію можна назвати втіленням загальної ціннісної свідомості. З точки зору ціннісної детермінації виділяють традиційні (космогенні) та індустріальні (техногенні) цивілізації. Для «традиційних» цивілізацій помітною є залежність від природних умов життя. Ціннісним принципом функціонування таких цивілізацій є вірність традиції. В системі цінностей традиційного типу провідне місце буде займати розуміння природи як живого організму. Суттєвою рисою техногенної цивілізації є пошук та запровадження новітніх технологій. Новий після традиційного та техногенного етапів може пригадатись етап на базі «надлокальних цінностей» (Б. С. Єрасов). Такі цінності корелюються з поширеним комплексом духовних знань, що виробляються людством для уникнення обособленості локальних цивілізацій. Тобто пріоритетом третього періоду виступає духовність, що фіксується світовою структурою.

Духовна складова пронизує все, що пов'язане з людиною та культурою. Лише завдяки духовній енергії людство може витримувати перевтому від соціоінформаційних інноваційних технологій. Важливо зрозуміти, що людству більше ні на що розраховувати, крім сили духу.

Актуальний імператив виживання людства та достойного життя особистості формують нову точку зору на освіту. Аксиологія висловлює її (нову точку зору) мовою цінностей, яка дозволяє співвідносити різні точки зору, шукати та знаходити баланс між ними. Кожна культура, мораль, релігія, традиція, ідеологія мають відстоювати свої цінності, в тому числі, в сфері освіти.

Сам термін «аксиологія» був введений до наукового аналізу на початку ХХ століття французьким філософом П. Лапі. Хоча теорія цінностей, як відомо, розроблялась в етиці стародавнього світу. Аксиологія є невід'ємною частиною цілісного філософського знання. Теорія цінностей як окрема філософська дисципліна виникла в середині – другій половині ХІХ століття. На думку Столовича Л. Н., розробка «філософії цінностей» не могла не стимулювати «переоцінку всіх цінностей».

Феномен цінності являє собою складне комплексне утворення, що міститься не тільки в пізнавальних структурах, але також, перш за все, в глибинних процесах соціального життя, культури та людського світогляду. В будь-якій формі систематичного філософського мислення вчення про цінності має фундаментальне значення. Воно лежить в основі онтологічних та гносеологічних побудов.

Аксиологія – це більш точна назва для тієї частини питань та проблем (добро, мета, досконалість, прекрасне, обов'язок, гідність, справедливість, істина, естетичні та етичні судження). Вони з давніх давен, починаючи від Сократа, входили до складу «практичної філософії». Уточнення в філософському словнику категорії цінності є відносно недавніми. Поняття «цінність» було запозичене в політекономії в другій половині ХІХ – ХХ століття. Було визнано, що наука традиційно з філософських понять та питань може бути об'єднана під загальною назвою цінності.

Об'єктивність цінностей визначається не їх належністю людині. Вона полягає в тому, що цінності всіх категорій не тільки об'єктивні, але також суб'єктивні. Їх сприйняття є суб'єктивним та за суттю індивідуальними.

Однак здебільшого цінності колективізуються в сучасному житті людей, стають масовими в ході історичного розвитку та інтернаціоналізацією суспільних процесів. Цей рух є вкрай нерівномірним. Цінності концентруються суспільною свідомістю як функція різних епох, культур, особливостей свідомості та політичних режимів.

Цінності поступово еволюціонують та інтернаціоналізуються. Всі цінності розвиваються в різних сенсах. Розвиток цінностей може призвести до їх суттєвої трансформації. Вона є очевидною, коли мова йде про матеріальні цінності – це можуть бути наукові дослідження, технічні пристрої або соціальні цінності.

Можна виділити два аспекти, в яких проблема цінності звичайно постає перед людиною. По-перше, за явищами цінності може бути прихована проблема взаємодії особистості та суспільства. Правові, моральні, етичні та інші уявлення про окремого індивіда відіграють роль готових формул, що для нього є орієнтирами в соціальній дійсності та певною мірою впливають на його поведінку. Подібну роль можуть виконувати ціннісні характеристики предметів, що створюються людиною. Другий аспект, в якому проблема цінності – це відношення масової свідомості до об'єктивних законів історичного розвитку. В суспільних ідеалах, в поняттях добра та зла, справедливості та несправедливості масова свідомість виражає своє відношення до сучасної соціальної дійсності та протиставляє їй певну суспільну свідомість, що має бути установленим. Категорія цінності розкриває один із суттєвих моментів універсальної взаємозалежності явищ, а саме момент значимості одного явища для буття іншого. Інші філософські категорії допомагають людині орієнтуватись в таких аспектах взаємодії матеріальних систем, як часова послідовність, причинно-наслідкова залежність. Суб'єктом ціннісного відношення виступає той бік, відносно буття якого визначається цінність буття іншого. Об'єкт ціннісного відношення – це те, з чим суб'єкт вступає до взаємодії та що для нього є цінним. Носієм цінності може виступати будь-яке явище, що взаємодіє з

суб'єктом. Оскільки філософський аналіз цінності виходить з людини як кінцевого суб'єкта ціннісних відношень, важливо відмітити, що він може бути представлений конкретно-історичним індивідом, певною соціальною групою (сім'єю, колективом, прошарком, нацією тощо). Будь-яка соціальна спільність може виступати як самостійний суб'єкт ціннісного відношення, не тотожний її окремим членам. Витоки проблеми цінностей виходять з часів сивої давнини. Так, один з представників філософської думки Стародавнього Китаю Мо-Цзи визначав найкращою цінністю справедливість, бо саме вона приносить користь людям.

Кожна особистість має свої інтереси, потреби, мотиви та завдання, які також не можна не брати до уваги. Існують випадки, коли цінності глобального порядку потребують обмеження, норм, обов'язків у поведінці індивіда.

Рефлексивність, діалектичність, творчий характер мислення також, по суті, є цінностями (пізнавальними), урахування яких в питаннях освіти є необхідними.

Воля, самовизначення особистості є класичними ліберальними гуманістичними цінностями. Однак сьогодні з'являються нові імперативи, що вказують на вичерпність класичної системи цінностей, що висуває на перший план нові освітні орієнтири, обумовлені логікою розвитку людської цивілізації. Імперативи глобально-історичного підходу є важливими для аналізу системи цінностей у філософії освіти. В той же час глобально-історичний підхід потребує співвіднесення з іншими вітчизняними та зарубіжними підходами, досягненнями класичної філософсько-педагогічної думки. Аналіз європейської традиції сучасної вітчизняної та зарубіжної філософії освіти призводить до необхідності осмислення та розвитку ціннісного підходу до обґрунтування нової освітньої парадигми. Під час аналізу філософії освіти завжди спостерігалась безпосередня та опосередкована присутність цінностей в концепціях, що розглядались. Тому

є необхідність звертатись до цінностей під час вирішення принципових філософських проблем освіти.

Категорія «цінність» належить до таких загальнонаукових понять, методологічне значення яких є пріоритетним для філософії. Зміст поняття «цінність» більшість вчених (В. А. Ядов, З. Н. Чавчавадзе, М. С. Каган тощо) характеризують через виділення цілої низки ознак: значимість, нормативність, корисність, необхідність. Стверджується, що поява цінності пов'язана, з одного боку, з предметами, явищами та їх властивостями, що в змозі задовольнити суспільні потреби. Підкреслюється, що цінність – це форма прояву певних відношень між суб'єктом та об'єктом [50, с. 33].

Центром ціннісних відношень виступає людина. Та оскільки філософський аналіз показує, що цінність виходить з особистості як кінцевого продукту ціннісних відношень, важливо, що це може бути тільки конкретно-історичний індивід, але не може бути людство взагалі.

Усвідомлення особистістю цінності передбачає наявність в неї певного способу орієнтації в цінностях. Спосіб орієнтації є внутрішнім психологічним механізмом, що формує ті чи інші переваги особистості. Визначити загальнолюдські цінності як соціальну детермінанту означає виділити ті ідеї та принципи, які в усі часи людського розвитку були провідними для особистості, визначали її інтереси, ідеали та поведінку в цілому.

В західній філософії можна помітити два провідних підходи до проблеми цінностей: натуралістичний та антинатуралістичний (трансценденталістський). Антинатуралістський трансценденталістський представляють Кант та його послідовники, що обґрунтовують поняття категоричного імперативу, що не виводиться з природного прагнення людини до щастя. Людина має стати моральною, якщо вона буде пригнічувати природний початок, змушуючи себе підкорятись почуттю відповідальності. Кант вважав, що моральні вимоги не можуть виводитись із законів та потреб цього світу, оскільки людина одночасно перебуває у двох

світах. Як природна істота вона належить до світу простору та часу, причин та наслідків. Тут вона не є вільною. Її дії можна заздалегідь передбачити та розрахувати. Тільки в іншому світі, світі Бога людина є вільною [174, с. 35]. Неокантіанці В. Вільденбанд та Г. Ріккерт в своєму вченні про цінності розглядають їх як вільне царство цінностей, що лежать по той бік суб'єкта та об'єкта. Не приймаючи тези Канта про те, що світ є непізнана «річ в собі», Вільденбанд протиставляв філософію як нормативне вчення, засноване на оціночних судженнях. Цінності у Вільденбанда є апіорними, трансцендентальними, загальновизначальними. Він розділяв логічні, естетичні, етичні та релігійні цінності, розуміючи їх як висхідні ланки. Визначаючи кінцевою метою історичного процесу самовизначення особистості відповідно до «етичного ідеалу», він зводив соціальні проблеми до етичних. Вище етичних цінностей він ставив естетичні, як вільні від волі та зацікавленості. Дуалізм світу дійсності та світу цінностей (того, що є, і того, що має бути) він проголошував «священною таємницею», що виявляє обмеженість нашого пізнання та спрямовує нас до царини релігійних цінностей.

Провідним питанням для філософії Ріккерта є проблема трансцендентного: це також абсолютно незалежна від суб'єкта реальність. Ріккерт виділяє шість сфер пізнання (логіка, естетика, містика, етика, еротика, релігія) та типи цінностей, що їм відповідають (істина, краса, добро, надособистісна святість, моральність, любов, щастя, особиста святість).

В основі антинатуралістичного напрямку в аксіології спостерігається деяка відірваність від природних потреб людини. Для антинатуралістів цінності – це ідеальні сутності, сфера яких знаходиться поза досвідом та вони не залежать від людських потреб. Така позиція в теорії цінностей для нашого часу не є повністю актуальною.

Натуралістичний підхід постає більш переконливим в сучасних умовах глобалізації. З позицій натуралізму цінністю видається все те, що сприяє ефективному функціонуванню «людської природи», тобто розвитку

біотехнічних здібностей індивіда, задоволенню його інтересів та розвитку потенціальних його можливостей.

Звертаючись до цього напрямку аксіології, що розроблявся в контексті немарксистських теорій, можна пригадати погляди одного з найбільш помітних його представників Р. Б. Перрі. Його позиції поділяють такі вчені, як Г. Беккер, Р. Лінтон, С. Поппер, які вважають загальну теорію цінностей Р. Б. Перрі фундаментальним емпіричним дослідженням ХХ століття.

Перша ґрунтовна праця Р. Б. Перрі вийшла в 1912 році. В ній, звертаючись до сучасних філософських тенденцій, він підкреслював, що аксіологія – галузь знання, в якій етика, політика, юриспруденція, економіка, естетика, філософія знаходять власне місце.

За допомогою теорії цінностей людина зможе пізнати себе, свої найглибші прагнення. Тобто це знання може бути не менш вивільнювальним, ніж знання законів природи. Пізніше в роботах «Загальна теорія цінностей» та «Сфера цінностей» Р. Б. Перрі всіляко підкреслює значення духовних цінностей, вважаючи, що «не машина та предмети, а соціалізовані цінності та емоційно насичені стійкі ідеї утворюють сутність культури та цивілізації. Критикуючи утилітарно-практичний підхід до життя, техніцизм та антиінтелектуалізм, він захищав ідеали демократії.

Розглядаючи загальну теорію цінностей Р. Б. Перрі, можна побачити її гуманістичну спрямованість. Він закликає створити цивілізацію, в якій кожен народ, кожна нація, кожна людина будуть займати достойне місце в єдиній загальнолюдській культурі. Перрі хоче бачити майбутню цивілізацію прогресуючою у всіх творчих сферах, що узгоджується з наукою та особистою свободою. В цій цивілізації буде справедливий розподіл благ, що отримуються економікою. Він виражає надію на те, що коли-небудь людська воля утвердиться на стільки, що цінності увійдуть у володіння всім світом. В межах натуралістичного підходу в теорії цінностей проводиться класифікація цінностей, визначаються її принципи та критерії, виділяються та розглядаються загальнолюдські, гуманістичні принципи, обґрунтовується

першочерговість знань як цінність в період гуманізації суспільства. Перрі створив класифікацію цінностей за характером інтересу та якості орієнтуючого знання. Він розрізняє цінності прості та складні, розвинені та не розвинені, позитивні та негативні, приховані та активні.

Р. Б. Перрі розкриває головні принципи градації цінностей: вірність, інтенсивність. Цінність будь-якого об'єкту зростає із збільшенням кількості узгоджених інтересів.

Відповідно до концепції Шуєрмана освіта має змінюватись у чотирьох напрямках. Перший – поширене знання в галузі математики та науки; друге – комп'ютеризація навчання; третє – вивчення іноземних мов; четверте – поширене знайомство з культурою різних народів.

Освіта як інститут відтворення культури існує в сучасному світі. Плоди освіти мають бути відповідними майбутній ситуації в світі. Тобто до нової освітньої парадигми мають увійти ті ідеї та принципи, які отримають розвиток в майбутньому. В новій історичній епосі провідною формою світогляду буде ціннісна гуманістична свідомість.

Лінія філософського гуманізму розглядає людину як вищу цінність.

Зараз зусиллями Римського клубу йде розробка нового напрямку, який наприкінці 1980-х років ХХ століття отримав назву глобального моделювання. Теоретики глобального моделювання не приймають ідею про природну агресивність людини. Деструктивні схильності індивіда вони пояснюють відхиленнями культурного розвитку та вважають, що добрий початок закладений в кожній людині. Він тільки чекає на вивільнення. Сучасне суспільство, на думку теоретиків глобального моделювання, повинно навчити людей давати вихід цим емоціям. Говорячи про можливість вирішення глобальних проблем, представники Римського клубу намагаються виділити нову мету розвитку людства та нові цінності. Потрібно змінити цінності, що ведуть до занепаду цивілізації, на інші корисні та екологічні.

В доповіді «Перегляд світового ладу» вихідною ідеєю міркувань про гуманістичні життєві цінності виступає думка про те, що фундаментальна

мета світової спільноти – «досягнення гідного життя та добробуту для усіх громадян світу».

Забезпечення гідного життя всіх людей на Землі та реалізація індивідуальних здібностей є можливими лише за умови входження у повсякденне життя наступних гуманістичних цінностей:

- рівності як вираження рівноцінності всіх громадян світу та необхідність боротьби з дискримінацією;
- воля як визначення основних прав кожної людини та узгодженості з вільним волевиявленням інших;
- демократії та залучення людей до економічного, політичного та суспільного життя;
- солідарність, що є свідченням почуття любові та братерства, виразом спільного інтересу та взаємоповаги;
- збереження культурного розмаїття як необхідної тенденції розвитку людства, що заснована на визнанні національної самобутності народів та корисності взаємообміну культурними цінностями між різними країнами;
- підтримання здорового навколишнього середовища.

Подібної позиції у визначенні гуманістичних цінностей дотримується президент Римського клубу А. Печчеї. В роботі «Людські якості» він аналізує більшість із зазначених цінностей. Гуманізація світу та людини передбачає, на його думку, перехід від економічного зростання заради задоволення різних потреб на уособлення націй до взаємозалежності та солідарності, від відчуження та пасивності до включення до суспільного життя та активної участі в ньому, від морального збідніння та політичної безвідповідальності до моральної та соціальної відповідальної діяльності в світі.

На думку А. Печчеї, на людство накладається шість провідних завдань або «місій»:

- дотримуватись «зовнішніх меж», що пов'язані з обмеженістю біофізичних ресурсів землі;

- дотримуватись «внутрішніх меж», що обумовлені кордонами фізичної та психічної адаптації людини до навколишнього світу;
- збереження культурного насліддя без зведення культури майбутнього до єдиної моделі;
- сприяння створенню «світової спільноти», що ґрунтується на новому світовому порядку;
- підтримка збереження навколишнього середовища шляхом створення світового екологічного плану;
- сприяння створенню єдиної світової економічної системи, що забезпечує ефективне функціонування всіх економічних механізмів.

Ці місії людства, за словами А. Печчеї, розраховані на організацію нової структури світових інститутів та відношень, що буде відповідною специфічній людській ситуації, що склалась в «століття глобальної імперії людства».

У доповідях Римському клубу та в роботах його представників постулюються такі цінності життя, що відповідають загальнолюдським гуманістичним ідеалам.

В будь-якому суспільстві та в будь-яку епоху одночасно співіснують різні форми світогляду. Провідною із них є та, яка генерує зразки організаційного ідейного обґрунтування ключових (найбільш життєво важливих для даного суспільства) суспільних інститутів. Провідна форма світогляду, як правило, буває також найбільш розповсюдженою.

В історії відомі три основні форми світогляду: міфологічна, релігійна, філософська. За певних умов вони виступають у якості ідеології.

Мораль, право, соціально-політичні відношення в результаті історичного розвитку почали позичати зразки не з міфів чи релігії, а з філософських теорій. Зміна провідної форми світогляду не означає зникнення інших форм, але вони або трансформуються, або потребують постійної інституційної підтримки.

Головними характеристиками технологічних процесів стає зростання товарного виробництва, торгівлі, банківської діяльності за постійної підтримки науково-технічного прогресу. Логіка політико-економічних відношень полягає у державно-правовому забезпеченні діяльності багатьох незалежних виробників. Картина світу та спосіб мислення визначаються раціоналізмом. Міфологічні істини зміщені безумовною вірою в наукові закони та можливості технічного прогресу. Ці пріоритети знаходять вираження в нових вимогах до сучасного світогляду, що може забезпечуватись новою освітньою парадигмою. По-перше, це забезпечення глобального світорозуміння, в результаті чого ті, хто навчаються, не тільки отримують інформацію, але також вчаться виявляти зв'язки між різними фактами, співвідносити причини та наслідки явищ. Систематизоване уявлення про людські цінності мають давати всі освітні інститути, провідна мета яких навчити молодь знатися на цінностях. Цей процес можна назвати головною складовою гуманізації та гуманітаризації освіти. По-друге, це зміна ресурсу побудови освіти. Одним із провідних завдань освіти буде формування методологічної свідомості та методологічної культури. По-третє – це може бути міждисциплінарність у навчанні.

Нова форма антропних процесів пов'язана з широким розгортанням систематичної, дисциплінарно-організованої освіти (Ян Каменський та ін.), а також з появою засобів масової інформації. Це дало принципово нові можливості. Незважаючи на протистояння ідеологій, вони мають багато спільного. Наприклад, комуністична ідеологія апелює до «законів суспільного розвитку», а ліберально-демократична – до «природних потреб людини щодо волі та приватної власності». Однак, подібні «наукові істини» вимагають не стільки покірливості, скільки досягнень ефективності, успіху за допомогою знання цих «істин». В ліберально-демократичній ідеології це виражається в ідеях власної ефективності, зростання та розвитку форм розквіту нації. В комуністичній ідеології мова йде про шляхи досягнення суспільного ідеалу, про підвищення виконання планів тощо. Ця загальна

спрямованість на досягнення зростання, змішуючи релігійну ідеологію служіння, відповідає провідним формам економічної та соціальної поведінки в індустріальну епоху. Формула ідеології і наукове знання про світ та досягнення зростання – перемога над супротивником за допомогою цього знання [273, с. 66].

Широка систематична освіта, орієнтована на наукове знання та засоби масової інформації, надає величезні можливості для пропаганди будь-якої ідеології. Поряд із цим слід сказати, яку ідеологію можна вважати провідною в індустріальну епоху.

За Н. С. Розовим, провідною є та форма світогляду, яка надає більшу кількість зразків для ключових соціальних інститутів та структур: права, політики, економічних відношень, освіти. В комуністичних тоталітарних імперіях проводилась відкрита війна з релігією, всі соціальні інститути та структури були наскрізь ідеологічними [273, с. 67 – 69]. Демократичні політичні режими теж можна вважати ідеологічними.

У всіх державах з ринковою економікою релігія утримує досить сильні позиції. Наявні релігійні школи, коледжі, університети, релігійні газети, журнали та телепрограми, певний вплив в парламентах тощо. Однак марно стверджувати, що ключові соціальні інститути та структури в Європі, Америці, Канаді, Австралії, Японії базуються на релігійних ідеях. Можна також сказати, що правова, економічна, освітня політика в реальності дуже далекі від релігійних уявлень. З цих же позицій Н. С. Розов намагається розглядати сучасні альтернативи світового розвитку. Він вважає, що серед багатьох тенденцій, що визначають світовий розвиток, можна виділити декілька інтегруючих мегатенденцій. На основі аналізу складу та взаємозв'язків тенденцій в чотирьох основних сферах цивілізації (техноеконімічній, соціальній, антропологічній та культурній). Мегатенденція – І «інтеграція та асиміляція – продовження зростання виробництва та споживання шляхом нарощування антропогенного навантаження на природу та суспільство (економічні кризи та катастрофи) за

локальним самозахистом розвинених країн, економічна, політична та культурна вестернізація світу. Мегатенденція – II «локальне стримування зростання та ізоляція» – зростання цивілізаційного розвитку між країнами та регіонами, насильницьке стримування в окремих країнах зростання виробництва та їх інтеграції до світової економіки, посилення фундаменталізму, шовінізму тощо. Мегатенденція – III – «техноекономічна переорієнтація та багатополусне партнерство» – рух до зростання виробництва та споживання, до соціо-, техносимбіозів з цілісними технологіями тощо.

Поява та розвиток нових полюсів політичного, економічного та культурного впливу, партнерські відношення між полюсами, розвиток діалогу та компромісів за умови збереження цивілізаційної та етнокультурної специфіки [273].

Розмаїття світових подій посилюють ту чи іншу мегатенденцію. В загальнозначущих цінностях основні риси ідеології є неприйнятними. На думку Н. С. Розова, цінності не виводяться ні з наукових законів або наукових істин. Партійність ідеологій, їх ворожість до інших світоглядів є неприйнятними для цінностей, які покликані не забезпечувати, а втягувати до діалогу інші світогляди.

Н. С. Розов висловлює свої погляди на перспективи розвитку системи цінностей. Вони не є новими та впливають із твердження про те, що техно-економічна переорієнтація, як одна з базових складових мегатенденції, може відтворюватись тільки в умовах і методами ринкової економіки, яка переконливо виграла історичне змагання з централізованою, плановою, розподільною економікою. Це створює принципові обмеження на засоби та швидкість повороту орієнтації в масовій економічній діяльності. Ніхто не в змозі змусити відмовитись від прибутків будь-якою ціною.

Головні цінності ліберальної економіки – свобода, прибуток, стабільність можуть еволюціонувати. Можна сподіватись, що ця еволюція буде носити гуманістичний, солідарний та екологічний характер. Адже в

цьому напрямку рушить внутрішня та зовнішня політика цивілізованих країн, інтегруюча світова інтелектуальна еліта (університети, наукові співтовариства).

Отже, надія на техноекономічну переорієнтацію набуває реальності, коли ключові економічні суб'єкти будуть кодувати та виробляти не стільки заради прибутків, скільки для існування в світі власних ідей, хоча це теж приносить прибутки. Тобто головною метою дотаційної та податкової політики є забезпечення для цього гарних умов.

Ліберально-демократична ідеологія народжувалась у боротьбі з іншими світоглядами, тобто не була вільною від партійності та непримиренності. Цінності свободи, розуму, громадянської рівності та прав людини та її приватної власності завжди були тісно пов'язані між собою. Зараз ця партійна нетерпимість та ідеологічна жорстокість можуть зникнути. Тоді під час розширення кола цінностей ідеологія може перетворитись на ціннісну свідомість.

Оскільки сучасне суспільство переживає кризу планетарного характеру, існування суспільств за старими правилами (ринкова економіка, лібералізм, розмита система цінностей, заснована на ринкових відносинах) стає проблематичною. Тому з'являється новий імператив виживання та подальшого існування людства – перехід до керованого суспільства, «гуманістичної цивілізації» [314, с. 44].

Характерною складовою формування гуманістичної цивілізації виступає існування нової освітньої парадигми. Вихід людства з кризи інформаційного суспільства залежить від здатності людей створювати та запроваджувати інновації «заснованих на глибинній природі речей» [118, с. 22].

Суспільство в цілому та держава впливають на систему організованої освіти. На думку вітчизняних теоретиків освіти Розова Н. С., Долженко О. В., Юдіна Н. Б. та ін. сенс інновацій полягає в оволодінні студентами такими

вміннями та навичками, як вміння передбачати, прогнозувати, орієнтуватись в складних умовах реального життя.

Розуміння сутності людини в таких напрямках філософії ХХ століття, як персоналізм, екзистенціалізм, гуманістична психологія дозволяють перейти до фундаментальної гуманізації та гуманітаризації освіти.

Інноваційна освіта передбачає навчання майбутніх спеціалістів дослідженню (пізнанню, проектуванню та менеджменту з урахуванням екологічного та морального імперативів, знаходженню компромісних рішень, що одночасно задовольняють інтереси суспільства, різних соціальних груп та індивідів. Поставлені завдання передбачають вибір ціннісних орієнтирів, в основі яких покладені поняття «доброта», «чуйність», «дружня турбота», «гідність», «справедливість», «раціональність», «толерантність» та «самодостатність». Ці пріоритети знаходять вираження в новому світорозумінні.

А. І. Субетто відмічає, що наприкінці ХХ століття відбулись суттєві зміни в механізмі економіки розвинених країн. Це можна пов'язати із зростанням її інноваційної бази. Поява нових інноваційних інтелектуальних економік є головною умовою функціонування майбутнього економічного балансу суспільств ХХІ століття. Вирішення глобальних проблем є можливим тільки за умови гуманістичного освіченого суспільства [312].

Освіта стає найважливішим соціогенетичним механізмом, який через висхідне відтворення якості суспільного інтелекту науки, культури забезпечує перспективи розвитку світової цивілізації в цілому та окремих держав в ХХІ столітті [315].

В будь-якій цивілізаційній стратегії покладена філософська теорія цінностей. Саме аксіологія покликана дати вірне тлумачення сенсу дій та вказати на перспективи розвитку. Ще Г. Ріккерт, один із засновників класичної теорії цінностей, писав: «Ніколи ми не зможемо перестати питати про сенс нашого життя, – а цей сенс може бути відкритий тільки на основі цінностей, що мають значення» [267, с. 162].

Нова освітня стратегія передбачає гармонізацію розвитку людини та вдосконалення суспільних відносин. Створення нової системи цінностей має глибокий екзистенціальний сенс: аксіологія є базою духовного оздоровлення та культурної реконструкції. Аксіологія конструює певну ціннісну ієрархію; система ціннісної ієрархії формує систему практичних принципів, остання детермінує якість життя. Тобто, для того, щоб ми змогли реформувати нашу освіту та, навіть, культуру та цивілізацію, ми маємо розробити цілісну стратегію розвитку. Теорія метамотивації вперше ввела в коло психологічної детермінації поведінки особистості вищі цінності. Ця теорія (А. Маслоу) доводить, що вищі цінності (Істина, Добро, Краса, Справедливість тощо) та вищі людські потреби, включаючи прагнення ідеалу, не вигадуються, вони є природними та іманентними для людини як біологічного виду. Теорія метамотивації базується на новітніх дослідженнях, де людина має природу більш високого рівня. Тобто вищі потреби виявляються в бажанні осмислено працювати, бути творчим, відповідальним, справедливим, робити те, що приносить користь, та робити це добре [214, с. 230].

Вищі («буттійні», за визначенням А. Маслоу) цінності є для нормальної людини внутрішньою складовою. Сутність «буттійних цінностей» полягає в тому, що вони долають такі традиційні дихотомії, як егоїзм та альтруїзм, матерія та дух. Чим глибше ми занурюємось в себе в пошуках своєї індивідуальної ідентичності, тим помітнішим стає наше звернення до всього людського роду.

Ще однією особливістю наших вищих духовних (буттійних) цінностей є те, що вони не створюють ієрархії: одна з них є такою ж важливою, як інша, та кожна може визначатись через всі інші. Пробудження та реалізація вищих буттійних цінностей є головною умовою переходу сучасного інформаційного суспільства до шляху гармонійного духовного розвитку. «Завдяки підвищенню особистої відповідальності за своє життя та раціональному вибору цінностей, – писав А. Маслоу, – люди могли б активно почати

змінювати суспільство, в якому вони живуть. Рух до психологічного здоров'я є тим самим рухом до духовного ладу та соціальної гармонії» [214, с. 191].

Теперішній етап суспільного розвитку супроводжується помітним прискоренням життя та появою інновацій. А. Маслоу писав, що це вимагає зміни підходу до людини та його відносин зі світом [214, с. 61]. Важливе те суспільство та освіта, які зможуть виховати таких людей. Перша всезагальна найбільша проблема полягає в тому, щоб створити Добру Людину. Люди повинні стати кращими, інакше ми можемо бути зметені із Землі [214, с. 27]. Доброю людиною А. Маслоу називає таку, яка прагне буттійних («божих») цінностей. Це людина, яка є відповідальною за себе та за свою еволюцію. Та навпаки, поганою людиною він називає ту, яка перебуває в полоні споживацьких установок та прагне «мати», а не «бути». Відповідно духовне суспільство на відміну від споживацького суспільства веде боротьбу за буттійні цінності та робить можливим їх реалізацію.

А. Маслоу зумів уникнути крайнощів в розумінні природи людини, коли надмірний акцент робиться на задоволенні матеріальних потреб людини та кооперуванні ідеального світу цінностей.

З точки зору «теорії метамотивації» задоволення базових потреб та розвиток вищої духовної природи людини – це процеси, які обумовлюють один одного. А. Маслоу підкреслював, що вищі цінності мають «інстинктоїдний» характер. Тобто це те, що може бути названим духовним чи філософським життям. «Наша вища природа, – писав він, – також є нашою «глибинною природою» [214, с. 310]. Але відбувся парадокс, коли ця «глибинна природа» була виключена з наукової картини світу. «Так здавна духовне (трансцендентальне) або аксіологічне життя є вкоріненим в біологічній природі видів», – писав А. Маслоу.

Для філософської позиції А. Маслоу є характерним прагнення до забезпечення синергії культури та природи, суспільства та особистості, ладу та свободи. А. Маслоу закликав мислити не дихотомічно, а інтегративно.

Духовне життя є частиною людської сутності. Духовне та матеріальне життя не існують в двох окремих світах. Ціннісне, духовне життя знаходиться поряд із матеріальним життям. Визначення людини та людської природи мають включати внутрішні цінності. Ці цінності за своєю природою є «інстинктоїдними», тобто вони є необхідними.

На думку А. Маслоу, саме творча («самоактуалізована») особистість завжди обирає «буттійні цінності». Така людина є мотивованою потребою у повному розвитку та актуалізації своїх потенційних здібностей. На думку А. Маслоу, кінцевим продуктом утилітарно-прагматичної позиції є те, що в практиці суспільного життя починають домінувати містицизм, цинізм та нігілізм. В результаті цивілізація може опинитись на порозі катастрофи. Тобто необхідно усвідомити, що відсутність вищих цінностей – це соціальна патологія та глибока духовна хвороба. Необхідно повернути права духовності в суспільне життя та утвердити вищі цінності.

Криза історії може розглядатись як криза стихійної, класичної людини, криза класичної культури, криза класичної освіти. Сьогодні Україні нав'язується ідеологія американізму, заснована на ліберальній ідеології та ліберальних цінностях. Цьому сприяє розповсюдження та пропаганда американського зразку освітньої доктрини.

Криза історії індукує кризу ідеології лібералізму як ключової, базової західної ідеології та, відповідно, кризи ліберальної доктрини освіти [42, с. 5].

Наведені висновки були в роботі І. Валлерштейна «Геополітика та геокультура». Оцінюючи найближчі історичні події, І. Валлерштейн пише: «Невірні висновки були зроблені в західному світі, де колапс ленінізму був інтерпретований як тріумф лібералізму з його цінностями, хоча в дійсності всі події, що відбулись, слід розглядати як крах обох ідеологічних напрямків» [42, с. 5].

Ідея суспільних цінностей, тобто «соціальна атомарність» в ідеології лібералізму, набуває нові засади, пов'язані з екологізацією соціального життя та економіки. Логіка цивілізаційного розвитку не означає заперечення

цінностей особистості, творчості, індивідуального розвитку. Відбувається зміщення домінант в бік відповідальності особистості перед суспільством за майбутній розвиток, що потребує нового осмислення систем цінностей [313]. Така постановка «завдань цивілізаційного розвитку» в рамках імперативу виживання висуває нову парадигму освітніх цінностей, орієнтованих на нові тенденції в світовому соціально-економічному розвитку.

Нова парадигма освіти дозволяє говорити про виникнення нових базових цінностей, з якими не може не рахуватись сучасна наука. Наша планета виявилась маленькою, а її ресурси обмеженими. Це означає, що народи держави вже не можуть ігнорувати один одного, як це було раніше. Адже наслідки локальних дій є глобальними. Ніякій спільноті не можна ігнорувати спосіб життя та поведінку інших спільностей: час повністю ізольованих локальних світових систем давно пройшов; потрібні певні загальні риси поведінки індивідів та співтовариств та відповідні загальні світові засади.

Глибинні етнокультурні цивілізаційні особливості різних народів не можна стерти. Не вдається привести до єдиного «ідеалу» навіть людей однієї культури, але різних соціальних чи психологічних типів.

Імператив виживання людства потребує перегляду моральних цінностей. Вони мають формуватись на основі глобальної екологічної свідомості. Завдання з формування нової моральної свідомості можуть виконувати наука та освіта. В цьому процесі мають враховуватись особливості розвитку світових етносів, національний менталітет окремих держав та народів. Нова система цінностей має розвиватись відповідно до регіональних умов, не нав'язуючи країнам та народам ті чи інші моделі розвитку та цінності. Досвід ХХ століття показує, що надмірне слідування західним цінностям призводить не тільки до кризи національної економіки, але також культури, науки та освіти.

Нова парадигма освіти з її принципово новими завданнями знаходить осмислення в роботах Х. Ортеги-і-Гасета та К. Ясперса. Культуру вони

розуміють як сукупність цінностей, принципів, знань, що дозволяють людству осмислено підходити до вирішення проблем в сучасному світі. Ортега виходить із того, що сучасна людина має розглядати свою державу не як спадщину предків, а як землю, на якій житимуть нащадки.

Іспанський вчений виводить у якості провідної функції освіти вивчення культури, яку він розглядав як суму адекватних уявлень про призначення людини в сучасному світі. Соціальна місія освіти полягає в тому, щоб сконцентрувати зусилля передових людей задля досягнення культурного ідеалу епохи. Концепція Х. Ортеги-і-Гасета знаходить продовження в роботах німецького філософа-екзистенціаліста К. Ясперса. Він вважає, що освіта несе відповідальність за творення нової суспільної свідомості на основі осмислення наслідків розвитку техніки та технології. Обґрунтовані думки К. Ясперса, в свою чергу, стали основою для багатьох футурологічних концепцій розвитку вищої освіти [100].

В розумінні завдань освіти європейська філософсько-педагогічна традиція виходила з ідеї балансу трьох полюсів засад освіти: культури, суспільства та індивіда [100]. В роботах А. Петерса ми знаходимо першу спробу серед теоретиків прямо вказати на цінності як джерело першого критерію освіти. Другий критерій полягає в усвідомленні методу навчання та сприйняття нового знання не тільки як інформації, але і як цінності. Третій критерій пов'язаний з необхідністю розгортання в освіті «когнітивної перспективи» розуміння зв'язку власних дій з діями інших, розуміння їх місця в цілісній моделі життя.

Е. О'Хір відстоює взаємозалежність та конвергенцію мети індивіда та відкритого суспільства відносно освіти. Провідною ідеєю його досліджень є спроба примирити індивідуальні та суспільні цінності. Він вважає, що відкрите суспільство потребує доброї освіти.

Індивіду також для того, щоб зайняти достойне місце в суспільстві, потрібна ефективна освіта.

Для України, яка намагається культивувати ліберальну модель розвитку, справжнім випробовуванням стало обмеження сфери безкоштовної освіти. Мабуть, орієнтація нашої освіти на ліберальні цінності не виправдається і доведеться шукати нові засади політичних освітніх рішень.

У роботі Е. Паувера «Філософія освіти: дослідження з філософії, навчання та освітньої політики» виділяються основні завдання освіти:

- виховання характеру;
- підготовка до життя;
- інтелектуальне та особистісне зростання;
- реалізація особистості;
- естетичний розвиток.

Паувер показує на скільки різними в різних філософських напрямках виявляються інтерпретації мети та цінностей.

Урахування «вічних» цінностей логічно та філософськи поки не поєднується з урахуванням часу, політичною, економічною, культурною та екологічною світовою ситуацією. Дійсно, освіта має скоріше орієнтуватись на цінності, але відірваність від реальних сучасних тенденцій ставить під загрозу втілення в освіті самих цінностей. При цьому вимоги сучасної світової ситуації до загальнокультурної гуманітарної освіти постійно зростають. Про це переконливо заявляють автори Римського клубу. З точки зору концепції освітнього гуманізму стратегія сучасного цивілізаційного розвитку пов'язана з переосмисленням старого гуманістичного ідеалу та формуванням нового, орієнтованого на освіту, інформаційне суспільство.

3.3. Освітній гуманізм в інформаційному суспільстві

У зв'язку зі зміною характеру сучасного суспільства відбувається також зміна вимог до системи освіти в цілому. Освіта (крім власне освітніх цілей) виконує найважливіші соціальні функції в сучасному інформаційному суспільстві (безперервна освіта суб'єкта в області телекомунікаційних

технологій, комунікація між суб'єктами та соціальними інститутами, технологічний розвиток інформаційного суспільства і т. д.) і в цьому сенсі виступає як функціональний механізм, який робить можливим подальший розвиток інформаційного суспільства.

Сучасна епоха диктує необхідність глибинних змін системи освіти. Перехід від техногенної до антропогенної цивілізації супроводжується переглядом звичних уявлень про людину, про світ, зміною ціннісних орієнтацій.

В процесі становлення інформаційного суспільства відбуваються зміни, які суттєво перетворюють характер, цілі і місце освіти в суспільстві. Маються на увазі такі зміни: здатність інформації та теоретичного знання виступати в якості стратегічного ресурсу постіндустріального суспільства; зміна характеру науки (наука як «загальне знання» стає основною продуктивною силою суспільства); інформація, а не праця виступають джерелом вартості; кодифіковане теоретичне знання набуває вирішального значення для здійснення технологічних інновацій; перетворення нової «інтелектуальної» технології у ключовий інструмент системного аналізу і прийняття рішень. Інформація, знання стають тими «фундаментальними» соціальними фактами, які лежать в основі економічного розвитку. Інформація стає цінністю, ресурсом розвитку, що об'єднує середовище, домінантою суспільного життя та існування людини. Змінюється ставлення «знання – реальність». Знання розуміється прагматично, воно не відбиває або описує реальність, а формує і конкретизує її, будь-яка практика стає інтелектуально насиченою, тобто значущим стає застосування комплексу знань, що дозволяє успішно вирішити конкретну проблему у всій її багаторівневості. Доступність, відкритість інформації стає сутнісною рисою інформаційного суспільства. Інформаційні технології формують єдиний простір комунікації, завдяки чому світ стає взаємопов'язаним і взаємозалежним. Збільшується кількість глобальних проблем; глобалізація

стає однією з основних тенденцій інформаційного суспільства, а динамізм – його необхідною характеристикою.

Соціальні, гуманітарні, культурні практики інтенсифікуються, людина опиняється в ситуації швидко мінливих картин світу, тобто невідомого, «відкритого» майбутнього. Однією з основних функцій знання та освіти стає передбачення, прогнозування. Спрямованість у майбутнє означає, що знання та освіта стають основним способом його формування. Освоєння нового, зіткнення з невідомими чинниками, створення нових культурних зразків вимагає розвитку креативних здібностей людини. На тлі розростання і появи нових практик, диференціації та спеціалізації діяльності долається політична, культурна, технологічна ізоляція, відбувається зіткнення різнорідних форм, що ставить проблему їх оптимальної співорганізації, виявлення загальних підстав, цілей, способів комунікації між ними. Підвищується рівень відповідальності людини, виникають нові етичні регулятиви її діяльності. Людина повинна швидко приймати відповідальні та гнучкі рішення в локальній ситуації, вміти проектувати свою діяльність в ситуації різноманітності і конфлікту цінностей.

В інформаційному суспільстві відбувається кардинальна зміна у співвідношенні інформаційно-духовних і матеріально-енергетичних факторів і механізмів розвитку. Відходить у минуле техногенна індустріальна та постіндустріальна цивілізація зі споживацьки орієнтованим гуманізмом. Для інформаційного суспільства характерний новий тип раціональності – «соціоприродної» раціональності і новий тип гуманізму – ноосферного гуманізму, який передбачає коеволюцію суспільства і природи. Ноосферний гуманізм відрізняється від ренесансного й сучасного футуристичною орієнтацією, що вимагає враховувати інтереси майбутніх поколінь. Ця орієнтація передбачає погляд на сучасність з точки зору майбутнього. Така трансформація сучасного гуманізму можлива тільки в тому випадку, коли з'явиться можливість випереджального розвитку інформаційних процесів, у

тому числі науки, освіти, духовної культури, інформатизації та інформаційного забезпечення.

Таким чином, перехід до інформаційного суспільства вимагає глибоких змін у діяльності з виробництва знань і по їх передачі і засвоєнню, і, як наслідок, принципово змінює роль і місце освіти. Останнє стає основним у суспільному розвитку.

З процесом розвитку інформаційного суспільства пов'язані інтенсивні процеси становлення нової освітньої парадигми, що йде на зміну класичній. В основі нової парадигми лежить зміна фундаментальних уявлень про людину та її розвиток через освіту, перехід від дисциплінарної до системної моделі змісту освіти, головним у якій є навчити розуміти світ, суспільство, себе [11, с. 5].

Необхідність у новій освітньої моделі (парадигмі) викликана реалізацією екогуманістичного способу конструювання інформаційного суспільства, який ґрунтується на стійкому і безпечному розвитку та приходить на зміну технократичному (кризовому, витратному).

Перш за все, змінюється основна освітня мета, яка тепер полягає не стільки в передачі знань, скільки у забезпеченні умов для самовизначення і самореалізації особистості. Це твердження базується на зміні ставлення до людини як складної системи і до знання, яке має бути звернене в майбутнє, а не в минуле. Критерієм реалізації нової освітньої моделі стає випереджаюче відображення або ступінь «пізнання майбутнього». У новій освітній парадигмі той, хто навчається, стає суб'єктом пізнавальної діяльності, а не об'єктом педагогічного впливу. Діалогічні відносини викладача та студента визначають основні форми організації навчального процесу. Результатом стає активна, творча діяльність учня, далека від простої репродукції.

Сучасна людина має не тільки володіти певним обсягом знань, але й вміти вчитися: шукати і знаходити необхідну інформацію, щоб вирішити ті чи інші проблеми, використовувати різноманітні джерела інформації для вирішення цих проблем, постійно здобувати додаткові знання.

Сучасному суспільству потрібні люди, які вміють вчитися, самостійно працювати з інформацією – тільки вони зможуть розраховувати на успіх в інформаційному суспільстві.

Переорієнтація цілей освітнього процесу супроводжується зміною його моделі. На зміну предметно-онтологічної моделі навчання приходить гносеологічна модель, в якій основу предмету навчальної дисципліни складає методологія та історія досліджуваної науки, її пізнавальні засоби і технології. Вона формує в учнів «здатність самостійного вироблення цілісної системи вирішення професійних проблем, стимулює потреби продуктивного творчого характеру» [11, с. 31 – 32].

У сучасному суспільстві на зміну навчальним практикам приходять освітні технології. Формується сучасна концепція освіти, коли освітній процес розглядається як культурний процес. В якості авторів сучасної концепції можна назвати Б. Гершунського, В. Громика, О. Долженка, Г. Петрову, Г. Щедровицького та інших дослідників.

Сучасна концепція освіти передбачає формування нових цінностей освіти, які визначаються потребами суб'єкта освіти, а не зовнішніми цілями. Освітній процес розгортається в культурному просторі, не замикається рамками освітніх інститутів. Він супроводжує суб'єкта протягом всього процесу соціалізації, освітні інститути виступають лише як транслятори культурних цінностей і норм.

Розглядаючи сучасну концепцію освіти, визначимо деякі тенденції розвитку сучасної освіти: інтенсивне оновлення технологій; прискорення темпів розвитку економіки та суспільства, що викликає необхідність такої організації системи освіти та освітнього процесу, яка могла б готувати людей до життя у швидко мінливих умовах, давати їм можливість навчатися протягом усього життя; перехід до інформаційного суспільства, значне розширення масштабів міжкультурної взаємодії, що зумовлює особливу важливість комунікативної та інформаційної компетентності особистості; демократизація життя, становлення і розвиток громадянського

суспільства, які визначають необхідність підвищення рівня готовності громадян до відповідального й усвідомленого вибору; динамічний розвиток економіки, зростання конкуренції, скорочення сфери некваліфікованої та малокваліфікованої праці, динамічні структурні зміни у сфері зайнятості, потреба в постійному підвищенні професійної кваліфікації та перепідготовці працівників, зростанні їх професійної мобільності; зміна ролі освіти в інформаційному суспільстві, розширення простору освіти; відмова від класичної моделі освіти, формування нової концепції освіти, орієнтованої на реалії інформаційного суспільства; трансформація цінностей освіти внаслідок антропологічного повороту в сучасній культурі; необхідність гуманітаризації сучасної освіти і, відповідно, гуманізації сучасного суспільства.

На наш погляд, можна представити наступні принципи побудови та адекватної реалізації моделі сучасної освіти: принцип міждисциплінарності, інтеграції природничо-наукового та гуманітарного знання; принцип випереджаючого пізнання та випереджаючого характеру освіти; принцип відкритості; принцип безперервності, доступності; принцип ефективності; ціннісний і культурний плюралізм; концептуалізація педагогічної практики; зміна змісту освіти від заданих зразків до формування способів, схем їх створення.

У сучасних умовах освіта повинна відповідати вимогам, які пред'являються до неї з боку суспільства. Освіта виступає як соціально-адаптивний механізм, здатний реагувати на соціальні перетворення і в цьому сенсі необхідно таким чином розробити модель освіти, щоб вона функціонувала як динамічна та гнучка система, здатна реагувати на соціальні зміни.

Як показує досвід багатьох країн, тільки випереджальний розвиток сфери освіти формує інвестиційну привабливість країни та забезпечує технологічний прорив.

Але такий прорив є неможливим без використання цивілізаційного
 Цивілізаційний
 підходу в контексті розвитку інформаційного суспільства.

підхід розглядає розвиток людства як багатовимірний та багатоваріативний процес. Він значною мірою враховує методики інших шкіл та напрямків [284, с. 23]. Порівнюючи цивілізаційний підхід з формаційним, А. І. Фурсов пише: «Цивілізованість міцно пов'язана з простором, тоді як формаційність – з часом. Цивілізованість – це, передусім, соціопросторовий, локалізований вимір суб'єкту. Формаційність – соціочасовий вимір, а, відповідно, в ньому теоретично закладені можливості розгортання одновекторного часу. Формаційність визначає, задає тільки соціосистемні характеристики суспільства. Цивілізованість – це більш складна якість, в якій записується конкретний спосіб фіксації або нефіксації суб'єкта в системі, конкретний спосіб відносин суспільства з природою та індивіда з колективом [342, с. 8].

Цивілізаційний підхід, обґрунтований в працях Н. Я. Данілевського, О. Шпенглера, А. Тойнбі та ін., по суті є раціоналістичною інтерпретацією найдавніших концепцій історичного розвитку [81; 319; 360; 70, с. 16].

Мета цивілізаційних концепцій – осмислення культурного процесу на базі плюралістичної моделі розвитку.

З позиції вірогідно-змістового підходу ці концепції можна охарактеризувати як улагоджені змістові структури аксіологічного типу, оскільки їх системостворювальне поняття «цивілізація» відрізняється змістовою розмитістю.

Визначень цивілізації не менше, ніж визначень культури, бо вони, так чи інакше, пов'язані з поняттям ментальності (менталітету, поняттям, яке також має багато інтерпретацій). Орієнтовне визначення цим поняттям дала Л. І. Семенникова. На її думку, під ментальністю звичайно розуміють особливості суспільної свідомості, які формують соціальну поведінку суспільства, груп та індивідів. Спільність людей, які мають подібну ментальність, загальні базові духовні цінності та ідеали, а також стійкі риси в

соціально-політичній організації, економіці, культурі, мають назву цивілізації [283, с. 26].

В основі будь-якої цивілізаційної стратегії має бути покладена філософська теорія цінностей. Саме аксіологія має дати вірне тлумачення сенсу дій та вказати перспективи розвитку. Ще Г. Ріккерт, засновник класичної теорії цінностей, писав: «Ми ніколи не зможемо перестати запитувати про сенс нашого життя, цей сенс може бути розкритий лише на базі цінностей, які мають значимість» [267, с. 162].

Нова цивілізаційна стратегія вбачає сенс історії в гармонійному розвитку людини, а сенс удосконалення суспільних відносин в прямуванні до ідеалу «духовної цивілізації».

Аксіологія конструює певну ціннісну ієрархію системи цінностей. Ієрархія формує систему практичних принципів, остання детермінує якість життя. Тобто, щоб реформувати нашу культуру та нашу цивілізацію, ми маємо розробити нову ціннісну стратегію розвитку. В якості теоретичних джерел цієї стратегії доцільно розглядати різні теорії та концепції: концепцію метамотивації, концепцію нового гуманізму, конструктивну аксіологію та ін.

Аналізуючи зміст цивілізаційних концепцій, О. І. Горянова підкреслює, що їх прихильники вважають, що подібно до живих організмів, культури проходять цикл розвитку, якщо їх розвиток насильницьки не переривається. Вони є абсолютно унікальними, замкненими, їх глибинні культурні сенси є недосяжними один одному. Історична необхідність проявляється лише як неминучість проходження етапів життєвого циклу окремих культур, тому безглуздо говорити про єдині шляхи розвитку, загальні культурні універсалії. Це пусті поняття, нехтуючи якими можна помітити різноманітність соціального життя.

Цивілізаційний підхід зазнає обґрунтованої критики з боку видатного філософа та соціолога П. О. Сорокіна. Він вказував на відсутність фундаментальних підстав та критеріїв для типології культур [65, с. 524 – 525].

Поряд з теоріями та концепціями, створеними в душі класичного цивілізаційного підходу [315, с. 89 – 155; 318, с. 156 – 218], з'являються концепції в душі П. О. Сорокіна та інших класиків позитивізму. Найбільш характерною теоретичною конструкцією є концепція Л. І. Семенникової.

Теоретична система О. С. Ахієзера є раціоналістичною. В процесі соціокультурного аналізу О. С. Ахієзер використовує вчення М. О. Бердяєва та структуралізм К. Леві-Стросса.

Відтворювальна діяльність за О. Ахієзером має два аспекти – соціальні відносини та культуру, між якими виникають соціокультурні протиріччя. Вони виникають між традиціями та інноваціями. Будь-яке суспільство має відтворювати себе, власну культуру та соціальні відносини, має забезпечувати єдність та знімати соціокультурні протиріччя [18, с. 55].

Моральність – «несуча конструкція культури», існує також в формі дуальної опозиції – опозиція позитивних та негативних моральних ідеалів. Принцип подібного розподілу носить всезагальний характер. Розвиток культури включає примноження цих опозицій. Між полюсами цієї дуальної опозиції виникає конструктивна напруженість, що спрямовує суб'єкта (індивіда, групи, суспільства) на втілення, відтворення того культурного ідеалу, що ототожнюється з одним полюсом, протиставленим іншому.

Вирішальну роль в процесі зняття конструктивної напруженості відіграє рефлексія, яка може проходити або у формі інверсії або протилежній їй медіації. Конструктивна напруженість в формі інверсії спрямовує особистість на відтворення традиційних ідеалів як в культурі, так і в соціальних відносинах, а в формі медіації – на отримання нового результату.

В дуальній опозиції «старе-нове» перше є цінністю в інверсії, а друге – в медіації. Ця різниця, за О. С. Ахієзером, є фундаментальною для розуміння внутрішніх механізмів життя суспільства.

Медіація як здатність постійного відтворення нового змісту – кумулятивний процес. Імпульс інверсії та медіації завдається зростанням

постійних реальних та потенційних небезпек, загроз існуванню суспільства, відтворювальному процесу.

Теорія метамотивації вперше приводить до кола детермінацій поведінки особистості вищі цінності (метамотивація за визначенням А. Маслоу). Ця теорія є намаганням довести, що вищі цінності (істина, добро, краса, справедливість та ін.) та вищі людські потреби, включаючи прагнення ідеалу, не вигадуються, а виступають імманентними та природними для людини як біологічного виду. Теорія метамотивації заснована на деяких революційних наслідках відкриття того, що людина має природу більш високого порядку, яка також знаходиться на рівні інстинктів як і інше єство.

Ось ця вища природа включає в себе потребу в усвідомленій праці, відповідальності, творчості, справедливості, в тому, щоб робити це добре [214, с. 230].

Вищі («буттійні», за визначенням А. Маслоу) цінності виступають для людини такою ж частиною, як, наприклад, його анатомія. «Якщо буттійні цінності є також необхідними, як вітаміни та кохання, - писав Маслоу, – а їх відсутність призводить до руйнування особистості, то виходить, що духовне та розумне життя, про яке говорять протягом тисячоліть, складає дуже суттєву частину людської природи» [214, с. 189].

Сутність буттійних цінностей полягає в тому, що вони в змозі долати традиційні дихотомії, такі як егоїзм та альтруїзм, плоть та дух. Коли глибоко занурюємось в себе, шукаючи власної індивідуальності та ідентичності, то прилучаємось до всього людського роду.

Ще одна особливість вищих духовних (буттійних) цінностей полягає в тому, що вони не складають ієрархії: одна з них така ж важлива, як інша, і кожна може бути визначена через всі інші. Пробудження та реалізація вищих буттійних цінностей є головною умовою переходу сучасного інформаційного суспільства на шлях гармонійного духовного розвитку. «Завдяки підвищеній особистій відповідальності за власне життя та раціональному набору цінностей, – писав А. Маслоу, – керуючись виробленими виробами, люди

почали б активніше змінювати суспільство, в якому живуть. Рух до духовного миру та соціальної гармонії став би можливим [214, с. 191]. І навпаки, безвідповідальні та замкнені тільки на собі люди являють собою більшу загрозу сьогодні, ніж коли-небудь в історії людства. Це, зрозуміло, пов'язано з появою тієї сили, яку дала людині науково-технічна революція.

Сучасний етап суспільного розвитку характеризується швидкими темпами прискорення життя та появою інновацій. «Здається повністю очевидним, – писав А. Маслоу, – що це потребує змінити наш підхід до людини, до її відносин зі світом». З'явилась нова потреба в новому типі людини [214, с. 61].

Суспільство та освіта, які зможуть виховати таких людей, вважає А. Маслоу, виживе, а ті суспільства, котрі з цим не впораються, загинуть. «Перша фундаментальна проблема полягає в тому, щоб створити гарну людину. Люди мають стати кращими» [214, с. 27].

Гарною людиною А. Маслоу називає таку людину, яка прагне до буттійних вищих цінностей, бо є відповідальною за себе, за свою еволюцію. Та, навпаки, поганою людиною автор називає таку, яка знаходиться в полоні споживацьких установок, прагне «володіти», а не «бути». Відповідно духовне суспільство на відміну від споживацького суспільства веде боротьбу за буттійні цінності, робить можливим їх реалізацію.

А. Маслоу вдалося уникнути крайнощів в розумінні природи людини, коли сильний наголос робиться на матеріальні потреби або конструювання ідеального світу цінностей.

З точки зору теорії «метамотивації» зародження базових потреб є в розвитку вищої духовної природи людини. А. Маслоу підкреслював «інстинктивний» характер духовних цінностей, тобто те, що може бути назване духовним або філософським життям. «Наша вища природа, – писав він, – є також нашою «глибинною природою» [214, с. 310]. Але як це не дивно, саме ця «глибинна природа» була виключена з наукової картини світу. Для філософської позиції А. Маслоу характерним є прагнення до

забезпечення синергії культури та природи, суспільства та особистості, порядку та свободи. «Протилежності» проникають одна в одну, і ви отримуєте одне поняття, для якого ще не підбране влучне слово. Висока синергія з цієї точки зору може являти собою подолання дихотомізації, злиття протилежностей в єдине поняття [214, с. 203].

А. Маслоу ставить за мету перестати мислити дихотомічно та почати мислити інтегративно. Головним наслідком інтерактивного мислення є вимога синергії, тобто перетворення в єдність протилежностей.

В роботі «Нові рубежі людської природи» А. Маслоу змальовує новий образ людини, що досягає трансценденції, тобто подолання протиріч, які турбують більшість людей, наприклад дихотомії, альтруїзму, егоїзму. Найповніше цей новий тип людини характеризує термін «трансцедуюча людина є та, що самоактуалізується». Про таку людину можна сказати, що вона є універсальним представником людського роду. Співзвучною цим положенням виступає думка про те, що «справжня реалізація людини залежить від її приналежності до того, що її перевищує». Це твердження є вірним, якщо визначати це перевищення як природний феномен. Тобто, залучення людини до того, що її перевищує, має розглядатись не як надприродне явище, а як нормальний людський досвід. Духовне життя є часткою людської сутності. Духовне та матеріальне життя не існують в двох окремих світах. Ціннісне духовне життя в тому ж констинуумі, що і матеріальне життя. Відповідно вищі цінності знаходяться в компетенції людської думки та можуть досягатись в результаті власних зусиль людини. Нічого надприродного, ніякої містики тут немає. Вищі цінності та метапотреби є загальнолюдською властивістю. Визначення людини та людської природи має включати внутрішні цінності. Ці внутрішні цінності за своєю природою «інстинктоїдні», тобто вони є необхідними для:

- 1) профілактики негараздів;
- 2) для досягнення справжньої людяності та вищого розвитку.

Вищі (буттійні) цінності, як показує досвід, найчастіше обираються сильними, освіченими, зрілими, психологічно здоровими людьми, а також лідерами, які насправді заслужили любов та захоплення протягом всієї історії. Саме творча особистість, людина, що самоактуалізується, в термінах А. Маслоу, завжди обирає буттійні цінності. Це пояснюється прагненням до повного розвитку та актуалізації власних т. з. «ділових людей», які вважають себе переконаними прагматиками, вищі людські цінності – ілюзія.

Е. Ф. Шумахер писав: «Економіка не тільки на Заході, але й на Сході в основі своїй матеріалістична. На відміну від економічної науки ми змушені констатувати, що вона, переважно, вивчає матеріальні потреби» [389, с. 1 – 8]. Така позиція не тільки заперечує наявність в людині духовного потенціалу, але є викривленням людської природи взагалі.

В складних суспільствах, що мають право називатись цивілізованими, завжди існує становище духовної напруженості. Форми вирішення цих суперечностей стають базою для встановлення цивілізаційного людського суспільства. Філософія має займатись вирішенням цих проблем.

Т. Гоббс відрізняв цивілізовану людину від людини «несоціальної спільноти», Ж.-Ж. Руссо – цивілізований народ від варварів, Г. Спенсер – людину європейського типу від неєвропейського. Категорія цивілізованості оцінює рівень та характер суспільних відносин.

Які цінності зберігати, а які відкинути? Поняття цивілізованості вперше виникло в XVIII столітті в науковому підході французьких філософів Ж.-Ж. Руссо, Д. Дідро, П. Гольбаха та ін. Воно відображало відмінність людини від дикуна та невігласа, новий характер його світоглядного відношення до природи та суспільства. Основи такого світогляду заклали давньогрецькі філософи Протагор, Сократ, Платон, Аристотель та ін., які розглядали його особливості через призму самосвідомості людини і, що дуже важливо, морально-етичних форм розвитку та прояву його людяності.

Поняття «цивілізованість» має позначати соціально-гуманістичний метод створення для розвитку себе та суспільства. Важливу роль в

усвідомленні цивілізованості відіграють духовні норми, що виражають її проєктивне значення стрижня формування мети, ідеалів, ціннісних орієнтацій життя та розвитку індивідів та суспільства.

Поняття «культура» є найближчим до поняття духовно-моральні форми культури як свої складові частини. Між поняттями «цивілізація» та «цивілізованість» існують складні стосунки. Цивілізація як цілісна організація суспільства та всіх природних, матеріальних та соціальних умов життєдіяльності людей, що інтегрує їх в єдину соціокультурну спільність та акумулює їх суспільне багатство та цивілізованість. Поняття «цивілізація» не вичерпує специфіки поняття «цивілізованість». Специфіка цивілізованості полягає в призначенні людини. Категорія «цивілізованість» позначає інтегральне пересічення стану внутрішнього світу та зовнішніх цивілізаційних умов життя та розвитку людей.

Відомий французький історик Л. Февр пригадує про «цивілізації племен нецивілізованих» [329].

Цивілізація не виключає наявності в суспільстві варварства, а її якісні зміни реалізуються людьми в аспекті протиріч та боротьби їх цивілізованих та нецивілізованих намірів та дій. Загальна тенденція розв'язання цих протиріч – перемога цивілізованості, яка демонструє розвиток позитивного людського потенціалу та удосконалення соціокультурного середовища життєдіяльності суспільства. Цивілізованість може виступати в якості критерію людського та суспільного прогресу. Функціональні особливості категорії цивілізованості походять від людських гуманістичних та соціально-практичних основ. Міру нецивілізованості виражають такі людські властивості, як безвідповідальність та руйнівна діяльність.

Стратегія сучасного цивілізованого розвитку пов'язана з переосмисленням старого гуманістичного ідеалу та формування нового. Так створюються концепції нового гуманізму. Одна з фундаментальних рис традиційного гуманізму – це визнання природи та самостійності людської індивідуальності. В. А. Лекторський писав, що характеристика ця настільки

суттєва, що відмова від неї означала б відмову від самого гуманізму [198, с. 109].

Поряд з цим, ідея свободи нерідко визначалась в душі антропоцентризму, як контроль та панування в світі. З точки зору нового гуманізму, свобода мислиться як встановлення «рівноправно-партнерських» відносин з тим, що знаходиться поза людиною, з природними процесами, іншими людьми, з цінностями або культурою, з соціальними процесами та, навіть, з різними проявами власної психіки [198, с. 113].

Прийняття нової перспективи гуманізму обумовлене, перш за все, «екологічною загрозою та загостренням проблеми виживання людства. В цьому сенсі новий гуманізм можна охарактеризувати як екологічно обумовлений гуманізм. Руйнівний характер матеріальної цивілізації, можливо, криється в утопічному гуманізмі. Виключна увага до людини як до виміру всіх речей та володаря сильної духовної влади над природою, зводить духовність до більш низького рівня та відводить природі роль об'єкту споживання».

В системі утопічного гуманізму оточуюче середовище являє собою одночасно об'єкт поклоніння та зовнішню силу. Завдання людини полягає в тому, щоб звільнитись від зовнішньої залежності.

Філософія нового гуманізму символізує собою критерій «вищої свідомості», яка може справедливо оцінити діяльність людства. Джон Д'юї, намагаючись обґрунтувати переваги прагматичного світогляду сучасності, писав: «Естетичні, релігійні та інші ідеальні цілі примарні або не корисні» [376, с. 172 – 173].

Сучасна масова культура показує повне цурання цінностей добра та краси. Люди, переважно, змальовуються як егоїсти та гедоністи. І це змалювання відображає лише зовнішню екзистенцію, а не сутність та покликання людини. Як стверджує філософія гуманізму, кожна людина являє собою емпіричну актуальність та ідеальну можливість.

Герман Гессе писав: «Важка дорога, що веде людину до її сумління. Майже всі люди живуть наперекір власному сумлінню» [381, с. 134].

Ж. О. Ламберті зазначав: «Найважливішим, на мою думку, є звільнення людини від докорів сумління» [194, с. 261].

Сумління людини за М. Хайдегером, проявляє себе як піклування про Буття – Буття Землі та Буття самої людини. Е. Лобас пише: «Тільки тоді вона, людина, зможе побачити своє місце у Всесвіті як репрезента вищої форми існування» [379, с. 226 – 227].

Ідеальні цінності людини – її естетичні, моральні та інші цінності є певною кінцевою реальністю людського життя. Вони лежать в основі прагматичних та утилітарних цінностей. За відсутністю ідеальних цінностей, таких як добро та краса, всі інші людські устремління та завдання повністю втрачають сенс. Тільки ідеальні цінності формують справжню основу людського характеру, це єдине джерело сили духу, що допомагає впоратись з життєвими проблемами, це також глибинна реальність.

З точки зору класичної аксіології, цінності створюють «абсолютно самостійне царство, що знаходиться по той бік суб'єкта та об'єкта» [266, с. 33]. З цим положенням важко погодитись. Світ цінностей дійсно здіймається над світом емпіричного буття, але існує він лише в сфері наших оцінок та стремлінь. В цінностях викристалізувались можливості багатьох актів пізнання та оцінки того, що є значимим. Це також означає, що цінності історичні, та те, що вони еволюціонують поряд з процесом пізнання.

Конструктивна аксіологія, як і класична теорія цінностей, також відіграє ключову роль ідеальних цінностей.

М. С. Розов відзначає, що «ідеальні цінності мають абсолютну регулюючу значимість відносно до інших ціннісних модусів (матеріальних, психологічних, соціокультурних)» [273, с. 91]. Але ця значимість кожного разу має локальний характер. На відміну від класичної аксіології, що стверджує вічні та незмінні цінності (Г. Ріккерт, В. Віндельбанд та ін.),

конструктивна аксіологія визнає необхідність перманентного поновлення цінностей. М. С. Розов виділяє наступні принципи конструктивної аксіології:

1. Принцип подвійності. Побудувати нові цінності означає помітити вже існуючі можливості та тенденції в межах відповідного «горизонту розгортання».

2. Принцип помірної концепції. Відповідно до нього не слід протиставляти традиційні та нові цінності. Навпаки, слід «прищеплювати» нові, актуально значимі ідеї до архетипу культурної традиції, що зберігається.

3. Принцип множинності підпор. Він заперечує існування єдиного джерела цінностей. Силу цінностям надає органічний зв'язок взаємних підпор, який пронизує основні сфери людського існування.

4. Принцип органічності ціннісних систем регулює правила взаємного співвідношення цінностей при прийнятті рішень. Ця збалансованість та взаємне обмеження сил є необхідною умовою розвитку соціальних систем.

Сформульовані принципи характеризують загальну стратегію аксіологічного підходу до аналізу сучасної цивілізаційної трансформації [273, с. 92 – 99].

Конструктивна аксіологія задає простір цінностей через низку діалектичних протилежностей (об'єктивного-суб'єктивного, ідеального-емпіричного, раціонального-ірраціонального та ін.), та завдання полягає в раціональному виборі об'єктивної позиції, яка б відповідала сучасному розумінню проблеми цивілізації.

На противагу ціннісному суб'єктивізму, важливим є утвердження принципу об'єктивності в сфері цінностей. Проблема полягає в тому, що на рівні ціннісної свідомості об'єктивність досягається тільки в тенденції та тільки в креативній формі діалогу, в умовах поліфонічності взаємодії різних сфер культури. В певному сенсі сама ціннісна свідомість може бути визначена як «широкий та гнучкий простір діалогу різних світоглядів, культур та традицій» [273, с. 81]. Це означає наявність співчутливих,

синергійних відносин до іншого як до суб'єкта співтворчості, злиття з іншим без утилітаризації. «Це збільшення вимогливого ставлення до себе» [218, с. 192, 189].

Зміна цінностей, увага до цінностей, які постійно змінюються та поновлюються, – ось глибинний механізм цивілізаційного розвитку. Цивілізація втілює загальну ціннісну свідомість.

З точки зору ціннісної детермінації виділяються традиційні (космогенні) та індустріальні (техногенні) цивілізації. Для традиційних цивілізацій характерним є високий ступінь залежності від природних умов буття. Ціннісним принципом функціонування таких цивілізацій виступає вірність сакралізованій традиції та збереження біосоціальних умов життя. З урахуванням даного типу ціннісної детермінації традиційні суспільства справедливо названі космогенними. Тут «космос, світовий лад орієнтує зміст життєдіяльності в обох своїх панівних іпостасях; як сукупність законів, що панують в царстві природи та як лад, спочатку передбачений для людського гуртожитку» [89, с. 49]. Така ціннісна орієнтація сприяє стабільному функціонуванню соціальних інститутів, але в той же час гальмує інноваційні процеси на користь вільному розвитку особистості. В якості ілюстрації цього положення, як правило, наводять східні суспільства [44]. Західні суспільства, починаючи з епохи пізнього середньовіччя, орієнтовані на нову аксіологічну установку – «принцип інновацій». Тут науково-технічний прогрес стає провідною детермінантою суспільного розвитку; тому цивілізацію західних суспільств, як правило, називають техногенною.

В системі цінностей традиційного типу розвитку провідне місце займає розуміння природи як живого організму та розуміння людини як частини природи. Тут людина керується принципом «не діяння», орієнтується на ідеал мінімізації дій, що базується на почутті благоговіння перед життям. Система цінностей техногенної цивілізації передбачає інше розуміння людини та її місце світі. Перш за все, це уявлення про людину як дієву істоту, що протистоїть природі та має її перетворювати.

Техногенній цивілізації властиве розуміння влади та сили. Влада розглядається тут не тільки як влада людини над людиною, але, перш за все, як влада над об'єктами.

Суттєвою рисою техногенної цивілізації є пошук та використання нових технологій, що забезпечують економічне зростання, але й технології соціального управління та соціальних комунікацій. Принцип антропоцентризму, ідеал індустріалізму, наукова раціональність, ідеал активності відношення людини до світу, ідеал вільної особистості, права людини – ці та інші цінності виступають культурно-генетичними кодами техногенної цивілізації [332, с. 339 – 340].

Розвиток техногенної цивілізації нерозривно пов'язаний із становленням капіталістичної формації. Капіталізм породжує такі виробничі відносини, котрі підкорюють людину функції накопичення капіталу. В той же час техногенна цивілізація пропонує мобілізацію творчого потенціалу особистості, її вільний розвиток. Це глибинне протиріччя індустріального суспільства вирішується в процесі цивілізаційної трансформації. Свобода особистості, соціальна справедливість, взаєморозвиток культури та економіки – це риси сучасних західних суспільств є результатом цивілізаційного, а не формаційного (капіталістичного) розвитку.

«Розвиток цивілізації виявився міцнішим, значимішим та довго діючим процесом, – писав Г. Г. Дімеченський, – ніж зміна формацій» [89, с. 53]. За регіоном виникнення техногенні суспільства часто називають «Заходом», в плані протиставлення до традиційного «Сходу». Але сьогодні техногенний тип цивілізаційного розвитку реалізується майже в усіх регіонах планети.

Динаміка сучасного цивілізаційного процесу визначається взаємодією двох локальних цивілізацій – східної та західної, котрі одночасно являють собою традиціоналістську та техногенну стадії розвитку світової цивілізації.

Діалектика цивілізаційного розвитку така, що вона передбачає появу нової соціокультурної цілісності, яка якісно відрізняється від попередніх етапів соціальної еволюції. Але можна припустити, що кожна з вказаних

цивілізацій, не може стати стрижнем духу нової глобальної цивілізації. Кожна з них містить такі елементи культури, які є песимістичними для стійкого цивілізаційного розвитку. Це егоїзм людини відносно природи, що є характерним для західної цивілізації. Це також пригнічення особистості у східній культурі.

Новий, історично третій, поряд з космогенним та техногенним, етап цивілізаційного розвитку базується на «зверхлокальних цінностях» (Б.С. Єрасов). Ці цінності корелюються з широким комплексом духовних знань, вироблених усім людством, які сприяють подоланню залежності та уособлення локальних цивілізацій. Інакше кажучи, детермінантою третього етапу цивілізаційного розвитку є духовність, що накопичується та фіксується світовою культурою. Тому третій етап цивілізаційного розвитку може мати назву культурогенного. Духовний початок пронизує все, що пов'язане з людиною та її культурою, вона визначає сферу культури особливою енергією, котра надає їй можливість підкорити собі матеріальні сили цивілізації. Матеріальний прогрес, що забезпечує людині панування над силами природи, одночасно залишає людей безпорадними перед розгортанням технологічного наступу. Лише завдяки духовній енергії, яка закладена в людській культурі, людство здатне протистояти натиску соціоінформаційних та технічних сил. Насправді людям можна розраховувати на силу духу та на духовні цінності. «Основним принципом будь-якої цивілізації, – писав Е. Калло, – є підтримка соціальної життєдіяльності на основі ціннісних критеріїв [149, с. 83]. Саме ціннісно-змістові принципи створюють «ядро» цивілізації, її глибинну структуру. Існує міцний взаємозв'язок між духовним кодом та соціальним ладом. Спочатку передумовою формування світових цивілізацій стала трансформація духовних цінностей в «осьовий час». Саме споживацький дух техногенної цивілізації породив соціо-екологічну кризу.

Сьогодні у відповідь на екологічний виклик людство змушене почати діяти в новому напрямку, шукати нові шляхи діалогу з природою, нові цінності цивілізації.

Взаємовідносини категорій «світова цивілізація» та «локальні цивілізації» найкраще представлені в термінах діалектичної філософії – всезагального, особливого та одиничного. Згідно з діалектикою, одиничне не виникає та не існує інакше, ніж в системі всезагальної взаємодії [368, с. 4].

Спираючись на дослідження П. О. Сорокіна, А. Д. Тойнбі, Ю. В. Яковця, можна виділити наступні характерні ознаки діалектики взаємозв'язків світових та локальних цивілізацій. По-перше, динаміка світових цивілізацій реалізується через зміни складу та змісту локальних. По-друге, періодично відбувається зміна лідуючих локальних цивілізацій, епіцентрів історичного прогресу, котрі проводять прорив до наступної її щаблини.

До нової ери це були цивілізації Середземномор'я, Дворіччя, Індостану та Китаю. В першому тисячолітті нашої ери епіцентр перемістився на Схід та до центрів арабського відродження.

Друге тисячоліття пройшло за лідерства західноєвропейської цивілізації, котра підкорила собі Північну та Південну Америку, Африку, Австралію та Океанію, Індію, країни мусульманської цивілізації. Однак до кінця другого тисячоліття центр творчого лідерства, за словами П. Сорокіна та А. Тойнбі, знову почав зміщуватись на Схід [303; 318].

По-третє, життєві цикли світових та локальних цивілізацій нерозривно пов'язані та переплетені. Перехід до четвертої світової цивілізації характеризується експансією лідуючої локальної цивілізації. Одночасно спостерігається активізація цивілізації, що претендує на лідерство в наступній фазі світового циклу [369].

Матеріальною цивілізацією ми називаємо такий суспільний лад, коли матеріальна сила має ключове значення для підтримання соціального ладу, а в системі цінностей, безумовно, неекологічного характеру: саморозвиток,

удосконалення особистості, збереження оточуючого середовища. Еколого-гуманістична цивілізація – це суспільство з новою системою ціннісних пріоритетів. На відміну від споживацького (техногенного) суспільства, де панує культ техніки та матеріальних благ, тут вищими цінностями та пріоритетами будуть визнані Людина та Природа, тут може утвердитись новий гуманізм, тобто гуманізм, узгоджений з екологічним імперативом. За такою зміною ціннісних орієнтирів людської діяльності можливим є подолання варварського відношення до природи. Еколого-гуманістичну цивілізацію можна уявити як постеконічне суспільство, оскільки в перспективі можливим є подолання економіки (матеріального виробництва), та основною метою життєдіяльності стає розвиток людських якостей та творчих здібностей. Це, мабуть, духовне суспільство, де створені умови для розкриття духовно-творчого потенціалу кожного.

Еколого-гуманістична цивілізація може бути більш досконалою формою збереження природи та культурного розмаїття у всій його множині [369, с. 187].

Про необхідність зміни цінностей сьогодні багато розмов. М. О. Косолапов пише: «Історично безпрецедентні матеріальні зміни світу в другій половині ХХ століття швидко потягнуть за собою не менш важливі зміни в розумінні світу, моралі та моральності та у всіх інших духовних параметрах. Навряд чи такий змінений світ буде і далі жити за старими поняттями та цінностями минулого» [177, с. 69].

Сучасна цивілізація за останні півтора століття набагато пришвидшила свій розвиток. Криза техногенної цивілізації в своїй основі є втратою мети та цінностей, котрі свого часу були її рухомою силою. Перш за все, це культ техніки. Специфіка техногенної цивілізації полягає не тільки в тому, що тут використовуються машини та технології, а саме відношення до них. Ці відношення, за яких технологічні процеси та використання машин набувають самодостатнього характеру. Техногенна цивілізація, переважно, стимулює та забезпечує усіма засобами інвестиційної політики розвиток матеріально-

технічної підсистеми суспільства (часто за рахунок сфер культури та екології). Стратегія техногенної цивілізації орієнтована на удосконалення виробничих та соціальних технологій, на вирішення приватних проблем, пов'язаних із задоволенням матеріальних проблем людей [207, с. 117].

Драматизм сучасного цивілізаційного розвитку полягає в тому, що матеріальний прогрес супроводжується відродженням внутрішньо цивілізаційного невігластва, тобто руйнівного початку в житті людства. Сучасне постіндустріальне суспільство не має імунітету проти невігластва, оскільки воно саме базується на ідеї панування в світі. Певною мірою, наступ невігластва на цивілізацію є процесом, запрограмованим в надрах сучасного техногенного суспільства. Сьогодні зіткнення різних цивілізацій загрожує світовому порядку меншою мірою, ніж послаблення цивілізаційного витоку.

Аналіз духовної ситуації нашого часу дозволяє зробити висновок про те, що з перетворенням науки в безпосередню виробничу силу суспільства та із збільшенням ролі свідомості в суспільному житті, із творенням інформаційних технологій, центрсоціальної еволюції зміщується зі сфери матеріального виробництва до сфери духовного виробництва. Досвід історії свідчить про неможливість побудови вільного та справедливого суспільства доти, поки система духовно-моральних цінностей не перетвориться на детермінуючий фактор соціальної еволюції.

Ціннісна переорієнтація завжди складна, оскільки вона пов'язана зі зміною стилю мислення та способу життя людей, що склались протягом тисячоліть.

В умовах інформаційного суспільства процес формування ціннісної свідомості проходить набагато скоріше та ефективніше [269, с. 69].

Сучасному цивілізаційному розвитку необхідно надати характеру цілеспрямованого процесу, а це вимагатиме побудови нових моделей соціального розвитку.

У зв'язку із зазначеним набуває актуальності проблема ефективності комунікації та визначення її особливостей в період соціокультурної

трансформації, особливо, в аспекті обміну інформацією як єдності діяльності, спілкування і пізнання. Зростаюча розлагодженість ціннісно-нормативної системи, соціальні антагонізми, етнічна акцентуація та ін. породжують комунікативні бар'єри, які повинні «зніматись» за допомогою спеціального соціокультурного регулювання (фасцинації), в тому числі і невербального характеру.

Специфічним для обміну інформацією в цей період є: підвищена активність взаємообміну і пошук взаємопорозуміння, інтенсивність взаємовпливу на ціннісно-культурні установки партнера, зростання ролі невербальних систем комунікації.

Поява Інтернету радикально змінила соціально-інформаційну ситуацію [361].

Інтернет є унікальним засобом масової комунікації, бо він колосально збільшує можливості інформаційного користування практично в необмеженому діапазоні, пропонує найнижчі ціни доступу до клієнта (вартість сайта є меншою за вартість газети чи телеканалу), створюючи нові можливості для самореалізації особистості.

Людство у своєму розвитку перейшло до інформаційної ери. Інформація стає вирішальним фактором у світовій політиці, економіці, вона є найбільш коштовним продуктом наукової та дослідницької діяльності. Кількість інформації, яку виробляє та накопичує людство, дуже швидко збільшується, тому зростає і необхідність у засобах її структурування, накопичення, зберігання, пошуку та передачі. Інтернет найоптимальніше сприяє забезпеченню щойно згаданих потреб. За таких умов його існування стає невід'ємною частиною людського існування і не може на нього не впливати. Саме інформаційне суспільство найбільше зацікавлено у розповсюдженні ідей освітнього гуманізму як світогляду, який допомагає людству зберігатися.

Головна причина того, що поступово більшість людей стали, в результаті, свідомо практикувати ідеї гуманізму, полягає, з нашої точки зору,

в тому, що цей світогляд нічого не відкриває і ні до чого не закликає. Найбільше він вказує на вже існуючі принципи і цінності, які фактично були загально визнаними і які треба було тільки прояснювати, розвивати та зміцнювати. Ці загальнолюдські моральні, цивільно-правові, пізнавальні, естетичні, екологічні, ноосферні та ін. цінності гуманізм виявляє, систематизує, пояснює, проте нікому не нав'язує.

Особливу увагу гуманізм приділяє питанню методу, тим інструментам, користуючись якими людина могла б краще навчитися пізнавати себе, самовизначатися та самовдосконалюватися, робити розумний вибір, розрізняти в житті реальне від віртуального, справжнє від фальшивого, добро від зла, істину від брехні.

Не можна стверджувати, що складові мистецтва життя методи, яким навчає гуманізм, є абсолютно ефективні. Але ж він ніколи і не пропонував остаточних рецептів. Навпаки, гуманізм підкреслює, що останнє слово, вибір – це справа людини, справа її свободи, відповідальності, розуму і ризику.

Методологічний характер гуманізму, його демократичність, терпимість і внутрішня свобода дали людині спосіб і міру, що дозволяють їй жити особистими уподобаннями та ідеалами, наповнювати свій внутрішній світ конкретним індивідуальним змістом без страху увійти в конфлікт з власними принципами. Втім, у гуманістів завжди було кілька типів супротивників. В основному це люди містичного складу характеру, яким огидні здоровий глузд і раціональні підходи до життя і які в пошуках вищих цінностей спрямовуються за межі нашого світу. Більш рідкісна порода людей (їх можна назвати анархістами) з підозрою ставиться до гуманізму саме на тій підставі, що його ідеям притаманна значна ступінь надійності. Їх турбує особливо те, що гуманізм не так-то легко перекинути якимись альтернативними положеннями. Зрозуміти цих людей нескладно. Вони кажуть: чим більш обґрунтованою здається людині та чи інша доктрина, тим більш схильна вона на неї покладатися в житті. Але при цьому, додають вони, тим небезпечніше може виявитися можлива помилка. *Too good to believe*, – говорять англійці

(Занадто добре, щоб в це можна було повірити). І в цьому судженні є деяка частка здорового глузду, скептицизму і навіть духу незнищенної і непокірної людської свободи. Разом з тим гуманісти застерігають: така позиція межує з нігілізмом і атрофією волі до позитивного вибору.

Так чи інакше, ідейні противники гуманізму, існування яких цілком природне у вільному і демократичному суспільстві (поки закони ними дотримуються), становлять незначну меншість. Гуманістами мовчазно вважають себе практично всі громадяни чи не будь-якої країни і світової спільноти. І в цьому – те головне, що дає людству надію гармонізувати соціальні відносини, забезпечити їх багатство і розмаїття, достатній ступінь стабільності, злагоди і динамізму всіх форм суспільного життя, а індивіду – максимум матеріальних і духовних можливостей для праці, творчості, відпочинку та вдосконалення.

Загальна особливість освітнього гуманізму полягає в тому, що, з одного боку, він спирається на систему сучасних наукових знань, з іншого – містить у собі, хоча і в мінімальному обсязі, оціночні судження, які пропонуються учням не тільки для вивчення, а й для керівництва в житті, тобто як норм особистої моральної, цивільної та екологічної поведінки. Звідси випливає і друга його особливість, точніше мета – стимулювати у особистості смак до свободи і відповідальності, бажання і рішучість жити повнокровним і плідним життям. Освітній гуманізм не вимагає від людини бути гуманістом. Людина не зобов'язана бути ідейним гуманістом, але вона може ним бути. Разом з тим, людина морально зобов'язана бути порядною, бути гуманістом, так би мовити, практично, – і як громадянин він повинен дотримуватися конституції своєї країни і норми поточного законодавства. А інформаційне суспільство в контексті глобалізації тільки допомагатиме в цьому, пропонуючи загальнолюдські цінності як пріоритети життя.

3. 4. Місце цінностей освітнього гуманізму в концепції розвитку освіти ХХІ століття

В сучасних умовах глобалізації світової цивілізації постає проблема створення цілісної ідеології. Ідеологічне протистояння сучасної епохи доводить, що майбутнє не за суспільством техніки або суспільством тотального споживання матеріальних благ. Це має бути цивілізоване суспільство соціального гуманізму. Гуманістичне суспільство буде суспільством вільних громадян, де вищою цінністю буде людина та її творчий розвиток.

Гуманізм, передусім, – це ідеологія, яка постійно розвивається і є відкритою до нових суджень, експериментів та міркувань. Можна сказати, що існують нові індикатори часу. Це, передусім, раціоналізм та атеїзм.

Гуманізм – це, також, демократична моральна життєва позиція, яка утверджує право людини самій визначати сенс та спосіб власного життя. Взагалі в роботах сучасних теоретиків гуманізму слід відмітити своєрідне відношення до релігії, яке іноді нагадує опозиційність. Позитивне наповнення гуманізму як ідеології майже завжди підкреслено дистанційоване від релігії.

Провідним мотивом гуманістичних суджень є проблема відповідальності людини в суспільстві. Ступінь цієї відповідальності у порівнянні з гуманізмом минулого став помітно вищим. Людині вже важко шукати істину лише в собі без імперативу соціального середовища, яке залежить від людини.

Наступною ознакою сучасного гуманізму є розповсюдження принципу цінності особистості на відстоювання цінності всього живого.

Ренесансний гуманізм виходив з принципу «людина – господар природи». Гуманістів інколи звинувачують у нехтуванні принципами захисту всього живого через егоїстичний антропоцентризм.

Природа вже натомість приготувала неприємні наслідки такого

відношення. В цьому контексті згадується конфуціанська етика, де місце людини позначене як проміжне між небом і землею, а метою людського життя є посередництво між ними. Серйозна увага приділяється самовдосконаленню особистості. «Сучасний гуманізм, – вважає І. І. Арсентьєв, – набуває принципово нового значення як екоцентричний ноосферний гуманізм, найважливішим аспектом якого в контексті глобалізації мають бути не дифірамби людині, а людяність, милосердя, гуманність не тільки по відношенню до людини, але також і по відношенню до природи.

Практика як критерій істинності людських вчинків переконує нас в тому, що в сучасному контексті глобалізації нетрадиційний ноосферний гуманізм є можливим тільки за умови, коли людина та суспільство розглядатимуться як органічний елемент природи. Гуманізм як форма зв'язків між людьми набуває завершеної форми тільки тоді, коли одночасно стає формою зв'язків між людиною та природою.

Об'єктом гуманістичних досліджень є людина в єдності її соціоприродних зв'язків. Повноцінне вивчення сутності сучасного гуманізму є неможливим без розкриття реального становища живої культури та освіти, бо нерідко воно значно відрізняється від теоретичних викладок. В ході реалізації своїх життєвих потреб, обумовлених біологічним та соціальним середовищем, люди змінюють умови свого існування та самих себе. Інтегрованим показником ступеня розвитку суспільства є рівень гуманізації, тобто положення особистості: рівень її економічної, політичної, соціальної та духовної свободи. Однією з найважливіших проблем гуманізації як процесу є гуманізація життя людини. Вона включає в себе усвідомлення людства як цілісності та формування на цих засадах гуманістичного світогляду з його подальшою реалізацією в людському житті. Т. А. Рубцова визначає гуманізацію як відображення ідей гуманізму в суспільстві. Дослідниця розрізняє сфери дії понять «гуманізація», «гуманність», «гуманізм», відносячи два перші до сфери буття, а третє до сфери свідомості.

Освіта має розглядатись як категорія людського буття та провідний засіб реалізації та становлення людини в контексті культурно-історичного розвитку.

Система освіти історично виникає як інститут збереження та розвитку гуманістичних цінностей культури. Освіта відображає логіку культурно-історичного процесу, фіксує матеріальні, ідейні, релігійні, моральні цінності. Змістове наповнення освіти залежить від специфіки тлумачення таких понять як свобода, творчість тощо [91, с. 63].

Освіта має бути інститутом збереження та розвитку гуманістичних цінностей різних культур в умовах глобалізації. Світова глобалізація вимагає постійного удосконалення людини, її творчих та перетворювальних здібностей. Особистість стає не тільки головним соціальним виміром суспільства, хоча як не парадоксально, сучасне суспільство демонструє поглиблення політичних та воєнних конфліктів, різних форм насилля, глибоких соціально-економічних, етнонаціональних та соціальних протиріч.

На перший погляд може скластись уявлення, що значна частина сучасного суспільства взагалі відмовилась від гуманістичних принципів.

Серед західних вчених є багато захисників справжнього гуманізму. Вони по-різному обґрунтовують сучасне соціальне призначення гуманізму. Так, гуманіст Е. Фромм, відмічаючи масові прояви бездуховності, зазначав, що «... або західний світ зможе відродити гуманізм, центральною проблемою якого є найбільш повний розвиток не виробництва, а людяності, або захід очікує загибель, яка спіткала багато великих цивілізацій» [340].

До речі, філософія Е. Фромма помітно вплинула на творення світового гуманізму. В деяких його роботах розкривається сутність перетворювальної ролі гуманізму та переглядаються роль та значення людини в майбутньому суспільстві «гуманістичного соціалізму». Провідними ідеями нового або радикального гуманізму Е. Фромм називає орієнтацію виробництва на користь реальних людських потреб, а не економічної системи.

За Е. Фроммом в майбутньому гуманістичному суспільстві повинні

встановитись гармонійні відносини між природою та людьми з виключенням експлуатації, необхідна відмова від існуючого між людьми антагонізму, людина повинна брати активну участь в суспільному житті [340, с. 188].

На думку Е. Фромма «гуманістичному соціалізму» протистоїть «роботеризм», який дає людині псевдосвободу, що робить її самотньою та безпорадною. Проте, підкреслює автор, існує справжня свобода, яка полягає в «спонтанній активності людини». Позитивна свобода означає, що людина є центром та метою свого життя. Розвиток її індивідуальності та реалізація особистості – це найвища мета, яка не може бути штучно заміненою на щось інше [340, с. 227].

В марксистській філософії є подібні твердження. Так, в ній стверджується, що під час переходу від капіталізму до соціалізму свобода кожного перетвориться на умову свободи для всіх. Завдяки соціалістичним перетворенням у суспільстві пануючі економічні умови перейдуть під контроль людей, які вперше будуть господарями [340, с. 228]. Названі філософські позиції близькі у баченні проблеми свободи, коли розвиток окремої особистості є мірилом суспільного розвитку. В той же час сучасні соціальні проблеми пов'язуються із недостатністю розвитку загальнозначимих ідеалів. Але, в той же час, філософія Е. Фромма має точки зближення також з релігійним гуманізмом. Філософ виходив з того, що релігія є потужним засобом задоволення психологічних потреб людської природи. Тому передбачається ствердження нової гуманістичної релігії, яка змогла б найкраще задовольнити людські духовні потреби. Гуманістична релігія, за переконанням Е. Фромма, глибоко вкорінена в історії та акумулює в собі загальнолюдські ідеали справедливості, рівності, свободи та щастя. Отже, в роботах Е. Фромма ми зустрічаємо інтеграцію світських та релігійних гуманістичних ідей.

Світський гуманізм як самостійна течія є характерним для американської філософії ХХ століття. Його класиками є Ч. Поттер та К. Ріса.

Філософи часто позначають гуманізм як світську релігію. Вони це

обґрунтовують тим, що традиції релігії вже не в змозі повноцінно виконувати світоглядну та регулятивну функції. Відомим є так званий «гуманістичний маніфест», де автори-атеїсти закликають до спільних дій заради досягнення соціального добробуту. Маніфест нагадує програму реконструкції суспільства [16, с. 185 – 187].

В другій половині ХХ століття гуманістичний дух став досить розповсюдженим у світі. Відбулись різноманітні тематичні семінари та конференції, дискусії щодо творення нового глобального мислення. Підкреслювалось, що воно має бути не ідеологізованим, а, скоріш, критичним. Нове глобальне гуманістичне мислення має базуватись на нових знаннях, відкритих представниками наукової інтелігенції в різних галузях знань. Особливо важливими вважались гуманітарні дисципліни, зокрема філософія та соціологія [185, с. 37].

Дж. Хакслі, виділяючи три етапи еволюції: космічну, біологічну та психологічну, пропонує своє обґрунтування суспільних проблем. На його думку, саме третій етап (психологічний) відповідає етапу людської еволюції, коли стане можливим перехід до нового типу гуманістичного мислення. Філософ підкреслює, що цивілізація переходить до нового періоду радикальних змін, які потребують нового гуманістичного мислення. Дж. Хакслі вірить в наукові можливості та прогрес. Він пише про необхідність творення нової ідеології, яка виконуватиме функції традиційних релігій. Її покликанням має бути створення нового визначального ідеалу [247, с. 153].

А. Печчеї, осмислюючи антропоцентричний підхід Дж. Хакслі, стверджував, що сучасні світові проблеми виглядають позапартійними. Вони торкаються онтологічних проблем людського існування [247 с. 153]. Вчений пропонує перейти до шляху стійкого розвитку, коли будуть краще розкриті потенційні можливості особистості. Ці зміни А. Печчеї пов'язує з перспективами вирішення глобальних проблем. «Єдине, на що можна сподіватись в нинішній ситуації, то це змусити людей глибше усвідомити

сенс наших теперішніх труднощів, дивитись далі інтересів сьогодення та зазирнути в майбутнє, вселити в них почуття турботи про майбутнє та готовність забезпечити продовження існування людського роду» [247, с. 168].

Світський гуманізм згаданих мислителів сприймається досить неоднозначно. Дехто бачить в ньому лобіювання відомої концепції «золотого мільярду», яка передбачає формування так званого «обраного народу». Оскільки Земля – це джерело корисних ресурсів, які, передусім, споживатимуть щасливі мешканці розвинених країн «золотого мільярду». Поступово створюватиметься так звана інтернаціональна раса, яка матиме інші права, інші обов'язки, іншу мораль.

Філософським обґрунтуванням цієї концепції служить крайній індивідуалізм, який передбачає відмову від загальнолюдської солідарності, братерства та колективного спасіння.

Світські гуманістичні концепції підкреслюють, що в сучасному цивілізаційному розвитку є прояви кризових явищ, коли сподівання на краще майбутнє покладаються тільки на об'єднання всіх людей землі на основі «нового гуманізму». Світські концепції окреслюють деякі контури нового гуманізму. Серед них інтелектуальна орієнтація особистості, коли пріоритет цінності людини як такої підноситься над іншими матеріальними та духовними цінностями.

Новий гуманізм обґрунтовує значення таких якостей особистості, як раціональність, критичність та скептицизм. Окрім того, відчувається впевненість в необмежених можливостях самовдосконалення особистості, її креативності, підкреслюється заперечення старих традицій та цінностей, що втратили актуальність в контексті сучасної світової глобалізації.

Натуралістичні концепції обґрунтовують ідею про те, що єдиним засобом для розуміння людини є ретельне вивчення оточуючого середовища, яке сьогодні, на жаль, переживає деструктивні зміни.

А. Д. Урсул писав про те, що «соціальний розвиток, який до недавнього

часу нагадував переможний тріумфальний парад прогресу, зараз проявив всі ознаки ресурсу глобальних проблем» [327, с. 128]. Він вважав, що необхідно змінити діалектику взаємовідносин між людиною та природою, що глобальна гуманізація суспільних відносин також необхідна.

Натуралістичні концепції гуманізму знайшли своє обґрунтування в роботах К. Уолдінгтона, К. Ламонта та Д. Сімпсона. Їх філософські погляди є близькими в тому, що сучасне соціокультурне становище планети потребує відмови від антропоцентризму у відношеннях людини з природою. Філософським підґрунтям тут виступає усвідомлення цілісності світу, єдності та взаємозалежності всього існуючого. Екологічна проблематика в натуралістичних концепціях гуманізму стає провідною.

А. Д. Урсул визнає ідею коеволюції як прогресивний розвиток суспільства в природозберігаючій формі [327, с. 6]. Тобто оптимальний розвиток матерії відбувається за умови врахування не тільки потреб соціального руху, але, передусім, потреб прогресивного руху матерії в цілому.

Концепція коеволюції вимагає відмовитись від антропоцентризму на користь антропогеоцентризму. Ця екологічна концепція є важливою для філософів, представників натуралістичного гуманізму, які до своєї філософії навіть вводять нову категорію «екологічного імперативу». Екологічний імператив ґрунтується на твердженні того, що ми маємо жити виключно за природними законами. За новим світоглядом людина несе відповідальність за все живе на планеті та за збереження рівноваги енергетичних та матеріальних потоків.

Екологічний імператив не може гідно забезпечуватись в межах традиційної системи адаптації суспільства до глобальних умов існування. Щоб вийти з кризи, необхідний новий моральний імператив.

Відповідно до ідей натуралістичного гуманізму, альтернативою глобальній кризі є гуманістична реформація. Її метою є гідне самозбереження людини та всієї біосфери. Реалізація гуманістичної ідеї потребує

забезпечення коеволюції людини та біосфери, коли гармонія з природою вимагає також гармонії у відношеннях між людьми.

В ХХ столітті натуралістичні концепції доповнились космологічними аспектами. У цьому напрямку працювали відомі вітчизняні науковці К. Е. Ціолковський, М. Х. Реріх, А. М. Межеревський та інші. Наприкінці ХХ століття відбувся справжній переворот в науці, який обумовив перехід до вищого рівня вивчення особистості не тільки в земних, але й в космологічних масштабах. Космологічні концепції об'єднують уявлення про це. Вивчення людини та Всесвіту є взаємопов'язаними. Людина розуміється як енергетична система, найвищим рівнем якої є енергія думки. Психологічна енергія утворюється силою думки, свідомості та волі особистості. Космологічний гуманізм базується на вивченні відносин між людиною та космічним простором. Знання впливів космічного простору на людину забезпечить кращий розвиток.

Сучасний натуралістичний гуманізм пропонує осмислення сутності людини через біо-соціальне середовище, акцентуючи на взаємозв'язок антропологічних та глобальних проблем, вірніше, натуралістичний гуманізм відмовляється від антропоцентризму, утверджуючи ідеї життя відповідно до «екологічного імперативу» та законів космічного простору.

Релігійний гуманізм представлений різними філософами, зокрема С. Л. Франком та Тейяром де Шарденом. Так, С. Л. Франк в своїй філософській системі підняв питання: «Як природній непросвітлений початок може бути носієм вищого світла?» [339, с. 265]. Філософ Тейяр де Шарден висуває теорію, що ідеї Божого творіння органічно поєднуються з ідеями еволюційного процесу. Центральним положенням його концепції є ідея утвердження еволюції Божого початку. Світ уявляється живим організмом, де все існуюче є проникненим Божою досконалістю. Творення людини богом, за Т. де Шарденом, викликає появу ноосфери. Поряд з ним біосфера не може зупинитись в своєму розвитку, тому поступово змінюються етапи еволюції.

У порівнянні з світським гуманізмом релігійні догмати стверджують, що саме через християнський світогляд особистість може досягти цілісності та цінності. Сучасний релігійний гуманізм відрізняється своїми уявленнями про внутрішній духовний світ людини. З позицій сучасного релігійного гуманізму підхід до людини як надприродної сутності пов'язується з визнанням провідної ролі надособистісного абсолюту (Бога) як моральної основи Всесвіту. Окрім того, в релігійному гуманізмі пріоритетним є не індивідуальні, а колективні цінності та інтереси.

Можна спробувати виділити провідні гуманістичні цінності різних культурних традицій. Вони мають бути збереженими в освітньому процесі.

До соціально-політичних цінностей належать демократія, воля та рівність. Серед інтелектуальних цінностей освіти особливо виділяються реалізація потреби в знаннях та творча самореалізація особистості.

Моральні цінності освіти стосуються проблеми спілкування, етики та естетики поведінки, системи вищих духовних цінностей – «системи» вірувань даного суспільства. Наука в системі освіти виступає як цінність тощо.

Для сучасної епохи глобалізації характерним є мультикультурний характер освіти. Це динамічна система рівновеликих культурних взаємовпливів. Вітчизняну освіту неможливо розглядати відірвано від загальносвітових процесів та тенденцій, хоча в Україні вони стикаються з досить суттєвими місцевими особливостями, однією з серйозніших є соціально-економічна ситуація.

Екологічна криза, політична нестабільність та тотальна переоцінка цінностей принципово впливає на освіту.

Незважаючи на досягнення в різних аспектах, пов'язаних з якістю життя та освіти, за кордоном проблеми філософії освіти, пов'язані з пошуком подальших шляхів розвитку, є, все ж, не менш актуальним. Можна говорити про те, що освіта має чутливо реагувати на ті соціокультурні зміни, які відбуваються в суспільстві та впливати на ці тенденції, особливо в кризових

ситуаціях, що є досить характерними для сучасного світу. Надзвичайно важливо блокувати негативні руйнівні тенденції.

Освіта в сучасному динамічному світі має відмовитись від вироблення будь-яких стійких та директивних «рецептів». І. Кант свого часу поставив три геніальні запитання: що я можу? Що я маю робити? На що я маю сподіватись? Логіка розвитку цих запитань призводить до четвертого: що таке людина? Що таке людина в сучасному світі, на що вона може сподіватись, до чого прагнути, що заважає їй здійснитись? На ці запитання шукає та знаходить відповіді філософія освіти.

Сучасна філософська думка поза очевидним плюралізмом течій та напрямків наголошує на тому, що найважливішою із катастроф, що загрожують людству, – це «антропологічна катастрофа», тобто занепад людини та людяності. Всі ж економічні, технічні, екологічні глобальні проблеми є похідними від неї. Тому мета освіти XXI століття – це подолання кризи культури, духовності, гуманізму в найширшому розумінні.

Сучасному світові загрожують тероризм, глобальні війни, страшні хвороби, інноваційні, але ризиковані технології, екологічний колапс. У швидко змінюваному сучасному світі дедалі зростає конфлікт поколінь, який не можна зводити тільки до матеріальних проблем чи конфлікту звичок та смаків. Найсуттєвішим є світоглядний конфлікт, де фігурують різні уявлення про соціальні ролі та покликання людини. Особливо гостро цей конфлікт відчуваємо ми, бо маючи досить складну та неоднозначну історичну спадщину, залишились з крахом колишніх ілюзій. Жертвами опинились тут не тільки представники старшого покоління, які зрозуміли, що всі зусилля заради кращого майбутнього виявились марними, але також молодь, якій досить важко у щось повірити. Та не тільки в нас, але й у більш розвинених країнах світу гостро постала проблема відчуження людини в суспільстві.

Спостерігаючи за розвитком культурної історії останніх століть, можна помітити, що освіта не тільки не боролась з тенденціями, які руйнували людську душу, але навіть укріплювала їх, вважаючи останні найбільш

вірними та перспективними.

Освіта XX століття у більшості країн забезпечувала досить високий рівень професійних навичок, одночасно з цим загострюючи відчуження економіки та моралі, моралі та політики, мистецтва та освіти, людей та результатів їх діяльності, людей та суспільства. Цинізм політичних інтриг, економічних махінацій в міжнародних масштабах, що призвело до світової економічної кризи, та, подекуди, незрозумілі реформи освіти лише загострили глобальну ситуацію.

Освіта XX століття нерідко породжувала антикультуру. Е. Фромм писав, що «прекрасному протистоїть не потворне, а фальшиве». Саме на фальш хворіє сучасна цивілізація.

До властивостей традиційної освіти можна зарахувати потребу в ідолах, яких насправді освічена людина не потребує. Неосвічені найбільшою мірою страждають від ідолів психології натовпу. Не меншої шкоди суспільство отримує від напівосвічених людей з прагматичним нігілізмом, які відвертаються від усього, що їх наче б то «не потрібно», задовольняючись поверховими знаннями та нав'язуючи іншим свої уявлення.

Е. Фромм писав про те, що прагнення «бути» змінюється на прагнення «мати» (гроші, владу, навіть витвори мистецтва чи знання як товар). Все це – результат сучасної освіти. Той шлях, який обрала освіта в епоху капіталізму, що стрімко розвився, був досить неоднозначним. Е. Фромм зазначав, що XX століття – це «глобальна імперія людини, але не людяності». Парадокс виявляється у тому, що, на перший погляд, будь-яка освіта проголошує свою приналежність ідеалам гуманізму. Однак абстрактний, декларативний гуманізм може виявитись насправді особливо антигуманним, виражаючись у волюнтаристському нав'язуванні тих або інших уявлень про гуманізм. Можна пригадати про радянські уявлення про класовий «пролетарський» гуманізм та інтернаціоналізм. Насправді найнебезпечнішими людьми в історії людства були та залишаються не звичайні злочинці, а «борці за ідею», які нав'язують свої уявлення про життя

та є готовими заради ідеї занепасти мільйони людей, боцімто заради них ця ідея й була створена. Саме такий підхід може періодично підкорювати освіту.

Представники гуманістичного напрямку критикують сучасне соціальне життя. Особливо гострої критики зазнають, передусім, технократичні концепції. Провідною метою виховання, на їх думку, є формування раціонально мислячого суб'єкта. Прихильники «нового гуманізму» переконані в тому, що на підставі раціонального мислення як провідного критерію зрілості особистості, вона зможе проявити здібності до самореалізації та гармонійного спілкування з іншими людьми. Визначити своє місце в суспільстві їй допоможуть комунікативні здібності, напрацьовані в процесі освіти. Для цього необхідно виховувати пізнавально-ціннісну орієнтацію, що забезпечуватиме вільний моральний вибір за будь-яких обставин.

Гуманізм як принцип освіти поділяється прихильниками різних філософських напрямків.

Гуманістичні цінності освіти об'єднують представників різних концепцій та шкіл. Головна увага приділяється тут моральній складовій в освіті, яка має чітко окреслити коло гуманістичних соціальних та моральних цінностей, назвати соціальні інститути та обґрунтувати співвідношення індивідуальних та соціальних якостей особистості, які б сприяли утвердженню гуманізму в суспільстві.

Потреба в освіті виводиться із фундаментального закону буття, відповідно до якого явище буття прагне до виявлення своєї міри та якості.

Розвиток освіти може бути найефективнішим інструментом гуманізації суспільства в цілому, оскільки освіта є таким суспільним утворенням, де зберігаються гуманістичні цінності минулого. Завдяки освіті проходить процес освоєння культури як механізму збереження фундаментальних цінностей, в тому числі гуманістичних.

Збереження гуманістичних цінностей в освіті допомагає краще зафіксувати необхідні системні зміни в сучасному контексті глобалізації. В

роботі Х. Г. Гадамера «Істина та метод» освіта визначається як сфера, в якій відбувається духовне відтворення людини [55, с. 49 – 60].

Збереження гуманістичних цінностей в освіті передбачає, що «людина має бути не тільки освіченою, але вміти рішуче виступити проти зла та насилля, утверджувати в суспільстві насправді людські відносини» [82, с. 109].

Існують різні підходи до збереження гуманістичних цінностей в освіті. На думку Т. А. Рубцової, необхідно гуманізувати всі етапи навчального процесу та переглянути сучасне наповнення освітніх функцій. Дослідниця пропонує збагатити культурно-гуманістичну функцію новим змістом. Глобалізація з її інтеграційними процесами та мультикультурністю передбачає необхідність переходу до нового рівня взаємодії між суб'єктами освіти. Сучасна освіта в контексті глобалізації має зберігати все багатоманіття культурних цінностей. Мультикультурність, заснована на принципах гуманізму, вимагає подолання націоналістичних проявів через утвердження толерантності та поваги до представників різних етнічних груп. Потрібно поступово, але впевнено формувати потребу в розвитку духовності, креативності та професіоналізму. Існує підхід, який обґрунтовує збереження гуманістичних цінностей освіти через розвиток інтелекту. Особистісна орієнтована освіта направлена на створення умов для повноцінного розвитку інтелектуального, ціннісного та креативного потенціалу особистості.

Освіта як процес становлення особистості відбувається вдало лише за умови насправді людських відносин в атмосфері гуманності. На жаль, сучасна ситуація в освіті є досить віддаленою від цієї норми.

Збереження гуманістичних цінностей в освіті в контексті глобалізації може вдало протистояти технократизації та відчуженню людини.

Гуманістичні цінності як основа світогляду та ідеології визначають теорію та практику розвитку особистості та людства в цілому. Вони утворюють багаторівневий соціокультурний процес, який реалізує глибинну сутність людини та спирається на ментальні характеристики людини та

суспільства.

Ф. Ніцше писав, що «свобода» від моралі та від істини є особливо шкідливою саме в тих випадках, коли вона проголошується в ім'я панування тієї ж моралі. Не менш небезпечним виявляються невігластво та бездуховність, які здебільшого приховують порожнечу існування. Саме бездуховність може переходити у різні форми нацизму та фашизму. А це обов'язково передбачає пошук ворогів.

Прагматична освіта ХХ століття загострила також хворобу людських відносин. «Бути людиною небезпечно», так писав в середині ХХ століття філософ Ж.-П. Сартр. Тому необхідно, щоб наступні покоління були не просто освіченими, але принципово по-іншому, гуманістично-освіченими. І хоча гуманізму неможливо навчити, можна та потрібно виховувати гуманістичний світогляд та гуманістичну життєву позицію.

Сучасна освіта передбачає, перш за все, знання та розуміння глобальної загальнокультурної картини світу. Модель освіти, побудована на насиллі та примушуванні, є антигуманною та аморальною. Не менш руйнівною ніж егоїзм є сучасна тенденція тотальної байдужості, інфантильності та зниження устремлінь віднайти сенс у житті. Освіта традиційно відображає соціокультурні зміни та найпершою відчуває майбутні тенденції розвитку. Тому освіта може допомогти у виборі життєвого шляху.

Освіта за своєю суттю покликана формувати людину гуманістичною. В контексті глобалізації саме гуманізація освіти дозволить формувати особистість аби вона була зрілою, готовою до життєвих випробовувань.

Для найбільшої продуктивності необхідно, щоб людина знайшла себе, тобто сенс в житті. Гуманістичний розвиток можна вважати провідною метою сучасної освіти та покладеної в її основу філософії.

Сенс в житті – це уявлення про те, навіщо, з якою метою людина існує. «Сенс – це суб'єктивне буття цінностей, тобто тих цінностей, які переживаються суб'єктом та є включеними в його життя та діяльність...». Потреба в осмисленні життя покладена в основу нашої взаємодії зі світом. Це

прагнення пов'язане з почуттям гідності та самоповаги. Ці моральні цінності поєднуються, утворюючи таку соціальну якість, як соціальна повноцінність особистості. Саме сенс життя вибудовує ієрархію цінностей, вдало розставляючи особисті пріоритети.

Уявлення, переживання та сподівання людини, безпосередньо пов'язані з її розумінням сенсу життя, виступають основою світогляду. Прагнення до самостійного знайдення сенсу та вибору цінностей є природною властивістю людини. Освіта має навчити конструктивно використовувати ці сподівання, не забуваючи при цьому про важливість усвідомлення високої відповідальності за власний вибір.

Особистість в процесі становлення має навчитись відповідально ставитись до свободи вибору. Тільки за таких умов можна укріпити власну гідність через повагу гідності іншого.

Освіта розвиває особистість інтелектуально та морально, формуючи такі особистісні якості, які свідчать про духовну зрілість. Освіта як найважливіший інститут соціалізації в різні історичні періоди так чи інакше спрямована на розвиток особистості. В контексті сучасної глобалізації ця спрямованість набуває дедалі більшого значення. Традиційна система освіти, спираючись на цінності класичної науки, є недостатньою в сучасній ситуації. Освіта в третьому тисячолітті має бути гуманістично орієнтованою.

Розвиток моральної системи в суспільстві – досить складний діалектичний процес. Моральні якості поряд із соціальним та індивідуальним творять моральний характер особистості.

Ціннісні орієнтації є відображенням морального світу людини та визначають якість її діяльності. Моральність – найважливіший компонент духовності. Вона свідчить про суспільство в цілому. Тому моральне виховання як провідний фактор творення духовності – головна мета гуманістично орієнтованої освіти.

Людський вимір в освіті включає моральні цінності та ідеали, орієнтовані на розвиток вільної та свідомої особистості. Для неї завжди

залишаються в центрі уваги такі фундаментальні духовні цінності, як добро, істина, прекрасне, совість, честь, гідність, альтруїзм та ін. Всі ці поняття та подібні до них самі по собі є складними та такими, що важко вирішуються. Вони є історично та культурно обумовленими та залежать від суб'єктивної позиції, однак без них теоретичний аналіз гуманістичних цінностей в освіті є неможливим.

Існує досить стійка традиція пов'язувати становлення гуманізму з якостями, аргіорі закладеними в людині. На думку В. А. Куваніна, «...мета, сутність людини, її реальність та цінність всередині» [185].

Засобами логічного осмислення важко довести абсолютну цінність людини. На думку С. Ламонта, сутність людини проявляється в прагненні до добра. Проблема виявлення доброї чи злої сутності людини є досить старою і остаточно не вирішеною, хоча філософська система абстрактно моделює людину.

В різні історичні періоди актуалізуються ті або інші аспекти проблеми. Гуманістичний світогляд виникає не випадково. Він обумовлений людською психофізіологією. Це творчий світогляд вільної особистості. Він є досить динамічним, відкритим, постійно еволюціонує та змінюється. Можна говорити про те, що гуманістичний світогляд пов'язаний з процесами ідеалізації, тобто спрямований до безкінечності внутрішнього світу людини та навколишньої світової реальності.

На думку багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників, формування базових гуманістичних детермінант свідомості та поведінки пов'язане з конкретними особливостями людського буття в різні історичні епохи. Тобто, гуманізм є умовою еволюційного розвитку людини.

Вивчення історії виникнення та розвитку гуманізму має носити комплексний характер, враховуючи соціобіологічні, соціальні та культурні аспекти. Тому важливими для розуміння цього феномену є такі категорії, як потреби конструювання та деструкції.

Біологічними засадами становлення гуманізму є розгляд

закономірностей поведінки живих істот, які на інстинктивному рівні обумовлені потребою збереження виду, тобто біологічного виживання. В тваринному світі взаємодопомога є досить розповсюдженим явищем, відомим вченим-зоологам з давніх давен не менше, ніж боротьба за виживання. Оскільки людина є істотою біосоціальною, її поведінка визначається не тільки процесами соціалізації, але також фізіологічними інстинктами. К. Лоренц доводив, що «поведінку людей та тварин можна розглядати як функцію системи, обумовленої еволюцією історії виду» [200, с. 5]. В своїй роботі «Агресія» він обґрунтовує існування певної внутрішньої протидії, що заважає багатьом людям побачити себе часточкою Всесвіту та визнати, що їх власна поведінка також є обумовленою законами природи.

Біологічна та соціальна еволюція народів є взаємообумовленими процесами. Хоча генно-інстинктивна обумовленість дійсно не є єдино правильним пояснювальним принципом.

Е. Фромм в своїй праці «Анатомія людської деструктивності» обґрунтовує іншу позицію, пропонуючи інше розуміння пояснювального принципу. Він зауважує, що інстинктивна обумовленість людської поведінки в сучасному світі є вторинною, оскільки для задоволення різних специфічних екзистенціальних потреб сучасні люди використовують розум. На думку Ч. Дарвіна, емоції людяності, доброти, милосердя розвивались, можливо, під впливом природного відбору. Вони могли розвиватись в процесі перетворення тварини на тварину соціальну, тобто людину, а вже згодом сукупність моральних почуттів закріпились в культурі як норми соціальної поведінки.

Соціальні фактори становлення гуманізму вдало розкриті в концепціях еволюціонізму та марксизму. Природний розподіл праці виникає внаслідок статевих та вікових відмінностей. Розподіл праці на підставі різниці у здібностях людей призводить до необхідності обмінюватись здібностями, тобто починати встановлювати відносини, які згодом перетворюються на міцні соціальні зв'язки, які подекуди набувають гуманістичного сенсу.

В процесі природного еволюційного розвитку триває процес збільшення кількості різних діяльнісних функцій, через які люди з різними здібностями змогли б приймати участь у цьому процесі. В трактаті «Родовід альтруїзму» автор підкреслює високе значення для еволюції людських співтовариств появу різних типів праці та нових типів відносин (В. П. Ефроїмсон).

Суспільна потреба в гуманізмі особливо яскраво виявляється в періоди бурхливих історичних подій. Протиріччя між старими культурними парадигмами та різноманітністю нових контркультур зберігаються на різних етапах розвитку людства. Сучасні умови глобалізації з помітною лібералізацією суспільного життя через утвердження уніфікації культур та технологій певною мірою загрожують збереженню різних культурних форм та технологій виживання та розвитку. Глобалізація помітно нивілює особистість, яка відсувається на другий план інтеграційними процесами.

Е. Фромм активно розвивав соціальні аспекти проблеми становлення гуманізму, зауважуючи, що «історичний досвід доводить, що спосіб виробництва, який характеризується відсутністю експлуатації, сприяє всебічному розвитку особистості» [340]. Становлення та розвиток гуманізму переконливо пов'язується з впливом праці на людську поведінку, хоча подекуди зустрічається перебільшення значення соціально-економічних та політичних аспектів в філософських системах марксизму та лібералізму.

Важливими також є соціокультурні засади еволюції та розвитку ідей гуманізму, адже культуру різних народів складали яскраві символи та гуманістичні традиції.

І. Кант в своїй філософії добро визначає як спрямованість виконувати обов'язок перед іншими. «Максима любові до ближнього – це обов'язок всіх людей один перед одним» [153, с. 391]. Тобто, людина має допомагати іншим та сприяти їх щастю, не очікуючи будь-якої винагороди [153, с. 391]. Критеріями добра, за І. Кантом, є моральні закони – категоричний моральним імператив.

Філософську позицію Г. В. Ф. Гегеля також можна назвати гуманістичною. Він писав, що «людина не буде господарем природи, доки не стане господарем собі». Г. В. Ф. Гегель розглядав мораль у правових аспектах, підкреслюючи, що «дотримання правових обов'язків обумовлене зовнішньою необхідністю. Моральні обов'язки залежить від суб'єктивної волі» [278, с. 17].

Моральний обов'язок у філософській системі Г. Гегеля передбачається таким, коли відповідний праву спосіб дій є моральним.

Духовні цінності в німецькій класичній філософії тісно пов'язані з принципами гуманізму. Гуманістичний ідеал інтерпретується через категорію обов'язку. Фундаментальні вищі моральні цінності є взаємопов'язаними та взаємозалежними. Можна з впевненістю говорити про те, що прекрасне пов'язане з істиною та добром і т. і.

Моральні цінності представлені в різних концепціях, серед яких можна виділити етику добродійності, етику обов'язку та етику цінностей. У працях більшості вітчизняних та зарубіжних філософів-етиків «добро» асоціюється з поняттям «моральність». Вільна та відповідальна діяльність особистості обов'язково є морально детермінованою. Сучасний стан духовності та моральності в освіті можна визначити складним та, навіть, кризовим.

В умовах переходу від тоталітаризму до ринкової економіки з притаманною їй демократизацією трансформація моральних цінностей багатьма, на жаль, сприймається як вседозволеність, а це, в свою чергу, сприяє поглибленню бездуховності та девіантності. Ці та подібні до них тенденції лягли в основу ідеології споживання та втрати важливих моральних цінностей.

За таких обставин ідея збереження гуманістичних цінностей в освіті є особливо актуальною, хоча об'єктивно існуюча духовна криза загрожує подальшому стримуванню позитивних процесів.

Невміння усвідомлювати та реально оцінювати власний духовний стан стоїть на заваді гуманістичній діяльності та альтруїзму. Нова освітня

парадигма, озброєна інноваційними технологіями, налаштовує студентів на такі ліберальні цінності як успіх, кар'єрне зростання, збагачення. Але небезпечно забувати про те, що так ми можемо виховати байдужість та егоїзм, небажання бачити та чути інших, шанувати їх честь та гідність, враховувати інтереси оточуючих, бути безкорисним.

Втрата моральних цінностей призводить до збільшення негативних проявів девіантної поведінки.

Незнання та нерозуміння сутності та значення таких понять, як патріотизм та націоналізм, призводить до сприйняття націоналізму як благо. В сучасних виданнях можна знайти обґрунтування наявності національно забарвленої злочинності, що в свою чергу посилює етнічну нетерпимість та конфронтацію.

Аналізуючи сутність та причини різних проявів бездуховності, особливо серед молоді, варто усвідомлювати важливість авторитету професорсько-викладацького загалу, який, перш за все, має бути носієм високих гуманістичних цінностей та бути добрим прикладом, стимулюючим молодь до їх збереження.

Криза моральних цінностей пов'язана також з відсутністю у багатьох молодих людей ідеалу для наслідування під час реалізації своїх життєвих та творчих планів. Поняття «ідеал» являє собою зразок, дещо досконале, найвищу мету устремлінь. В людському житті ідеал відіграє важливу роль в ієрархії власних цінностей. Якщо молодь переконається в тому, що їх вчинки, рішення та, навіть, життя мають глибокий моральний сенс, тоді суспільство може очікувати від неї дій, відповідних цим високим переконанням. І. А. Ільїн говорив: «Доки живе в людині воляова спрямованість на досконалість, доти ми будемо потребувати не примушення, а переконання» [115, с. 31].

Питання про те, хто краще може віднайти ці ідеали, держава, викладачі чи самі студенти, є складним, дискусійним, тобто відкритим. Хоча, навіть, індивідуальні ідеали, самостійно відкриті молоддю, потребують підживлення

моральними цінностями. Це, безперечно, добро, гуманізм та мораль. Тільки навколо цих найвищих духовних цінностей сьогодні можна об'єднувати та навчати молодь, перемагаючи всі прояви нетерпимості, ворожості та відчуження між людьми. Духовні цінності зближують людей через співпереживання прекрасного та морального.

Істина, добро, почуття обов'язку, совісті, відповідальності та милосердя нерозривно зв'язані між собою. Якщо роз'єднати ці категорії, які історично підтвердили свою цілісність, почнуть об'єднуватись інші категорії, такі як зло, бездуховність та аморальність.

На думку багатьох філософів, зло є відсутністю добра. Якщо зло починає вкорінюватись в нашому житті, воно стає самодостатнім. Тому сучасна освіта має зберегти гуманістичні цінності. За словами І. Канта, провідною метою освіти є вдосконалення людської природи через формування дисциплінованості та цивілізованості, коли тими, хто навчається, обирались би лише добрі цілі [154, с. 107].

За словами Г. В. Ф. Гегеля, процес освіти полягає в нівелюванні підходу педагога до того, хто навчається. Викладач не може та не повинен шукати «індивідуальний підхід» та «індивідуальні» засоби впливу, не має права ані думати, ані піклуватись про становлення людської індивідуальності [111, с. 376].

Сучасна концепція освіти пов'язана з тими значними змінами, які відбулись в наших уявленнях про природу, процеси пізнання та розвиток людини. Існують різні засоби для пізнання та осягнення світу. Це релігія, міфологія, наука, мистецтво, філософія. Можливість кращого та глибшого розуміння залежить від вдалої інтеграції різних засобів освоєння світу в освітньому процесі. Філософія, наука, мистецтво та інші засоби пізнання світу йдуть різними шляхами, але тільки їх вдале поєднання може принести найкращі результати.

Отже, сучасна освіта має забезпечити інтеграцію різних засобів освоєння світу, збільшуючи креативний потенціал та зберігаючи гуманістичні

цінності.

Важливою рисою сучасного суспільного розвитку є зростання соціальної динаміки та збільшення темпів економічної, соціальної та культурної глобалізації. Людина в цьому контексті постійно стикається з чимось новим та невідомим. Деякі традиційні види діяльності поступово зникають та з'являються більш інноваційні. Люди змушені звикати до життя в режимі збільшення обсягів інформації. Ефективність процесів саморозвитку залежить від об'ємів корисної інформації та досвіду особистості. Світова глобалізація весь час потребує збільшення кількості висококваліфікованих спеціалістів. З'явилися проблеми дефіциту технічних, правових, політичних, психологічних, філософських знань, тобто глобалізація окреслила перед освітою проблему творення освітніх потреб, які б ініціювали прагнення до регулярного інтелектуального та морального вдосконалення. Це відбувається через реалізацію власних здібностей та бажання навчатись. Гуманістично орієнтована освіта є ефективним засобом для вирішення цієї та багатьох інших важливих проблем.

Важливо усвідомити, що саме гуманістично орієнтована освіта може забезпечити таку важливу духовну цінність, як свобода думки. Відомо, що надмірна ідеологізованість, жорстока регламентація та цензура помітно пригнічують всіх учасників освітнього процесу: і викладачів, і студентів.

Історичний досвід показує, що організація освітнього процесу на основі ідеологічних установок деформує наукові істини та спотворює сприйняття реальності. Особистість, втрачаючи індивідуальну свободу, отримує натомість сумнівні ідеологічні вимоги та постулати.

Концепція гуманістично орієнтованої освіти вимагає ставлення до неї як до духовної основи, котра обумовлює перетворення в суспільстві.

Якщо виходити з того, що освіта покликана стабілізувати всі сфери суспільного життя, стає зрозумілим, чому саме гуманістичні цінності є такими важливими та незамінними. Лише вони історично підтвердили свою здатність консолідувати суспільство, зміцнюючи взаєморозуміння. Цілий

комплекс проблем залежить від рівня гуманізації. Це соціальні конфлікти, викликані різними видами нерівності тощо...

Гуманістичні цінності утверджують свободу всього освітнього процесу. Особистість принципово розглядається не як об'єкт для маніпулювання, а як вільний суб'єкт. Освіта в цьому контексті лише зміцнює ідею розвитку вільних, свідомих та творчих особистостей. Організація освітнього процесу лише постраждає від догматизації та примушування. Найкраще, що може пробуджувати освіта ХХІ століття, – це бажання розширювати структуру світогляду в тих, хто навчається, та стимулювати процес індивідуального вибору. Гуманістично орієнтована освіта відрізняється своєю антропоцентричністю, міждисциплінарністю, методологічним плюралізмом та інтеграцією різних видів інформації, що є актуальним та необхідним в контексті глобалізації.

Освітній гуманізм передбачає відкритість до майбутнього. Його подальший розвиток пов'язаний з подоланням замкнутості та наданням освіті відкритого та креативного спрямування. В контексті глобалізації людська індивідуальність виступає в якості основи соціальних зв'язків. Складність та багатоманітність глобальних проблем потребують індивідуальної ініціативи, свободи та відкритості для інновацій. Саме тому вільний розвиток індивідуальності є умовою вільного розвитку суспільства. Для гуманістично орієнтованої освіти захист всіх прав та свобод особистості є основною місією.

Особистісний підхід забезпечує формування якостей особистості, які забезпечуватимуть не тільки успіх в професійній діяльності, але також комфортне існування всіх членів суспільства.

Сьогодні можна говорити про посилення тенденцій інтернаціоналізації освіти під впливом глобалізації економіки та розвитку глобальних інформаційних мереж, про те, що інноваційна якісна освіта є невід'ємною складовою процесів глобалізації, хоча вплив останньої на освіту є досить неоднозначним.

Державне регулювання в більшості країн світу помітно слабшає, прикладом чого є стрімке зменшення державного фінансування освіти. Дійсно, механізми державного регулювання є бюрократичними та консервативними. Вони далеко не завжди задовольняють сучасні потреби. Ринок освітніх послуг спрямований на поглиблення інтернаціоналізації, що є однією з важливих складових глобалізації.

Аксіологія освіти зазнала суттєвих змін під впливом сучасних інформаційних технологій. Такі класичні цінності освіти, як академізм та виховання, не завжди сприймаються як необхідні та першочергові в контексті прагматичної освіти.

Сенс сучасної світової освітньої кризи полягає в невідповідності сучасної освіти загальносвітовим глобалізаційним викликам. Потребують нового вирішення проблеми гармонійного розвитку особистості в контексті глобалізації, коли характер міжнародних відносин поки що є невизначеним, і те, якими будуть ці відносини, залежить від вміння протистояти новим завадам та небезпекам глобалізації.

Основою сучасної освіти виступає інноваційне інформаційне середовище. Саме воно дозволяє освіті оновлюватись через новітні технології модернізації.

Країни, які вважаються світовими лідерами, для розвитку інформаційного освітнього середовища повністю задіяли свій інтелектуальний та фінансовий потенціал.

Але ця об'єктивна реальність не відкидає того, що провідною метою освіти залишається проблема вдосконалення людської природи, тобто освіта має передавати знання, корисні для суспільства, та окреслювати моральні гуманістичні цілі на основі моральних імперативних норм. Найскладнішим завданням є приведення у відповідність гуманістичних цінностей та нових реалій в глобалізації.

Ф. Кесседі зазначав, що глобалізація може сприяти прояву як найкращих, так і найгірших складових людської природи, але вона не в змозі

створити нову людину поза культурними етносами з багатовіковою історією. Тому сподівання на нову інтеграцію та уніфікацію культур, на думку вченого, є досить сумнівним [161].

На думку багатьох вітчизняних дослідників, інформаційне суспільство в епоху глобалізації найближчим часом не призведе до формування глобальної культури.

Зараз із прагматизацією та споживальницьким відношенням до світу також стає помітною культурно-цивілізаційна складова суспільства. Глобалізація поступово формує не тільки новий образ суспільства, але також суттєво впливає на кожну особистість.

В людей починає проявлятися новий світогляд, світосприйняття та світорозуміння. Новий тип особистості стає провідним базисом процесів глобалізації, тобто ціннісні орієнтації особистості координуються з певними процесами глобалізації. Без розуміння цих взаємозв'язків неможливо створити вдалу стратегію подальшого розвитку.

В цьому контексті викликає неабиякий інтерес теорія «глобальної ойкумени» І. Ганнерса. У стародавніх греків це поняття вживалось для позначення відомого їм світу, який підкорявся загальним культурним закономірностям.

В інформаційному суспільстві епохи глобалізації такою «ойкуменою» можна вважати всю Землю. Поряд із цим культурні комунікації в межах глобальної ойкумени не є гомогенними. Вони спрямовані від центру до периферії. Вчений обґрунтовує декілька можливих сценаріїв культурної уніфікації. Якщо відбудеться «глобальна гомогенізація», може настати повне домінування західної масової культури, коли національна специфіка просто зникне. За сценарієм «насичення» доведеться очікувати подібних результатів, хоча зникнення оригінальних культур відбуватиметься довше. Сенс сценарію «периферійної корупції» полягає в тому, що в світі є можливим повний занепад західної культури. За таких обставин провідні західні цінності будуть поступово замінені на різні альтернативні квазіцінності, коли, можливо,

моральні норми звільнять місця для своїх протилежностей, коли від тотальної демократизації світ може перейти до не менш тотальної деспотії.

Ну, і, нарешті, сценарій «визрівання» окреслює іншу перспективу загальносвітового розвитку, коли відбудеться вільний та взаємовигідний діалог культур центру та периферії. В результаті буде створений певний культурний екстракт, де гармонійно поєднуються всі найкращі та найгуманніші досягнення світових культур.

Освіта складає т. з. змістовий сенсовий контекст. Вона безпосередньо впливає на особисту та колективну історію. Національна система освіти, в якій навчальні програми принципово змінюються, досить часто не в змозі творити глибинний сенс осмислення історії. Непримиренні запеклі конфлікти між різними поколіннями, які принципово не розуміють один одного.

В епоху глобалізації втрата культурного контексту та індивідуальної самобутності поєднані із зростанням надіндивідуальних та надособистісних цільових систем. Освіта як осередок творення сенсів в межах культури переживає радикальні зміни. На жаль, зараз, бажаючи впорядкувати життєдіяльність суспільства, що глобалізується, ми забуваємо про спустошувальний ефект в душі окремої людини. І якщо економічна глобалізація сприяє зростанню прірви між бідними та багатими країнами т. з. золотого мільярду, то спроба масової освітньої та культурної уніфікації призводять до духовного спустошення різних народів.

Світ сучасної епохи – це світ, що прагне підкорити час та простір. І в цьому плані вже є певні успіхи, хоча як і в минулому, людське життя не можна досягнути повністю. Простір можна подолати, не дивлячись на витрати часу та коштів, але це також супроводжується зростанням духовного напруження.

Глобалізацію культури та освіти можна розглядати амбівалентно. Це глибинне всеохоплююче соціальне явище та поверховий цивілізаційний процес, вкорінений в західній соціально-культурній традиції. Це відбувається на ціннісних орієнтаціях особистості. Що ж стосується глибинних змін в

світовій культурі, то вони дають можливість говорити про мультикультурні тенденції в трансформації особистості та проникненні різних цивілізаційних цінностей до ціннісної ієрархії особистості.

Швидкі зміни в усіх сферах життя суспільства призводять до соціокультурної трансформації. Важко переоцінити масштаби впливу глобалізації на духовну сферу суспільного буття. Формування планетарного мислення призводить до світоглядних перетворень. Тому необхідним є творення нової гуманістичної глобальної етики [382]. Історичний розвиток постійно змінює уявлення про людську природу, якою вона є: моральною, доброю, гуманістичною чи злою, агресивною та хижою. Відповіді на ці запитання завжди були різними, адже різні філософські позиції по-різному обґрунтовують специфіку взаємозв'язків між людиною, природою та суспільством. На думку І. Канта, «для людини надзвичайно важливо знати своє місце в світі та добре усвідомлювати, яким потрібно бути, щоб бути людиною» [152, с. 204]. Різні історичні співтовариства якісно відрізняються на аксіологічному рівні. Можна говорити про те, що історія людства проявляється в історії окремих народів. Людина завжди переповнена різними протиріччями. Матеріальна та духовна діяльність обов'язково обумовлюються своїми мотивами на свідомому та підсвідомому рівні. Людина живе, мислить та розвивається одночасно на різних рівнях: космічному, біологічному, фізичному, соціальному та духовному. Гуманістично орієнтована особистість відрізняється критичним, творчим мисленням, прагне до самореалізації, самовдосконалення та гармонізації взаємовідношень з оточуючим світом.

В своїх роботах Е. Дюркгейм відстоює позицію про дуалістичність нашого «я», де органічно поєднуються біологічне та соціальне «я». Ця амбівалентність в матеріальному відношенні проявляється в протиріччях між егоїстичними бажаннями. Твердження про плюралістичність нашого «я» також поділяється П. О. Сорокіним [304, с. 562 – 563]. Діяльність особистості включає відношення особистості до предмету, до іншої людини та до себе.

Особистість може гуманно оперувати з предметом, в чому і полягає, власне, людський спосіб моральної поведінки. Можна також гуманно поводитись з іншими людьми та з собою.

В епоху глобалізації інформаційна реальність вже потрапила в глибини людської свідомості та душі. Тобто особистий простір зазнав досить агресивної інтервенції. Що ж відбувається з реалізацією такої фундаментальної потреби особистості, як свобода? Дати відповідь на це запитання досить важко. Свобода яскраво проявляється в можливостях особистості мислити та чинити відповідно до власних бажань та переконань, а не під зовнішнім чи внутрішнім примусом.

Жорстка регламентація людської свідомості та поведінки діє досить шкідливо. Важливим є не тільки те, на скільки різноманітним є вибір, але, перш за все, що може бути вибране та що дійсно вибирається. Суспільство в різні історичні періоди більшою чи меншою мірою обмежує свободу особистості. Людина в епоху глобалізації володіє значною матеріальною силою, яка може використовуватись заради блага чи заради примноження соціального, морального чи фізичного зла. Існування людини залежить від того, як вона використає цю силу, як буде відноситись до світу та інших людей. А. Печчеї пише про те, що людина поки що чітко не усвідомлює своєї нової ролі в контексті глобалізації. Найчастіше людина вірить в силу техніки, сподіваючись, що вона зніме всі проблеми та протиріччя сучасної епохи.

Цінність особистості залежить, передусім, від того, які саме соціально значимі орієнтації та якою мірою вона їх виражає.

Сучасний період історичного розвитку відкриває багато нових можливостей через появу інновацій, поширення інформаційних мереж.

Ці та багато інших факторів дають підстави для добрих сподівань. Поряд із цим глобалізація супроводжується ринковою експансією, коли національні кордони відкриті для міжнародної торгівлі. Конкурентні ринки не гарантують людям соціальної справедливості. Крім того, багато видів діяльності та пов'язаних з ними духовних цінностей не мають прямого

відношення до ринку. Але обставини впливають на них не кращим чином. Ринкові закони дедалі збільшують вплив на соціальне та політичне життя. Можливості та переваги глобалізації розподіляються не досить рівномірно та справедливо. Саме вихід ринку з-під традиційного контролю спричиняє сучасні кризові явища. В контексті глобалізації особистості важко відчутися себе повноцінним учасником історичного процесу, оскільки простір та час стикаються, зникають звичні кордони між державами, тобто люди потрапляють до нових інтенсивних міжнародних зв'язків. Парадокс сучасності проявляється в тому, що нові зв'язки з віддаленими сусідами в інших регіонах планети помітно трансформують зв'язки зі своїми найближчими сусідами. Тобто виникає відчуження від національного коріння [238, с. 123].

Відчуження відчувається як в площині національного буття, так і в міжособистісних стосунках через інформаційні комунікативні процеси. В цьому контексті очевидним є загострення духовних проблем суспільства.

За словами М. Бубера, «особливістю сучасної кризи є зміни у відношенні людини до речей та зв'язків, створені її власними руками. Це можна назвати відчуженням людини від плодів своєї праці. Людина не може гармонійно співіснувати зі світом, який також є її творінням. Цей світ є сильнішим за свого творця, він уособився від нього та потрапив у елементарну залежність від нього...» [37, с. 112 – 113].

Можливо ми дійсно бачимо реальність спотворено через величезний вплив засобів масової інформації. Метафори та символи розповсюджуються досить швидко, помітно впливаючи на ціннісні орієнтації людей.

Інформаційне суспільство творить соціальний характер, який вимагає від нас розвиватись в певному напрямку. Традиційні цінності пов'язані з культурою, сім'єю, мораллю тощо, перетворюються на заручників маніпуляцій суспільною свідомістю. Особистість ризикує стати стандартизованою, без прошаркових чи національних особливостей.

Коли втрачається самодостатність, самоідентичність, загострюються

відчуття безпорадності та розгубленості, втрачається сенс власного існування. Можна вважати, що глобалізація супроводжується дезорієнтацією особистості, коли дедалі важче знайти своє місце в світі, яке надасть сили та дозволить усвідомлювати цінність та значимість власного життя. Тому так важливо навчити людей думати, вчитись та робити самостійний свідомий вибір, коли вони зможуть «побачити речі такими, якими вони мають бути, вибираючи шлях гуманізму, тобто добра.

Глобалізація також характеризується збільшенням матеріальних благ, але й вони не гарантують віднайдення сенсу власного існування. На думку Г. Маркузе, людина із споживальницьким відношенням до світу має вітальні потреби. Вона стає залежною від благ та зручностей, котрі несе техногенна цивілізація. Дослідник підкреслює, що важливо розрізняти істинні та удавані потреби. Удавані, хибні потреби нав'язуються людині певними соціальним інтересами. Їх задоволення може приносити значне задоволення людині, але щастя це не приносить. Це омана, яка швидко розсіюється, ніби туман. Бажання релаксації, розваг та споживання розрекламованих продуктів вчений відносить до хибних потреб [211, с. 341].

Визначення істинності чи хибності потреб завжди залежить від рішення особистості. Але якщо наша свідомість є прямим об'єктом маніпулювання, ці рішення не можуть бути результатом свідомого та вільного вибору.

Жодні інституції не мають морального права вирішувати, які з наших потреб заслуговують на розвиток та задоволення. Важливою тенденцією глобалізації є вироблення єдиного соціального характеру всіх учасників всесвітнього історичного процесу. На жаль, досить переконливим є слова Е. Фромма, що гуманізм в сучасних умовах є жертвою економічної ефективності.

Досягнення більш високих економічних показників визнається важливішим у порівнянні з тим, заради чого до них варто прагнути. Можна спробувати ввести нове поняття «глобальний характер» для вираження

нового типу соціального характеру.

Люди в системі сучасних світових ринкових відносин можуть втрачати свою внутрішню цілісність. На думку А. Швейцера, «сучасна людина обмежена як в своїй свободі, так і в здатності мислити» [354, с. 41]. Інформаційні маніпуляції знижують можливості людської свідомості самостійно приймати рішення. Маніпуляція – це засіб панування шляхом духовного впливу на людей через програмування їх поведінки. Цей вплив завжди проводиться приховано та спрямований змінювати думки та переконання людей в заданому напрямку.

В контексті світової глобалізації для цього використовується інформація, яка перетворюється на зброю, що має владу над людьми.

Таким чином, можна констатувати, що виникає новий тип глобального тоталітаризму, коли через масові інформаційні маніпуляції люди втрачають більшість громадянських прав та свобод, а це є антигуманним.

Маніпулятори відносяться до об'єктів свого впливу, як до бездумних речей, забуваючи, що людина – найважливіша цінність. В маніпулятивному суспільстві особистість обов'язково починає втрачати свою індивідуальність та відчуває духовну порожнечу та самотність.

Сучасна масова культура є благодатним середовищем для таких маніпуляцій, коли агресивно відштовхуються цінності національної культури та традиційного способу життя.

Масова культура формує некритичне сприйняття дійсності та стандартизує світогляд людей [247]. В контексті глобалізації людина часто замість реалізації внутрішнього творчого потенціалу забуває про існування різниці між істинними та хибними потребами. Тому якщо людина хоче бути по-справжньому людиною та зберегти свою природну унікальність, потрібно ставати активним учасником історичного процесу. Осмислення буття людини як центру гуманістичної філософії є необхідним для вірного розуміння глобальної проблематики.

Наша ера глобалізації дійсно відкриває небувалі можливості перед

людьми. Поява інновацій, збільшення товарообігу, іноземні інвестиції, поширення інформаційних мереж стимулюють економічне зростання та прогрес людства.

Позитивних рис глобалізації чимало, хоча багато й негативних явищ. Перш за все, це духовна уніфікація суспільства, коли дедалі гостріше постає проблема цінності людини та її індивідуальності. Тенденції глобалізації призводять до обмежень людської свободи, що пов'язане з маніпулюванням свідомості, що по-суті є антигуманістичним, коли людина потрапляє в полон духовної самотності з втратою істинних мотивів та духовних цінностей.

Усвідомлюючи специфічні положення людини у Всесвіті, його примат в системі джерел саморозвитку суспільства, потрібно зуміти зберігати та захищати гуманістичні цінності, без яких справжня людина не може існувати. Це має бути провідним критерієм розвитку суспільства. Це пов'язано з тим, що світоглядно ціннісно-орієнтована діяльність пов'язана з пошуком та осмисленням істини та добра, з моральністю, естетично, політичною та іншими аспектами, які потребують морального регулювання.

У формуванні духовності та гуманізму сучасної людини провідна роль належить освіті, яка є об'єктивною потребою людського буття. Як найважливіший інститут соціалізації освіта майже у всі історичні періоди була спрямована на розвиток особистості, її інтелектуальних та творчих здібностей, естетичного та морального відношення до дійсності. Філософи, створюючи різні теорії, концепції та напрямки, завжди намагались та продовжують намагатись виявити комплекс ідей, які дозволили б глибше усвідомити та підтримати процес творення духовної культури людства.

Висновки до розділу III

У даному розділі обґрунтовано, що поняття «гуманізм» та «гуманний» є аксіологічними, адже вони завжди фіксують значимість відношень, процесів, явищ та подій. Поняття добра чи зла, справедливості чи

несправедливості виявляються ціннісними, а пов'язані з ними погляди та переконання – ціннісними ідеями.

Підкреслюється, що гуманістичні цінності мають властивість долати історичність, національні, релігійні чи культурні розходження. Вони проявляються у всіх сферах суспільного буття.

Наголошуючи на тому, що основою аксіологічної класифікації є цінності гуманізму, автором виділяються: 1) суспільні цінності – народ, суспільні інститути та структури, сім'я, держава; 2) політичні цінності – політична воля та відповідальність, патріотизм, національна та міжнародна безпека, мир; 3) естетичні цінності – переживання прекрасного в житті, природі та творчості; 4) моральні цінності об'єднуються фундаментальною етичною категорією добра. Це правдивість, відкритість, відданість, доброзичливість, чесність, порядність, відповідальність, толерантність, вірність, любов, вдячність та ін.; 5) цінності пізнання – мислення, розум, знання, істина, сенс, винахід, відкриття, компетентність, самореалізація тощо.

Обґрунтовано таке визначення поняття «освітні цінності», яке відбиває сукупність цінностей, що застосовується до кожного з компонентів освітнього процесу. Це такі компоненти освітнього процесу як: професорсько-викладацький загал та студенти, освітні установи, зміст, організація та методи освіти.

Основною специфікою освітніх цінностей є функціональність. В розділі особливо підкреслюється, що майже будь-яка культурна, соціальна, моральна, релігійна, політична тощо цінність може стати освітньою. Так, у якості абсолютного авторитету може виступити релігія, авторитет традиції, філософська система тощо. Тобто цінності можуть обґрунтовуватись авторитарно. Є також альтернатива раціонального обґрунтування, коли проводиться розгорнутий аналіз та оцінка наслідків застосування тих чи інших цінностей.

Виділені домінантні освітні цінності, які є найважливішими, адже вони відображають якості тих, хто навчається. Всі інші освітні цінності, так чи інакше, працюють на домінантні цінності або обмежують їх.

Обґрунтовано, що гуманістично орієнтована освіта може допомогти в правильній диференціації цінностей. Реалістичність самооцінки, набуті знання та розуміння антигуманних цінностей допоможуть знешкоджувати вплив антигуманного на наше буття.

Гуманістично орієнтована освіта, передусім, виховує неприйняття різних видів нетерпимості. Це етнонаціональні конфлікти, дискримінація, расизм, екстремізм, насилля. Та, поряд з цим, вона стверджує фундаментальні права людини. В роботі проаналізовані такі фундаментальні права людини, як рівність, право на життя, власність, свободу пересування та проживання, мислення, сумління, слова, поглядів, свободу від неволі та рабства, свободу на особисте приватне життя, право на отримання освіти, право голосу, віросповідання, право створювати суспільні об'єднання та політичні партії, право на шлюб, народження дітей, материнство та батьківство, право на контроль запліднення, переривання вагітності та право на штучне запліднення тощо.

Гуманістично орієнтована освіта з її аксіологією може запропонувати нові підходи до вирішення глобальних проблем в контексті поєднання науки та моральності.

Обґрунтовано, що глобально-гуманістичний напрямок порівняно з іншими має бути пріоритетним в сучасну епоху, адже стратегія гуманізму передбачає перетворення всієї структури цінностей техногенної цивілізації.

Аналізуючи феномен цінності на основі натуралістичного та антинатуралістичного підходів, дисертант робить висновок про те, що натуралістичний підхід постає більш переконливим в сучасних умовах глобалізації. З позиції натуралізму цінністю виступає все те, що сприяє ефективному функціонуванню «людської природи», тобто розвитку інтелектуальних та духовних здібностей індивіда, задоволенню його

інтересів та розвитку потенційних можливостей. Одержали подальший розвиток ідеї представників цього підходу – Р. Б. Перрі, Г. Беккера, Р. Лінтона, С. Поппера.

Аналізуючи роботу Р. Б. Перрі «Загальна теорія цінностей», автор акцентує увагу на її гуманістичній спрямованості. Р. Б. Перрі підкреслює значення духовних цінностей, вважаючи, що «не машина та предмети, а соціалізовані цінності та емоційно насичені ідеї створюють сутність культури та цивілізації. Натомість антинатуралістичний підхід, що був започаткований І. Кантом та розвинений його послідовниками неокантіанцями (В. Вільденбанд та Г. Ріккерт), виділяє вільне царство цінностей, що лежить по той бік суб'єкта та об'єкта. Цей підхід є трансценденталістським, адже його представники обґрунтовують поняття категоричного імперативу, що не виводиться з природного прагнення людини до щастя.

Обґрунтовується, що в будь-якій цивілізаційній стратегії покладена філософська теорія цінностей. Саме аксіологія покликана дати вірне тлумачення сенсу дій та вказати на перспективи розвитку. Аксіологія є базою духовного оздоровлення та культурної реконструкції, вона створює певну ціннісну ієрархію та систему практичних принципів.

Новий погляд на освіту аксіологія висловлює мовою цінностей. Ця мова дозволяє співвідносити різні точки зору, шукати та знаходити баланс між ними. Кожна культура, мораль, релігія, традиція, ідеологія мають можливість відстоювати свої цінності, в тому числі і в сфері освіти.

В розділі викладено сутність авторської концепції цінностей освітнього гуманізму в умовах глобалізації. Однією з теоретичних засад авторської концепції є теорія «метамотивації» А. Маслоу. Ця теорія доводить, що вищі цінності (істина, добро, краса, справедливість тощо) та вищі людські потреби, включаючи прагнення ідеалу, не вигадуються, вони є природними та іманентними для людини як біологічного виду. Вищі «буттійні» цінності для нормальної людини є внутрішньою складовою. Підкреслюється, що

виживе те суспільство і та освіта, які зможуть виховати добру, гуманну людину.

Автором стверджується, що сучасна епоха диктує необхідність глибинних змін системи освіти. Перехід від техногенної до антропогенної цивілізації супроводжується переглядом звичних уявлень про людину, про світ, зміною ціннісних орієнтацій.

В процесі становлення інформаційного суспільства відбуваються зміни, які суттєво перетворюють характер, цілі і місце освіти в суспільстві. Маються на увазі такі зміни: здатність інформації та теоретичного знання виступати в якості стратегічного ресурсу постіндустріального суспільства; зміна характеру науки, наука як «загальне знання» стає основною продуктивною силою суспільства; інформація, а не праця виступають джерелом вартості; кодифіковане теоретичне знання набуває вирішального значення для здійснення технологічних інновацій; перетворення нової «інтелектуальної» технології у ключовий інструмент системного аналізу і прийняття рішень. Інформація, знання стає тим «фундаментальним» соціальним фактом, який лежить в основі економічного розвитку. Інформація стає цінністю, ресурсом розвитку, що об'єднує середовище, домінантою суспільного життя та існування людини. Змінюється ставлення «знання – реальність». Знання розуміється прагматично, воно не відбиває або описує реальність, а формує і конкретизує її, будь-яка практика стає інтелектуально насиченою, тобто значущим стає застосування комплексу знань, що дозволяє успішно вирішити конкретну проблему у всій її багаторівневості.

Таким чином, перехід до інформаційного суспільства вимагає глибоких змін у діяльності з виробництва знань і по їх передачі і засвоєнню, і, як наслідок, принципово змінює роль і місце освіти. Останнє стає основним у суспільному розвитку.

У розділі обґрунтовується значення гуманістичних цінностей в освіті на основі осмислення провідних завдань або місій людства, сформульованих

президентом Римського клубу, відомим захисником гуманістичних цінностей А. Печчеї («Людські якості»).

Подається визначення кількох гуманістичних цінностей (пам'ятаючи, що їх набагато більше): 1) рівність; 2) воля; 3) демократія; 4) солідарність; 5) збереження культурного розмаїття; 6) захист здорового навколишнього середовища.

Гуманістичні цінності утверджують свободу всього освітнього процесу. Особистість принципово розглядається не як об'єкт для маніпулювання, а як вільний суб'єкт. Освіта в цьому контексті лише зміцнює ідею розвитку вільних, свідомих та творчих особистостей. Організація освітнього процесу лише постраждає від догматизації та примушування. Найкраще, що може пробуджувати освіта ХХІ століття, – це бажання розширювати структуру світогляду в тих, хто навчається, та стимулювати процес індивідуального вибору.

Результати досліджень, представлені в Розділі ІІІ, знайшли відображення в наступних публікаціях автора:

Переоцінка цінностей в цивілізаційному розвитку // Перспективи. – № 4 (24). – 2003. – С. 71 – 75.

Роздуми про освіту майбутнього // Грані. – № 4 (72). – 2010. – С. 60 – 64.

Аксіологічна природа гуманізму // Культура народів Причорномор'я. – № 189. – 2010. – С. 43 – 46.

Модернізація вищої школи як передумова входження в європейський освітній простір // Впровадження нових інформаційних технологій навчання: Збірник доповідей учасників конференції 2004 р. — Запоріжжя, 2004. – С. 34-38.

Індивідуальний підхід в креативному освітньому середовищі // Вісник ОДАБА. — Випуск № 32. — Одеса, 2008. — С. 170-177.

Освіта в галузі архітектури в століття інформаційних технологій // Архитектурное образование. — Одесса, 2005. — С. 571-578.

ВИСНОВКИ

1. Опрацьована джерелознавча база дала можливість визначити основні підходи до вивчення даної проблеми. По-перше, показано, що коріння дослідження проблеми освітнього гуманізму проявляються в китайській та античній філософії. У китайській філософії це відображено в період «ста шкіл», коли були створені «класичні книги китайської освіченості». Особливо виділяються такі категорії, як «справедливість» та «благо». Причому благо в кожній людині може реалізуватися чотирма чеснотами: людяністю, справністю, ввічливістю і знаннями. Антична калокагатія представила людству ідеальне уявлення про освіченість, духовну та фізичну досконалість.

По-друге, систематичне, багатовимірне дослідження проблеми гуманізму освіти починається з ХХ століття. Але дотепер немає єдиного концептуального підходу до проблем цінностей освітнього гуманізму в контексті глобалізації. У зарубіжній та вітчизняній філософській думці найкраще опрацьовані економічні, політичні, інформаційні, фінансові та правові аспекти глобалізації. Тому зроблено висновок, що дослідження ціннісних імперативів освіти в контексті глобалізації стають дедалі актуальнішими.

По-третє, обґрунтовується, що традиційна освіта, спираючись на цінності класичної науки, в контексті світової глобалізації є недостатньою. Освіта в третьому тисячолітті має бути гуманістично орієнтованою. Головною метою гуманістично орієнтованої освіти виступає моральне виховання, яке є провідним фактором творення духовності.

2. В контексті глобалізації традиційна освіта перестає відповідати вимогам часу, оскільки розвиток сучасного суспільства підвищує роль духовних процесів, які перетворюються на самостійні простори існування людини. В умовах, коли основним фактором виробництва стає освіченість, винахідливість та неординарність людини, освіта стає провідним фактором

суспільного прогресу. Якість освіти не може бути зведеною лише до таких результатів, як грамотність, освіченість чи компетентність. Ці якості характеризують тип людини індустріального суспільства, який має модернізуватися, тобто змінити глибинні особистісні якості відповідно до постіндустріальних форм життя. Гуманістична освіта стає одним із найголовніших засобів творення сучасної постмодерної особистості.

3. Історико-філософський аналіз генези цінностей освітнього гуманізму дозволив виявити особливості процесу становлення та розвитку ідей освітнього гуманізму в історичній ретроспективі. Зазначено, що поняття «освітній гуманізм» складається з багатьох компонентів різних рівнів абстрагування та фіксує в собі: світогляд, що виражає повагу гідності та прав людини, її цінність як особистості, піклування про благо людей, їх всебічний та гармонійний розвиток, створення гідних умов суспільного буття; мотиваційно-змістовий та ціннісний характер людської діяльності, інтелектуальний розвиток людини та суспільства в цілому; дії та шляхи досягнення мети, результатом яких є підтримання взаємодії людини, суспільства та природи крізь призму людяності. Встановлено, що гуманізм звертає особливу увагу на людину як особистість. А людська гідність – найважливіша риса гуманістичної антропології. Тому нове уявлення про освіту безпосередньо вплинуло на розвиток гуманістичних ідей про творчу, активну, здатну самостійно приймати рішення та практично діяти особистість.

Становлення цінностей освітнього гуманізму викликане тенденцією «олюднення» знання і спрямованістю її на вироблення і застосування сукупності соціокультурних, освітніх, просвітницьких та «соціалізаторських» стандартів у світі.

4. Всебічний аналіз поняття «освітній гуманізм» дає змогу визначити принципи людяності та освіченості як фундаментальні принципи розвитку людини в епоху глобалізації. Застосовування людяності як категоричного імперативу сучасної особистості вкрай важливе для сучасного

технократичного суспільства. Прояви любові, чуйності, поваги, доброзичливості позитивно впливають на суспільство. А освіченість є необхідністю для підвищення добробуту. Крім того, тільки освічена людина може у повній мірі застосовувати і передавати моральний досвід, керуючись чеснотою, милосердям, соціальною справедливістю.

Розвиток та збагачення інтелекту людини, її творчого потенціалу, духовних якостей стає фундаментальним принципом життя та діяльності людини в сучасному суспільстві. Тому саме гуманістична освіта сприяє набуттю індивідом таких якостей і є засобом виховання толерантності, неповторності та креативності людини.

Як соціокультурне явище освітній гуманізм – це намагання об'єднаних гуманістичним світоглядом людей використовувати на практиці його принципи на користь всіх та просуватись до максимальної гуманізації відношень між особистостями, між людиною та суспільством, людиною та державою, суспільством та державою. Освітній гуманізм – це більш, ніж етична доктрина, бо він має завдання зібрати та систематизувати всі форми проявів людяності, включаючи громадсько-правові, політичні, соціальні, національні, філософські, естетичні та інші галузі. Освітній гуманізм не може бути офіційною державною доктриною, але може бути імперативом особистості та соціуму.

5. Характеризуючи роль гуманізму та антигуманізму в системі ціннісних детермінант сучасної освіти, зазначимо, що поняття «гуманізм» та «антигуманізм» характеризують людину в системі соціальних взаємозв'язків. Ці поняття творять стійкі опозиційні відношення між світоглядами – релігійним-атеїстичним, ідеалістичним-матеріалістичним, оптимістичним-песимістичним. Гуманізм з його принципом антропоцентризму виник як реакція на геоцентризм та соціоцентризм. Антропоцентризм – це багатоманітна соціокультурна установка, яка розрізняється за своїми філософськими, релігійними та політичними аспектами. Антигуманізм як соціокультурна установка визначає гуманізм помилковим, неправомірним і

небезпечним для людини та суспільства явище.

Гуманізм та антигуманізм, фактично, відображають провідні ціннісні опозиції культури: людина – Бог, розум – віра, раціоналізм – ірраціоналізм, секуляризація – сакралізація, прогресизм – консерватизм, творчість – аскеза, новація – традиція. Дилема гуманізму та антигуманізму являє собою інтерпретацію згаданих опозицій на рівні загальнокультурного діалогу, де йдеться про тривоги та сподівання людства.

6. Під гуманізацією освіти розуміється процес одухотворення всіх її складових, введення особистості до світу культури, який припускає єдність загальнокультурного, соціального, морального та професійного розвитку особистості; спрямовується на підготовку справді гуманної особистості; ґрунтується на визнанні самоцінності людини, її прав на свободу, щастя, розвиток і прояв своїх здібностей. В основі гуманізації освіти – людинолюбство, визнання прав людини на всебічний розвиток, створення для цього справді людських умов. Проблема гуманізації освіти включає декілька аспектів. По-перше, це формування гуманістичного мислення в процесі засвоєння культурних цінностей. Поняття «гуманістичне мислення» відображає інтеграцію різних продуктивних моделей мислення: наукового, морального, художнього, раціонального, прагматичного, скептичного, релятивістського. По-друге, проблеми гуманізації освіти стосуються олюднення освітнього простору через гуманістичне виховання та розвиток гуманістичної свідомості. По-третє гуманізація орієнтує освіту на варіативність методів та технологій навчання. Тому «гуманізація освіти» включає ціннісну морально-психологічну основу відношень між усіма суб'єктами освітнього процесу.

7. В контексті глобалізації традиційна освіта перестає відповідати вимогам часу, оскільки розвиток сучасного суспільства підвищує роль духовних процесів, які перетворюються на самостійні простори існування людини. Якість освіти не може бути зведеною лише до таких результатів, як грамотність, освіченість чи компетентність. Отже, в цивілізаційних умовах

глобалізації підвищується роль освітнього гуманізму, який передбачає подолання егоїзму та споживацького ставлення до світу. Цей ціннісний імператив може бути покладений до основи глобальної реформи освіти.

8. Виявлено, що поняття «освітня парадигма» служить для вираження цілісної, об'єктивної картини культурного світу людини, що зображується крізь призму залучення до традиційних цінностей. Освітня парадигма пов'язує в єдине ціле можливості відповіді на питання філософського самовизначення про сутність людини, природи, суспільства та способів їх взаємодії.

Обґрунтовано, що ідеї нової освітньої парадигми в контексті глобалізації базуються на принципах відкритості майбутньому, безперервності та перспективності розвитку. Методологічною основою нової освітньої парадигми в контексті глобалізації виступає переорієнтація ціннісних підвалин в змісті освітніх систем на фундаментальний науковий інструментарій гуманістичного характеру. В цій новій парадигмі головне місце відводиться аналітичним навичкам, умінню шукати та знаходити інформацію, перевіряти нові гіпотези, оцінювати отримувані дані.

9. Імперативами глобальної гуманістичної ідеології є: примат моральності та духовних цінностей над цінностями прагматизму; орієнтація на розвиток людини як багатовимірної, гармонійної особистості; екологічна та валеологічна первинна соціалізація; спрямованість на укріплення фізичного здоров'я, інтелектуального та духовного розвитку людини і суспільства.

10. Детермінантами аксіологічного знання в освіті є ціннісна гуманістична свідомість та реалізація індивідуальних здібностей. Ціннісна гуманістична свідомість, яка включає світоглядні ідеали та моральні цінності, які відображають духовний досвід всього людства та сприяють його саморозвитку. Гуманістична свідомість відкриває можливості діалогу, довіри та відкритості, виступаючи виразником загальнолюдських інтересів. Розвиток гуманістичної свідомості дозволяє орієнтувати інститут освіти в

напрямку творення цілісної особистості, здатної конструктивно працювати в проблемних ситуаціях, узгоджуючи знання, компетентність, ерудованість на основі цінностей гуманізму.

Реалізація індивідуальних здібностей є можливою лише за умови входження у повсякденне життя наступних гуманістичних цінностей: рівності як вираження рівноцінності всіх громадян світу та необхідність боротьби з дискримінацією; волі як визначення основних прав кожної людини та узгодженості з вільним волевиявленням інших; демократії та залучення людей до економічного, політичного та суспільного життя; солідарності, що є свідченням почуття любові та братерства, виразом спільного інтересу та взаємоповаги; збереженні культурного розмаїття як необхідної тенденції розвитку людства, що заснована на визнанні національної самобутності народів та корисності взаємообміну культурними цінностями між різними країнами; підтриманні здорового навколишнього середовища.

11. Освіта має бути інститутом збереження та розвитку цінностей гуманізму різних культур в умовах глобалізації. Світова глобалізація вимагає постійного удосконалення людини, її творчих та перетворювальних здібностей. Пріоритетного значення набуває духовний розвиток людини, який в сучасному суспільстві повинен ґрунтуватися на цінностях освітнього гуманізму, таких як: пошук сенсу життя, пізнання, творчість, любов, милосердя. Серед цих цінностей поважне місце займають цінності освітнього гуманізму, які є предметом або метою будь-якого інтересу, бажання чи потреби людського існування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдулина О. А. Личность студента в процессе профессиональной подготовки / О. А. Абдулина // Высшее образование в России. — 1993. — № 3. — С. 165-170.
2. Адибеньян О. А. К постановке проблемы гуманитаризации и гуманизации высшего образования / О. А. Алибеньян // Материалы межвузовской научной конференции. — Карачаевск, 1997. — С. 11.
3. Актуальные вопросы глобализации. Круглый стол «МЭ и МО» // Мировая экономика и международные отношения. — 1999. — № 4. — С. 37-52.
4. Актуальные проблемы развития познавательной активности и самостоятельности студентов / [под ред. Л. Г. Вяткина]. — Саратов : СГУ, 1987. — 289 с.
5. Альтбах Филипп. Высшее образование и WTO: безумие глобализации / Альтбах Филипп // Alma mater. — 2001. — № 6. — С. 39-42.
6. Амелина Е. М. Гуманизм и проблема общественного идеала в русской философии XX века / Е. М. Амелина // Общественные науки и современность. — 1997. — № 3. — С. 65-74.
7. Аналітичний огляд з проблеми «Освіта та інформатика. Матеріали II Міжнародного конгресу ЮНЕСКО. — М. : ИИТО ЮНЕСКО, 1996. — С. 3-15.
8. Аношкина В. Л. Образование. Инновация. Будущее (методологические и социокультурные проблемы) / В. Л. Аношкина, С. В. Резванов. — Ростов-на-Дону, 2001. — 176 с.
9. Античная демократия в свидетельствах современников / [сост. Л. П. Маринович, Г. А. Комеленко]. — М. : Ладомир, 1996. — 383 с.
10. Антология педагогической мысли христианского Средневековья: пособие для уч-ся пед. колледжей и студентов вузов / [сост. В. Г. Безрогова, О. И. Варьяш]. — М. : АО Аспект-Пресс, 1994. — 399 с.

11. Антонова С. Г. Сучасна навчальна книга / С. Г. Антонова, Л. Г. Тюріна. — К., 2001. — 218 с.
12. Аристотель. Поэтика. Категории. Политика. Риторика. Поэтика / Аристотель. — Минск : Литература, 1998. — 1392 с. (Классическая философская мысль).
13. Аристотель. Сочинения: в 4 т. / Аристотель [пер. с древнегреч., ред. А. И. Доватура]. — М. : Мысль, 1984. — Т. 4. — 1984. — 830 с.
14. Асмус В. Ф. Античная философия / В. Ф. Асмус. — М. : Высшая школа, 1976. — 543 с.
15. Астахова В. И. Свобода выбора и конкурентность / В. И. Астахова // Вестник высшей школы. — 1991. — № 1. — С. 13-14.
16. Афанасьев Ю. Память истории / Ю. Афанасьев // Опыт словаря нового мышления. — М. : Прогресс, 1989. — С. 185-187.
17. Ахиезер А. С. Гуманизм как элемент культуры / А. С. Ахиезер, С. Я. Матвеева. — Цит. по ст.: Современный гуманизм: проблемы и перспективы. — 240 с.
18. Ахиезер А. С. Россия: Критика исторического опыта / А. С. Ахиезер. — Новосибирск : Сибирский хронограф, 1997. — Т. 1. От прошлого к будущему: 2-е изд., перераб. и доп. — 1997. — 804 с.
19. Балагушкин Е. Г. Нетрадиционные религии в странах Запада и их влияние на молодёжь / Е. Г. Балагушкин. — М. : Изд-во МГУ, 1980. — 103 с.
20. Балл Г. О. Гуманізація загальної освіти: суспільна актуальність і психолого-педагогічні орієнтири // Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи: Монографія / Г. О. Балл; [за ред. І. А. Зазюна]. — К. : Віпол. — 2000. — 143 с.
21. Баллер Э. А. О культуре и культурности / Э. А. Баллер. — М. : Знание, 1966. — 96 с.
22. Балтук О. В. Цицерон и философия образования в Древнем Риме / О. В. Балтук // Вопросы философии. — 2000. — № 2. — С. 118 — 127.

23. Баткин Л. М. Итальянское возрождение / Л. М. Баткин. — М. : Изд-во РГГУ. — 1995. — 446 с.
24. Батурина Т. И. Цели образования как основы связи содержания и методов обучения / Т. И. Батурина, Т. И. Шамова // Советская педагогика. — 1980. — № 8. — С. 69 — 75.
25. Бекренёв А. Интегрированная система многоуровневого высшего образования / А. Бекренёв, В. Михелькевич // Высшее образование России. — 1995. — № 2. — С. 111 — 121.
26. Берулава М. Н. Интеграция содержания общего и профессионального образования в профтехучилищах. Теоретико-методологический аспект / М. Н. Берулава. — Томск : Изд-во Том. ун-та, 1988. — 222 с.
27. Беспалько В. П. Слагаемые педагогические технологии / В. П. Беспалько. — М. : Педагогика, 1989. — 191 с.
28. Бех І. Д. Духовні цінності в розвитку особистості / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. — 1997. — № 1. — С. 124 — 129.
29. Блинников Л. В. Великие философы: словарь-справочник / Леонтий Васильевич Блинников. — М. : Логос, 1999. — 492 с.
30. Блонский П. П. Избранные педагогические и психологические сочинения: В 2-х т. / П. П. Блонский. — М. : Педагогика, 1979. — Т. 1. — 1979. — 400 с.
31. Боголюбова Е. В. Культура и общество (вопросы истории и теории) / Е. В. Боголюбова. — М. : Изд-во Моск. гос. ун-та, 1978. — 368 с.
32. Богоявленский Д. Н. Психология усвоения знаний в школе / Д. Н. Богоявленский, Н. А. Менчинская. — М. : АПН РСФСР, 1959. — 250 с.
33. Бондаревская Е. В. Концепция общепедагогической подготовки учителя в условиях многоуровневого образования в педагогическом ВУЗе: Научно-метод. разработка / Е. В. Бондаревская. — Ростов-на-Дону : РГПИ, 1992. — 20 с.

34. Бордовская Н. В. Педагогика / Н. В. Бордовская, А. А. Реан. — СПб. : Питер, 2000. — 304 с.
35. Борінштейн Є. Р. Особливості соціокультурної трансформації сучасного українського суспільства: монографія / Є. Р. Борінштейн. — Одеса : Астропринт, 2006. — 400 с.
36. Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм XV – XVIII вв.: в 3 т. / Ф. Бродель; [пер. с фр. Л. Е. Куббеля; вступит. ст. и ред. Ю. Н.Афанасьева]. — М. : Прогресс. — 1992. — Т. 3.: Время мира. — 1992. — 679 с.
37. Бубер М. Проблема человека / М. Бубер // Я и Ты. — М. : Прогресс, 1993. — 177 с.
38. Буева И. Кризис образования и проблемы философии образования / И. Буева // Вопросы философии. — 1999. — № 3. — С. 11-15.
39. Буланова-Топоркова М. В. Педагогика и психология высшей школы: учебное пособие / М. В. Буланова-Топоркова. — Ростов н/Д : Феникс, 2002. — 544 с.
40. Бурков В. Н. Как управлять проектами / В. Н. Бурков, Д. А. Новиков. — М. : Синтег — ГЕО, 1997. — 188 с.
41. Бытие человека в культуре: опыт онтологического подхода [Текст] / Е. К. Быстрицкий, В. П. Козловский, С. В. Пролеев, В. А. Малахов ; АН Украины. Ин-т философии. — Киев : Наук. думка, 1992. — 175 с.
42. Валлерштейн И. Мир о трёх головах. Затихающее соло одинокой Америки / И. Валлерштейн // Завтра. — 1993. — № 3. — С. 5-8.
43. Васильев Л. С. Генеральные очертания исторического процесса (Эскиз теоретической конструкции) / Л. С. Васильев // Философия и общество. — 1997. — № 1. — С. 89-155.
44. Васильев Л. С. История Востока: [учебник : в 2 т.]. — М. : Высшая школа 1994. — Т. 1 — 1994. — 495 с.; Т. 2. — 1994. — 495 с.

45. Василькова Ю. В. Социалисты-утописты об образовании и воспитании / Ю. В. Василькова. — М. : Педагогика, 1989. — 182 с.
46. Ващенко Г. Виховний ідеал: підручник для педагогів, виховників, молоді і батьків / Г. Ващенко. — Полтава: Ред. ... газ. «Полтавський вісник», 1994. — Т. 1. — 1994. — 191 с.
47. Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера / В. И. Вернадский. — М. : Айрис-Пресс, 2002. — 580 с.
48. Вернадский В. И. Жизнь вызывает меня на общественное дело / В. И. Вернадский // Новый мир. — 1994. — № 1. — С. 197-199.
49. Вернадский В. И. Избранные труды по истории науки / В. И. Вернадский. — М. : Наука, 1981. — с. 776.
50. Вилгонас В. К. Психологические механизмы биологической мотивации / В. К. Вилгонас. — М. : Изд-во МГУ, 1986. — 208 с.
51. Вища школа на шляху оновлення / Т. Я. Старченко, О. М. Стоян, О. І. Бобик. — Львів : Світ. — 1991. — 128 с.
52. Воронина Т. В. Образование в эпоху новых информационных технологий (методологические аспекты) / Т. В. Воронина, В. Н. Кашицин, О. И. Молчанова. — М. : АМО, 1995 — 206 с.
53. Воспитание в духе патриотизма, дружбы народов, веротерпимости. «Круглый стол» / Н. Д. Никандров, В. З. Гуцин, Ш. И. Исмаилов и др. // Педагогика. — 2000. — № 5. — С. 41-58.
54. Всемирная энциклопедия: Философия / Главный науч. ред. и сост. А. А. Грицанов. — М. : АСТ, Мн. : Харвест, Современный литератор, 2001. — 1312 с.
55. Гадамер Г.-Х. Истина и метод: Основы философской герменевтики / Г.-Х. Гадамер; [пер. с нем. Б. Н. Бессонова]. — М. : Прогресс, 1988. — 704 с.
56. Гегель Г. В. Ф. Работы разных лет в 2-х томах / Г. В. Ф. Гегель; [сост. общ. ред. А. В. Гулыли]. — М. : Мысль, 1973. —

Т. 2. — 1973. — 630 с.

57. Гегель Г. В. Ф. Феноменология духа. Философия духа // Энциклопедия философских наук в 3 т. / Г. В. Ф. Гегель. — М. : Мысль, 1977. —

Т. 3. — 1977. — 472 с.

58. Гердер И. Г. Идеи к философии истории человечества. Антология культурологической мысли / И. Г. Гердер; [пер. с нем. А. В. Михайлова]. — М. : Наука, 1996. — 703 с.

59. Гершунский Б. С. Философия образования для XXI века (в поисках практикоориентированных образовательных концепций) / Б. С. Гершунский. — М. : Совершенство, 1997. — 608 с.

60. Гессен С. И. Основы педагогики: Введение в прикладную философию / С. И. Гессен. — М. : Школа-Пресс, 1995. — 448 с.

61. Глобализация и образование / [отв. ред. С. Л. Зарецкая]. — М. : ИНИОН РАН, 2001. — 143 с.

62. Гобозов И. А. Кризис современной эпохи и философия постмодернизма / И. А. Гобозов // Философия и общество. — 2000. — № 2. — С. 84-85.

63. Горовая В. И. Теоретические основы подготовки специалиста в условиях многоуровневого высшего педагогического образования: автореф. дис...д-ра пед. наук / В. И. Горовая. — СПб., 1995. — 44 с.

64. Горшков М. К. Ощущение в условиях трансформации / М. К. Горшков. — М. : РОССПЭН, 2000. — 384 с.

65. Горянова О. И. Цивилизационные концепции / О. И. Горянова // Культурология. XX век. Энциклопедия. — СПб. : Университетская книга. ООО «Амтейя». 1998. —

Т. 1. — 1998. — С. 524-552.

66. Гревс И. М. Два педагогических идеала / И. М. Гревс // Вестник высшей школы. — 1989. — № 4. — С. 67-73.

67. Грей Джон. Поминки по Просвещению / Джон Грей. — М. :

Праксис, 2003. — 368 с.

68. Гречаный В. В. Единство мировоззрения и науки как проблема теоретико-ценностной интерпретации / В. В. Гречаный // Сб. науч. тр. — Иркутск : ИГУ, 1988. — С. 54-68.

69. Гречив Г. Манипулирование личностью: организация, способы и технологии информационно-психологического воздействия: монография / Г. Гречив, И. Мельник. — М. : Ин-т философии РАН, 1999. — 235 с.

70. Гречко Н. К. Концептуальные модели истории / Н. К. Гречко. — М. : Логос, 1993. — 448 с.

71. Громачевский А. Причина высокой образованности у древних греков / А. Громачевский // Гимназия. — 1995. — № 3. — С. 141-157.

72. Губман В. Л. Современная западная философия культуры в поисках гуманистической перспективы / В. Л. Губман // Человек и культурно-историческая традиция: сб. науч. тр. — Тверь, 1991. — С. 20-28.

73. Гуковский М. А. Итальянское возрождение / М. А. Гуковский; [отв. редактор О. Л. Вайнштейн]. — Л. : Издательство ЛГУ, 1990. — 621 с.

74. Гуревич П. Гуманизм как проблема и как ересь / П. Гуревич // Свободная мысль. — 1995. — № 5. — С. 55-65.

75. Гусинский Э. Н. Введение в философию образования / Э. Н. Гусинский, Ю. И. Турчинова. — М. : Логос, 2000. — 224 с.

76. Гусинский Э. Н. Образование личности / Э. Н. Гусинский, Ю. И. Турчанинова. — М. : Интерпракс, 1994. — 210 с.

77. Гусинский Э. Н. Построение теории образования на основе междисциплинарного системного подхода / Э. Н. Гусинский. — М. : Арфа, 1994. — 184 с.

78. Давыдов В. В. Виды обобщения в обучении (логико-психологические проблемы построения учебных предметов) / В. В. Давыдов. — М. : Педагогика, 1972. — 424 с.

79. Давыдов В. В. Теория развивающего обучения / В. В. Давыдов. — М. : ИНТОР, 1998. — 324 с.

80. Даль В. Н. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. / В. Н. Даль. — М. : Гос. изд-во иностранных и национальных словарей, 1995. — Т. 1. — 1995. — 555 с.
81. Данилевский Н. Я. Россия и Европа. Взгляд на культурные и политические отношения славянского мира к германо-романскому: 6-е изд. / Н. Я. Данилевский. — СПб. : Глаголь, 1995. — 513 с.
82. Девятова С. В. Концепция гуманизации и гуманитаризации образования / С. В. Девятова, В. И. Купцов // Социально-политический журнал. — 1995. — № 6. — С. 109-115.
83. Делор Ж. Образование: необходимая утопия / Ж. Делор // Педагогика. — 1998 — № 5. — С. 3-16.
84. Деражне Ю. Л. Открытое обучение / Ю. Л. Деражне. — М. : Сервис, 2003. — 499 с.
85. Дзюба В. І. Сходження до гуманізму / В. І. Дзюба, О. П. Степанов. — К. : Либідь, 1997. — 98 с.
86. Дидро Д. Последовательное опровержение книги Гельвеция «О человеке» // Сочинения: в 2 т. : пер. с фр. / сост. ред. В. Н. Кузнецова. — М. : Мысль, 1991. — Т. 2. — 1991. — 576 с.
87. Дидро Д. Собр. соч. в 10-и тт. / Д. Дидро. — М.-П., 1935 – 1947. — Т. 2. — 1947. — 425 с.
88. Диллон Д. Средние платоники 80 г. до н.э. – 220 г. н.э. / Д. Диллон; [пер. с англ. Е. В. Афонасина]. — СПб. : Алтея, 2002. — 447 с.
89. Дилигенский Г. Г. Конец истории или смена цивилизаций? / Г. Г. Дилигенский // Вопросы философии. — 1991. — № 3. — С. 29-42.
90. Диоген Лаэртский. О жизни, учителях и изречениях знаменитых философов / Диоген Лаэртский; [пер. М. Л. Гаспарова, общ. ред. и вступ. ст. А. Ф. Лосева]. — М. : Мысль, 1988. — 620 с.

91. Долженко О. В. Очерки по философии образования / О. В. Долженко. — М. : Промо-Медиа, 1995. — 239 с.
92. Дьюи Д. Демократия и образование / Д. Дьюи; [пер. с англ. О. П. Щепина]. — М. : Педагогика-Пресс, 2000. — 384 с.
93. Ерасов Б. С. Культура, религия и цивилизация на Востоке / Б. С. Ерасов. — М. : Наука, 1990. — 207 с.
94. Ефремов Ю. Глупость или провокация? (Заметки по поводу православной критики гуманизма) / Ю. Ефремов // Здравый смысл. — 2005. — № 4 (37). — С. 44-46.
95. Жураковский Г. Е. Очерки по истории античной педагогики / Г. Е. Жураковский. — М. : АПН РСФСР, 1963. — 510 с.
96. Загвоздкин В. К. Технологии в образовании / В. К. Загвоздкин // Человек. — 1997. — № 3. — С. 48-56.
97. Закон України «Про освіту» // Освіта. — 1996. — 21 серпня. — С. 6.
98. Запесоцкий А. С. Образование: философия, культурология, политика / А. С. Запесоцкий. — М. : Наука, 2002. — 456 с.
99. Зарецкая С. Л. Международная составляющая современного высшего образования / С. Л. Зарецкая // Глобализация и образование. — М. : ИНИОН, 2001. — С. 38-74.
100. Захаров И. В. Методологические основы концепций университетского образования в современной буржуазной футурологии: автореф. диссертации канд. филос. наук: 09.00.10 / И. В. Захаров. — Омск, 1989. — 24 с.
101. Звиревич В. Т. Типология античных концепций человека / автореф. диссертации д.филос.н.: 09.00.03 / В. Т. Звиревич. — Екатеринбург, 1997. — 54 с.
102. Здравомыслов А. Г. Потребности. Интересы. Ценности / А. Г. Здравомыслов. — М. : Политиздат, 1986. — 223 с.

103. Зимняя И. А. Педагогическая психология / И. А. Зимняя. — М. : Логос, 2000. — 384 с.
104. Зинченко В. П. Психологическая педагогика / В. П. Зинченко. — Самара : Самарский Дом печати, 1998. — Ч. 1. — 1998. — 167 с.
105. Зинченко В. П. Человек развивающийся : очерки рос. психологии / В. П. Зинченко, Е. Б. Моргунов. — М. : Тривола, 1994. — 304 с.
106. Зуев В. Н. Гуманизация обществознания (социально-философский анализ). — К. : Либідь, 1992. — 201 с.
107. Ивакин А. А. Диалектическая философия / А. А. Ивакин; [изд. 2-е, переработ. и доп.]. — Одесса : Феникс; Сумы : Университетская книга; М. : ТрансЛит, 2007. — 440 с.
108. Ивакин А. А. Философия как целостная система // Вісник Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Філософія. — Т. 13. — Вип. 13: Одеса : Астропринт, 2008. — С. 31-41.
109. Иванов В. П. Мироззрение как форма сознания, самосознания и культуры личности / В. П. Иванов // Мироззренческая культура личности: (Философские проблемы формирования). — Киев : Наукова думка, 1986. — С. 108.
110. Иванова В. А. Представления о человеке в изменяющейся картине мира / Дис. на соиск. уч. степ. к.филос.н. / В. А. Иванова, БГПУ. — Барнаул: Б 2000. — 171 с.
111. Ильенков Э. В. Гегель и проблема способностей / Э. В. Ильенков // Философия и культура. — М. : Политиздат, 1991. — С. 376-381.
112. Ильенков Э. В. Философия и культура / Э. В. Ильенков. — М. : Политиздат, 1991. — 464 с.
113. Ильин Г. Л. Образование и культура, поиск взаимного соответствия / Г. Л. Ильин. — М. : Педагогика, 1992. — 40 с.
114. Ильин Г. Л. Философия образования (идея непрерывности) / Г. Л. Ильин. — М. : Вузовская книга, 2002. — 224 с.

115. Ильин И. А. Путь к очевидности / И. А. Ильин. – М. : Республика, 1993. — 431 с.
116. Ильина И. В. Становление валеологической культуры личности в процессе высшего профессионального образования / автореферат дис. к.пед.н.: 13.00.08 / И. В. Ильина. — Орёл, 2000. — 24 с.
117. Ильясов И. И. Структура процесса обучения / И. И. Ильясов. — М. : МГУ, 1986. — 198 с.
118. Инновационное образование / В. Е. Шукшунов, В. Ф. Взятыйшев, А. Я. Савельев, Л. И. Романова // Высшее образование в России. — 1994. — № 2. — С. 13-28.
119. Иноземцев В. И. Глобализация – наивная мечта XX века / В. И. Иноземцев // Человек. — 2003. — № 5. — С. 38-45.
120. Иноземцев В. Переосмысливая грядущее. Крупнейшие американские учёные о современном развитии / В. Иноземцев // Мировая экономика и международные отношения. — 1998. — № 11. — С. 5-26.
121. Иоанн Лествичник. Отцы церкви о природе человека и его совершенствовании / Иоанн Лествичник. — М., 2001. (сер. «Антология гуманной педагогики»). — 340 с.
122. История политических и правовых учений / [ред. В. С. Нерсесянц]. — М. : ИНФРА-М, 1996. — 352 с.
123. Йегер В. Пайдея. Воспитание античного грека (эпоха великих воспитателей и воспитательных систем) / В. Йегер; [пер. с нем. М. Н. Ботвинник]. — М. : Греко-латинский кабинет Ю. А. Шичалина, 1997. — 336 с.
124. Кавалеров А. И. Знание и сознание / А. И. Кавалеров. — Одесса : Астропринт, 2008. — 160 с.
125. Каган М. С. О месте науки в системе культуры / М. С. Каган // Наука и культура. — М. : Наука, 1984. — С. 70-94.
126. Кадієвська І. А. Аксиологічна природа гуманізму / І. А. Кадієвська // Культура народів Причорномор'я. — 2010. — № 189. — С. 43-46.

127. Кадієвська І. А. Глобальна гуманістична ідеологія: мрія чи реальність / І. А. Кадієвська // Наукове пізнання: методологія та технологія. — 2010. — № 1 (25). — С. 84-91.

128. Кадієвська І. А. Глобалізація культури та її специфіка / І. А. Кадієвська // Наукове пізнання: методологія та технологія. — 2006. — № 2 (18). — С. 42-46.

129. Кадієвська І. А. Гуманістичні цінності освіти в контексті глобалізації суспільства : Монографія / І. А. Кадієвська. — Одеса : Астропринт, 2010. — 176 с.

130. Кадієвська І. А. Гуманітарна освіта в процесах творення креативної особистості / І. А. Кадієвська // Перспективи. — 2008. — № 4 (44). — С. 23-28.

131. Кадієвська І. А. Категорія діяльності як пояснювальний принцип соціальної філософії / І. А. Кадієвська // Перспективи. — 2003. — № 2-3 (22 – 23). — С. 118-125.

132. Кадієвська І. А. Модернізація технологій підготовки фахівців / І. А. Кадієвська // Наукове пізнання: методологія та технологія. — 2009. — № 1 (23). — С. 36-42.

133. Кадієвська І. А. Мультикультуризм в інтелектуальному дискурсі / І. А. Кадієвська // Грані. — 2010. — №5 (73). — С. 47-52.

134. Кадієвська І. А. Наукова інтелігенція: її роль та проблеми : Монографія / І. А. Кадієвська, А. І. Кавалеров. — Одеса : Астропринт , 2007. — 152 с.

135. Кадієвська І. А. Нове обличчя глобального світу / І. А. Кадієвська // Культура народів Причорномор'я. — 2009. — № 174 — Т.2. — С. 116-120.

136. Кадієвська І. А. Оптимістичні та песимістичні погляди на майбутнє ідей гуманізму / І. А. Кадієвська // Грані. — 2010. — № 6 (74). — С. 63-67.

137. Кадієвська І. А. Освітній простір як середовище гуманізації особистості / І. А. Кадієвська // *Культура народів Причорномор'я*. — 2009. — № 171. — С. 87-92.
138. Кадієвська І. А. Переоцінка цінностей в цивілізаційному розвитку / І. А. Кадієвська // *Перспективи*. — 2003. — № 4 (24). — С. 71 – 75.
139. Кадієвська І. А. Провідні концепції гуманізму та їх роль в освіті / І. А. Кадієвська // *Мультиверсум. Філософський альманах*. — 2010. — № 98. — С. 43-49.
140. Кадієвська І. А. Проектування креативного освітнього середовища вузу / І. А. Кадієвська // *Наукове пізнання: методологія та технологія*. — 2008. — № 2 (22). — С. 72-76.
141. Кадієвська І. А. Роздуми про освіту майбутнього / І. А. Кадієвська // *Грані*. — 2010. — № 4 (72). — С. 60-64.
142. Кадієвська І. А. Роль цивілізованості в освіті / І. А. Кадієвська // *Наукове пізнання: методологія та технологія*. — 2005. — № 2 (16). — С. 74-77.
143. Кадієвська І. А. Специфіка творення нового освітнього ідеалу / І. А. Кадієвська // *Перспективи*. — 2006. — № 4 (36). — С. 37-41.
144. Кадієвська І. А. Сучасні підходи до проблем гуманізації та гуманітаризації освіти / І. А. Кадієвська // *Мультиверсум. Філософський альманах*. — 2009. — № 79. — С. 53-60.
145. Кадієвська І. А. Філософія освіти в умовах глобалізації суспільства / І. А. Кадієвська // *Культура народів Причорномор'я*. — 2009. — № 155. — С. 146-148.
146. Кадієвська І. А. Фундаментальні проблеми формування української інтелігенції / І. А. Кадієвська // *Наукове пізнання: методологія та технологія*. — 2003. — № 1 (11). — С. 109-115.
147. Кадієвська І. А. Цінності в процесах творення консолідуючої ідеології / І. А. Кадієвська, Г. Я. Мараховська // *Грані*. — 2009. — № 2 (64). — С. 50-53.

148. Кадієвська І. А. Щодо проблеми глобалізації освіти / І. А. Кадієвська // Перспективи. — 2009. — №2 (46). — С. 60-65.
149. Калло Э. Культурное наследие как основа цивилизации / Э. Калло // Сравнительное изучение цивилизаций. — М. : Аспект пресс, 1998. — 556 с.
150. Каменский Я. А. Великая дидактика // Избранные педагогические сочинения : в 2 т. / Я. А. Каменский; [пер. с лат. Д. Н. Королькова; под. ред. А. А. Красновского]. — М. : Гос. Учебно-педагогическое издательство Наркомпроса, 1939. — Т. 1. — 1939. — 720 с.
151. Кант И. О педагогике / И. Кант; [пер. с нем., отв. ред. Гулыга А. В.] // Трактаты и письма. — М. : Наука, 1980. — 709 с.
152. Кант И. Сочинение в 6-ти томах / Иммануил Кант; [под общ. ред. В. Ф. Асмус и др.]. — М. : Мысль, 1963. — Т. 2. — 1963. — 543 с.
153. Кант И. Сочинения в 6-ти томах / Иммануил Кант; [под общ. ред. В. Ф. Асмус и др.]. — М. : Мысль, 1963. — Т. 4. — 1963. — 544 с.
154. Кант И. Сочинения: в 6 т. / Иммануил Кант; [под общ. ред. В. Ф. Асмус и др.]. — М. : Мысль, 1963. — Т. 3. — 1963. — 799 с.
155. Кант И. Сочинения: в 6 т. / под общ. Ред. В. Ф. Асмуса и др.: Вступ. Т. И. Оидермана. — М. : Мысль, 1966. — Т. 6. — 1966. — 743 с.
156. Кара-Мурза С. Манипулирование сознанием / С. Кара-Мурза. — М. :Алгоритм, 2000. — 685 с.
157. Карапетян Л. М. О понятиях «глобализм» и «глобализация» / Л. М. Карапетян // Философия науки. — 2003. — № 3. — С. 47-60.
158. Кармин А. С. Основы культурологи, морфология культуры / А. С. Кармин. — СПб. : Лань, 1997. — 512 с.
159. Кастельс М. Информационная Эпоха. Экономика, общество и

культура [Текст] / М. Кастельс. — М. : Наука, 2000. — 580 с.

160. Катаев С. Л. Модернизация общества и социокультурные процессы / С. Л. Катаев. — Запорожье, 1994. — 204 с.

161. Кесседи Ф. Глобализация и культурная идентичность / Ф. Кесседи // Вопросы философии. — 2003. — № 1. — С. 76-87.

162. Кессиди Ф. Х. Этические сочинения Аристотеля / Ф. Х. Кессиди // Аристотель. Сочинения. — М. : Мысль, 1984. — Т. 4. — 1984. — 286 с.

163. Кізіма В. Ідея та принципи постнекласичної освіти / В. Кізіма // Вища освіта в Україні. — 2003. — № 2. — С. 20-29.

164. Клементьев Е. Д. Социально-философские аспекты образования / Е. Д. Клементьев // Вопросы философии. — 1984. — № 11. — С. 19-30.

165. Климент Александрийский. Педагог / Климент Александрийский; [пер. Н. Н. Корсунского, свящ. Г. Чистякова]. — М., 1996. — 188 с.

166. Ковалёв Е. М. Гуманитарная география России / Е. М. Ковалёв. — М. : ЛА «Варяг», 1995. — 448 с.

167. Коган Л. Н. Цель и смысл жизни человека / Коган Лев Наумович. — М. : Мысль, 1984. — 252 с.

168. Коджаспирова Г. М. Педагогический словарь: для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений / Г. М. Коджаспирова, А. Ю. Коджаспиров. — М. : Академия, 2000. — 176 с.

169. Козловски П. Культура постмодерна. Общественно-культурные последствия техн. развития / Петер Козловски; [пер. с нем. Л. В. Федоровой и др.]. — М. : Республика, 1997. — 240 с.

170. Колесников Л. Ф. Эффективность образования / Л. Ф. Колесников, В. Н. Турченко, Л. Г. Борисова. — М. : Педагогика, 1991. — 272 с.

171. Коломойцев В. Ф. Цивилизация XXI века / В. Ф. Коломойцев // Свобода мысль, 1996. — № 11. — С. 105-111.

172. Комелева В. Л. Кризис образования как мировая проблема / В. Л. Комелева // Социальные конфликты. — 1997. — Вып. 12. — С. 35-38.
173. Коменский Я. А. О развитии природных дарований // Избр. соч. : в 2-х т / Я. А. Коменский. — М. : Педагогика, 1982. — Т. 2. — 1982. — 323 с.
174. Конникова Т. Е. Роль коллектива в формировании личности / Автореф. дисс. д.пед.н.: 13.00.01. / Т. Е. Конникова. — Л., 1970. — 24 с.
175. Контюг В. А. Конференция ООН по окружающей среде и развитие (Рио-де-Жанейро, июль 1992 года / В. А. Контюг // Информационный обзор. — Новосибирск, 1993. — 62 с.
176. Корнетов Г. Б. Педагогические парадигмы базовых моделей образования / Г. Б. Корнетов. — М. : УРАО, 2001. — 122 с.
177. Косолапов Н. А. Ноосфера: от мифа к реальности / Н. А. Косолапов // Ноосфера: реальность или красивый миф? — М. : Новый век, 2003. — С. 68-69.
178. Костенко Ліна. Гуманітарна аура нації або дефект головного дзеркала / Ліна Костенко. — К. : Видавничий дім «КМ Academia». — 1999. — 32 с.
179. Костюк В. Н. Информационная среда постиндустриального общества / В. Н. Костюк // Общественные науки и современность. — 1996. — № 6. — С. 101-110.
180. Кочетков К. К. Современная глобализация и её противоречия / К. К. Кочетков. — СПб : ПАПИ, 2003. — 379 с.
181. Краткая философская энциклопедия / [ред.-сост. Е. Ф. Губский, Г. В. Кораблева, В. А. Лутченко]. — М. : Прогресс-Энциклопедия, 1994. — 311 с.
182. Краткий словарь по эстетике / [под. ред. М. Ф. Овсянникова]. — М. : Просвещение, 1983. — 223 с.
183. Кротков Е. А. Лики антигуманизма: заговор против разума / Е. А. Кротков // Возможность невозможного. Планетарный гуманизм для

мира. — М. : РГО, 2001. — С. 119.

184. Ксенофонт. Воспоминания о Сократе / Ксенофонт. — М. : Наука, 1993. — 384 с.

185. Куванин В. А. Твой рай и ад: Человечность и бесчеловечность человека (Философия, психология и стиль мышления гуманизма) / В. А. Куванин. — СПб. : Алтейя. — М. : Логос, 1998. — 360 с.

186. Кудаев М. Р. Системы воспитания древности (древнейшие цивилизации и античный мир): учебное пособие по истории педагогики / М. Р. Кудаев. — Майкон : Качество, 1997. — 40 с.

187. Кузанский Н. Сочинения в 2-х томах. / Н. Кузанский; [общ. ред. и вступит. статья З. А. Тажуризиной]. — М. : Мысль, 1979. — Т. 1. — 1979. — 488 с.

188. Кузнецова Т. В. Философская теория культуры: этапы развития / Т. В. Кузнецова // Философские науки. — 2003. — № 7. — С. 43-60.

189. Культурологический подход в теории и практике педагогического образования / [под ред. Т.Ф. Исаева]. — Белгород, 1999. — 151 с.

190. Кумбс Ф. Г. Кризис образования в современном мире (системный анализ) / Ф. Г. Кумбс; [пер. с англ. С. Л. Вдовиной; под. ред. Г. Е. Снорова]. — М. : Прогресс, 1970. — 260 с.

191. Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун; [перевод с англ. И. З. Налётова]. — М. : АСТ, 2001. — 300 с.

192. Курц П. Гуманизм и скептицизм / П. Курц // Здравый смысл. — 2000. — № 17. — С. 13.

193. Кутырёв В. А. Культура и технология: борьба миров / В. А. Кутырёв. — М. : Прогресс-Традиция, 2001. — 240 с.

194. Ламерти Ж.-О. Сочинения / Ж.-О. Ламерти; [пер. с франц. Э. А. Гроссман и В. Левицкого под ред. В. М. Богуславского]. — М. : Мысль, 1983. — 509 с.

195. Ламонт К. Иллюзия бессмертия / К. Ламонт. — М. : Политиздат, 1984. — 286 с.
196. Латышина Д. И. История педагогики (История образования и педагогической мысли): учеб. пособие для студентов вузов / Д. И. Латышина. — М. : Гардемарин, 2002. — 603 с.
197. Лебедева О. В. Проблема изменения ценностных ориентиров молодёжи / О. В. Лебедева // Отечественный менталитет, история и современность. Сборник научных трудов. — СПб., 1993. — С. 89.
198. Лекторский В. А. Гуманизм как идеал и как реальность / В. А. Лекторский // Идеал, утопия и критическая рефлексия. — М. : РОССПЭН, 1998. — 302 с.
199. Лекторский В. А. Идеалы и реальность гуманизма / В. А. Лекторский // Вопросы философии. — 1994. — № 6. — С. 32-38.
200. Лоренц К. Обратная сторона зеркала / К. Лоренц; [пер. с нем. А. И. Федорова, Г. Ф. Швейника; Послесл. А. И. Федорова]. — М. : Республика, 1998. — 393 с.
201. Лосев А. Ф. Классическая калокагатия и её типы / А. Ф. Лосев // Вопросы этики. — Вып. 3. — М., 1960. — С. 411-475.
202. Луначарский А. В. Воспитательные задачи советской школы / А. В. Луначарский // О воспитании и образовании. — М. : Педагогика, 1976. — С. 300-318.
203. Макдауэлл Д. Обманщики / Д. Макдауэлл, Д. Стюарт. — М. : Протестант, 1994. — 224 с.
204. Маковельский А. О. Досократики / А. О. Маковельский. — Казань, 1914. — Ч. 1. — 1914. — 207 с.
205. Малькова З. А. Школа и педагогика за рубежом / З. А. Малькова. — М. : Просвещение, 1983. — 191 с.

206. Мальчунов В. А. Философское мировоззрение и семантизация ценности в науке / В. А. Мальчунов // Мировоззрение, наука, практика: Сб. науч. тр. — Иркутск : ИГУ, 1988. — С. 147-154.
207. Маркарян Э. С. Сравнительный анализ цивилизаций сквозь призму поиска стратегии экологического выживания / Э. С. Маркарян // Цивилизация. — Вып. 2. — М. : Наука, 1993. — С. 112-121.
208. Маркарян Э. С. Теория культуры и современная наука / Э. С. Маркарян. — М. : Мысль, 1983. — 284 с.
209. Марков Б. В. Философская антропология: очерки истории и теории / Б. В. Марков. — СПб., 1997. — 380 с.
210. Маркс К. Манифест коммунистической партии / К. Маркс, Ф. Энгельс. — М. : Политиздат, 1987. — 63 с.
211. Маркузе Г. Одномерный человек [Текст]: Исследование идеологии Развитого Индустриального Общества: пер. с англ. / Г. Маркузе; [предисл. и примеч. А. Юдина]. — Москва : REFL-BOOK, 1994. — 368 с.
212. Марру А. И. История воспитания в античности (Греция) / Марру Анри-Ирене; [пер. с фр. Любжина А. И., Сокольской М. А., Пахомовой А. В.]. — М. : Греко-латинский кабинет Ю. Шигалина, 1998. — 425 с.
213. Мартинюк І. О. Проблеми життєвого самовизначення молоді (досвід прикладного дослідження) / І. О. Мартинюк. — К. : Наукова думка, 1993. — 54 с.
214. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы / А. Маслоу; [пер. с англ. Г. А. Балла, А. П. Попогребского]. — М. : Смысл, 1999. — 425 с.
215. Материалисты Древней Греции. Софисты. Собрание текстов Гераклита, Демокрита и Эпикура / Под ред. М. А. Дынника. — М., 1995. — 237 с.
216. Медеева И. Оргия гуманизма. Жизненные ценности и глобализация / И. Медеева, Т. Шипова. — М. : Изд-во Храма Трёх Спасителей на Кулишках. — 2005. — 240 с.

217. Мерил Ф. Е. Личность и общество // Человек и социокультурная среда / Ф. Е. Мерил, Х. В. Елдридж. — М. : Мысль, 1992. — С. 65-75.
218. Микешина Л. А. Новые образы познания и реальности / Л. А. Микешина, М. Ю. Опенков. — М. : РОССПЭН, 1997. — 238 с.
219. Миллер В. И. Конфликт как феномен гуманизма и антигуманизма в современной культуре / В. И. Миллер // Конфликт как феномен социального взаимодействия. — Сургут, 2003. — С. 35-36.
220. Миникелло К. На пути к обществу познания: Социально-экономический образовательный обзор / К. Миникелло // Европейское измерение в образовании : вопросы теории и практики. — СПб. : МЦ «Европа», 1997. — С. 43-53.
221. Мировоззренческая культура личности: Философские проблемы формирования) / [отв. ред. В. П. Иванов]. — Киев : Наукова думка, 1986. — 292 с.
222. Митченкова Е. С. Личностно ориентированное обучение как фактор предвузовской подготовки слушателей подготовительных курсов (на базе дополнительного довузовского образования) / Е. С. Митченкова //...КПН. — Челябинск, 1999. — 164 с.
223. Михайлов Ф. Т. Основы теории образовательной деятельности / Ф. Т. Михайлов // Философские исследования. — 1993. — № 2. — С. 210-212.
224. Можейко М. А. Социализация / Новейший философский словарь: 2-е изд., переработ. и дополн. — Мн. : Интерпрессервис: Книжный дом, 2001. — С. 964.
225. Моисеев Н. Н. Мировоззрение XXI века / Н. Н. Моисеев // Экология и жизнь. — 1996. — № 1. — С. 56-57.
226. Монтень М. Избранное / М. Монтень; [сост., вступит. ст., коммент. С. Д. Артамонова]. — М. : Сов. Россия, 1988. — 410 с.
227. Муздыбаев К. Стратегия совладения с жизненными трудностям: теоретический анализ / К. Муздыбаев // Журнал социологии и социальной

антропологии. — 1998. — Том 1. — № 2. — СПб : Изд-во СПб ун-та, 1998. — С. 102-112.

228. Назаретян А. И. Цивилизационные процессы в контексте универсальной истории (Синергетика – психология – прогнозирование): 2-е изд. / А. И. Назаретян. — М. : Мир, 2004. — 239 с.

229. Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи: Монографія / За ред. І. А. Зязюка. — К. : Віпол. — 2000. — 143 с.

230. «Нетрадиционные движения» в посткоммунистической России (материалы «круглого стола») // Вопросы философии. — 1996. — № 12. — С. 12.

231. Никитин В. А. Организационные типы современной культуры: автореф. дис. д-ра культуролога: 24.00.01 / Владимир Африканович Никитин. — Тольятти, 1998. — 49 с.

232. Новиков Д. А. Теория в управлении организационными системами / Д. А. Новиков. — М. : — Синтег, 2002. — 148 с.

233. Образование // Педагогическая энциклопедия; [под ред. И. А. Каирова, Ф. Н. Петрова]. — М. : Советская энциклопедия, 1966. — Т. 3. — С. 141-531.

234. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. — М. : Сов. энциклопедия, 1995. — 848 с.

235. Ортега-и-Гассет Х. Миссия университета / Х. Ортега-и-Гассет // Alma mater. — 2003. — № 7. — С. 44-54.

236. Основы современного гуманизма [Текст] : учеб. пособие [Гриф УМО] / И. М. Борзенко, В. А. Кувакин, А. А. Кудишина. — М. : Российское гуманистическое общество, 2002. — 350 с.

237. Павленок П. Д. Введение в специальность. Социальная работа [Текст]: учеб. Пособие / П. Д. Павленок, Е. В. Куканова, В. К. Шаповалов. — М. : ФОРУМ: ИНФРА-М, 2007. — 128 с.

238. Панарин А. Глобализация как вызов жизненному миру. За

Хайдеггера. Сумерки глобализации: Настольная книга антиглобалиста / А. С. Панарин. — М. : АСТ, 2004. — 188 с.

239. Панарин А. С. Глобальное политическое прогнозирование в условиях стратегической нестабильности / А. С. Панарин / РАН, Инст-т философии. — М. : Эдиториал УРСС. — 1999. — 271 с.

240. Пахомов Н. Н. Кризис образования в контексте глобальных проблем / Н. Н. Пахомов // Философия образования для XXI века. — М. : МГУ, 1992. — С. 18-31.

241. Педагогика: учеб. пособие. / Ю. К. Бабанский, В. А. Сластенин, Н. А. Сорокин и др.; [под ред. Ю. К. Бабанского]. — 2-е изд., доп. и перераб. — М. : Просвещение, 1988. — 608 с.

242. Педагогика: учебное пособие для студентов педагогических учебных заведений / В. А. Сластёнин, И. Ф. Исаев, А. И. Мищенко, Е. И. Шиянов. — 3-е изд. — М. : Школа-пресс, 2000. — 512 с.

243. Педагогическая энциклопедия: в 4-х т. / [гл. ред. И. А. Каиров, Ф. Н. Петров]. — М. : Сов. энциклопедия, 1965. — Т. 2: Ж-М. — 1965. — С. 899.

244. Педагогический энциклопедический словарь / [гл. ред. Б. М. Бим-Бад]. — М. : Большая Российская энциклопедия. — 2002. — 528 с.

245. Песталоцци И. Г. Общие основы педагогики / И. Г. Песталоцци; [под ред. Ф. Ф. Королёва, В. Е. Гмурмана]. — М. : Просвещение, 1947. — 396 с.

246. Петрова Г. И. Гносеологический анализ теории обучения / Г. И. Петрова. — Томск : ТГУ, 1977. — 134 с.

247. Печчеи А. Человеческие качества / А. Печчеи. — М. : Прогресс, 1985. — 201 с.

248. Пико дела Мирандола Дж. Речь о достоинстве человека / Пико дела Мирандола // История эстетики. Памятники мировой эстетической мысли. — М., 1962. — Т. 1. — 1962. — 516 с.

249. Пилипенко А. А. Культура как система / А. А. Пилипенко, И. Г. Яковенко // Человек. — 1997. — № 5. — С. 80-90.
250. Плавич В. П. Розвиток системи освіти України в контексті Болонського процесу: навч. посіб. / В. П. Плавич; [за ред. Т. М. Забанова]. — Одеса : Астропринт, 2005. — 256 с. — укр. та рос. мовами.
251. Плавич В. П. Становлення нової освітньої парадигми ХХІ ст.: Монографія / В. П. Плавич. — Одеса : Астропринт, 2005. — 120 с.
252. Платон. Диалоги / Платон; [пер. с древнегреч., общ. ред. А. Ф. Лосева, В. Ф. Асмуса, А. А. Тахо-Годи]. — М. : Мысль, 1986. — 430 с.
253. Платон. Сочинения: в 4 т. / Платон; [пер. с древнегреч., общ. ред. А. Ф. Лосева, В. Ф. Асмуса, А. А. Тахо-Годи]. — М. : Мысль, 1994. — Т. 3. — 1994. — 830 с.
254. Платон. Сочинения: в 3 т. / Платон; [пер. с древнегреч., общ. ред. А. Ф. Лосева, В. Ф. Асмуса, А. А. Тахо-Годи]. — М. : Мысль, 1971. — Т. 3. — Ч. 1. — 656 с.
255. Платон. Федок, Пир, Федр, Парменид / Платон; [пер. с древнегреч., общ. ред. А. Ф. Лосева, В. Ф. Асмуса, А. А. Тахо-Годи]. — М. : Мысль, 1999. — 528 с.
256. Платонов К. К. Краткий словарь системы психологических понятий: учеб. пособие / К. К. Платонов. — М. : Высшая школа, 1981. — 175 с.
257. Поппер К. Логика и рост научного знания / К. Поппер; [под ред. Садовского В. Н.]. — М. : Прогресс, 1983. — 606 с.
258. Поппер К. Открытое общество и его враги: в 2 т. / К. Поппер; [пер. с англ., под. общ. ред. и с предисл. В. Н. Садовского]. — М. : Международный фонд «Культурная инициатива». — Soros foundation: открытое общество «Феникс», 1992. — 448 с.
259. Поцукова Т. А. Роль культурных ценностей в процессе индивидуализации личности / Т. А. Поцукова // Тезисы международного

конгресса «Образование и наука на порогах третьего тысячелетия». — Новосибирск, 1995. — 40 с.

260. Пригожин И. Р. Время, хаос, квант / И. Р. Пригожин, И. Стенчерс; [пер. с англ. Ю. А. Данилова]. — М. : Прогресс, 1994. — 272 с.

261. Пригожин И. Философия нестабильности / И. Пригожин // Вопросы философии. — 1990. — № 6. — С. 46-52.

262. Психологический словарь / [под ред. В. П. Зинченко, Б. Г. Мещерякова]. — 2-ое изд. — М. : Педагогика-Пресс, 1996. — 440 с.

263. Психология: словарь / [под ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского]. — М. : Изд-во политической литературы, 1980. — 494 с.

264. Рашковский Е. В. Постмодерн; культурная революция или культурная контрреволюция / Е. В. Рашковский // Мировая экономика и международные отношения. — 1999. — № 7. — С. 118-124.

265. Реале Д. Западная философия от истоков до наших дней / Д. Реале, Д. Антисери. — М. : ТОО ТК «Петрополис», 1994. — 336 с.

266. Риккерт Г. О. О понятии философии / Г. О. Риккерт. — М. : Логос, 1910. — Кн. 1. — 488 с.

267. Риккерт Г. Ценности жизни и культурные ценности [Текст] / Г. Риккерт. — М. : Логос, 1912-1913. — Кн. 1, 2. — 606 с.

268. Рогов Е. И. Личность в педагогической деятельности / Е. И. Рогов. — Ростов н/Д. : РГПУ, 1994. — 240 с.

269. Родоман Б. Б. Биосфера без человека, экологическая поляризация культуры, негалитарная демократия / Б. Б. Родоман // Институт мировой экономики и международных отношений. — М. : Новый век, Вып. 4 (27). — 2003. — С. 67-69.

270. Розин В. М. Философия образования: предмет, концепции, основные темы и направления изучения // Философия образования для XXI века / В. М. Розин. — М. : Логос, 1992. — 120 с.

271. Розин Я. А. К вопросу о природе ценностных явлений / Я. А. Розин // Философские науки. — 1989. — № 6 — С. 89-90.

272. Розов Н. С. Структура социальной онтологии: по пути к синтезу макроисторических парадигм / Н. С. Розов // Вопросы философии. — 1999. — № 2. — С. 12-13.
273. Розов Н. С. Философия гуманитарного образования. Ценностные основания и концепция базового гуманитарного образования в высшей школе / Н. С. Розов. — М. : Исследовательский центр, 1993. — 194 с.
274. Романенко М. И. Образовательные парадигмы в истории философии: автореф. дис. докт. филос. наук: 09.00.10 / М. И. Романенко. — СПб., 2003. — С. 7-8.
275. Руссо Ж. Ж. Эмиль, или о воспитании // Педагогические сочинения: в 2 т. / Ж. Ж. Руссо; [сост. Г. Н. Джигладзе]. — М. : Педагогика, 1981. — Т. 1. — 1981. — 432 с.
276. Савицкий И. Философия образования для XXI века / И. Савицкий // Современная высшая школа. — 1990. — № 1. — С. 183-198.
277. Сагатовский В. Н. Храм и путь к нему (О ключевых ценностях образования) / В. Н. Сагатовский // Философия образования для XXI века. — М. : Совершенство, 1992. — С. 82-87.
278. Саймон Б. Общество и образование / Б. Саймон; [общая редакция и предисловие В. Я. Пилиповского: перевод с английского]. — М. : Прогресс, 1989. — 200 с.
279. Самохвалова В. И. Метафизика глобализации. От утопии к антиутопии / В. И. Самохвалова // Материалы Клуба учёных «Глобальный мир». — М. : Новый век, 2002. — С. 9.
280. Селезнёв Н. А. Качество высшего образования: опыт системного исследования / Н. А. Селезнёв // Оценка качества профессионального образования. Проект Тасис ДЕЛФИ: доклад 5. — М. : Европейский фонд подготовки кадров, 2001. — С. 77-78.

281. Семаков Г. Болонський процес – структурна реформа вищої освіти на європейському просторі / Г. Семаков // Освіта і управління. — 2005. — Т. 8. — № 3-4. — С. 165-168.
282. Семашко О. М. Культура в умовах нової соціальної реальності. Українська зарубіжна культура / О. М. Семашко. — К., 1996. — 480 с.
283. Семенникова Л. И. В поисках научной парадигмы: (о методиках в исторической науке) / Л. И. Семенникова // Отечественная и всеобщая история: методология, источниковедение, историография. — Брянск : Курсив, 1993. — С. 26-27.
284. Семенникова Л. И. Россия в мировом сообществе цивилизаций / Л. И. Семенникова. — Брянск : Курсив, 1996. — 340 с.
285. Семенникова Л. И. Цивилизационные парадигмы в истории России / Л. И. Семенникова // Общественные науки и современность. — 1996. — № 5-6. — С. 111-120.
286. Семёнов Ю. И. Введение во всемирную историю: вып. 3 / Ю. И. Семёнов. — М. : МФТИ, 2001. — 208 с.
287. Семёнов Ю. И. Всемирная история как единый процесс развития человечества во времени и пространстве / Ю. И. Семёнов // Философия и общество. — 1997. — № 1. — С. 156-218.
288. Семёнов Ю. И. Философия истории / Ю. И. Семёнов. — М. : Мысль, 1999. — С. 16-27.
289. Синергетика и образование: сборник статей; [отв. ред. Егоров В. С.]. — М. : Гнозис, 1997. — 360 с.
290. Скворцов Л. В. Информационная культура и цельное знание / Л. В. Скворцов. — М. : ИНИОН, 2001. — 287 с.
291. Скотт П. Глобализация и университет / П. Скотт // Alma mater. — 2000. — № 4. — С. 3-8.
292. Словарь античности / [сост. Й. Ирмшер, Р. Йоне]. — М. : Эллис Лак; Прогресс, 1993. — 704 с.

293. Смирнов С. А. Образование в контексте культуры / С. А. Смирнов // Образование и культура: ежегодник. — Новосибирск, 1994. — С. 38-45.
294. Смирнов С. Технологии в образовании / С. Смирнов // Высшее образование в России. — 1999. — № 1. — С. 109-112.
295. Сноу Ч. П. Две культуры / Ч. П. Сноу; [под ред. А. И. Арнольдова]. — М. : Прогресс, 1973. — 143 с.
296. Советский энциклопедический словарь / [гл. ред. А. М. Прохоров]. — М. : Советская энциклопедия, 1981. — С. 1077.
297. Современная философия науки: Хрестоматия / [сост., пер., вступ ст. и коммент. А. А. Печёнкина]. — М. : Наука, 1994. — 252 с.
298. Современная западная философия: словарь / [сост. В. С. Малахов, В. П. Филатов]. — М. : Политиздат, 1991. — 414 с.
299. Соколов Е. Г. Состояние буйного гуманизма / Е. Г. Соколов // Наука и гуманизм – планетарные ценности третьего тысячелетия. — М. : РГО. — С. 82-84.
300. Соколов П. История педагогических систем / П. Соколов. — СПб. : Издание О. В. Богдановой, 1913. — 506 с.
301. Солдаткин В. И. Современная государственная образовательная политика: социальные императивы и приоритеты / В. И. Солдаткин. — М. : МЭСИ, 1999. — 366 с.
302. Соловьёв В. С. Избранное / В. С. Соловьёв. — М. : Сов. Россия, 1990. — 499 с.
303. Сорокин П. А. Главные тенденции нашего времени / П. А. Сорокин; [пер. с англ., сост., предисл. Т. С. Васильевой]. — М. : Наука, 1997. — 351 с.
304. Сорокин П. А. Система социологии / П. А. Сорокин. — М. : Наука, 1993. —
- Т. 2. Социальная аналитика: учение о построении сложных социальных агрегатов. — 1993. — С. 562-563.

305. Соціокультурні ідентичності та практики / [під ред. А. Ручки]. — К. : Інститут соціології НАНУ, 2002. — 315 с.
306. Социологический энциклопедический словарь / [под ред. Г. В. Осипова]. — М. : ИНФРА-М-НОРМА, 1998. — 448 с.
307. Старченко Т. Я. Вища школа на шляху оновлення / Т. Я. Старченко. — Львів : Світ. — 1991. — 128 с.
308. Степаненко І. В. Духовність у світлі нової парадигми гуманізму: проблеми та наближення // Практична філософія. — 2001. — № 1 (2). — С. 257-262.
309. Степашко Я. А. Философия и история образования: учебное пособие для ВУЗов / АП и СН, Московский психолого-социальный институт / Я. А. Степашко. — М. : Флинт. — 272 с.
310. Степун Ф. А. Бывшее и несбывшееся / Ф. А. Степун. — Лондон, 1990. — 105 с.
311. Стефанюк С. К. Деякі аспекти етно-педагогічної освіти як можливості духовно-творчого розвитку особистості / С. К. Стефанюк // Педагогіка, психологія. — 1998. — № 2. — С. 128-131.
312. Субетто А. И. Качество жизни, синтетическая революция в механизмах цивилизационного развития и качественная экономика / А. И. Субетто // Стандарты и качество. — 1994. — № 4. — С. 26-28.
313. Субетто А. И. Проблемы качества высшего образования в контексте глобальных и национальных проблем общественного развития / А. И. Субетто // Научный доклад. — М. : Исслед. центр проблем качества подготовки специалистов, 1994. — 185 с.
314. Субетто А. И. Проблемы фундаментализации источников содержания высшего образования / А. И. Субетто. — Кострома; М. : Исслед. центр, 1995. — 332 с.
315. Субетто А. И. Социогенетика: системогенетика, общественный интеллект, образовательная генетика и мировое развитие / А. И. Субетто. —

СПб. — М. : Исслед. центр проблем качества подгот. специалистов, 1994. — 168 с.

316. Сунягин Г. Ф. О некоторых предпосылках культуры Возрождения / Г. Ф. Сунягин // Вопросы философии. — 1985. — № 7. — С. 94-106.

317. Тихомиров В. П. Среда Интернет-обучения системы образования России: проект глобального виртуального университета / В. П. Тихомиров, В. И. Солдаткин, С. Л. Лобачёв. — М. : Изд-во МЭСИ, 2000. — 318 с.

318. Тойнби А. Дж. Цивилизация перед судом истории / Дж. А. Тойнби; [пер. с англ. И. Е. Киселевой, М. Ф. Носовой; вступ. ст. В. И. Уколовой]. — М. : Прогресс, Культура. — СПб : Ювента, 1996. — 478 с.

319. Тойнби А. Постижение истории / А. Дж. Тойнби; [пер. с англ./сост. Огурцов А.П.; вступ. ст. Уколовой В. И.; закл. ст. Рашковского Е. Б.]. — М. : Прогресс, 1991. — 736 с.

320. Тоффлер А. Футурошок / Алвин Тоффлер. — СПб. : Лань, 1997. — 461 с.

321. Тоффлер О. Третья волна / О. Тоффлер; [пер. с англ. под ред. П. С. Гуревича]. — М. : АСТ, 1999. — 784 с.

322. Тощенко Ж. Т. Парадоксальный человек / Ж. Т. Тощенко. — М. : Искусство, 2001. — 398 с.

323. Трачевский А. Воспитательные идеалы классического мира / А. Трачевский // Русская школа. — 1890. — № 6. — С. 19-41.

324. Турченко В. Н. Научно-техническая революция и революция в образовании / В. Н. Турченко. — М. : Политиздат, 1993. — 224 с.

325. Тхагансоев Х. Г. О новой парадигме образования / Х. Г. Тхагансоев // Педагогика. — 1999. — № 1. — С. 103-110.

326. Урланис Б. И. История одного поколения (социально-демографический очерк) / Б. И. Урланис. — М. : Мысль, 1969. — 369 с.

327. Урсул А. Д. На пути к модели образования XXI века / А. Д. Урсул // Синергетика и учебный процесс. — М., 1999. — С. 127-129.
328. Ушинский К. Д. Собрание сочинений: в 11 т. / Константин Дмитриевич Ушинский. — М. : Изд-во Академии педагогических наук, 1950. — Т. 5. — 1950. — 567 с.
329. Февр Л. Бой за историю / Люсьен Февр; [пер. с фр. А. А. Бобовича, М. А. Бобовича, Ю. Н. Стефанова]. — М. : Наука, 1991. — 529 с.
330. Фёдоров Е. К. Экологический кризис и социальный прогресс / Е. К. Фёдоров. — М. : МГИУ, 1997. — 176 с.
331. Филлипов В. Система образования на рубеже тысячелетий: обретение духовности / В. Филлипов // Воспитания школьников. — 2000. — № 4. — С. 5-10.
332. Философия, наука, цивилизация. К 65-летию академика В. С. Стёпина: сборник / отв. ред. В. В. Казютинский. — М. : Эдиториал УРСС, 1999. — 367 с.
333. Философский словарь / [под ред. И. Т. Фролова]. — 5-е изд. — М. : Политиздат, 1986. — 590 с.
334. Философский энциклопедический словарь / [гл. редакция: Л. Ф. Ильичёв, И. Н. Федосеев, С. М. Ковалёв, И. Г. Панов]. — М. : Сов. энциклопедия, 1983. — 840 с.
335. Философский энциклопедический словарь / [под ред. Е. Ф. Губского, Г. В. Кораблева, В. А. Лутченко]. — М. : «ИНФРА-М», 2001. — 575 с.
336. Философский энциклопедический словарь / [подгот. А. Л. Грекулова и др.; редкол: С. С. Аверинцев и др.]. — 2-е изд. — М. : Сов. Энциклопедия, 1989. — 814 с.

337. Формирование общества, основанного на знаниях. Новые задачи высшей школы: доклад Всемирного банка / [пер. с англ. А. Сальникова]. — М. : Весь мир, 2003. — 232 с.
338. Фрагменты ранних греческих философов. — М. :Наука, 1989. — Ч. 1. — 1989. — 575 с.
339. Франкл В. Человек в поисках смысла: Сборник : перевод с : англ., нем. / Франкл В., Леонтьев, Д. А., Эйдман, Е. В., Гозман Л. Я. — М. : Прогресс, 1990. — 367 с.
340. Фромм Э. Бегство от свободы / Э. Фромм; [пер. с англ; общ. ред. П. С. Гуревича]. — 2-е изд. — М. : Прогресс, 1995. — 256 с.
341. Фукуяма Ф. Конец истории / Ф. Фукуяма // Вопросы философии. — 1990. — № 3. — С. 134-148.
342. Фурсов А. Колокола истории (капиталистическая эпоха в одном отдельно взятом зазеркалье) / А. Фурсов // Рубежи. — 1996. — № 6. — С. 2-18.
343. Хайдеггер М. Время и бытие: статьи и выступления / М. Хайдеггер; [сост., пер. с нем. и комм. В. В. Бибихина]. — М. : Республика, 1993. — 447 с.
344. Хайдеггер М. Учение Платона об истине / М. Хайдеггер; [пер. с нем. В. В. Бибихина] // Время и бытие. — М. : Республика, 1993. — 447 с.
345. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон // Полис. — 1994. — № 1. — С. 33-49.
346. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон; [пер. с англ. Т. Велимеева. Ю. Новикова]. — М. : АСТ, 2003. — 603 с.
347. Хейзинга Й. Homo Ludens. В тени завтрашнего дня / Й. Хейзинга; [пер. с нидер.]. — М. : Прогресс-Академия, 1992. — 464 с.
348. Хуан Луис Вивес и его трактат «О вспомоществовании бедным» / Публ. Н. В. Денисенко // Возрождение: гуманизм, образование, искусство : Межвуз. сб. науч. тр. Иваново, 1994. — С. 134.

349. Цицерон. О казнях. Четвёртая речь против Калигулы: VI.П // Цицерон. Речи. — М., 1968. — С. 153.
350. Чернилевский Д. В. Технология обучения в высшей школе / Д. В. Чернилевский, О. К. Филатов. — М. : Экспедитор, 1996. — 288 с.
351. Чешков М. А. Глобальное видение и новая наука / М. А. Чешко. — М. : Мысль, 1988. — С. 6.
352. Чешков М. А. Развивающийся мир и посттоталитарная Россия: новые конфигурации мирового пространства. В поисках глобального и теоретического синтеза / М. А. Чешков // Рос. А. Н. Инст. мировой экономики и международных отношений. — М. : Наука, — 1994. — 174 с.
353. Чешков М. А. Эволюция концепции зависимости / М. А. Чешков // Критика концепции зависимого развития. — М. : ИНИОН, 1983. — С. 14-76.
354. Швейцар А. Культура и этика / А. Швейцар. — М. : Прогресс, 1973. — 294 с.
355. Швечиков А. Н. Глобализм против религии / А. Н. Швечиков // Ленинская теория империализма и современная глобализация. Кн. 11. — СПб. : ПАНИ, 2003, Кн. 2. — 498 с.
356. Шевченко В. Н. Смысл истории сегодня и проблемы создания мира как новой социальной реальности / В. Н. Шевченко // История и общество: проблемы развития человека. — М. : И.Ф. АН СССР, 1988.
357. Шелер М. Формы знания и образования // Избранные произведения / М. Шелер; [пер. с нем. А. В. Денежкина, А. Н. Малинкина, А. Ф. Филлипова]. — М. : Гнозис, 1994. — С. 15-56.
358. Шеховская Н. Л. Формирование профессионально-педагогической культуры преподавателей колледжа: автореф. дисс. канд. пед. наук: 13.00.01 / Наталия Леонидовна Шеховская. — Белгород, 1997. — 24 с.
359. Школа и педагогическая мысль средних веков, Возрождения и начала Нового времени [Текст] : (Исслед. и материалы): сб. науч. тр. / АПН

СССР, НИИ теории и истории педагогики ; [под ред. К. И. Салимовой, В. Г. Безрогова]. — М. : АПН СССР, 1991. — 285 с.

360. Шпенглер О. Закат Европы / О. Шпенглер; [пер.с нем., вступ. ст. и примеч. К. А. Свасьяна]. — М. : Прогресс, 1993. —

Т. 1: Образ и действительность. — 1993. — 513 с.

361. Эко Умберто. От Интернета к Гуттенбергу: текст и гипертекст. — Internet. — #6-7(10) [http // inter. / net / ru](http://inter.net/ru) (10).

362. Элиас Н. О прогрессе цивилизации. Социогенетические и психогенные исследования / Н. О. Элиас. — М.; СПб. : Университетская книга, 2001. —

Т. 2. Изменения в обществе. Проект теории цивилизации. — 2001. — 382 с.

363. Элиас Н. Общество индивидов / Норберт Элиас; [пер. с нем. А. Иванченко, А. Антоновского, А. Круглова]. — М. : Праксис, 2001. — 334 с.

364. Энгельс Ф. Людвиг Фейербах и конец классической немецкой философии: С прил. : К. Маркс. Тезисы о Фейербахе / Энгельс Фридрих. — М. : Политиздат, 1971. — 71 с.

365. Энциклопедический словарь по культурологии / [под ред. А. А. Радугина]. — М. : Центр, 1997. — 177 с.

366. Этика: Энциклопедический словарь // Под. ред. Р. Г. Апресяна и А. А. Гусейнова. — М. : Гардарика, 2001. — 671 с.

367. Юнг К. Г. Приближаясь к бессознательному / К. Г. Юнг; [пер. с англ. и франц., сост. Л. И. Василенко и В. Е. Ермолаева] // Глобальные проблемы и общечеловеческие ценности. — М. : Прогресс, 1990. — С. 427.

368. Яковец Ю. В. Глобализация и взаимодействие цивилизаций / Ю. В. Яковец. — М. : ЗАО «Изд-во Экономика», 2001. — 346 с.

369. Яковец Ю. В. Циклы. Кризисы. Прогнозы / Ю. В. Яковец. — М. : Наука, 1999. — 448 с.

370. Ярошевский Т. М. Размышления о практике / Т. М. Ярошевский. — М. : Прогресс, 1976. — 307 с.

371. Ясперс К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс; [пер. с нем.]. — М. : Политиздат, 1991. — 527 с.
372. Abbagnano N. Diccionario de filosofia Hobana / N. Abbagnano. — N.Y., 1963. — 272 p.
373. Botkin Q. W. NO limits to learning a Report to the Club of Rome Oxford / Q. W. Botkin, M. Elmandqka, Oxford: Pergamon press, 1979. — P. 25 — 30.
374. Bridges D. Education, democracy and discussion / D. Bridges. — Slough, 1979. — 135 p.
375. Combs A. Humanism, Educational leadership / A. Combs. — 1978. — Vol. 35. — № 4. — P. 301-303.
376. Devery L. Reconstruction in Philosophy / L. Devery. — Boston : Beacon Press, 1948. — 134 p.
377. Floyd Robert. Mages of Survival / Robert Floyd. — New York; Dodd. Mead, 1973. — 243 p.
378. Frank A.G. The World-System: Five hundred years or Five Thousand / Frank A.G., LLs. Beds. — London : Rouflege, 1993. — 144 p.
379. Golar A. Philosophy as Higher Enlightenment / A. Golar // American University studies. — Series V. Philosophy. — 1994. — N 4. — Vol. 160.
380. Goodlad J. I. What schools are for / J. L. Goodlad. — S. L., 1994. — 127 p.
381. Hesse H. My Belief: Essays on Art and Life / H. Hesse. — NY : FSG — Noonday Press, 1975. — 225 p.
382. Huntington S. The of Civilizations and the remacing of World Order / S. Huntington. — N.Y., 1997. — 356 p.
383. Kaelin E. F. An Existentialist Aesthetic. The theories of Sartre and Merlean-Poutu / E. F. Kaelin. — Madison : University of Wisconsin Press, 1962. — 251 p.
384. Kheller George. Existentialism and Education / Kheller George. — P. 133.

385. Kissinger H. America at the Apex Empire or Leader? / H. Kissinger // The National interest, Summer. — 2001. — p. 10.
386. Paul R. W. Critical thinking. Fundamental to education in free Society / R. W. Paul // Educational Leadership. — 1984. — Vol. 42. — P. 4-14.
387. Sakakifara E. The End progressivism – A Search for New Goals / E. Sakakifara // Foreign affairs. — 1995. — (September – October). — P. 24-26.
388. Schaeidewin M. Die antic Humanity / M. Schaeidewin. — D., 1997. — S. 272.
389. Schumacher E. F. Economic development and poverty / E. F. Schumacher // Manas. Feb. 15. — 1967. — P. 34-37.
390. Wallersfein I. The modem world-system I / I Wallersfein. — New York : Academic Press. 1974.
391. Wallersfein I. The modem world-system II – III / I. Wallersfein. — San-Diego : Harcourt Brace, 1980. — 160 p.
392. Wallersfein I. World. Systems. Analysis In: Social Theory Today / I. Wallersfein. — Cambridge. England, 1988. — 210 p.
393. Werner M. Postmodernism and the Future of Humanism / M. Werner // Humanism today. — 1993. — P. 19-21.